

ČASOPIS
ÚSTAVU ETNOLÓGIE
SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Vydáva Ústav etnológie SAV
Ročník 66 / 2018

OBSAH

Téma čísla: digitálna etnológia

EDITORIÁL

GOGORA, Andrej: Editoriál 1 • 5

ŠTÚDIE

HSU, Umi W. F.: Digitálna etnografia na ceste k rozšírenému empirizmu: Nový metodologický rámec • 7

AMBRÓZOVÁ, Jana: Aplikácia digitálnych technológií vo výskume tradičnej inštrumentálnej hudby na Slovensku • 29

MURIN, Ivan, MIDULA, Pavol: Etnografia s využitím digitálnych analytických programov (CAQDAS) a geografických informačných systémov (GIS) • 56

MATERIÁLY

DITMAROVÁ, Lucia: Digitalizácia a multimedialne prezentačné produkty Národného osvetového centra – epizódy jedného digitalizačného projektu • 80

VYHRADENÉ PRE

KUBISA, Tomáš, GOGORA, Andrej: Stav textového archívu Ústavu etnológie SAV a možnosti jeho digitálneho spracovania • 97

HANÁK, Miroslav: Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry. Projekt – databáza – sprístupnenie • 107

EDITORIÁL

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Editoriál 2 • 114

ŠTÚDIE

DUCHÁČEK, Milan: Karel Chotek a Cerovo: od

iniciácie k specializácii (causerie k púštoleté proměně terénního výzkumu) • 116

HLŔŠKOVÁ, Hana: Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy) • 140

RECENZIE

Inšpiratívne výsledky v etnologickom/ antropologickom bádání v Srbsku: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, roč. 64 o migrácii (Gabriela KILIÁNOVÁ) • 156

Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (Eds.): *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti* (Adam WIESNER) • 159

Daniel Drápala: *Portáši. Historie a tradice* (Peter SLAVKOVSKÝ) • 161

SPRÁVY

Valné zhromaždenie Českej národopisej spoločnosti, z. s. a konferencia „*V pohybu*“ – *migrace, mobilita a transport pohledem etnologie* (19. – 21. 9. 2017, Znojmo, Česká republika) (Hana HLŔŠKOVÁ) • 163

„Etnologie pro 21. století“ – konferencia českých (moravských) a slovenských univerzitných pedagógov a doktorandov (15. – 16. 11. 2017, Brno, Česká republika) (Kornélia JAKUBÍKOVÁ) • 166

Výskumné témy etnologického projektu APVV *Sociokultúrny kapitál úspešných obcí ako zdroj udržateľného rozvoja slovenského vidieka* (Daniel LUTHER) • 168

Nové zápisy do zoznamov nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska (Eva ZÁHUMENSKÁ) • 170

Horehronský viachlasný spev zapísaný do svetového zoznamu UNESCO (Ľubica VOĽANSKÁ) • 173
Národopisná spoločnosť Slovenska akredito-

vaná do funkcie poradkyne Medzivládneho výboru Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO (Ľubica VOĽANSKÁ) • 174

CONTENTS

Theme of the issue: Digital Ethnology

EDITORIAL

GOGORA, Andrej: Editorial 1 • 5

ARTICLES

HSU, Umi W. F.: Digital Ethnography Toward Augmented Empiricism: A New Methodical Framework • 7

AMBRÓZOVÁ, Jana: The Application of Digital Technologies in the Research of Traditional Instrumental Music in Slovakia • 29

MURIN, Ivan, MIDULA, Pavol: Ethnography Using Digital Analytical Programmes (CAQ-DAS) and Geographic Information Systems (GIS) • 56

RESEARCH REPORT

DITMAROVÁ, Lucia: Digitisation and Multimedia Presentation Products of the National Centre of Culture and Further Education – the Episodes of One Digitisation Project • 80

RESERVED FOR

KUBISA, Tomáš, GOGORA, Andrej: The Situation of the Text Archive of the Institute of Ethnology SAS and the Possibilities of Its Digital Processing • 97

HANÁK, Miroslav: The Digital Archive of Traditional Folk Culture. Project – Database – Publishing • 107

EDITORIAL

KILIÁNOVÁ, Gabriela: Editorial 2 • 114

ARTICLES

DUCHÁČEK, Milan: Karel Chotek and Cerovo: From Initiation to Specialisation (Causerie on the Half-Century Long Transformation of Field Research) • 116

HLŮŠKOVÁ, Hana: Andrej Melicherčík – A Personality in One Era, an Era in One Person-

ality (through the Example of a Research Topic) • 140

BOOK REVIEWS

Inspiring Results of Ethnological/Anthropological Research in Serbia: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, vol. 64 on migration (Gabriela KILIÁNOVÁ) • 156

Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (Eds.): *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti* (Adam WIESNER) • 159

Daniel Drápala: *Portáši. Historie a tradice* (Peter SLAVKOVSKÝ) • 161

NEWS

General Assembly of the Czech Ethnographic Society and conference “*In Movement*” – *Migration, Mobility and Transport from the Ethnological Perspective* (19–21 September 2017, Znojmo, Czech Republic) (Hana HLŮŠKOVÁ) • 163

“*Ethnology for the 21st Century*” – conference of Czech (Moravian) and Slovak university teachers and PhD students (15–16 November 2017, Brno, Czech Republic) (Kornélia JAKUBÍKOVÁ) • 166

Research topics of the SRDA ethnological project *Socio-Cultural Capital of Successful Municipalities as the Source of Sustainable Development of the Slovak Countryside* (Daniel LUTHER) • 168

New entries in Slovakia’s list of intangible cultural heritage (Eva ZÁHUMENSKÁ) • 170

Multipart singing of Horehorenie included in the UNESCO World List (Ľubica VOĽANSKÁ) • 173

Ethnographic Society of Slovakia accredited as advisor to the Intergovernmental Committee for the UNESCO Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage (Ľubica VOĽANSKÁ) • 174

EDITORIÁL 1

Témou prvého čísla *Slovenského národopisu* v tomto roku je digitálna etnológia. Tento podtitul obsahuje v kontexte domáceho vedecko-výskumného prostredia terminologickú nejasnosť, ktorú sme však zámerne (a trochu zlomyseľne) včlenili do výberu orientačných tém pre potenciálnych autorov. Pripomíname, že prvou z nich bola digitalizácia, digitálne archívniectvo a kurátorstvo, sprístupnenie (hmotného alebo nehmotného) kultúrneho dedičstva a iných etnologických a antropologických materiálov v online užívateľských prostrediach. Druhou témou bolo využitie digitálnych nástrojov ako metodologických prostriedkov v etnologickom a antropologickom výskume. Poslednou, a práve tou nastrčenou, témou boli digitálne technológie ako predmet antropologického výskumu a reflexia ich funkcie a významu v súčasných spoločnostiach. Motívom tohto úskoku, ktorý je možné z hľadiska problému definovania *digital humanities* nastražiť aj v ostatných spoločenských a humanitných vedách, bolo zistiť, ako sa v domacom vedecko-výskumnom prostredí pristupuje k spojeniu výrazov digitálny a etnológia.

Stanovená výzva na toto tematické číslo je podporená realizáciou vnútroústavného projektu na Ústave etnológie SAV s názvom *Digitalizácia a počítačové spracovanie archívu textov ÚEt SAV* (č. 45/2017, doba trvania: 2018 – 2022), ktorého integrálnou časťou je mapovanie digitálnych textových zdrojov slovenskej (prípadne stredoeurópskej) etnológie a nastolenie vedeckej a odbornej diskusie o možnosti využitia výpočtových procesov v etnologickej a antropologickej praxi. Rozvoj pokročilých informačných a komunikačných technológií a ich výrazné prenikanie do metodológie humanitných a spoločenských vied naznačuje, že samotná digitalizácia už nie je dostatočná, a je potrebné spoločne uvažovať o tom, ako je možné systematizovať a štandardizovať digitalizované dáta, ako ich výpočtovo spracovať tak, aby zjednodušili, urýchlili alebo interpretačne obohatili vedecko-výskumnú prácu etnológov.

Pred uvedením jednotlivých štúdií a príspevkov tohto tematického čísla konštatujeme, že ani jeden z odoslaných autorských textov sa nevenuje tretej, teda podstrčenej, téme digitálnych technológií ako predmetu skúmania. Považujeme to za prejav potreby špecifikovať a komunikovať vyššie uvedené metodologické a epistemologické otázky využitia digitálnych technológií v etnológii a antropológii, ako aj za schopnosť autorov jasne odlíšiť kompetencie digitálnych technológií v týchto vedných disciplínach.

Prvým textom je slovenský preklad vedeckého článku od W. F. Umi Hsu, pôvodne publikovaného v americkom časopise *Journal of Digital Humanities* s názvom *Digitálna*

etnografia na ceste k rozšírenému empirizmu: Nový metodologický rámec. Prínos a jedinečnosť tohto textu spočíva práve v explicitnom určení hraníc medzi digitálnou technológiou ako predmetom a metódou v etnografii. Na rôznych príkladoch ilustruje to, ako digitálne nástroje (napr. dolovanie dát, mapovanie a vizualizácia zvuku, geo-mapovanie) dokážu rozšíriť metodologický prístup k skúmaným javom. V štúdiu od Jany Ambrózovej s názvom *Aplikácia digitálnych technológií vo výskume tradičnej inštrumentálnej hudby na Slovensku* nachádzame veľmi komplexný prehľad toho, ako sa digitálne technológie aplikujú v etnomuzikologickom výskume nielen v zahraničí, ale hlavne v rámci domácich výstupov od 70. rokov 20. storočia až dodnes. Článok *Etnografia s využitím digitálnych analytických programov (CAQDAS) a geografických informačných systémov (GIS)* od dvojice autorov Ivan Murin a Pavol Midula na praktických príkladoch prezentuje možnosti a výhody využívania kvalitatívnych nástrojov CAQDAS a lokalizačných nástrojov geografických informačných systémov. Texty od Lucie Ditmarovej *Digitalizácia a multimediálne prezentačné produkty Národného osvetového centra - epizódy jedného digitalizačného projektu* a od Miroslava Hanáka *Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry. Projekt - databáza - sprístupnenie* sa venujú prvej z vypísaných tém, ilustrujú teda technické a operatívne podmienky digitalizačných a archívnych projektov na príslušných pracoviskách (Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru - CTEK, Národné osvetové centrum - NOC), takisto ako krátka, ale informáciami nabitá správa *Stav textového archívu Ústavu etnológie SAV a možnosti jeho digitálneho spracovania* od Tomáša Kubisu a Andreja Gogoru.

Na záver sumarizujeme, že uvedené texty a ich autori, pochádzajúci z rôznorodých oblastí, majú spoločné najmä nadšenie z možnosti aplikovania digitálnych technológií vo svojej vedeckej a odbornej činnosti (čiastočne aj s uvedením kritických a polemizujúcich poznámok). Okrem toho sa v nich často nastoľuje požiadavka štandardizácie, voľného prístupu a prepájania dát a databáz s cieľom ich ďalšieho spracovania a vedeckého využitia, ďalej potreba interdisciplinárnych projektových činností, ale aj expertných konzultácií, resp. problém koordinácie humanitných vedcov a IT pracovníkov. Dúfame, že vďaka nastoleniu tejto diskusie a jej ďalším rozvíjaním prispějeme k tomu, aby sa digitálne technológie využívali v slovenskej etnológii a antropológii systematicky, koordinovane a kreatívne.

ANDREJ GOGORA,
Ústav etnológie SAV v Bratislave,
hostujúci redaktor

DIGITÁLNA ETNOGRAFIA NA CESTE K ROZŠÍRENÉMU EMPIRIZMU: NOVÝ METODOLOGICKÝ RÁMEC Digital Ethnography Toward Augmented Empiricism: A New Methodological Framework

W. F. UMI HSU

DOI 10.26363/SN.2018.1.01

© Ústav etnológie SAV

W. F. Umi Hsu, University of Southern California, 3551 Trousdale Parkway, Los Angeles, USA; e-mail: wf.umi.hsu@gmail.com; @wfumihsu on Twitter

The increasing digital mediation in the field of ethnographic inquiry is undeniable. Through the engagement of individual users, governments, corporations, and even grassroots organizations, the ubiquity of computational technology has a far-reaching impact on social life. Scholarship on digital ethnography has fallen along a continuum between theory and methodology. By shifting the focus of the digital from a subject to a method of research, this article contends for a methodologically centered framework of digital ethnography that can transcend the digital/physical binary that is more fraught in discourse than it is in the human experience of contemporary culture. Within this framework, ethnographers can leverage the digital affordances of scalability and intermodality to uncover new perspectives on field observations and document social and cultural processes with empirical specificity and precision. Ethnographers can use data and new informational discoveries to extend of their field-based knowledge, achieving what I refer to as “augmented empiricism.” In this article, I examine how working with a variety of digital tools, including webscraping, mapping, and sound visualization, could widen the scope of ethnographic work and deepen our practice. Part two focuses on the process of interpreting field data and the value of geospatial visualizations. The last part explores digital methods that magnify the perception of physical senses like sound, sight, and space.

Key words: Digital ethnography, ethnography, computational ethnography, digital humanities, digital media

Kľúčové slová: digitálna etnografia, etnografia, počítačová etnografia, digitálna humanistika, digitálne médiá

How to cite: W. F. Umi Hsu (2018). Digitálna etnografia na ceste k rozšírenému empirizmu: Nový metodologický rámec. Slovenský národopis, 66(1), 7–28, doi: 10.26363/SN.2018.1.01

AKÝM SPÔSOBOM PREHLBUJÚ DIGITÁLNE TECHNOLOGIE ETNOGRAFICKÚ PRAX?

Kultúra nadobúda rôznorodé formy, vrátane prežívaných skúseností, sociálnych interakcií, spomienok, rituálov, úkonov, udalostí, konverzácií, príbehov, gest či expresívnych prejavov ako hudba a tanec. Vďaka týmto procesom a artefaktom spoločenského života je práca etnografa ako analytika a kultúrneho dokumentaristu dynamická a podnetná. Narastajúci podiel digitálnej mediácie v oblasti etnografického výskumu je nepopierateľný. Zapojením individuálnych užívateľov, štátnych orgánov, korporácií a dokonca aj miestnych občianskych organizácií má všadeprítomnosť výpočtových technológií veľký vplyv na všetky oblasti spoločenského života. Tieto technológie sprostredkujú kultúru dokumentovaním, zdieľaním, snímaním, označovaním, lokalizáciou, obchodovaním, synchronizovaním, filtrovaním, automatizáciou, remixovaním či dolovaním každodenných zážitkov našich výskumných spolupracovníkov. Namiesto ignorovania toho, čo je digitálne, by sme mali ako etnografi venovať naozajstnú pozornosť softvéru ako infraštruktúre a materialite nášho terénneho výskumu. Zároveň by sme sa mali zamýšľať nad našimi vlastnými digitálnymi výskumnými postupmi pri používaní digitálnych technológií na organizovanie, uchovávanie, spracovávanie a publikovanie našich terénnych poznatkov.

Väčšina etnografov už používa vo svojej práci digitálne médiá a technológie. E-mail a sociálne médiá používame na vyhľadávanie a rozpoznávanie našich výskumných spolupracovníkov a komunikáciu s nimi. Cloudové mapovacie systémy ako Google Maps používame na lokalizáciu výskumných lokalít počas práce v teréne. Internetové mediálne uzly ako YouTube či Facebook používame na hľadanie, publikovanie a zdieľanie dokumentovania živej kultúry. Ako etnograf/ka¹ zameraný/-á na zvukové kultúry uskutočňujem klasický výskum v teréne, pričom vystúpenia zaznamenávam na digitálne hlasové nahrávacie zariadenie, poznámky z terénu publikujem na Twitteri a Storify, v kaviarňach vediem rozhovory s hudobníkmi a hudobníčkami, pripravujem pre nich vystúpenia a zdieľam s nimi pódium. So základným počítačovým know-how – aplikovaným i kritickým – prišla aj príležitosť neviazane uvažovať o tom, čo pre mňa znamená etnografia založená na kombinovaní výskumných metód. Používanie takých technológií ako sťahovanie dát z internetových stránok (webscraping) mi umožnilo dosiahnuť tieto výsledky:

- efektívne zhromažďovať relevantné údaje z digitálnych komunit,
- ukazovať priestor a hranice vytvárané softvérovou infraštruktúrou,
- rekontextualizovať zistenia klasických terénnych metód – v mojom prípade z geografického hľadiska,
- objasniť, ako sa fyzické/geografické podmienky prelínajú s digitálnou materiálnosťou.

Bádanie v oblasti digitálnej etnografie – zapojenie sa do prežitých skúseností ľudí priamo na mieste prostredníctvom rámca alebo využitím digitálnych médií a technológií – spadá do kontinua medzi teóriou a metodikou. Vo väčšine prípadov si autori zvolili buď prístup založený na „mediálnej etnografii“ so zameraním na digitálnu oblasť ako predmet výskumu, s analýzou úlohy a významu digitálnych médií v súčasnej

1 Tento článok bol napísaný autorom/-kou, ktorý/-á sa vníma ako osoba s nebinárnou genderovou identitou. Pôvodne bol publikovaný pod menom Wendy F. Hsu 18. apríla 2012, 7. augusta 2012, 27. októbra 2012, 5. decembra 2012 a 25. januára 2013. Slovenský preklad vychádza z upraveného textu uverejneného v marci 2014 v časopise *Journal of Digital Humanities*, 3(1).

spoločnosti (napr. Miller, 2011; Burrell, 2012b), alebo sa venujú „virtuálnej etnografii“ s cieľom vysvetľovať život v digitálnych sociálnych prostrediach (napr. Boellstorff, 2010). Ďalší v rámci tohto kontinua analyzujú praktické využitie digitálnych technológií ako nástroja skúmania. Títo autori vnímajú digitálne metódy ako rozšírenie priameho zúčastneného pozorovania (Boellstorff, Nardi, Pearce, Taylor, 2012; Boellstorff, 2013) a skúmajú potenciálne možnosti digitálnych komunikačných technológií, ako sú online fóra (Kirshenblatt-Gimblett, 1996) a portály sociálnych sietí (Murthy, 2008). Napriek precíznosti tejto čoraz etablovanej oblasti bádania považujem metodologickú časť tejto konverzácie za nedostatočne rozvinutú.

Zámerom môjho článku je rozšíriť definíciu digitálnej etnografie a presunúť zameranie z digitálneho ako predmetu výskumu na výskumnú metódu.² Na interakciu s komunitami i na zaznamenávanie, prenos a archiváciu mediálnych súborov z terénu používame počítače, tablety a smartfóny. Tieto nástroje používame preto, lebo sú pre nás dostupné resp. preto, že sú vlastné komunitám, ktoré skúmame. Posúvaním hraníc používania výpočtovej techniky v etnografickom výskume mám v úmysle zdôrazniť úlohu digitálnych technológií nielen ako praktického výskumného nástroja alebo ako predmetu bádania, ale aj ako rozvíjajúcu sa platformu na zhromažďovanie, skúmanie a prezentovanie etnografických materiálov. A keďže dôraz sa kladie na „ako“, teda na metódu a spôsob výskumu, tento rámec vytvára priestor na diskusiu o tom, ako skúmať aj tie kultúry, ktoré sa nezrodili ako digitálne. Definícia digitálnej etnografie zameraná na metodológiu môže prekračovať dichotómiu digitálne vs. fyzické, ktorá je viac obsiahnutá v diskurze než v skúsenosti s kultúrou.

Etnografi skúmajú interakcie medzi ľuďmi, ich prejavy a ďalšie kultúrne procesy. Tieto zložité objekty skúmania si vyžadujú vedca, ktorý ich bude interpretovať. Počítače nie sú dostatočne vybavené na to, aby z ľudských prejavov odvodili nejaký význam, vynikajú však v počítaní a vo vkladaní dát do nových kontextov. Túto prvú schopnosť označujem ako škálovateľnosť a druhú ako intermodalitu.

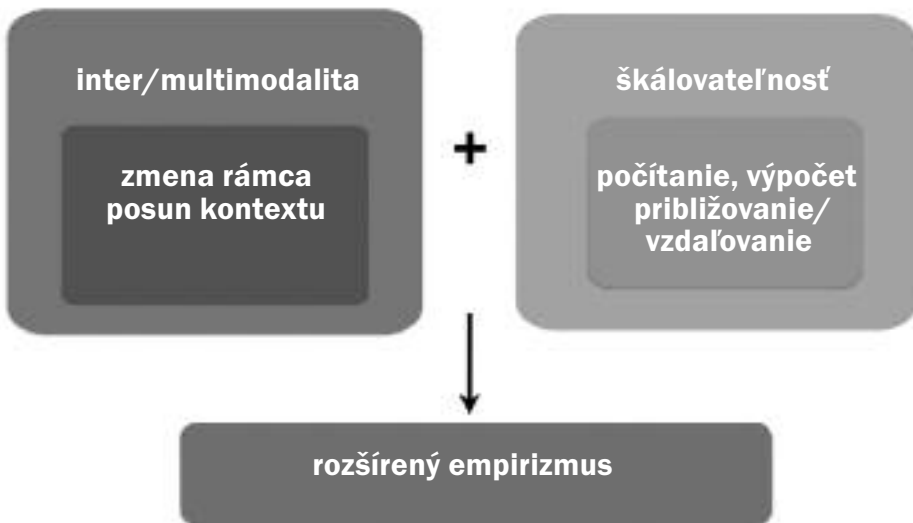
Škálovateľnosť (*scalability*): S pomocou počítačov dokážeme vykonať jedinú úlohu, napríklad počítanie či výpočet, bleskovou rýchlosťou. Táto schopnosť môže odhaliť vzorce na úrovni, ktorá je mimo ľudského vnímania a pochopenia. Obsahy so zmenenou škálou v dôsledku priblíženia alebo vzdialenia či zväčšenia alebo zmenšenia nám môže ponúknuť pohľad, ktorý následne dokážeme interpretovať pomocou našich komplexných poznatkov o odbornom kontexte. Škálovateľnosť nám umožňuje prehodnotiť spôsob skúmania kultúry. Náš výskumný rámec sa dá prispôbovať, pričom výsledkom tohto procesu prispôbovania a zmeny stupnice môže byť analytická dialektika medzi blízkymi a vzdialenými interpretáciami (Moretti, 2007: 1) kultúrnych procesov. Použijeme príklad z etnomuzikológie: pomocou počítačovej techniky môžeme presúvať svoju pozornosť od charakteristík jediného hudobného gesta

2 Niektorí antropológovia sa venovali metodike digitálnej alebo virtuálnej etnografie ako diskurzívnemu rámcu. Môj príspevok k tejto metodologickej diskusii sa však zameriava na metódu ako výskumnú modalitu. Tento pohľad založený na praxi má za cieľ poskytnúť praktickú pomocku vedcom a výskumníkom so záujmom o túto oblasť a kriticky sa zameriava na empirickú časť výskumného procesu. Potenciálne ide o kritickú poznámku o prílišnom privilegovaní teórie voči praxi v publikovanom vedeckom diskurze. Môj prístup sa dotýka širšej diskusie ohľadom interpretačných a „spoločenskovedných“ rozdielov v rámci antropológie a súvisiacich disciplínach, ako je etnomuzikológia. Viac o metodologickom napätí medzi interpretačnými a algoritmickými (alebo matematickými) prístupmi pozri v článku N. Seavera (2013, november) *What should an anthropology of algorithms do?*, prednáška prezentovaná na AAA. Stiahnuté z <http://nickseaver.net/papers/seaverAAA2013.pdf> (prístup 24. marca 2014).

až ku kolektívnym vzorom týkajúcim sa kontúr, tvaru alebo hĺbky performance celej žánrovej komunity. Škálovateľnosť nám umožňuje nielen skúmať veľké množstvo informácií, ale súčasne nám umožňuje pozorovať a skúmať vzťah medzi pozorovaniami na mikro- a makro- úrovni.

Intermodalita (*intermodality*) alebo **multimodalita** ako jej dôsledok: metódy používajúce výpočtovú techniku nám umožňujú presúvať sa medzi viacerými informačnými kontextami alebo spôsobmi zmyslového vnímania. Pri intermodálnom alebo multimodálnom skúmaní sa začínú obsahy a kontexty prelínať a vďaka tomu sa objavujú nové vzorce a vzťahy. Schopnosť narábať so súborom dát alebo s jediným kultúrnym artefaktom naprieč rôznymi módmi – napr. vizualizácia zvukových materiálov – by mohla priniesť analytické výsledky. Porovnanie dvoch a viacerých spôsobov skúmania by mohlo ďalej umožniť relačné bádanie naprieč pôvodne nesúvisiacimi dátovými množinami. Napríklad digitálna mapa by mohla odhaliť vzťah medzi hudbou a miestom.

Spojením potenciálu škálovateľnosti a intermodality môžeme vytvoriť novú perspektívu terénnych pozorovaní od mikrorozmerov až po makrorozmery. Nazývam to „rozšírený empirizmus“ a tento termín používam na opísanie hľadania a dokumentovania sociálnych a kultúrnych procesov s empirickou špecifickosťou a presnosťou. Na dosiahnutie rozšíreného empirizmu môžeme využiť dáta a nové informačné objavy, ktorými môžeme rozšíriť naše terénne vedomosti. Integráciou rozšírených informácií získaných prostredníctvom výpočtovej techniky by sme sa mohli dostať za hranice ľudských zmyslov a poznania a zväčšiť rozsah našich empirických poznatkov. Prehĺbené narábanie s kultúrnym obsahom v početných registroch by nám mohlo umožniť identifikovať vzorce sociálnych väzieb a kultúrnych významov, ktoré sú v rámci metód zúčastneného pozorovania inak neprístupné.

Rozšírený empirizmus považujem za súčasť etnografického úsilia o empirickú presnosť. Ide o určitú formu ponorenia sa do materiálu. Jenna Burrellová (2012a) vo svojom príspevku o etnografii v ére veľkých dát cituje Howarda Beckera, aby pripomenula etnografický cieľ dosahovania empirickej blízkosti – „čím bližšie sa dostaneme k podmien-

kam, v ktorých [ľudia, ktorých skúmame] skutočne pripisujú významy predmetom a udalostiam, o to presnejší bude náš opis týchto významov“ (Becker, 1996). Túto myšlienku Burrellová dopĺňa rozdielom medzi etnografmi a vedcami pracujúcimi s veľkými dátami s tvrdením, že etnografi „odvádzajú oveľa viac komplementárnej práce, keď sa snažia prepojiť zdanlivé správanie so základným významom“. Pokiaľ ide o rozdiel medzi etnografiou a veľkými dátami, Tricia Wang (2013) navrhuje integrujúci prístup spájajúci veľké dáta s etnografiou.³ Wang prichádza po Cliffordovi Geertzovi s novým výrazom „husté dáta“ (“thick data”), ktorý označuje „etnografické prístupy, odhaľujúce význam vizualizácie a analýzy veľkých dát“.

Empirické ponorenie sa nie je podľa môjho názoru typické výlučne ani pre kvalitatívny rozmer etnografie, ani pre kvantitatívny svet (veľkých) dát. Hoci toto rozdelenie môže zrkadliť rozdiely medzi jednotlivými vednými disciplínami alebo sektormi, metodologické napätie môžeme v tomto prípade vyriešiť pozorným posúdením dát a ich počítačového spracovania. Pomocou niekoľkých technických zásahov by sme mohli uplatniť prístup založený na malých dátach – použitím dát na skúmanie vzorcov a následne kladením otázok, ktoré možno zodpovedať kvalitatívnymi prístupmi, napr. rozhovormi a rozprávaním príbehov. Tento interný integrujúci prístup by nám mohol pomôcť rozšíriť účasť na výskume a vytvoriť komplexnejší pohľad na skúmaný terén. Aj etnografi môžu dosiahnuť ponorenie sa prostredníctvom digitálnych a jednoduchých výpočtových nástrojov v rámci nášho terénneho výskumu.

V článku sa venujem tomu, ako by práca s rôznorodými digitálnymi nástrojmi, vrátane sťahovania dát z internetových stránok (*webscraping*), mapovania a vizualizácie zvuku, mohla rozšíriť rozsah etnografickej činnosti a prehĺbiť našu prax. V prvej časti sa pridrižiam oblasti zberu dát. V druhej časti hovorím o procese interpretácie terénnych dát a hodnoty geopriestorových vizualizácií. Posledná časť sa venuje digitálnym metódam, ktoré vylepšujú naše zmyslové vnímanie, t. j. štandardné vnímanie zvuku, obrazu a priestoru. V rámci argumentácie sa vyjadriť aj k metodologickým – a tam, kde je to relevantné – aj k sociálnym dôsledkom týchto prístupov.

PRVÁ ČASŤ:

SOFTVÉROVÉ METÓDY ZBERU DÁT V OBLASTI ETNOGRAFIE

Etnografi sú školení na prácu s materiálom, získaným v teréne, na kladenie otázok súvisiacich s významom zmyslových interakcií a na pozorovanie. Metódy ako účasť a pozorovanie majú svoje počiatky v histórii etnografie, ktorá predmet svojho záujmu skúmala fyzicky, zoči-voči. Digitálne sprostredkovanie v teréne i samotného terénu spochybňuje metodologickú normu zúčastneného pozorovania. Tom Boellstorff (2013: 54–55) obhajuje zúčastnené pozorovanie ako metódu vhodnú aj na skúmanie digitálneho spoločenstva. Kritizuje rozhovory resp. metódy získavania informácií ich „lákaním“ (*elicitation*) z respondentov, pretože podľa neho tak prichádzame o nevyslovené poznatky či kultúrne významné informácie, ktoré osoby v rámci určitej tradície alebo komunity neverbalizujú. Boellstorff stavia do popredia holistický prístup ako hodnotu

3 V rámci série „Ethnomining“ na internetovej stránke Ethnography Matters (<http://ethnographymatters.net/>) sa autori ako David Ayman Shamma, Sharon Shadoan a Alicia Dudek venovali podstatným prípadom integrujúceho a hybridného prístupu, ktorý kombinuje spracovanie kvantitatívnych dát s etnografiou.

zúčastneného pozorovania na „získanie nevyžiadanych údajov – konverzácií tak, ako sa udejú, ale aj činností, zhmotnení, pohybov v rámci priestoru a vybudovaných prostredí“ (2013: 55). Robí tak bez spochybňovania materiálneho súladu medzi fyzickým a digitálnym spôsobom zúčastneného pozorovania.

Softvér nielen sprostredkúva, ale aj rekonfiguruje zhmotňovanie a interakcie v digitálnom prostredí. Táto rekonfigurácia presahuje to, ako rozhranie – v prípade webstránky graficky usporiadané wireframy a odkazy – formuje naše interakcie. Túto anticipovanú vizuálnosť vytvárajú zložité kódové a backendové algoritmy. Tieto algoritmy reorganizujú naše zmysly a premieňajú kliknutie myšou na prejavy pocitov, ako sú „lajky“ alebo vzťahové gestá, napr. „štuchnutia“ na Facebooku či informačné postupy ako „zdieľanie“ a „retweetovanie“. Takáto reorganizácia mení spôsob vytvárania empirických poznatkov a ich prenos medzi používateľmi v digitálnom prostredí. Zároveň reštrukturalizuje spôsob, ako my ako etnografi pozorujeme, analyzujeme a kategorizujeme empirické poznatky. Etnografia, ktorá sa pridrižiava softvérovej materiálnosti, môže čeliť „trópu nemateriálnosti“ (Blanchette, 2011: 3) ako diskurz, ktorý striedavo oslavuje nehmotnú povahu informačných technológií alebo nad ňou narieka“ (Geiger, 2014: 346–347). Použitím softvéru v súvislosti s terénnou prácou, ako ukážem neskôr, môžeme nastoliť empiricky motivované otázky, ktoré presahujú hranice užívateľského rozhrania a skúmajú vzťah medzi užívateľskými interakciami a naprogramovanou infraštruktúrou.

Pragmatické napätie medzi fyzickou a digitálnou materiálnosťou sa objaví vtedy, keď začneme vytvárať metódy pre digitálnu etnografiu. V záujme metodologickej zrozumiteľnosti navrhujem rozobrať si terénne interakcie a pozorovania na základe vzťahu medzi fyzickým a digitálnym. Procesné rozlíšenie slúži ako praktická funkcia pri vytváraní digitálne aktívnych metód. Je potrebné poznamenať, že toto rozlíšenie nie je nevyhnutne riadiacim princípom teoretizovania ohľadom terénnych dát, pretože fyzická a softvérová materiálnosť sa môžu v určitých kontextoch približovať a v iných vzdalovať.

V tejto časti sa pýtam: Akým spôsobom sa využívajú počítačové alebo softvérové nástroje na zachytávanie interakcií a na orientáciu v digitálnych komunitách? Aké sú výhody uplatňovania softvérových metód v etnografickom projekte?

Budovanie softvérového nástroja na zber dát

Keď som písal/-a svoju dizertačnú prácu o ázijsko-amerických hudobníkoch na nezávislej rockovej scéne, zistil/-a som, že väčšina hudobníkov, s ktorými som prišiel/-šla do kontaktu, trávila viac času na sociálnych sieťach a propagáciou svojej hudby online ako samotným cvičením, vystupovaním a nahrávaním. Tým sa priestor mojej investigatívnej práce presunul od výlučne fyzických priestorov ako sú kluby, bary, undergroundové parties a kaviarne, kde sa hudobníci zdržiavajú, k digitálnym sociálnym médiám ako Myspace, Twitter, Facebook či G-chat.

Najmä v období mojej terénnej práce od polovice prvej dekády nového milénia som si všimol/-la, že Myspace bol naozaj aktívnym miestom sociálnych interakcií. Hudobníci, ktorí boli súčasťou môjho výskumu, používali Myspace na rozširovanie svojich fanúšikovských sietí za hranice Spojených štátov. Mnohí z nich si vytvorili kontakty s kapelami pôsobiacimi v Ázii. Zaujímalo ma, ako vyzerali tieto online komunity z geografického hľadiska. Kde všade na svete sa nachádzali priatelia mojich hudobníkov – informátorov na Myspace?

Rozhodol/-a som sa preskúmať digitálny sociálny terén týchto kapiel aj mimo toho, čo zobrazujú internetové prehliadače, s využitím softvérových nástrojov ako

Skupina The Hsu-nami v Don Hills Clube, New York, 26. 9. 2008. Foto: autor/-ka

Profilové stránky priateľov skupiny The Kominas na Myspace, približne z r. 2009

sťahovanie dát internetových stránok (*webscraping*). Takéto sťahovanie dát využíva súbor výpočtových metód na extrahovanie cieľných informácií z internetových stránok.⁴ Na vytiahnutie informácií o polohe, ktoré sa zobrazujú na profilových stránkach, som naprogramoval/-a bot na sťahovanie dát z internetových stránok. Bot som musel/-a vytvoriť úplne nanovo vpisovaním príkazov do skriptovacieho jazyka Ruby. Využíval/-a som najmä modul ruby gem Mechanize na navigovanie a extrahovanie zdrojového kódu (prostredníctvom XPathu) série cieľných Myspace stránok.

Ako príklad použitia tohto softvérového nástroja uvádzam svoju prácu s The Kominas, juhoázijsko-americkou punkovou kapelou, ktorá sa stala ikonou „moslimského punkového“ hnutia Taqwacore. V období, keď som sťahoval/-a dáta z webových stránok, mali The Kominas približne 3 000 priateľov na Myspace. Všetko to boli používatelia Myspace, ktorí požiadali The Kominas o priateľstvo alebo naopak. Mój domácky vyrobený „sťahovač dát“ úspešne prehľadal profilové stránky 2 867 priateľov kapely na Myspace a analyzoval texty týkajúce sa polohy v zdrojovom kóde týchto stránok. Keďže som sa rozhodol/-a zmapovať tieto miesta, bot som naprogramoval/-a tak, aby som mohol/-a použiť modul ruby gem Geokit, vďaka čomu sa polohy týchto priateľov pretransformovali do zemepisných súradníc.

Táto softvérová metóda mi umožnila prekročiť štandardnú interakciu používateľov štruktúrovanú podľa internetového rozhrania. Otvorila mi celú oblasť interakcií s dátami na úrovni kódu. Tento softvérový nástroj možno upravovať a manipulovať, pričom akademici pracujúci online – pozorovatelia – ho predtým veľmi nevyužívali. Pomocou geografických informácií, ktoré som zozbieral/-a z botu, som zisťoval/-a polohu internetových priateľov. Vďaka tomuto súboru dát som si mohol/-a predstaviť moje poznatky o miestach, na ktorých sa nachádzajú, v zdanlivo nelokalizovanom digitálnom prostredí (viac o tom v ďalšej časti). A nielen to, tento súbor dát mi umožnil prehĺbiť kvalitatívnu analýzu. Z týchto zistení som vygeneroval/-a ďalšie otázky, ktoré geograficky a teoreticky súvisia s pojmami priestoru a miesta. Porovnaním mojich zistení z fyzického zúčastneného pozorovania a softvérového prieskumu som odhalil/-a vzorce sociálneho správania a kultúrnych významov, ku ktorým by som inak nemal/-a prístup.

Objavovanie softvérových hraníc medzi online sociálnymi priestormi

Vďaka použitiu botu určeného na sťahovanie dát z internetu som sa mohol/-a dostať za hranice technologických skúseností koncových užívateľov. Pomocou počítačového nástroja – prístrojového skriptu, ktorý komunikuje s inými zariadeniami – sa mi podarilo preskúmať softvérovú infraštruktúru, v ktorej sa uskutočňovali moje terénne interakcie. Prejavilo sa to vtedy, keď sa môj bot pokúsil počas toho, ako som sa pokúšal/-a vytiahnuť lokalizačné informácie o priateľoch The Hsu-nami, progresívnej erhu-rockovej kapely z New Jersey, na čínskej verzii sociálnej siete Myspace.

Pri riešení problémov som zistil/-a, že Myspace nie je v skutočnosti natoľko globálny projekt, ako sa tváril. Sieť používateľov Myspace zo všetkých (dostupných) krajín na svete existujú na serveri nachádzajúcom sa v USA, s výnimkou používateľov Myspace China. Ten má totiž zabezpečený hosting v Číne a z inštitucionálneho hľadiska je tak oddelený od ostatných Myspace sietí vo „svete“. Softvér zohráva podstatnú úlohu pri posilňovaní inštitucionálnych a sociálnych hraníc medzi Myspace China

⁴ Pojem '*webcrawling*' sa občas používa ako synonymum pojmu *webscraping*. Zvyčajne ide o technológiu extrahovania všetkých informácií z internetu podobnú technológii vyhľadávača Google. *Webscraping* znamená extrahovanie špecifických online informácií.

a Myspace (USA), na ktorom sa nachádza aj profilová stránka The Hsu-nami. Z tohto pozorovania pomocou softvéru som získal/-a dostatok dôkazov na to, aby som mohol/-a tvrdiť, že neexistuje jediný kybernetický priestor, ale že je veľa kybernetických priestorov. Existujú hranice – závislé od softvéru a hardvéru – ktoré spájajú a oddeľujú tieto kybernetické priestory. A v prípade Hsu-nami vytváranie kontaktov s priateľmi v Číne potenciálne naznačuje, že etnické významy spájané s hudbou, zvukom a performanciou môžu ľahko prekračovať softvérové bariéry.

Sťahovanie dát z internetových stránok (webscraping):

Nástroj na podporu a odkrývanie neoliberalizmu

Môj naprogramovaný nástroj na sťahovanie dát z internetu som vyššie označil/-a ako bot. Podľa technickej definície nadobúda tento bot podobu aplikačného programového rozhrania (API). API je definovaný ako súbor softvérových komponentov pôsobiacich ako rozhranie pre komunikáciu naprieč aplikáciami zvyčajne v rámci internetového prostredia.⁵ Hoci tento bot funguje ako internetové API, jeho externý status – ako softvérová entita, ktorá skôr „beží súčasne s platformou systému namiesto toho, aby bol jednotlivcami s privilegovaným prístupom k serveru integrovaný do kódových základní na strane servera“ – vyhovuje definícii „na mieru šitého kódu“ (Geiger, 2014: 342). „Zradcovská“ identita môjho botu na sťahovanie dát z internetu nenaruša informačnú suverenitu stanovenú Myspaceom na ochranu hodnoty jeho dát. Keď som skúmal/-a softvérové metódy s cieľom zodpovedať moje výskumné otázky, presondoval/-a som všetky API, ktoré sú v rámci Myspace k dispozícii. Pritom som zistil/-a, že ani jedno z dostupných aplikačných programových rozhraní Myspace si nežiada informácie, ktoré potrebujem. Takto vytvorené informačné vákuum ukazuje, ako si Myspace zadefinoval svoje limity informácií a dát. Softvérové metódy odhaľujúce informácie, ktoré sú pre firmu hodnotné, by popreli firemné zásady zamerané na speňaženie informácií o užívateľoch. Môj bot na sťahovanie dát z internetu však urobil presne to – prezradil chránené informácie, ktoré by inak mohli byť predmetom kúpy zo strany firiem, ktoré sa zaujímajú o etnickú identitu, hudbu a kultúru mladých.

Wendy Chun (2013) vo svojom článku s názvom Programované vízie (*Programmed Visions*) používa pri téme politiky softvérovej architektúry metaforu suverenity. V rámci porovnania počítačov a mechanizmov vládnutia píše:

Počítače stelesňujú určitú logiku vládnutia či riadenia v čoraz zložitejšom svete, ktorý nás obklopuje. Našou individualizáciou, ale aj integráciou do jedného celku nám počítačové rozhrania ponúkajú určitú formu mapovania, ukladania súborov, ktoré sú podstatné pre našu zjavne suverénnu – posilnenú subjektivitu. Interakciou s týmito rozhraniami sme mapovaní aj my: zariadenia pracujúce s dátami, ktoré sa učia algoritmy, spracúvajú stopy po našich kolektívnych dátach s cieľom objaviť základné vzorce (Chun, 2013: 9, zvýraznil/-a W. F. Umi Hsu).

Chun tvrdí, že softvér je programovaný tak, aby posilnil logiku trhu. V informačnej ekonomike dynamika vzťahov, v ktorých „mapujeme a sme mapovaní“, stelesňuje

⁵ Príkladom API je klient Twitteru (napr. Tweetbot, Tweetdeck). Namiesto používania Twitteru prostredníctvom Twitter.com vývojári podporili rozsiahle Twitter API, vďaka ktorým môžu užívatelia využívať aplikácie na interakciu s Twitterom prostredníctvom počítača, tabletu, mobilu alebo smartfónu. Viac informácií o API nájdete v tomto jednoduchom vysvetlení o API - <https://www.makeuseof.com/tag/api-good-technology-explained/>.

neoliberalizmus. Softvér naprogramovaný na spracovanie informácie o užívateľovi a od užívateľa takto realizuje princípy neoliberalizmu. Ak teda individuálny užívateľ získa alebo „spotrebúva“ informáciu, aj on sám sa stáva predmetom spotrebnej informácie. Toto vyrovnanie úloh medzi spotrebiteľom dát a pracovníkom, ktorý (nevedomky!) triedi cenné údaje svojim ľudským kapitálom, usmerňuje trhovú etiku, ktorá uprednostňuje podnikateľstvo a dobrovoľné individuálne kroky (2013: 8).

Dolovanie dát je všadeprítomná prax používaná na získavanie trhovo relevantných informácií. Boty sú všade. Amazon.com ukladá naše vyhľadávacie zvyklosti a analytické nástroje na marketingový prieskum pravidelne dolujú informácie o užívateľoch na sociálnych sieťach. Vo svetle týchto všadeprítomných dátových praktík by sme mali my ako etnografi zväžiť, ako by sme mohli presmerovať účel týchto technológií, aby sme lepšie pochopili infraštruktúrny kontext a preklenuli tak našu vedomostnú medzeru medzi (kultúrnym a sociálnym) obsahom a (technickým a inštitucionálnym) kontextom nášho bádania.

DRUHÁ ČASŤ: MAPOVANIE AKO SPÔSOB OBJAVOVANIA DÁT

V rozhovoroch o veľkých dátach etnografi vyjadrili znepokojenie nad prevahou kvantitatívnych dát. Namiesto toho, aby ju vnímali skôr ako hru s nulovým súčtom než ako prehru, niektorí výskumníci spochybňovali hodnotu prístupu založeného na zmiešanej metóde, ktorá kombinuje terénne pozorovania s kvantitatívnymi metódami založenými na dátach. Rachel Shadoan a Alicia Dudek v rámci série „Ethnomining“ na blogu s názvom *Ethnography Matters* opisovali, ako „využívajú silné stránky čísel i príbehov“ vo svojom výskume online textovej bojovej hry Plant Wars (2013). Použili vizualizáciu dát zo serverových záznamov, ktoré zobrazujú vzorce hráčskych aktivít komunity ako základ pre rozhovory a terénne skúmanie. Vďaka kvantitatívnym zisteniam získali mapu, ktorá ponúkla odpoveď na otázku „ako a čo“, pričom etnografický pohľad poskytol „kľúč k tejto mape s odpoveďami na otázky prečo“ (Shadoan, Dudek, 2013). Tricia Wang vo svojom často citovanom blogu „Big Data Needs Thick Data“ (Veľké dáta potrebujú husté dáta) tvrdí, že úlohou etnografie je poskytnúť vysvetľujúci kontext pre zistenia súvisiace s veľkými dátami (2013). Bez širokého, hĺbkového pohľadu, ktorý ponúka etnografia, sa môže ľahko stať, že prílišné spoliehanie sa na veľké dáta nás privedie ku kladeniu nesprávnych otázok, čím sa vytvárajú neinformované, iluzórne korelácie a vzniká kognitívna zaujatosť, ktorá zužuje rozsah skúmania.⁶

Etnografi, ktorí presadzujú prístup založený na zmiešaných metódach, vnímajú potenciál, ktorý tkvie v spolupráci medzi kvantitatívnymi a etnografickými (resp. kvalitatívnymi) výskumníkmi. V záujme úplnej konceptualizácie komplementárneho vzťahu medzi etnografiou a kvantitatívnymi metódami som toho názoru, že je potrebné prehodnotiť úlohu kvantitatívnych dát. Pri klasických kvantitatívnych metódach zohrávajú dáta pasívnu úlohu. Ponúkajú informácie, ktoré buď podporujú alebo vyvracajú hypotézy. Fungujú ako predmety testov, meraní a kontrol. Vyjadrené foucaultovskou metaforou, dáta sú disciplinované vďaka zásadám vedeckej metódy

⁶ Wang pokračovala vo svojej práci s hustými dátami aj inde. Vývojovú verziu svojej práce prezentovala na webcaste O'Reilly Media 28. marca 2014. Dostupné na <http://www.oreilly.com/pub/e/3020> (prístup 28. marca 2014).

a jej pozitivistickéj ideológii. Pri príkladoch zmiešanej metódy, ktoré zahŕňala moja práca, dáta zohrávajú aktívnu úlohu pri uľahčovaní predstavovania si, rekontextualizácie a rozširovania empirických poznatkov.

My však nepotrebujeme disciplinované dáta, ale generatívne dáta. Etnografia umožňuje dátam v rámci interpretačnej praxe vyhýbať sa kategorickým hraniciam poznatkov a pomôcť nám objavovať nové interpretačné a špekulatívne oblasti. Aby mohli dáta zapadať do interpretačnej paradigmy a odstrániť hranice medzi kvantitou a kvalitou, musia sa odpútať od škatuľkovania vedy na jednotlivé disciplíny.

Aby sme ilustrovali generatívny potenciál v etnografickom rámci, uvádzam príklady z mojich vlastných experimentov s dátami extrahovanými z Myspace. Moja analýza ponúka pohľad zblízka na metodologickú výmenu medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi zdrojmi. Túto analýzu zároveň využívam ako príležitosť na odklonenie sa od aktuálneho disciplinárneho zamerania tohto textu. Namiesto toho chcem poukázať na digitálnu kapacitu využívania informácií senzorickým spôsobom, a to nielen textovým. Vieme, že kvalitatívne programy vynikajúco slúžia pri bežnom strojom spracovaní, ako je počítanie, triedenie a komentovanie. Informácie sa však skrývajú v rôznych módoch a umožňujú zamerať sa na priestorový, geografický a lokalizačný rozmer rovnako ako kontext dátovej analýzy môže viesť k neočakávaným zisteniam.

Zmena úlohy geografie v etnografii

Mapy v statickej podobe predstavujú priestorový vzťah medzi objektmi v priestore. Mapovanie ako dynamický interpretačný postup však môže pomôcť odhaliť priestorové vzorce a vygenerovať otázky súvisiace s miestom. Nové GIS technológie ponúkajú platformu na zisťovanie polôh, ktorá môže byť obzvlášť užitočná pri terénnom výskume vykonávanom na viacerých miestach. V súvislosti s dynamickým mapovaním sa prihovám za taký postup, ktorý spája lokality našich terénnych zistení s geografickými informáciami. Toto prepojenie môže na druhej strane kontextualizovať kvalitatívne dáta v geopriestorovej podobe na účely analýz. V tomto zmysle geografia už neplní len svoju doterajšiu úlohu kontextu analýz, ale stáva sa súčasťou obsahu analýzy terénnych dát.

Po vytvorení botu na sťahovanie geografických informácií z Myspace som získané údaje (vo forme .csv súborov) premenil/-a na zmysluplnú vizualizáciu. Použil/-a som OpenLayers, voľne prístupný internetový mapovací zdroj v JavaScript, a vytvoril/-a som dynamickú mapu, ktorá ukazuje fyzickú polohu priateľov kapely na Myspace a vystúpení v rámci turné. Na kontextualizáciu čítania fyzických bodov som pridal/-a vrstvu mapy Google s ulicami a presnými názvami krajín a miest, ktorá ešte viacej spresnila vizualizáciu. Pridal/-a som aj vrstvu regiónov sveta, aby som odlíšil/-a kontinenty. A nakoniec som jednotlivé body premenil/-a na klastre.

Vytvoril/-a som klastrovacie vzorce na základe ručne skriptovaného vizuálneho algoritmu pomocou Javascriptu v OpenLayers. Tento algoritmus viditeľnosti je naprogramovaný tak, aby vyjadroval nadnárodný charakter prostredníctvom matematického zobrazenia rozloženia priateľov. Vyvažuje hustotu a čitateľnosť bodov a zároveň prispôbuje kontrast medzi najmenšími a najväčšími klastrami. V tomto prípade sú stále viditeľné jednotlivé klastrové body bez toho, aby celej mape dominovala najväčšia koncentrácia priateľov nachádzajúcich sa v severovýchodnej časti Spojených štátoch. Tento vizuálny algoritmus umožňuje zvýraznenie priateľov kapely nachádzajúcich sa mimo Spojených štátov, vďaka čomu sa môžem zamerať na teoretický rámec nadnárodného ázijsko-amerického rozmeru. Odpor voči nutkavému privilegovaniu čísel vo vede je tu zmiernený mojimi na mieru šitými výpočtovými prostriedkami, ktoré sa v konečnom

Screenshot mapy priateľov skupiny The Kominas na Myspace

dôsledku odvíjajú od môjho interpretačného cieľa pochopiť geografiu ázijskej Ameriky, tak ako si ju predstavujú a vytvárajú hudobníci. Chcel/-a som dosiahnuť to, aby sa kontúry dátových vizualizácií formovali na základe humanistických výskumov, a nie matematických princípov. Na rozdiel od úlohy dát vo vedeckej metóde sú údaje v tomto prípade jednostranne zaujaté. Rozprávajú príbeh o tom, aký má zmysel tvorba ázijsko-amerických indie-rockových hudobníkov.

Mapovanie ako spôsob objavovania

Popri tom, ako som sa hral/-a s týmito dynamickými digitálnymi mapami (príklad mapy The Kominas), objavil/-a som nové vizuálne a geospriestorové vzorce globálnej siete priateľov kapely. Tieto mapy doslova zviditeľňujú predtým neviditeľné komunity. To má konkrétny vplyv v rámci diskurzívneho kontextu, v ktorom sa o ázijsko-americkú tému mlčí a ázijsko-americkí umelci sú na nezávislých rockových hudobných scénach odsunutí do marginálnej sociálnej pozície. Spomínané mapy súčasne ponúkajú dôkaz o vytvorení nadnárodnej fanúšikovskej základne hudobníkov prostredníctvom sociálnych sietí.

Schopnosť mapy približovať a vzdďalovať objekty mi umožnila pozrieť sa na tvar a obsah týchto jedinečných hudobných diaspór. V prípade The Kominas, americkej skupiny, ktorej členovia majú pakistanské a indické korene, som zistil/-a výraznú prítomnosť priateľov v južnej a juhovýchodnej Ázii vo virtuálnom priestore. Základňa priateľov kapely v Pakistane s najväčšou pravdepodobnosťou súvisí s ich pôvodom a osobným vzťahom ku krajine svojich predkov. Prítomnosť priateľov v Malajzii a v Indonézii však bola prekvapením (pre mňa i pre kapelu), pretože členovia skupiny nemajú žiadne osobné kontakty s týmito miestami.

Zjavná existencia priateľov kapely v juhovýchodnej Ázii ma priviedla k novej línii skúmania toho, ako vnímať punk v podaní skupiny The Kominas z geografického hľadiska. Tento objav podnietil môj záujem o ďalšie skúmanie toho, ako sa kapela usiluje presunúť stredobod pozornosti priaznivcov punkovej hudby z krajín ako je USA a Veľká Británia do nových regiónov. V jednom rozhovore basgitarista Basim Usmani bránil svoje postoje voči domnienkam osoby, ktorá rozhovor viedla, týkajúce sa geografického rozšírenia punku v anglofónnom svete. V tejto poznámke Basim vyjadril svoje pocity súvisiace s kontaktami na Pakistan a Malajziu:

Punk je desaťkrát rozšírenejší v Kuala Lumpur [sic] ako kedy bude v Británii, vo Francúzsku či v Nemecku. Alebo v Amerike. Príčinou vytvorenia skupiny Dead Bhuttos a urýchlené zavesenie ich singla online bolo ukázať, aspoň kozmeticky, že Pakistan dokázal vyprodukovať punk-rock takisto ako Turecko, Malajzia, Japonsko a Libanon. USA sú fajn na predávanie obskúrnych malajských a japonských nahrávok, nie je to

však dobré miesto na koncertovanie s takýmto typom hudby. Vyzerá to tak, že viac by sa nám darilo v juhovýchodnej Ázii, odkiaľ zaznamenávame veľa online návštev. Pridávajú si nás tisíce ľudí zo Singapuru, Malajzie a Indonézie. Píšu o nás v najväčších malajských hudobných časopisoch. Preto si myslím, že má väčší zmysel hrať v Malajzii ako v Európe (Rashid, Foley, Usmani & Khan, 2010).

Myspace priatelia skupiny The Kominas v Ázii

Basim označuje USA za miesto hudobnej komercie, ktoré plodí konzum, ale nepraje produkcii punkovej hudby. USA a zvyšok anglofónneho sveta vníma ako miesta punkovej neautenticity a obracia sa k Ázii, ktorú považuje za legitímnejšie miesto na produkciu punk-rocku.

Pomocou tejto mapy sa mi podarilo nielen objaviť novú štruktúru komunití súvisiacich s touto kapelou na Myspace, ale aj uľahčiť analýzu kvalitatívnych pozorovaní, ktoré mali slúžiť na zachytenie pocitov spolupatričnosti členov kapely s Áziou. Táto mapa mala podobnú funkciu ako husté dáta, tak ako ich formulovala Tricia Wang (2013). Mapa plnila interpretačnú úlohu a zároveň ukázala novú líniu skúmania pretriedením kvalitatívnych dát, ako sú rozhovory a terénne pozorovania. Na rozdiel od Wangovej modelu kvantitatívne informácie vsadili kvalitatívne zistenia do nového kontextu. Tento nový geografický rámec ma priviedol k hlbšiemu pohľadu na význam priestoru a miesta v rozhovoroch s kapelou a v jej hudbe. Posun medzi zdrojmi kvantitatívnych a kvalitatívnych zdrojov údajov vygeneroval obrovský empirický základ pre spochybnenie doterajšieho bádania v oblasti punku, ktoré marginalizuje juhoázijskú subjektivitu (napr. Hebdige, 1979: 32).

So zámerom použiť mapy ako odrazový mostík na to, aby som zistil/-a ako členovia kapely vnímajú juhovýchodnú Áziu a jej punkovú scénu, skontaktoval/-a som sa s jedným z nich v telefonickej rozhovore. Keď som Basimovi o mape povedal/-a, prezradil mi svoje dojmy z punkových hudobných scén v Indonézii a v Malajzii a o úlohu náboženstva na týchto scénach. Zároveň predostrel myšlienku využiť mapu na dolaďenie ich turné po juhovýchodnej Ázii. Jeho odpoveď ilustruje neobvyklý pohľad na etiku reciprocity v terénnom výskume. Mojm darom na oplátku za to, že kapela so mnou trávila nejaký čas, boli v tomto prípade „marketingové analytické dáta“, ktoré boli dôkazom o globálnej popularite kapely. Vôbec neviem, či kapela naozaj využila túto mapu na organizovanie vystúpení v rámci svojho turné. No uvedomujúc si, že moja vizualizácia ako výsledok etnografickej analýzy môže pomôcť pri propagácii nejakej kapely, prináša očakávaný a zároveň príjemný obrat vo význame etnografie v súčasnej informačnej ére. Aj táto mapa prispela k verejnému vnímaniu kapely a jej úlohy v rámci hnutia Taqwacore. Prispievatelia Wikipédie citovali túto mapu ako dôkaz globálnej popularity The Kominas na stránke Taqwacore.

Priatel'ia hudobnej skupiny Kite Operations na Myspace v Ázii

Satelitný pohľad na rozloženie priateľov skupiny The Kominas na Myspace

Obraz skôr z meta perspektívy

K týmto mapám som sa dostal/-a v súvislosti s mojím záujmom o transpacifické prepojenia hudobných skupín. Vytvoril/-a som osobitnú mapu pre každú kapelu, ktorú som skúmal/-a. Keď som si mapy zväčšil/-a a porovnal/-a som ázijský región z pohľadu jednotlivých kapiel, zobrazené vzorce mi ukázali jedinečnú „Áziu“. Prostredníctvom „priateľstiev“ na Myspace vytváral každý z týchto indie-rockových umelcov ázijského pôvodu osobitnú komunitu. Vizualizácie mi pomohli formulovať teórie o význame Ázie z pohľadu jednotlivých ázijsko-amerických hudobníkov a ukázali obrysy nadnárodnej dimenzie medzi Áziou a ázijskou diaspórou v Amerike vytvorené prostredníctvom online komunikácie. Objavil/-a som štruktúru rozloženia priateľov, ktorá odráža etnické a geografické prepojenia každej skupiny.

Na svojom blogu som porovnal/-a geografické výsledky skupiny The Kominas a newyorskej skupiny Kite Operations, ktorej členovia sú najmä kórejského pôvodu, a ich priateľov na Myspace nájdeme v juhovýchodnej Ázii.

Keď som si mapu úplne priblížil/-a, videl/-a som zastúpenie výrazne nadnárodnej komunity vytvorenej týmito hudobnými skupinami. Hral/-a som sa s rôznymi základnými vrstvami – vrstva ulíc vs. satelitná vrstva – v závislosti od obsahových špecifik naratívu, ktorý chcem podať. Často používam satelitný pohľad na mapu priateľov The Kominas na prezentovanie globálnej sociálnej geografie, ktorá vznikla v digitálnom prostredí Myspace a očividne prenikla do fyzických životov členov komunity.

Myspace bol viac než len telefónny zoznam alebo jednoduchý zoznam priateľov. Bol to priestor, kde sa vytvárali skutočné priateľstvá. To, čo mapa ukazuje, je sociokultúrny priestor vytvorený punk-rockovým zvukom a vzájomnou výmenou hudobných kompilácií, mp3, osobných návštev, koncertov, tweetov, zinov, blogových príspevkov, hyperlinkov, virtuálnych objatí, povzbudení a sily. Ešte pôsobivejší sa mi svojím spôsobom vidí tento príbeh vtedy, keď ho rozprávam s použitím interpretačnej mapy. Tento vizuálny naratív silne presahuje geopolitické rozdelenia na východ a západ, Američanov a moslimov, ktoré tak veľmi prenikli do diskurzu po 11. septembri. The Kominas zmenili tvar mapy sveta a vytvorili si vlastnú punk-rockovú diaspóru.

Hudba artikuluje priestor a – čo je rovnako dôležité – cestuje v priestore. Vzťah medzi týmito dvoma módmí založenými na zmyslovom vnímaní vyzýva na novú metodiku.

Tieto mapy ponúkajú empirický spôsob vzájomného skúmania vzťahov medzi hudbou, významom a priestorom (Hsu, 2013). Svoje mapy považujem za počiatočné úsilie o konkretizáciu vzťahu medzi hudbou a migráciou; tak ako to robia napríklad aj geoarchív Lomax, zvukové mapy v Britskej knižnici, Radio Aporee či Hudobná mapa sveta z Laboratória nových médií v rámci Absolventského centra Newyorskej štátnej univerzity.⁷

Digitálne technológie nám ponúkajú možnosť pracovať s empirickými dátami v rôznych módoch a na rôznych úrovniach. Kombinácia škálovateľnosti a intermodality mobilizuje algoritmy vizuálnosti, vďaka ktorej sa ukazujú mikro- i makrovzorce kultúrneho obsahu, ktoré boli predtým ľudským okom nepostrehnuteľné. Naprogramovaná dynamika medzi viditeľnosťou a neviditeľnosťou a konštrukčné oddelenie rozhrania a algoritmu sa podľa Wendy Chunovej nedeje bez politiky. „Keď nám počítač umožní ‘vidieť’ to, čo zvyčajne nevidíme, alebo dokonca keď funguje ako transparentné médium prostredníctvom video chatu, tak nielen že jednoducho prehráva to, čo je na druhej strane, ale pritom aj počíta“ (Chun, 2013: 17). Napätie medzi transparentnosťou (na úrovni rozhrania) a (algoritmickou) nepriehľadnosťou nie je náhodné, je štrukturálnym prvkom dizajnu softvérových technológií. Nazdávam sa, že moje digitálne metódy obnovili softvérovú logiku poukázaním na to, čo sa skrýva za zdanlivo transparentným webovým rozhraním Myspace. Infraštruktúrna poloha týchto vzťahov neprekračuje neoliberalnú trhovú etiku. Môj softvérový zásah – odkrývanie dát, ktoré sú počítačom dostupné len algoritmicky – mi umožňuje porozprávať príbeh o význame nadnárodných komunít pre skupinu jednotlivcov, ktorí sú často neviditeľní.

3. ČASŤ: ZVÄČŠOVANIE FYZICKEJ MATERIÁLNOSTI KULTÚRY

Väčšina etnografov realizuje svoj výskum fyzickou prítomnosťou v teréne, učením sa jazyka a účasťou na aktivitách, ktoré sú pre skúmanú komunitu dôležité. Kým mnohí virtuálni etnografi preklápagjú zúčastnené pozorovanie do digitálneho prostredia, veľká časť z nás sa ešte stále venuje práci priamo v teréne, na konkrétnom mieste, nachádzajúc vzorce vo fyzickom pozorovaní rozhovorov, ale aj výrazov tváre, reči tela, priestorovej okupácii a v ďalších fyzických interakciách. Pozorovanie a účasť sú pre väčšinu z nás fyzicky zafinované a sú naviazané na fyzické formy spoluúčasti na živote komunity. Práca v teréne a interakcia zoči-voči informátorom je základnou profesionálnou zručnosťou etnografa. Ako nám digitálne nástroje uľahčujú túto kritickú prácu, ktorá je založená na zmysloch a nadobúda materiálny tvar?

Fyzická a digitálna materialita sa podľa môjho názoru navzájom nevyklučujú. Konceptualizácia digitálne versus fyzické posilňuje známu dichotómiu medzi online a offline či virtuálnym a fyzickým prostredím. Táto predstava zhmotňuje kategorické zmýšľanie, ktoré popiera skúsenosť digitálnych antropológov a našich kolegov výskumníkov. Zároveň vytvára zbytočnú metodologickú bariéru pri používaní digitálnych technológií v rámci našej práce na nespočetnom množstve miest, kde uskutočňujeme terénny výskum. Prostredníctvom terénnych nahrávok sme sa naučili zachytávať živé interakcie pomocou (analogových) záznamových zariadení. Okrem prehrávania a zberu takýchto terénnych záznamov nerozmýšľame príliš nad tým, ako nám môžu technológie pomôcť preskúmať a analyzovať tieto zmyslové dokumenty kultúrneho života.

⁷ Užitočné linky so spomínanými internetovými nástrojmi a databázami: <http://www.culturalequity.org/lomaxgeo/>, <http://www.culturalequity.org/lomaxgeo/>, <https://sounds.bl.uk/sound-maps>, <https://newmedialab.cuny.edu/project/musical-world-map/>.

Tvar vlnenia zobrazujúci prudkú redukciu amplitúdy v Audacity

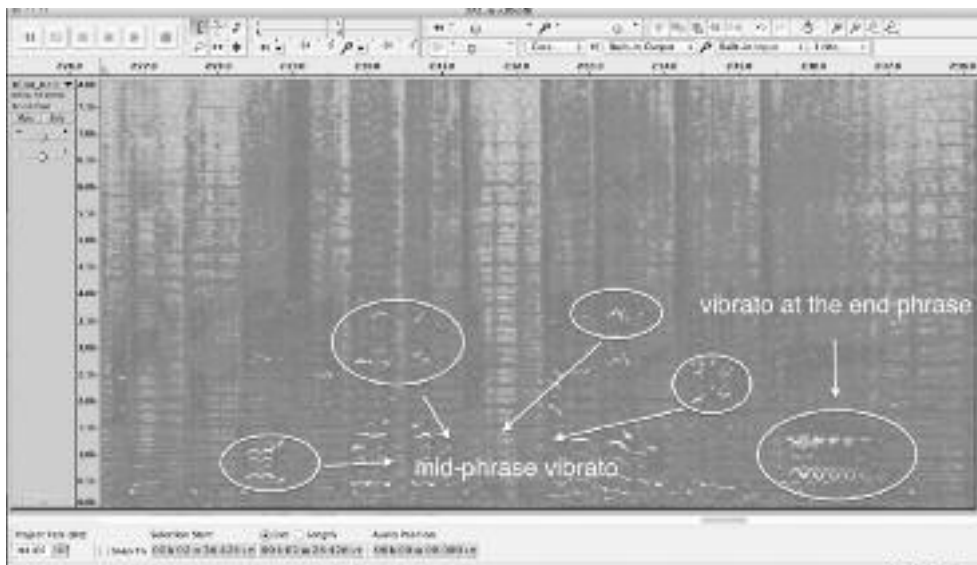
Digitálne nástroje považujem za rozšírenie našich telesných zmyslov. S nástrojmi, ktoré máme k dispozícii, by sme mohli digitalizovať mnohé prvky života. Okrem organizovania a riadenia slúži digitalizácia na mnohé iné účely. Kritická kapacita škálovateľnosti a hry s intermodalitou nám umožňuje skúmať materiálnosť predmetov nášho výskumu, artefaktu alebo terénneho záznamu. Používaním technológií, ktoré vnímajú, menia rozsah a vizualizujú, by sme podľa môjho názoru mohli získať reliéfovú textúru kultúry a dynamiky spoločenského života.

Viditeľná textúra zvuku

Po dokončení svojej dizertačnej práce som začal/-a pracovať na ďalšom projekte o postkoloniálnej putovnej hudobnej kultúre na Taiwane, známej ako „nakaši“ (那卡西) z perspektívy pouličnej trhovej ekonomiky, cestovného ruchu, telesných hendikepov a technologických inovácií. Počas mojej poslednej cesty na Taiwan sa mi pošťastilo dostať sa k súboru kaziet skupiny nakaši hudobníkov s názvom Putujúci slepí speváci (*The Wandering Blind Singers*). Podľa lacno vyzerajúceho obalu som usúdil/-a, že kazety boli vydané v nízkom náklade. Okrem toho som však nedokázal/-a získať viac informácií o príslušných umelcoch a o kontexte produkcie a distribúcie nahrávok.

Ako etnografovi/-ke pracujúcej/-emu primárne so zvukom v podobe terénnych nahrávok, rozhovorov a hudobných záznamov, sa mi osvedčilo používať na analytické účely digitálnu audio pracovnú stanicu (DAW). Počas digitalizácie kaziet som si všimol/-a zvuky, ktoré boli obsahu hudby cudzie. Po otvorení nahrávky v Audacity, čo je bezplatný, opensourcový program pre audio pracovné stanice, som rýchlo zistil/-a, že nahrávky na tomto súbore kaziet boli urobené v mono režime. To je nezvyčajné, keďže väčšina štúdiových nahrávok na Taiwane sa od konca 70. rokov robí v stereo zázname. Keď som sa pozrel/-a na tvar frekvenčnej krivky, ktorá zobrazuje zmeny amplitúdy (hlasitosť) v čase, zistil/-a som, že viaceré skladby sa končia ešte pred prirodzeným útlmom nástrojov. Je tu viditeľná prudká redukcia amplitúdy.

Pri pozornom počúvaní som postrehol/-a občasný zvuk z okolia, ktorý prenikol

Spektrogram ilustrujúci vibrato v enka štýle

cez steny nahrávacieho štúdia. V jednej z piesní boli na nahrávke zachytené zvuky vozidla na ceste. Všetky tieto fakty svedčia o amatérskej kvalite produkcie a nízkom rozpočte. Tieto charakteristiky sú v kontexte histórie nahrávania na Taiwane dosť nezvyčajné. Domnievam sa, že nahrávky boli vyrobené vo vysielacom štúdiu rozhlasovej stanice. Rozhlasové vysielacie štúdiá sú zvyčajne nedostatočne vybavené na výrobu profesionálnych hudobných nahrávok. Nahrávky boli s najväčšou pravdepodobnosťou zachytené ako vystúpenia naživo v rámci rozhlasovej show a robili ich pravdepodobne rozhlasoví zvučkári, ktorých vedomosti o zázname zvuku sa z procesného hľadiska líšia od štúdiovej hudobnej produkcie. Tento spôsob nahrávania bol pre nakaši hudobníkov možno jedinou ekonomicky schodnou cestou. Objav nežiaducich zvukov v skladbách, ktorý umožnilo pozorné počúvanie a využitie digitálnej pracovnej stanice, odhaľuje rôzne nuansy zvukových znakov súvisiacich s trópom „nakaši“ a „pouličný“ v postkoloniálnom Taiwane. Potenciálne to vrhá nové svetlo aj na naratív o periférnom postavení hudobníkov v hudobnom priemysle a ich nižšom sociálnom statuse v spoločnosti vo všeobecnosti.

Popri detailnom počúvaní je dištančné počúvanie ďalším príkladom počítačového škálovania audio analýzy. K tomuto prístupu ma motivovala práca Tanye Clementovej (2012) o počúvaní na diaľku ako technike objasňovania zvukových štruktúr v poézii Gertrudy Steinovej. Na základe nej som začal/-a skúmať spektrogramy získaných nahrávok. Spektrogramy, na rozdiel od tvaru frekvenčnej krivky, odhaľujú vzorce zmien frekvencie (aj amplitúdy) v čase. Našťastie, v Audacity je tento režim vizualizácie zvuku dostupný jediným kliknutím.⁸ Spektrogramy zobrazujú podrobnosti o fluktuácii frekvencie, kritické informácie súvisiace s analýzou štýlovo-interpretáčnych charakteristík a farby hlasu nakaši spevákov. Na spektrograme vizuálne vyniká najmä napäté vibrato týchto spevákov, inšpirované štýlom enka, ktoré je viditeľné vo forme horizontálnych

⁸ Ak sa chcete pohrať so spektrogramami v Audacity, odporúčam vám toto inštruktážne video od Matta Thibeaulta (<https://www.youtube.com/watch?v=VZbZa99ocPU&feature=youtu.be>).

Obrázok na obale albumu vytlačený poltónovou technikou, po zväčšení

talizácie obalu nakaši kaziet, presnejšie poznámok na ňom, ma čakali ďalšie prekvapenia. Po naskenovaní a následnom priblížení obrázku som získal/-a bližší pohľad na zrnitosť obalu albumu a objavil/-a stopy po pôvode tlače.

Ako príklad uvádzam kazetu s titulom *Sounds from Taiwan's Underclass Vol. 2*, čo je zmes terénnych nahrávok a nízkonákladových štúdiových nahrávok nakaši umelcov, ale aj katolícke piesne pôvodných taiwanských skupín, skompilované známou hudobnou kritičkou Che Jin-ki. Kazetu vydalo historicky významné taiwanské hudobné vydavateľstvo Crystal Records so zameraním na indie žáner v r. 1995. Po priblížení ilustrácie som objavil/-a nezvyčajný čierny bodkovaný vzor pod niekoľkými farebnými vrstvami.

Podľa môjho kolegu archívára tento vzor naznačuje, že album bol vytlačený poltónovou technikou. Bez toho, aby som poznala históriu tlače na Taiwane, som dospela/- k názoru, že tento výtláčok bol urobený s nízkymi nákladmi. Do polovice 90. rokov bol Taiwan najväčším výrobcom počítačových komponentov. Poltónovanie, ktoré sa ako bežná tlačiarenská technika využívalo počas niekoľkých desaťročí pred 90. rokmi, muselo byť v čase vydania kazety považované už za zastarané. História produkcie tejto série nahrávok nám s pomocou digitálnej techniky odhaľuje aj históriu použitých technológií. Podľa informácií z katalógu vydavateľstva na zadnej strane obalu vyšla táto séria aj v podobe laserového disku ako 1. časť dvojdielnej série vytlačenej ako 2CD v r. 1991. Na základe tohto produkčného kontextu mám podozrenie, že tu popri úspore nákladov mohlo ísť aj o iný zámer pri voľbe poltónovej techniky tlače obalu albumu. Predpokladám, že poltónová technika bola použitá na vyjadrenie prepojenia tejto hudby s nižšou spoločenskou triedou na Taiwane. Tento postreh je, samozrejme, len začiatkom ďalšieho skúmania kazety, kultúry tlače a významu analogových médií na Taiwane. Toto skúmanie viedlo k tradičnému kvalitatívnemu výskumu pomocou archívnych a etnografických metód.

Rozšírenie priestorového zmyslu

Použitím čoraz dostupnejších snímacích technológií môžeme zhromažďovať údaje súvisiace nielen s kliknutiami na internetové stránky (zdroje typu veľkých dát), ale aj zhmotnené dáta spojené so zvukom, obrazom, či gestami (napr. Kapur, 2008), prípadne polohou. Sledovanie prostredníctvom GPS je zrejme najdostupnejšia forma

výkyvov. Túto konkrétnu časť skladby si môžete vypočuť na SoundCloude.⁹ Takýto spôsob vizualizácie by mohol byť užitočný pri skúmaní štýlových kontúr vibrata v príbuzných hudobných žánroch.

Vizualizácia vedie k ďalšiemu skúmaniu

Počítačové zmeny rozsahu (škálovanie) sa môžu aplikovať aj na vizuálny obsah (video a fotografie). Počas digi-

⁹ <https://soundcloud.com/wendyfsu/spectrogram-example>

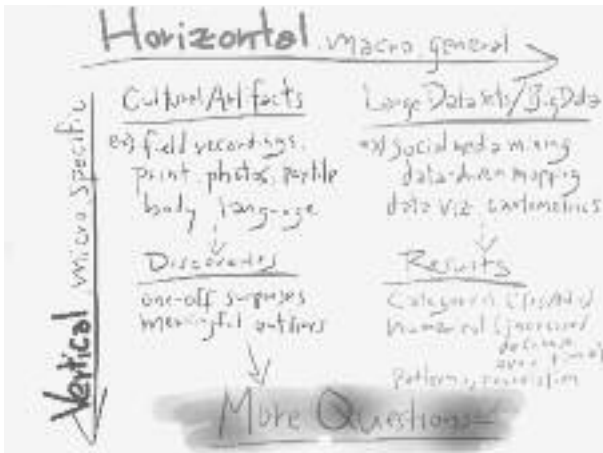
Mapa vystúpení pouličných muzikantov na Taiwane

tohto druhu technológií. V mojej oblasti výskumu na Taiwane som experimentoval/-a s mobilnými mapovacími technológiami a využívaním GPS na zaznamenávanie informácií o aktuálnej polohe a mieste konania ad hoc vystúpení hudobníkov, ktorí sa ešte venujú nakaši tradícii. A nielen to, podarilo sa mi dokonca prehĺbiť moju analýzu identifikáciou priestorových korelácií medzi miestami vystúpení a mestským prostredím a infraštruktúrou.

GPS je užitočná pomôcka dopĺňajúca klasické mapy, je to vizuálny mód vyjadrujúci určitú perspektívu miesta a skutočnú kinestetickú skúsenosť jednotlivcov v priestore. Pridáva interpretačnú vrstvu – perspektívnu a (inter)subjektívnu (príkladom toho je Google Maps) – mapám, ktoré si robia nárok na vedeckú objektívnosť. Miešanie vizuálneho, priestorového a informačného spôsobu vnímania nám umožňuje predstaviť si nové konceptuálne vzťahy. Súčasne to vytvára tvorivé napätie medzi inštitucionálnymi a neinštitucionálnymi alebo individuálnymi zdrojmi vedomostí, odkrývajú pritom politiku vizuálnosti.

Na základe mapy vystúpení pouličných hudobníkov, ktorú neustále dopĺňam, som sformuloval/-a nasledujúce otázky, ktoré by mohli posunúť môj výskum ďalej: Keďže sa nakaši kultúra na Taiwane zrodila pozdĺž rieky Tan-šuej počas éry japonskej okupácie, nakoľko sa odklonila do svojho miesta pôvodu? Pôsobia pôvodní nakaši hudobníci, ktorí sú už dnes päťdesiatnici až šesťdesiatnici, aj v súčasnosti v okolí svojich niekdajších miest v tchaj-pejských štvrtiach Pej-tchou a Wan-chua? Akým spôsobom sa táto pouličná hudobná kultúra priestorovo spája so súčasnými a minulými podobami cestovného ruchu, migrácie, mestského rozvoja a projektov obnovy? Ako pôsobí vizualizácia fyzickej prítomnosti hudobníkov z nižších vrstiev spoločnosti na oficiálnych zástupcov mesta? Akým spôsobom táto mapa koriguje alebo nanovo zachytáva vzťah medzi politikou viditeľnosti a pretrvávajúcimi problémami ako je sociálny status, telesné hendikepy a postkoloniálne etnické napätia na Taiwane?

Počas trojtýždňového pilotného výskumu som použil/-a aplikáciu Google Maps na mojom smartfóne a pomocou e-mailových správ som odosielal/-a presné zemepisné súradnice miest vystúpení, ktorých som bol/-a svedkom. Následne som vložil/-a súradnice spolu s ďalšími informáciami, ktoré sú relevantné z hľadiska vystúpení, do ta-

Obojsmerný ponor s využitím metód digitálnej etnografie

buľky Google Fusion Tables. Kliknutím na možnosť „Map of Locations“ (Mapa miest) sa mi podarilo vykresliť miesta týchto pouličných vystúpení ako bodov na mape, na ktoré môžu používatelia kliknúť a zobraziť informácie o médiách a kontexte pre každé jedno vystúpenie. Ďalším užitočným nástrojom technológie GPS je sledovanie trás. Pomocou kombinácie mobilných aplikácií ako MyTracks a Google Maps¹⁰ možno zdokumentovať pohyb a migráciu v rámci projektov urbánnej etnografie.

Horizontálne vs. vertikálne ponorenie sa

Na predchádzajúcich stranách som už predstavil/-a myšlienku rozšíreného empirizmu. Uplatnením digitálnych prostriedkov ako škálovateľnosť a intermodalita by sme mohli dosiahnuť nový druh ponorenia sa do získaného materiálu, ktorý nám umožní detailnejšie pracovať s terénnymi dátami. Tento druh počítačového ponorenia sa podľa mňa prichádza do úvahy v dvoch rôznych smeroch: v horizontálnom i vertikálnom. Horizontálne ponorenie sa skúma všeobecné črty spoločenských akcií a udalosti. Poskytuje kategorické odpovede a zvyčajne pracuje so súborom väčšieho množstva dát. Projekty, ktoré sú zložité z pohľadu dolovania dát (napr. môj Myspace projekt alebo kantometrika Alana Lomaxa), nadobúdajú horizontálne kontúry.

Na druhej strane prístup založený na vertikálnom ponorení sa pracuje s jediným artefaktom (udalosťou, dialógom, fotografiou, textilom, gestom), ktorý upravuje rozmery alebo reprezentuje vzorce kultúrneho života naprieč rôznymi modalitami. Do tejto kategórie by mali spadať techniky, ktoré som rozoberal/-a v tejto poslednej časti. Vizualizácia zvuku a zväčšovanie obrázkov a interpretačné zásahy mi umožnili viac sa priblížiť k jemným významovým odtienkom, ktoré často odolávajú kategorickému zmýšľaniu. Väčšina etnografov, ktorých poznám, pracuje so svojím predmetom výskumu horizontálnym i vertikálnym spôsobom, my však používame iný pojem na označenie tejto dvojice: všeobecnosť – špecifickosť, makro – mikro. Verím, že táto binárna dvojica zmierni protiklady, ktoré vládnu medzi kvantitatívnymi a kvalitatívnymi metódami z hľadiska vednej disciplíny – práve tie som sa snažil/-a odstrániť.

¹⁰ Počas workshopu programovania v Occidental College v Los Angeles som požiadal/-a študentov, aby využili rôzne spôsoby dopravy a sledovali jednotlivé trasy od knižnice k posluchárni v škole. Pomocou aplikácie MyTracks študenti zdokumentovali svoje jedinečné trasy a poslali ich vo forme .gpx súborov. Tieto .gpx súbory importovali do spoločnej prispôbenej mapy pomocou Google Maps. Výsledná mapa ukazuje kuriózne trasy, ktoré si skupiny študentov zvolili. Tu nájdete vynikajúce inštrukcie spracované jedným z mojich študentov: <http://cdlrsandbox.org/wordpress/knowledgebase/mapping-using-a-tracking-device-and-google-maps/>. Táto metóda využíva malé množstvo dát a predstavuje bezplatnú alternatívu k aplikácii Path Intelligence, takže by mohla byť potenciálne užitočná na dokumentovanie pohybu informátorov a migrácie v projektoch urbánnej etnografie.

ZÁVER

Etnografia a digitálna humanistika sa na seba podobajú v tom, že prekračujú hranice medzi vednými odbormi a sú motivované praxou. Transdisciplinárna synergia digitálnej humanistiky (*digital humanities*) priniesla so sebou komunitu výskumníkov, ktorí experimentujú s novými metódami a spôsobmi výskumu v rámci akademickej obce. Etnografi podobne posilnili výmenu myšlienok, nápadov a tém súvisiacich s ich praxou medzi jednotlivými vednými disciplínami a oblasťami.

Cieľom tohto príspevku bolo ponúknuť novovznikajúci metodologický rámec na rozmýšľanie o digitálnej etnografii. Dúfam, že som prostredníctvom príkladov môjho experimentovania so softvérom v rámci i okolo čiernej skrinky technológií podnietil/-a záujem o kreatívnu prácu s digitálnymi metódami v etnografii. Výskumné dáta a stanovená metóda fungujú najlepšie vtedy, keď sú ich základom informácie získané z empirickej perspektívy. Dúfam, že aj vy vo vlastnom výskume nájdete podobné inšpirácie.

Digitálna etnografia, ktorú som zasadil/-a do nového metodologického rámca, sa v zásade nelíši od tradičnej etnografie. Naučili sme sa veľa z *robenia* vecí naprieč rôznymi segmentami spoločnosti a akademickej obce, pretože *robenie* vo forme účasti – ako protiklad púheho *myslenia* alebo *teoretizovania* – vyjadruje pokoru a posúva hranice našich horizontov. Táto rozmanitosť – zmyslov, modalít, informačných zdrojov, jazykov, kategórií, druhov dát a analytických rámcov – vypovedá o situácii, keď sú technológie podstatou zmien vo forme a obsahu nášho spoločenského života. Okrem špekulovania a teoretizovania o tejto zmene by sme si mali všímať aj praktickú axiómu etnografie, aby sme otvorili čiernu skrinku etnografickej metodológie a mohli tak experimentovať s tým, ako praktizujeme, zhmotňujeme a postupne realizujeme skúsenosti z terénu. Možno našej lepšej informovanosti pomôže aj to, ako sami pomáhamo formovať vývoj technológií, ktoré nám pomáhajú v práci.

Poďakovanie

Ďakujem týmto ľuďom a inštitúciám: Bethany Nowwiskie, Joe Gilbert, Tricia Wang a komunita *Ethnography Matters* za ich podporu a cenné reakcie na moju prácu.

LITERATÚRA

- Becker, H. (1996). The Epistemology of Qualitative Research. In: R. Jessor, A. Colby, R. A. Shweder (Eds.), *Ethnography and Human Development: Context and Meaning in Social Inquiry*, Chicago, I. L.: University of Chicago Press.
- Blanchette, J.-F. (2011). A Material History of Bits. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(6), 1042 – 1057. Doi: 10.1002/asi.21542
- Boellstorff, T. (2010). *Coming of Age in Second Life: An Anthropologist Explores the Virtually Human*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Boellstorff, T. (2013). Rethinking Digital Anthropology. In: H. A. Horst, D. Miller (Eds.), *Digital Anthropology*, New York: Bloomsbury, s. 39–60.
- Boellstorff, T., Nardi, B., Pearce, C., Taylor, T. L. (2012). *Ethnography and Virtual Worlds: A Handbook of Method*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Burrell, J. (2012a). The Ethnographer's Complete Guide to Big Data: Answers (part 2 of

- 3). *Ethnography Matters*, stiahnuté z: <http://ethnographymatters.net/2012/06/11/the-ethnographers-complete-guide-to-big-data-part-ii-answers/> (prístup 20. februára 2014).
- Burrell, J. (2012b). *Invisible Users: Youth in the Internet Cafés of Urban Ghana*. Cambridge, M.A.: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Clement, T. (2012). Sounding Stein's Texts by Using Digital Tools for Distant Listening, <http://tanyaclement.org/2012/01/12/sounding-steins-texts-by-using-digital-tools-for-distant-listening/> (prístup 20. februára 2014)
- Chun, W. H. K. (2013). *Programmed Visions: Software and Memory*, Cambridge, M.A.: Massachusetts Institute of Technology Press.
- Geiger, R. S. (2014). Bots, bespoke code, and the materiality of software platforms. *Information, Communication & Society*, 17:3, 342-356, DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2013.873069>
- Hebdige, D. (1979). *Subculture: The Meaning of Style*. London: Methuen & Co, Ltd.
- Hsu, U. W.F. (2013). Mapping The Kominas' Sociomusical Transnation: Punk, Diaspora, and Digital Media. *Asian Journal of Communication*, 23(4), 386-402. DOI: <http://dx.doi.org/10.1080/01292986.2013.804103>
- Kapur, A. (2008). *Digitizing North Indian Music: Preservation and Extension using Multimodal Sensor Systems, Machine Learning and Robotics*. VDM Verlag: Dr. Muller, Germany.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1996). The Electronic Vernacular. In: G. E. Marcus (Ed.), *Connected: Engagements with Media*. Chicago, I.L.: University of Chicago Press, s. 21 - 66.
- Miller, D. (2011). *Tales from Facebook*. Malden, M. A.: Polity Press.
- Moretti, F. (2007). *Graphs, Maps, Trees*. New York: Verso.
- Murthy, D. (2008). Digital Ethnography: An Examination of the Use of New Technologies for Social Research. *Sociology*, 42, 837-855. doi: 10.1177
- Rashid, H., Foley, K., Usmani, B., Khan, S. (2010). Taqwacore Roundtable: On Punks, the Media, and the Meaning of 'Muslim.' *ReligionDispatches*.
- Seaver, N. (2013). (2013, November). What should an anthropology of algorithms do? Paper presented at AAA. (prístup 24. marca 2014).
- Shadoan, R., Dudek, A. (2013). Plant Wars Player Patterns: Visualization as Scaffolding for Ethnographic Insight. *Ethnography Matters* (prístup 31. marca 2014).
- Wang, T. (2013). Big Data Needs Thick Data. *Ethnography Matters* (prístup 20. februára 2014).

O AUTOROVI/-KE

W. F. UMI HSU – sa venuje takým oblastiam ako strategický dizajn a verejný humanizmus a zároveň organizuje agendy súvisiace s umením, technológiami a občianskou angažovanosťou. Popri tom organizuje dizajnovú stratégiu a digitálne iniciatívy na Oddelení pre kultúrne záležitosti mesta Los Angeles. Publikoval/-a články na témy ako digitálna etnografia, hudobná a zvuková pedagogika, verejné humanity, verejne prístupné publikovanie, ázijsko-americká indie-rocková scéna, Yoko Ono, Taqwacore či Bollywood s pomocou grantov a štipendií od takých organizácií ako American Council for Learned Societies, National Endowment for the Arts, Shuttleworth Foundation, či LA Metro. Okrem toho, že je poradcom/-kyňou združení Arts for LA, La Counts, Cultural Research Network, Center for Cultural Innovation a Society of Ethnomusicology, zároveň učí na ArtCenter College of Design a na Juhokalfornskej univerzite (University of Southern California).

APLIKÁCIA DIGITÁLNYCH TECHNOLOGIÍ VO VÝSKUME TRADIČNEJ INŠTRUMENTÁLNEJ HUDBY NA SLOVENSKU The Application of Digital Technologies in the Research of Traditional Instrumental Music in Slovakia

JANA AMBRÓZOVÁ

DOI 10.26363/SN.2018.1.02

© Ústav etnológie SAV

Mgr. Jana Ambrózová, PhD., Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v Nitre; e-mail: jambrozova@ukf.sk

Comparative musical science, later ethnomusicology, was born and, in the positive sense of the word, developed in close relation to the historic development of audio-visual recording technologies. Especially its music analysis methods went through an important process of improvement in the last third of the 20th century in connection with the fast development of digital and later information and communication technologies and, above all, with the intensive improvement of technological devices which are capable of visualising the physical parameters of sound signals. This paper describes the background of the most important areas of ethnomusicological research of folk musical instruments in Slovakia in the context of the international scientific discourse. It deals with the forms of application of digital technologies in ethnoorganological research, the methodological issues associated with the sound recording of musical performers and, finally, with the specificities of the analysis of instrumental music sound records with an emphasis on the current research of playing styles. Digital technologies play a key role in all research stages leading to the understanding of the vocal essence of traditional music. This relates to several distinctive theoretical and methodological issues, a selection of which is discussed in the final part of the text.

Key words: recording technology, digital technology, analysis, ethnoorganology, musical transcription

Kľúčové slová: nahrávacia technológia, digitálna technológia, etnoorganológia, hudobná transkripcia

How to cite: Ambrózová, J. (2018). Aplikácia digitálnych technológií vo výskume tradičnej inštrumentálnej hudby na Slovensku. Slovenský národopis, 66(1), 29–55, doi: 10.26363/SN.2018.1.02

ÚVOD¹

Vývoj etnomuzikológie ako špecifickej subdisciplíny hudobnej vedy, ktorá sa v rôznej miere v rôznych krajinách prelína s etnológiou, resp. kultúrnou antropológiou ako veda o „hudbe ako kultúre“ (Merriam, 1964), je špecifický svojím obzvlášť silným prepojením s vývojom rôznych typov technológií určených na záznam alebo spracovanie zvuku a obrazu, a to od jeho počiatkov spadajúcich do konca 19. storočia.

V období zrodu tzv. porovnávacej hudobnej vedy vystupujú roky 1877 a 1885 ako zásadné pre formovanie etnomuzikológie ako novej vednej disciplíny naplňajúcej nevyhnutné atribúty modernej vedy. Prvý bol rokom patentovania fonografu americkým vynálezcom T. A. Edisonom,² druhý rokom publikovania štúdie *On the musical scales of various nations* v *Journal of the Society of Arts* anglickým matematikom a filológom A. J. Ellisom, v ktorej okrem dnes už ikonických postulátov v prospech argumentu kultúrnej podmienenosti vývoja tónových radov a ladení v tradičnej hudbe jednotlivých hudobných kultúr (Ellis, 1990/1885/: 42–43) predstavil prelomový systém merania a algoritmických výpočtov výškových charakteristík tónov na príklade ladení a hry na vybraných ázijských, afrických a európskych hudobných nástrojoch. Išlo o tzv. centovú sústavu. Prvým etnomuzikológom tak poskytol metodologický nástroj pre zdokonalenie zaužívaného európskeho notového systému, asociovaného primárne s temperovaným ladením.

Hudba je fenomén ontologicky spätý s časom: po odznení každého okamihu tento ako zvukový jav nenávratne zaniká. Možnosť zaznamenať určité zvukové spektrum prostredia na hmotné médium (napr. na Edisonov voskový fonografický valec) a schopnosť zvukový záznam viacnásobne prehrať riešili viaceré limity sluchovej analýzy, resp. z nej vychádzajúcich hudobno-analytických postupov. V kombinácii s teoretickými prístupmi ďalších ústredných postáv porovnávacej hudobnej vedy ako C. Stumpfa, E. M. von Hornbostela, R. Lacha, H. Spencera, O. Abrahama či G. Révészsa nadobudla rodiaca sa vedecká disciplína silný interdisciplinárny ráz integrujúc psychoakustiku, kultúrnu antropológiu a hudobnú vedu (porovnaj napr. Schneider, 1991).

Pri posudzovaní historického významu nahrávacích technológií vo vzťahu k hudbe a jej skúmaniu možno sledovať dve pomyselné línie.

V zmysle jednej sa odvíja vývojová séria rozličných typov médií, ktoré boli určené na záznam, prehrávanie, prípadne šírenie zvukovej informácie. Ide tu najmä o fonografický valec, gramofónovú platňu, magnetofónovú pásku, DAT, kompaktný disk, MiniDisc, rôzne typy pamäťových médií (typu RWM, ROM, Flash-EEPROM, pevný disk/HDD) a nakoniec o komplexnejšie *cloud*-úložiská, či servery využívané tiež na zálohovanie dátových súborov veľkých objemov.³

1 Text vznikol v rámci projektu VEGA č. 1/0852/17 – *Podoby a spoločenské funkcie tradičnej hudby a tancu v súčasnosti* (2017 – 2019).

2 O význame fonografu, prvotne využívaného ako rekordér poznámok a na domácu zábavu (pozri napr. Brady, 1999: 19), pre rozvoj nového vedného odboru svedčí aj skutočnosť, že sa po svojom technickom zdokonalení v roku 1890 vďaka J. W. Fewkesovi začal používať aj na výskumný záznam tradičnej hudby. Na území Slovenska to bolo po prvý raz v roku 1901 K. A. Medveckým.

3 Niektoré typy médií sa uplatnili skôr v nahrávacom priemysle (gramofónová platňa, kompaktný disk), iné sa ukázali ako efektívne vo výskume tradičnej hudby a archivácii záznamov (fonograf, magnetofónová páska, MiniDisc, DAT, pevný disk atď.). Pozri napr. Kaufman Shelemay, 1991: 277–292.

Druhá, s predošlou nevyhnutne spätá línia postupuje vývojom rôznorodých technologických postupov a procesov, prostredníctvom ktorých je zvuk vo zvukovom poli zachytávaný, zaznamenávaný, spracovávaný, transmitovaný, generovaný, vizualizovaný, či opätovne reprodukován alebo/a ukladaný na fyzické médium. V takom prípade je možné hovoriť o analógových a o digitálnych technológiách, ktoré sa s tými prvými môžu rôznym spôsobom kombinovať, súčasne sú základom fungovania rozmanitých rekordérov, špecializovaných prístrojov, tvoria podstatu konštrukcie hardvérových, resp. programovania softvérových systémov, alebo sú základom tzv. DAW (*Digital Audio Workstation*).

Digitálne technológie v celej svojej rozsiahlej škále technickej a praktickej aplikácie spôsobili už od rozvoja prvých počítačov významný kvalitatívny obrat aj vo sfére spoločenských a humanitných vied (etnomuzikológiu nevynímajúc), a to omnoho skôr, ako sa v odbornom diskurze začal extenzívnejšie pertraktovať pojem digitálne humanitné vedy. Za najdôležitejšie témy, ktoré sa v súvislosti s problematikou tradičnej hudby a nehmotného kultúrneho dedičstva vo vzťahu k digitálnym technológiám, informačno-komunikačným technológiám a internetu nanovo otvorili, je možné považovať nasledujúce:

1. metodologické otázky realizácie terénneho výskumu;
2. aplikácia digitálnych a informačno-komunikačných technológií v etnomuzikologickej a etnoorganologickej analýze a rozvoj vedeckej epistemológie a teoretických systémov;
3. digitalizácia zvukových dát a hmotných artefaktov hudobných archívov, resp. muzeálnych zbierok a s tým súvisiace otázky ich verejného sprístupňovania a popularizácie;
4. výskum vzájomného vzťahu a podmienenosti digitálnych technológií, informačno-komunikačných technológií, internetu a masmédií s tradičnými hudobnými kultúrami; mediácia a mediatizácia⁴ hudby;
5. formy popularizácie výsledkov etnomuzikologického bádania a vedeckej disciplíny ako takej;
6. aplikácia digitálnych technológií, multimédií v hudobnej pedagogike implikujúcej tradičnú hudbu;
7. mediácia hudby a problematika duševného vlastníctva a autorských práv.

V nasledujúcom príspevku bude pozornosť venovaná prvým dvom témam, t.j. aktuálnemu stavu etnomuzikologického, resp. etnoorganologického bádania na Slovensku v interakcii s digitálnymi technológiami, pričom dôraz bude kladený primárne na oblasť výskumu tradičnej inštrumentálnej hudby. Cieľom bude tiež zosumarizovanie najzásadnejších výskumných projektov, ktoré sa v slovenskej a českej (moravskej) etnomuzikológii udiali od 70. rokov 20. storočia, keď sa v bývalom Československu organizovali prvé vedecké semináre o využití „samočinných počítačov“, matematiky a štatistických metód vo výskume tradičnej hudby. Vzhľadom na obmedzený rozsah textu budú výskumné projekty realizované s pomocou analógových prístrojov spomenuté len v prípade potreby uviesť vybrané vedecké počiny do nevyhnutného kontextu vývoja etnomuzikologického bádania u nás.

V etnoorganologickom výskume možno najzaujímavejšie spôsoby aplikácie digitálnych technológií sledovať v troch základných sférach:

4 Lundberg, Malm, Ronström, 2003: 68.

1. pri výskume zvukotvorných a konštrukčno-technických charakteristík hudobných nástrojov;
2. pri konštrukcii elektrofonických hudobných nástrojov a tzv. NIME (*New Interfaces for Musical Expression*);
3. pri výskume herných prejavov sólistov-inštrumentalistov a hudobno-nástrojových zoskupení.

ELEMENTÁRNE VLASTNOSTI ZVUKU A DIGITALIZÁCIA ZVUKOVÉHO SIGNÁLU

Zvuk je sluchom vnímateľný výsledok kmitavého pohybu hmoty, najčastejšie vzduchových častíc v bezprostrednej blízkosti ucha, ktoré v podobe zvukových vln sprostredkujú informáciu o kmitavých pohyboch zvukových zdrojov v jeho okolí. V prípade ľudskej percepcie ide o zvuk vymedzený prahmi minimálnej zvukovej intenzity a minimálnej a maximálnej vnímanej frekvencie (približne 16 – 16 000/20 000 Hz). Ako fyzikálny jav je charakteristický niekoľkými základnými objektívnymi veličinami, ktorých zmena sa na strane percepcie prejavuje vnímaním zmeny niektorej z tzv. subjektívnych veličín. Pri tónoch sa zmena frekvencie prejavuje vnímaním zmeny výšky tónu, zmena amplitúdy (resp. intenzity zvuku) subjektívnou zmenou hlasitosti, zmena frekvenčného spektra⁵ zmenou vnímania farby tónu atď. Ako uvádza Syrový, ide o vzťahy pomerne zložité: na rozdiel od objektívnych veličín, ktoré sú vzájomne závislé len minimálne, subjektívne veličiny sa v prípade percepcie vzájomne nelineárne podmieňujú (napríklad zmenou výšky tónu môže súčasne dôjsť k určitej zmene vnemu jeho farby aj hlasitosti a pod.) (Syrový, 2009: 19). Do tohto komplikovaného procesu vstupujú faktory podmienené stavbou a limitmi sluchového orgánu (napríklad tzv. maskovanie, rozličné formy skreslenia a pod.) a celkový systém kognitívnych procesov, ktoré z aktu načúvania činia proces nanajvýš zložitý a mnohoversťevný, s ohľadom na psychofyzologické predispozície človeka v určitej miere individuálne premenlivý.⁶

Hudobné nástroje ako prirodzené zdroje zvukových signálov možno z hľadiska tvorby zvuku vnímať ako tzv. tesne spriahnuté akustické systémy tvorené dvomi, najčastejšie tromi zložkami: oscilátorom (napr. struna, blana), excitátorom (napr. sláčik, palička) a rezonátorom (ozvučná skrinka, korpus nástroja). Rezonátor plní skrz mechanickú rezonanciu, podmienenú jeho tesným prepojením s oscilátorom, hneď niekoľko funkcií: jednak predstavuje určitý filter, ktorý v rámci štruktúry vyšších harmonických kmitov oscilátora subjektívne zosilňuje konkrétne frekvenčné oblasti, čím sa spolupodieľa na výslednej farbe tónov nástroja, jednak pomáha efektívne vy-

5 Väčšina kmitavých procesov tvorených oscilátormi fonačného ústrojenstva, alebo bežného hudobného nástroja má periodický charakter – výslednicou je tón určitej výšky. Z fyzikálno-akustického hľadiska ide o tzv. zložený kmit, ktorý pozostáva hneď z niekoľkých sínusových tónov – zo základného a vyšších harmonických kmitov. Spoločne tvoria spektrálnu štruktúru tónu. Zastúpenie, tzv. fáza a akustická intenzita jednotlivých vyšších harmonických zložiek v zloženom kmite podmieňuje – okrem iných zvukových parametrov – subjektívny vnem farby tónu. Parciálne frekvenčné zložky zloženého kmitu je možné vzájomne izolovať a vizualizovať vo forme spektrogramu, najčastejšie prostredníctvom frekvenčnej analýzy nazvanej FFT (*Fast Fourier Transform*), alebo DFT (*Discrete Fourier Transform*).

6 K problematike výskumu zvukovej percepcie a kognície pozri napr. Bregman, 1990; Deutsch, 1999; Sloboda, 1985.

žarovať kmitavú energiu oscilátora do priestoru, a to s určitou smerovou charakteristikou (Syrový, 2008: 201).

V procese zaznamenávania hudby rozličnými elektroakustickými prijímačmi (napr. mikrofónmi) dochádza k premene akustického signálu na elektrický. Ten sa následne v prípade digitálneho, t.j. číslicového spracovania mení z analógového (spojitého) na diskretný (nespojité). Tento proces (tzv. pulzná kódová modulácia, alebo PCM) prebieha v tzv. A/D (*Analog-to-Digital*) prevodníku, ktorý je súčasťou bežných digitálnych rekordérov aj počítačových hardvérov. Diskretný preto, lebo výsledná informácia o jeho parametroch vyjadrená binárnym číslicovým kódom nenesie informáciu o jeho súvislom priebehu, ale o parametroch série tzv. vzorkov (sg. *sample*), zaznamenávaných v pravidelných časových okamihoch (vzorkovanie) a na prislúchajúcich hladinách amplitúdy (kvantovanie) pôvodného analógového signálu. Kvalita diskretného signálu, s ktorým sa ďalej pracuje v rámci tzv. DSP (*Digital Signal Processing*), závisí v najelementárnejšej úrovni od hustoty ich zaznamenania – teda od tzv. vzorkovacej frekvencie (rovina časového priebehu) a bitovej hĺbky (vertikálna hladina amplitúdy).⁷

Dôvod, prečo je pred samotným ponorením sa do témy venovaná pozornosť vyššie spomínaným skutočnostiam, je ten, že prostredníctvom rôznorodých metód DSP je možné diskretný signál podrobiť analýze, pomerne jednoducho vizualizovať jeho atribúty, upravovať jeho fyzikálne vlastnosti (napr. formou filtrácie), alebo dokonca generovať zvuky novej kvality.⁸ Uvedené postupy sú dôležité napríklad pri výskumoch, ktorých cieľom je poznať akustické vlastnosti hudobných nástrojov alebo mikroštruktúru zaznamenaných herných prejavov s presnosťou, ktorú nám bežná sluchová analýza a opakované prehrávanie zvukového záznamu neumožňujú. Na druhej strane, poukázaním na existenciu subjektívnych veličín a významného faktora ľudskej percepcie naznačujem, že v dôsledku ich – v určitých ohľadoch nelineárnych – vzťahov s fyzikálnou realitou je ich zohľadnenie dôležité pri vyhodnocovaní jednotlivých parametrov grafických vizualizácií signálu. Stále je totiž nutné brať do úvahy skutočnosť, že z hľadiska etnomuzikologického je tvorcom aj recipientom hudby človek, ktorý hudbu vníma aj interpretuje ako sociálna bytosť s určitými percepčnými a motorickými predispozíciami a s kultúrne aj individuálne podmieneným zmyslom pre nonverbálne formy komunikácie, „krásu“ a estetickú, či štýlovú primeranosť hudobnej interpretácie. Ak možno už na tomto mieste anticipovať najzaujímavejšie metodologické výzvy vzťahujúce sa na problematiku využívania digitálnych technológií pri analýze tradičnej hudby, práve naznačená disproporcija medzi fyzikálnym (objektívne znejúcim) a percipovaným (subjektívne vnímaným) je jednou z nich.

VÝSKUM TRADIČNÝCH HUDOBNÝCH NÁSTROJOV

Sústredená dokumentácia ľudových hudobných nástrojov z hľadiska ich typológie, tóno-, resp. zvukotvorných možností, výrobných postupov a hudobného využitia, resp. foriem ich kultúrnej adaptácie v prostredí rozličných sociálnych skupín, stimu-

7 Štandardizovaný bezstratový LPCM (*Linear Pulse Code Modulation*) formát určený pre záznam na hudobný kompaktný disk je typom tzv. WAV audio formátu a radí sa medzi najbežnejšie. Vzorkovacia frekvencia je v jeho prípade 44,1 kHz a bitová hĺbka 16 bit. V prípade zvukovej analýzy je často žiaduce pracovať s kvalitnejším signálom. V súčasnosti preto nie sú nezvyčajné aj vyššie hodnoty ako napr. 48 kHz, 88,2 kHz, 96 kHz, resp. 24 bit, 32 bit, 64 bit a pod.

8 Tento proces sa nazýva zvukovou syntézou. Viac k problematike syntézy pozri napr. Nagy, 2005.

lovaná relatívne rozsiahlymi zbierkami vo fondoch múzejných inštitúcií a živou herou aj výrobnou praxou na vidieku, bola iniciovaná v 50. rokoch 20. storočia. Teda – v porovnaní so systematickým skúmaním ľudovej piesne – oveľa neskôr. V tomto období sa začalo pracovať nielen na detailnej inventarizácii zbierkových fondov, ale aj na celkovej koncepcii moderného etnoorganologického výskumu ako takého (Elschek, 1977a: 100). Z tohto dôvodu sa tento výskum nevyhnutne otvoril interdisciplinárnym prístupom, a to prepojením nielen s historickými vedami, ale tiež so systematickou muzikológiou, resp. hudobnou akustikou a psychoakustikou. Okrem toho, v intenzívnej ideovej konfrontácii s medzinárodným vedeckým diskurzom už od 60. rokov 20. storočia do procesu analytických procedúr systematicky zahrňoval rôzne typy meracích prístrojov s cieľom preniknúť do konštrukčných a fyzikálno-akustických dimenzií jednotlivých nástrojových druhov.

Technologické prístroje boli, resp. sú nápomocné v hneď niekoľkých úrovniach skúmania. Buď slúžia pri organografickej dokumentácii hudobných nástrojov,⁹ pri zvukovom alebo optickom snímaní za účelom fyzikálno-akustických meraní, alebo hrajú významnú rolu pri vyhodnocovaní dátových korpusov vyplynulých z rôznych druhov analýz. Ústrednými predstaviteľmi akustického výskumu ľudových hudobných nástrojov na Slovensku boli matematik, fyzik, akustik a muzikológ M. Filip, etnomuzikológovia O. Elschek a L. Leng a etnoorganológ I. Mačák. Dôsledne nadviazali na súdobé vedecké bádanie v Európe, ktoré v 60. rokoch 20. storočia nadobudlo vo viacerých krajinách nové kvalitatívne úrovne, hoci až v posledných desaťročiach dokázalo vďaka digitálnym technológiám plnohodnotne objasniť niektoré zásadné mechanizmy zvukovej produkcie všetkých základných typov hudobných nástrojov (Fletcher, Rossing: 1998).

Za najvhodnejšie pre tento typ vedeckého bádania boli u nás ako prvé zvolené aerofonické hudobné nástroje, konkrétne hranové píšťaly. Motivujúcou výskumnou otázkou bola okrem iných nasledujúca: Ako akusticko-technické danosti nástroja potenciálne vplývajú na štrukturálne aspekty hudobných prejavov? (Filip, 1998a: 16).¹⁰ Takýto spôsob epistemologického uchopenia výskumu je možné sledovať už od počiatkov porovnávacej hudobnej vedy. V kontexte hranových píšťal rezonuje napr. Hornbostlova teória prefukovaných kvínt, ktorá bola normotvornou pri výskume vývoja tónových sústav a ktorá sa opakovane verifikovala na príkladoch tónových systémov mnohých hudobných kultúr súbežne so zdokonaľovaním technických prístrojov až do momentu čiastočnej relativizácie jej vplyvu na základe presnejších meraní s pomocou tzv. tónového generátora zostrojeného M. Bukofzerom v roku 1936 (porovnaj Elschek, 1961: 304).

Na účely elektroakustických meraní sám M. Filip v roku 1960 zhotovil dva exempláre tzv. melografu,¹¹ vďaka ktorým bol schopný merať základné frekvencie kontinuálnych tónov melódie a prostredníctvom matematických výpočtov ďalej rozpracovať

9 Okrem zhotovovania tzv. organologických ikonogramov vo forme fotografie bola jednou z menej rozšírených (z dôvodu nákladnosti a náročnosti obsluhy) metóda röntgenového snímania hudobno-nástrojových korpusov, ktoré odhaľovalo mnoho ťažko viditeľných konštrukčných detailov, stopy po opravách, či poškodenia. Na tradičnom hudobnom inštrumentári (jihlavské skřípky, sofar, cimbal, husle, ninera) ju aplikoval český (etno)organológ P. Kurfürst (Kurfürst, 2002: 53), výsledky publikoval v 70. rokoch 20. storočia.

10 Otázka vyplývala z ústrednej etnoorganologickej premisy, a to, že hudobné nástroje predstavujú „konkrétne materiálne stvárnenia ako aj sprostredkovateľov zvukových predstáv a noriem, resp. hudobných systémov a objektivizácií, a tým reprezentujú jedinečné spojenie materiálnej a duchovnej kultúry“ (Stockmann, 2010: 4).

11 Jeden z Filipových melografov sa podarilo zachovať do súčasnosti. Napriek tomu, že kamera, ktorá bola jeho integrovanou súčasťou, ho už nedopĺňa, ostatné komponenty sú plne funkčné.

vať teorémy objasňujúce zákonitosti zvukotvorby a vybrané vzťahy medzi fyzickými parametrami nástroja a fyzikálno-akustickými procesmi prebiehajúcimi v rezonátore. V roku 1973 k technickému vybaveniu pribudol automatický spektrálny analyzátor vlastnej výroby.¹² Ten postúpil Hudobnému oddeleniu Historického ústavu SNM, v spolupráci s ktorým pracoval na vybudovaní prvého hudobno-akustického laboratória na Slovensku („Miroslav Filip“, 2017: 93). Výsledkom niekoľkoročných výskumov boli dôležité vedecké práce o tónotvorných zákonitostiach a fyzikálno-akustických charakteristikách slovenských ľudových píšťal (Filip, Leng, 1960; Elschek, 1991; Lubej, 1995), neskôr na ne nadviazal aj výskumný projekt zameraný na jazýčkové aerofóny (Rusko, Daržágín, 1995). Stali sa nielen inšpiráciou a základom pre ďalšie usudzovanie o ich funkčnom prepojení s hudobnými dialektmi na Slovensku (napr. Leng, 1967), ale pomohli do významnej miery ozrejmiť dôležité aspekty kauzálneho vzťahu medzi sonickými charakteristikami aerofónov a technikou vybudenia zvuku na jednej strane a hudobného repertoáru podmieneného zvukovou predstavivosťou hráča na strane druhej (Elschek, 1991: 59).

V súčasnosti na Slovensku neprebíha žiadny organologický výskum podobný tomu Filipovmu. Niektoré hudobné nástroje, ktoré sú tiež súčasťou slovenského tradičného hudobného inštrumentára, však predsa len boli podrobené akustickému výskumu, hoci predovšetkým zahraničnými autormi. Výsledky analýzy akustických charakteristík štyroch cimbalov zn. Bohák a dvoch zn. Schunda publikoval J. Pap z Akadémie hudby Ferenc Liszta v Budapešti (1999), technológiu holografického skúmania akustiky dosiek drevených sláčikových hudobných nástrojov pomocou tzv. vibrometra predstavil S. Urgela z Technickej univerzity vo Zvolene (1999). Zaujímavý je tiež nedávny „Projekt Lidová remesla a lidová umélecká výroba v Českej republike“, realizovaný Národným ústavom ľudovej kultúry v Strážnici v spolupráci s Výskumným centrom hudobnej akustiky MARC HAMU v Prahe. Pražské výskumné centrum realizuje základný a aplikovaný fyzikálno-akustický a psycho-akustický výskum, pričom časť z výskumných projektov je zameraná priamo na hudobné nástroje. Centrum disponuje laboratóriom vybaveným dvojzväzkovým laserovým vibrometrom a pulzným interferometrom (ako jediné v Čechách), ktorým možno zobrazíť a analyzovať kmitavé pohyby častí hudobných nástrojov s cieľom posúdiť ich zvukové kvality.¹³ Výstupom spomínaného projektu je séria publikácií. V prvej a druhej časti monografie venovanej hudobným nástrojom (Höhn, 2014; 2016) je predstavený postup výroby *skřípek* a *skřípáckého basu*. Nové nástroje boli spoločne s originálnymi exemplármi podrobené laboratórnym akustickým meraniam v bezodrazovej miestnosti so zameraním na frekvenčnú charakteristiku horných dosiek a vibračné módy rezonátorov, a to pomocou špeciálneho zariadenia ESPI (Electronic Speckle Pattern Interferometry), laserového osvetlenia a digitálneho snímania korpusu (Otčenášek, Dlask, 2014: 78–104; Otčenášek, 2016: 95–110).¹⁴ Naplnilo sa tak hneď niekoľko účelov: meraním módov vibrácie častí nástrojového rezonátora, vplyvu trámca na tvary

12 Pomocou takýchto prístrojov sa realizovali buď tzv. statické merania – teda merania nespojitých, stabilných tónov, alebo – po ich technickom zdokonalení – frekvenčné analýzy kontinuálne znejúcich tónov melódie v podobe záznamu inštrumentálnej hry alebo spevu.

13 Viac informácií, vrátane rozsiahleho bibliografického zoznamu knižných a časopiseckých výstupov sa nachádza na stránke výskumného centra: <http://marc.hamu.cz/>.

14 V Českej republike išlo o prvý takto koncipovaný výskum rozmerných sláčikových nástrojov typu kontrabas (Höhn, 2016: 93).

prechodových kmitov horných dosiek, alebo sa zaznamenaním miery akustického vyžarovania nástrojov pri rôznych rezonančných frekvenciách overil ich zvukový potenciál a kvalita spracovania replík, resp. zachovalosť originálov; analýzou sa tiež nadobudol relevantný súbor dát, ktoré možno v budúcnosti porovnávať pri skúmaní ďalších typologicky príbuzných exemplárov.¹⁵ V tomto ohľade neostáva iné, len konštatovať, že podobné preskúmanie zachovaných ľudových hudobných nástrojov Hudobného múzea SNM v Dolnej Krupej, spolu so systematickou digitalizáciou objektov aj prislúchajúcej dokumentácie, by bolo zásadným počínom.

ELEKTROFÓNY, DIGITÁLNE HUDOBNE NÁSTROJE A NIME

V zmysle tradicionalistickejšieho chápania etnomuzikológie táto sféra s ľudovou hudbou zdanlivo súvisí len nepriamo. Opak je však pravdou. Ak cieľ tejto disciplíny definujeme ako výskum hudobných kultúr (porovnaj napr. Slobin, Tifton, 2001: 3) rurálnych aj urbánnych sociálnych skupín/spoločenstiev, nevyhnutne sa jej výskumný záber diverzifikuje a rozširuje – v kontexte slovenského vedeckého diskurzu aj o výskum relatívne novej vývojovej vetvy nástrojových obsadení, ktoré sa pod vplyvom populárnej hudby formovali na vidieku najmä od 60. rokov 20. storočia. V súčasnosti v zastúpení na tanečných zábavách prevládajú nad „tradičnými“ sláčikovými a cimbalovými ansámbliami a ich ústredným hudobným nástrojom je – okrem elektrických gitár a sady bicích – syntetizátor.

Tento, pôvodne analógový elektronický hudobný nástroj realizuje od roku 1983¹⁶ kľúčové operácie s vlastným rozhraním prostredníctvom digitálneho procesora, okrem toho komunikuje s ďalšími komponentmi, počítačom, či hudobnými nástrojmi prostredníctvom komunikačného protokolu MIDI (*Musical Instrument Digital Interface*). Škála jeho zvukových prejavov (*patch*) je výsledkom softvérovo riadenej digitálnej syntézy, novšie rady syntetizátorov umožňujú vďaka tzv. *samplerom* prehrávať digitálne nahrané externé zvuky. Bez pochopenia jeho technicko-konštrukčných špecifik a zvukotvorných možností je len ťažko možné dostatočne pochopiť prebiehajúci proces kryštalizácie širokej palety diferencovaných hudobno-interpretáčnych idiómov, intenzívny najmä v prostredí rómskej minority.¹⁷

V kontexte vývoja elektronických hudobných nástrojov vystupujú do popredia viaceré epistemologické a výskumno-metodologické problémy. Jeden z najzaujímavejších sa týka odbornej diskusie o potrebe revízie aplikovaných organologických systematick, a to nielen z hľadiska existencie nových typov hudobných nástrojov ako takých, ale aj z hľadiska vývoja nových generácií digitálnych hudobných nástrojov ako konštrukčne komplexných zvukotvorných entít, pozostávajúcich z rôznych komponentov odlišnej funkcionality a spôsobu vzájomného prepojenia (pozri napr.

15 Túto myšlienku prezentovali už v roku 1993 Rusko a Daržágin na konferencii venovanej systematickej muzikológii v Moravanoch. Pozitívny aspekt zhromažďovania akustických informácií o exemplároch hudobných nástrojov videli v možnosti ich komparácie bez nutnosti mať hudobný nástroj fyzicky k dispozícii. Rovnako by význam takýchto dát vzrástol časom, pod vplyvom ktorého každý hudobný nástroj postupne stráca svoje zvukové kvality (Rusko, Daržágin, 1993: 379).

16 Prvý digitálny syntetizátor vyrobený v tomto roku bol nástroj značky Yamaha DX7 (Davies, 2001a: 9).

17 Hudobno-interpretáčna aj folktaxonomická analýza hry na syntetizátore spolu so systematickou kultúrno-antropologickou interpretáciou súčasnej rom-popovej hudobnej kultúry je obzvlášť fascinujúcou a naliehavou výskumnou oblasťou (porovnaj napr. Ambrózová, 2013: 252-255).

Kvifte, 1989). Ako výsledok dlhodobého revízneho procesu bola v roku 1990 do Sachs-Hornbostlovej systematiky včlenená piata skupina nazvaná „elektrofóny“.¹⁸ Zahŕňa viaceré podskupiny analógových elektronických aj digitálnych hudobných nástrojov (Weisser, Quanten, 2011: 136). Na podnet tímu medzinárodného digitalizačného projektu MIMO (*Musical Instruments Museums Online*) – súčasť Európskej digitálnej knižnice Europeana – v roku 2011 M. Quanten z Múzea hudobných nástrojov v Bruseli revidoval a aplikoval jej spresňujúcu verziu, a to práve vzhľadom na nedostatky v klasifikačných kritériách a chápaní diverzity tejto nástrojovej skupiny (pozri Birley, Myers, 2011: 3; Weisser, Quanten, 2011: 137).¹⁹

Najnovšie výzvy prináša výskumná oblasť týkajúca sa vývoja samotných digitálnych hudobných nástrojov (DMIs, *Digital Musical Instruments*) – tzv. NIME (*New Interfaces for Musical Expression*), stimulovaná od roku 2001 o. i. každoročnou konferenciou rovnomeného názvu.²⁰ V konečnom dôsledku si kladie za cieľ celkové filozoficko-epistemologické prehodnotenie fenomenológie hudobného nástroja ako „konceptuálneho rozšírenia“ myslenia, v kontexte nástrojových systematík tenduje k inovatívnym prístupom k systematike DMIs (napr. návrhom rizomatického vnímania typologických väzieb medzi hudobnými nástrojmi) a zahŕňa medzi tzv. nové (digitálne) materiality ako ich koherentnú súčasť aj nezvyčajné prvky – napríklad hardvér a softvér, akcelerometre snímajúce gestické pohyby v 3D, infračervené senzory detegujúce teplo, kamery snímajúce pohyb tela v 3D navrhované pre počítačové hry a pod., ktoré síce neboli vytvorené primárne na produkciu hudby, ale sú v zmysle daného odborného diskurzu vhodné pre aplikáciu v systémoch NIME, a je teda žiaduce brať ich do úvahy ako dôležitú súčasť (viac napríklad v Magnusson, 2009, 2017).

VÝSKUM HERNÝCH PREJAVOV SÓLISTOV-INŠTRUMENTALISTOV A HUDOBNO-NÁSTROJOVÝCH ZOSKUPENÍ

Aktuálne ciele výskumu hudobných prejavov sólových hráčov na hudobných nástrojoch alebo hudobno-nástrojových zoskupení je možné vyjadriť formou dvoch, vzájomne komplementárnych výskumných línií²¹ (v nasledujúcom texte sa k nim budem opätovne vracáť):

- prvou je charakteristika vybraných mechanizmov a zákonitostí procesu, akým sa východisková hudobná predloha v podobe piesne alebo iných hudobno-for-

18 Pomenovanie novej typologickej skupiny – „elektrofóny“ – sa pripisuje F. W. Galpinovi, ktorý ho použil vo svojej knihe *A Text-book of European Musical Instruments* (1937). Sám C. Sachs tento termín vkomponoval do upravenej verzie Sachs-Hornbostlovej systematiky v roku 1940 (Davies, 2001b: 92).

19 Elektrofóny sa v nej ďalej členia na šesť podskupín. Prvé tri z nich zahŕňujú elektro-akustické, elektro-mechanické a analógové elektrické nástroje a prístroje, resp. moduly a komponenty. Štvrtú podskupinu označenú číslom 54 tvoria tzv. „digitálne hudobné nástroje, moduly a komponenty“, piata podskupina č. 55 sú „hybridné analógovo-digitálne konfigurácie“ a šiesta podskupina č. 56 je „softvér“ (porovnaj Birley, Myers, 2011: 21–24).

20 Pozri www.nime.org.

21 Príkladom ich bravúrnej syntézy je napríklad dielo britského etnomuzikológa a sociálneho antropológa J. Blackinga *How Musical is Man?* (1973), ktorý svoje postuláty formuloval aj na základe dlhodobého výskumu hudobnej kultúry etnika Venda, obývajúceho územie v blízkosti hranice medzi JAR a Zimbabwe. Ďalším vynikajúcim príkladom je publikácia *May it Fill Your Soul: Experiencing Bulgarian Music* (1994) amerického etnomuzikológa Timothyho Ricea, alebo *The Soul of Mbira: Music and Traditions of the Shona People of Zimbabwe* (1978) amerického etnomuzikológa Paula F. Berlinerera.

málnych útvarov pretavuje v priebehu hry na individualizovaný, improvizatívne v rôznej miere variovaný, prípadne inak hudobne dotvorený znejúci umelecký tvar a následne charakteristika jeho zaznamenananej podoby. V tomto zmysle sa k hernému prejavu pristupuje buď ako k hudobnej štruktúre (v literatúre nazývanej aj ako „hudobný povrch“ /*musical surface*/, alebo „zvukový objekt“ /*sonic object*/), alebo ako k výsledku pomerne zložitého procesu, v rámci ktorého hráč v konkrétnej situácii s pomocou hudobného nástroja a vlastného tela sonicky vyjadruje určitú abstraktnú, mentálnu reprezentáciu ideálneho interpretačného predvedenia hudobného materiálu. Syntézou vybraných charakteristických hudobno-štruktúrnych a technicko-interpretáčnych elementov a parametrov herného prejavu je v jednej z fáz analytického procesu možné dospieť k teoretickému modelu tzv. (individuálne, lokálne, resp. regionálne príznačného) herného štýlu.

- V zmysle druhej línie skúmania, blízkej kultúrno-, resp. sociálno-antropologickému vnímaniu reality, sa k hudobnej interpretácii a jej zvukovému výsledku pristupuje ako k ústrednému elementu zložitého kultúrneho subsystému, nazývanému hudobná kultúra.²² Hudobná interpretácia je v tom prípade vnímaná ako produkt sociálnej interakcie, prostriedok symbolickej, resp. komunikačnej výmeny, výsledok funkčnej podmienenosti hry v konkrétnom kultúrnom kontexte, či organická súčasť komplexnejšej zvukovej krajiny určitého miesta, tanečnej situácie a pod.

Trajektória a charakter výskumných metód môže nadobudnúť rôznorodé podoby práve vzhľadom na vyššie uvedené odlišné perspektívy. Rovnako rozdielny je výber a aplikácia technologických prístrojov na pomyselnéj úsečke od elektro-akustických snímačov až po moment záverečného analytického vyhodnocovania nadobudnutých údajov. S ohľadom na využitie digitálnych technológií vo výskume inštrumentálnej hudby je možné rozlišovať niekoľko samostatných fáz, ktoré sú jeho súčasťou v rozličných, v určitých prípadoch dokonca odlišne vnútorne hierarchizovaných kombináciách:

- zvukové a audiovizuálne snímanie hráčov;
- technické spracovanie zvukových a audiovizuálnych nahrávok, ich archivácia a zálohovanie;
- prehrávanie a kvalitatívne vyhodnocovanie zvukových záznamov s/bez využitia softvérov s cieľom modulovať zvukový signál;
- počítačová analýza a vizualizácia vybraných fyzikálnych parametrov zvukového signálu s pomocou špecializovaných softvérov;
- analýza audiovizuálnych snímok;
- preliminárna hudobno-štruktúrna analýza a notová transkripcia, súbežná sluchová analýza, resp. sluchová verifikácia učinených súdov;
- vlastná hudobno-štruktúrna analýza grafickej reprezentácie herného prejavu;
- matematické, štatistické operácie v rámci spracovania dátových korpusov, generovanie meta-diagramov a symbolických štruktúrnych reprezentácií vzťahov vstupných údajov, pri ktorých určitú nadstavbu predstavuje;
- počítačové modelovanie alebo generovanie hudby (v znejúcej, alebo grafickej podobe).

²² V tomto kontexte je už dávnejšie zaužívaným termínom s pomerne jasne vymedzeným významom (porovnaj napr. Merriam, 1964; Hood, 1971; Nettle, 1964, 1983).

V nasledujúcich riadkoch sa pokúsim aspoň stručne predstaviť metodologicko-teoretické a technologické aspekty, ktoré v tejto súvislosti vystupujú do popredia ako dôležité a zaujímavé.

Zvukový záznam inštrumentálnej hudby

Záznamové technológie s príslušenstvom sú prvým pomyselným „filtrom“ východiskovej zvukovej informácie. Od pokusov s analógovým²³ fonografickým zaznamenávaním tradičnej hudby a v priebehu postupného zdokonaľovania smerom k stereofonickým magnetofónovým rekordérom a komplexnejším digitálnym sústavám, sa vedeckou diskusiou tiahne aj polemika reflektujúca obmedzenia a možnosti vyplývajúce z – v danom období používanej – záznamovej techniky a záznamových médií (porovnaj napr. Móži, 1973; Leng, 1966; Myers, 1992).²⁴

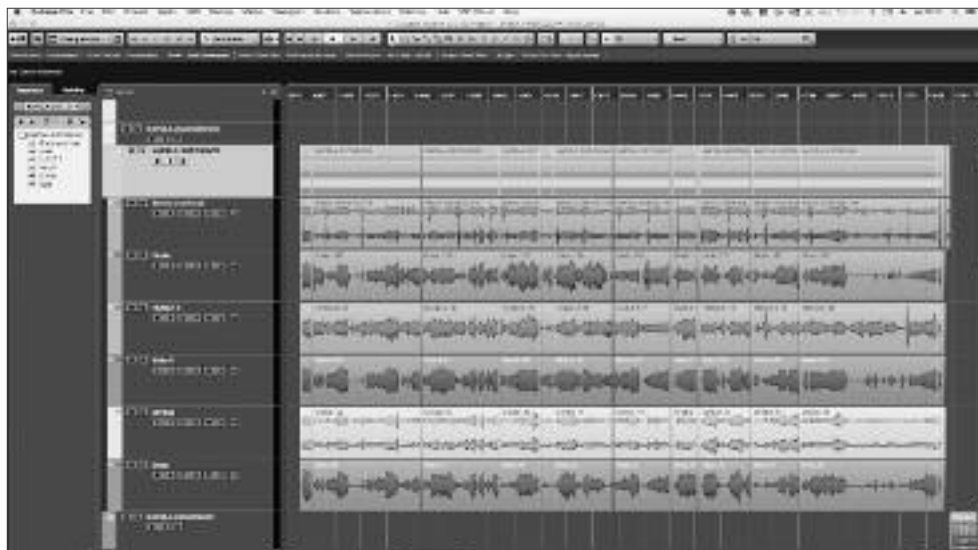
Elektromagnetické rekordéry, ktoré zachytávali zvuk na magnetofónovú pásku, zastávali v oblasti etnomuzikologickej dokumentácie dominantné postavenie niekoľko desaťročí, a to pre svoje dobré užívateľské aj záznamové kvality.²⁵ Aj tie však prechádzali technologickou premenou, ktorá v konečnom dôsledku rozširovala možnosti skúmania tradičnej hudby a uľahčovala etnomuzikologickú analýzu. Monofonický záznam v istom momente nahradil stereofonický, viackanálové snímanie hráčov začiatkom 60. rokov 20. storočia s pomocou viacerých nezávislých magnetofónov doplnil v roku 1963 magnetofón SONET B3 (Tesla), ktorý T. Szabó, vtedajší pracovník Ústavu hudobnej vedy SAV, upravil na rekordér schopný synchronného štvorkanálového záznamu (Grich, 2006: 15), neskôr pracovníci ústavu zakúpili osemkanálový model R8 (Fostex) spolu s mixážnym pultom Allen&Heath – Wizard 16/2 (Nagy, 2006: 37–39). Snahu zdokonaľovať technické vybavenie možno pozorovať aj v prípade využívania rôznych typov mikrofónov a snímačov, nehovoriac o výsledku systematickej práce na dokončení troch nahrávacích vozidiel v roku 1988, ktoré Ústav hudobnej vedy zostavil vďaka spolupráci vedecko-technického tímu na čele s O. Elschekom, V. Šrámeckom, M. Ruttkayom a T. Szabóom (boli vybavené napr. štyrmi profesionálnymi kamerami, 16-vstupovým nahrávacím zariadením) (Elschek, 2012).²⁶

23 Pod analógovým záznamom rozumieme tzv. mechanický (na fonografický valec, gramofónovú platňu), magnetický (na magnetický drôt, magnetofónovú pásku, magnetický filmový pás) a optický záznam (na filmový pás).

24 Pri každom prístroji, ktorý mal za úlohu zaznamenať, prípadne ďalej spracovávať zvukový signál, vystupovali ako kľúčové viaceré parametre: a) možnosť monaurálneho / stereofónneho záznamu; b) typ pohonu pohyblivých komponentov/napájanie; c) dynamický rozsah; d) frekvenčný rozsah; e) pri magnetofónoch rýchlosť posunu magnetofónovej pásky; f) kapacita zvukového média; g) trvácnosť média; h) portabilita rekordéra; ch) cena technickej výbavy. Kvalitatívny posun predstavovali napr. magnetofónové rekordéry, ktoré dokázali spomaliť posun pásky, vyhľadávať želané miesta záznamu rýchlo a s omnoho väčšou presnosťou a umožňovali overiť kvalitu záznamu hneď po jeho zhotovení. Dôkazom dôležitosti technických parametrov je tiež skutočnosť, že hudobné prejavy pre svoj tónový rozsah (sólový spev), dynamický rozsah (niektoré formy skupinového spevu), resp. početnosť interpretov (ansámblová hudba) mohli byť svojho času nahrávané iba istými typmi rekordérov (Elschek, 1961: 296).

25 V roku 1970 sa v archíve Ústavu hudobnej vedy SAV napríklad nachádzalo až 1500 magnetofónových pásov s tradičnou hudbou (Grich, 2006: 15).

26 Viaceré pokusy skvalitniť spôsob snímania hráčov na hudobných nástrojoch realizoval už spomínaný M. Filip. V prípade etnomuzikologických výskumov išlo o hráčov na sláčikových nástrojoch a vývoj elektromagnetického snímača (Filip, 1998b: 114–121), ktorý nemal umožniť iba dokonalejšie a pohodlnejšie, zvukovo izolované snímanie hráčov, ale tiež skúmanie ďalších aspektov hry ako charakter tvorby tónu, sláčikovú techniku, či samotnú kvalitu – tzv. „ochotu“ – hudobného nástroja (Filip, 1998b: 119).

Obr. 1: Ukážka pracovného prostredia počítačového programu nemeckej firmy Steinberg - Cubase Pro 9.5 po nahrávaní 5-člennej cimbalovej hudby pod vedením Pála Berkyho z Jesenského, okr. R. Sobota (J. Ambrózová, 2016). Ďalšie vyhľadávané profesionálne DAW softvéry sú napr. Pro Tools americkej firmy Avid, Ableton Live nemeckej firmy Ableton, americký Pre Sonus Live, alebo Nuendo firmy Steinberg.

Prvú generáciu digitálnych technológií v etnomuzikologickom výskume u nás predstavovali začiatkom 90. rokov 20. storočia DAT (Digital Audio Tape) magnetofónové rekordéry,²⁷ neskôr napríklad harddiskový rekordér, konkrétne 2488 Portastudio (Tascam) celkom odlišnej kvalitatívnej rady (Nagy, 2006: 41). Ústredným a najbežnejším prostriedkom zvukového nahrávania v súčasnosti je tzv. digitálna zvuková pracovná stanica (Digital Audio Workstation, DAW).²⁸ Laptop, alebo stolový počítač s vhodným softvérovým vybavením sa v priebehu posledných dvoch desaťročí stal dostupným a relatívne ľahko ovládateľným nástrojom, nahrádzajúcim dovtedajšie analógové štúdiové zostavy. V rokoch 2016 až 2018 prebieha pod vedením autorky textu pomerne rozsiahly, v istom zmysle inovatívny výskum tradičných ľudových hudieb na Slovensku, ktorý plne využíva možnosti súčasných digitálnych technológií (Obr. 1).²⁹ V tomto smere sme svedkami ohromnej demokratizácie, ktorá otvára nové možnosti práce so zvukom a obrazom, a to aj vďaka sústavnému a zdanlivo nekončiacemu

27 V rámci rozsiahleho terénneho výskumu hudobno-tanečnej kultúry v 41 obciach na Slovensku v rokoch 1991–1992 bol využitý nielen magnetofón NAGRA, ale aj digitálny DAT magnetofón AIWA HHB 1 PRO, päť-vstupový mixážny pult Stelavox a mikrofóny zn. AKG (Dúžek, 1993: 96). DAT bola Ústavom hudobnej vedy SAV využívaná aj ako zálohové médium pri digitalizácii existujúcich magnetofónových záznamov.

28 Ide o spojenie počítačového hardvéru a softvéru určeného na spracovanie hudby prostredníctvom tzv. viacstopovej produkcie. Tvori ju viacstopový digitálny rekordér, mixér a škála digitálnych signálnych procesorov (napr. *fader*, *ekvalizér*, *delay* a pod.) (Case, 2014). Okrem toho je DAW prepojiteľná s dodatočnými, tzv. *third-party software*-komponentmi (*plug-in*-mi), ktoré rozširujú pôvodnú softvérovú funkcionalitu.

29 Z hľadiska technického tvoria nahrávaciu sústavu mikrofóny DPA 4099 (husle, viola), AKG D5 (spev), Shure SM57, Sennheiser E914 (overhead), RØDE NT2-A (spev), RØDE NTG3B (husle) a Shure PG 58

cemu zdokonaľovaniu hardvéru aj softvéru, vrátane zlepšovania jeho finančnej dostupnosti.

Spôsob, akým sa nahrávacia zostava reálne využije v rámci nahrávacej akcie, reflektuje, resp. by mal starostlivo reflektovať ciele výskumu. Samozrejme, každé nahrávanie sa do veľkej miery odvíja aj od partikulárnych osobitostí spätých s povahou priestoru nahrávania, technických podmienok a charakteru hudobnej realizácie konkrétneho hudobného obsahu. Obidve perspektívy skúmania inštrumentálnej hudby v etnomuzikológii predstavené v úvode tejto state totiž vytvárajú svojim ideovým nastavením veľký priestor pre často výrazne odlišné variácie uchopenia záznamu herných prejavov, a tým aj možné trajektórie teoretického uvažovania o ich charaktere.

Naznačenú škálu nahrávacích techník v tomto zmysle ohraničujú dva extrémne modely. Jeden predstavuje štúdiový, dôsledne režírovaný záznam zvukovo maximálne izolovaných hráčov s cieľom získania tzv. analytických snímok.³⁰ Na opačnom póle pomyselnéj škály sa nachádza dokonalé priestorové snímanie rozsiahleho frekvenčného spektra „zvukovej krajiny“ spontánnej, výskumníkom nekoordinovanej hudobnej situácie. Ideové pozadie oboch hraničných prípadov má svoje ukotvenie vo vývoji teórie hudobnej vedy aj etnomuzikológie samotnej. Je to najmä obdobie od 80. rokov 20. storočia, odkedy sa skúmanie hudobných fenoménov viac a viac nesie v znamení vzájomne obohacujúceho sa interdisciplinárneho prepojenia kognitívnych vied a hudobnej psychológie, akustiky, sociálnych vied, etnomuzikológie, tzv. *digital sound studies* (viď napr. Bruhn Jensen, 2006) a informatiky.

Jedným z výsledkov určitých paradigmatických posunov v hudobnej vede je medzinárodný vedecký diskurz, ktorého cieľom je nanovo prehodnotiť jej poslanie, epistemológiu a teoretické východiská v kontexte postmodernej éry,³¹ a tzv. *musical performance studies* – štúdiá hudobnej performancie (t.j. hudobného stvárnenia, interpretácie). Zvýšené upriamovanie pozornosti na hru ako pochopiteľný objekt záujmu hudobnej vedy znamenalo pre istú sféru „klasickej“ muzikológie omnoho výraznejšie obohatenie formalistického, pozitivistického teoretizovania o hudbe reprezentovanej notovým zápisom a hudobnej interpretácii, pre ktorú je základom, resp. o fenomenológii hudobného diela ako takého (Latartara, Gardiner, 2007: 54), a to najmä v priebehu posledných dvoch desaťročí. Zintenzívnilo tiež jej záujem o nové podoby hudobného kriticismu, hudobnej hermeneutiky, o sociológiu a psychológiu živej hudobnej interpretácie a o jej viacúrovňovú analýzu s ohľadom na kultúrny kontext a individualitu interpreta. Etnomuzikologické bádanie, ktoré sa – paradoxne – stalo pre nové teoretické prístupy pomerne veľkou inšpiráciou vzhľadom na jeho dlhodobý záujem o ústne tradovanú hudbu a prepracovanú metodológiu analýzy hudobnej interpretácie, v tomto kontexte v oveľa väčšej miere upriamilo pozornosť na prehodnotenie teórie a metodológie analýzy hudobnej interpretácie, hudobného

(kontrabas); zvukové karty RME Fireface UFX, Midas Air 18; DAW – hardvér Mac Book Pro a softvér Cubase Pro 9.5 (vybavenie bolo zabezpečené vďaka podpore Fondu na podporu umenia). Celý priebeh nahrávacej akcie vrátane rozhovorov, komentárov, prestávok je s vedomím hráčov zaznamenávaný prostredníctvom digitálneho rekordéra Tascam DR-40. V rámci projektu VEGA Katedra etnológie a folkloristiky FF UKF v roku 2017 zakúpila mikrofóny značky RØDE M5, zvukovú kartu PreSonus Studio 192 26x32 USB 3.0 a prevodník PreSonus DigiMax DP88, štipcové mikrofóny Monacor ECM501L/SK s adaptérmí a stojanmi a DAW – notebook HP Omen a softvér Cubase Pro 9.0.

30 Vzorový model, ktorý spravidla sledovala väčšina reprezentantov slovenskej etnomuzikológie.

31 Niektorí odborníci tento myšlienkový smer, v snahe konceptualizovať ho ako ideovo koherentný, označujú aj ako „nová muzikológia“. Bližšie k problematike pozri napr. McCrelles, 1996.

Obr. 2: V súčasnosti možno výskum realizovať jednak v mieste pôsobenia hudobných interpretov (napr. v kultúrnom dome), jednak v nahrávacom štúdiu. Pre ďalšiu prácu so záznamom je dôležité najdôležitejších hráčov zvukovo od seba čo najviac izolovať, alebo - ako v tomto prípade - kombinovať kolektívnu hru s maximálnou mierou zvukovej izolácie s určitým množstvom sólových herných predvedení, príp. s hrou v menších obsadeniach. Pri úspešnom výskume hrá rolu aj reprezentatívnosť nahrávok, a tá je podmienená tiež istou mierou komfortu pri hraní, ťažko dosiahnuteľnou pri veľkom priestorovom rozptyle hráčov. Výskum ľudovej hudby Paláčovcov z Hrochote, okr. Banská Bystrica (J. Ambrózová, Hrochoť, 2016).

správania a myslenia, uvážene reflektujúc výsledky bádania kognitívnych vied, hudobnej psychológie a možnosti digitálnych technológií a informatiky.³²

Koncepcia nahrávania v rámci už spomínaného, práve prebiehajúceho výskumu tradičnej ansámbovej hudby na Slovensku priamo reflektuje uvedené tendencie. Aj z toho dôvodu je veľký dôraz kladený na metodologicky precíznu koordináciu nahrávacej akcie tak, aby sa u hráčov v čo najspontánnejšie podobe odкрыla nielen výlučne variačná (ako to bolo doteraz), ale tiež celková pohybová a výrazová práca s hudobným nástrojom a nápevom, v prípade ansámbovej súhry ich interakcia a formy vzájomnej komunikácie. Okrem iného sa sleduje prierezové zachytenie repertoárovej škály vrátane inoregionálnych a „nefolklórnych“ piesní a repertoár, na báze ktorého sa v čo najplnohodnotnejšej podobe odкрыje časovo-dynamická a harmonická rozmanitosť jednotlivých herných štýlov aj kolektívnej súhry. Po technickej stránke je žiaduce mať hudobné prejavy čo najkvalitnejšie nasnímané a digitalizované čo najpodrobnejšie.³³

Pre potreby analýzy vzájomnej interakcie hudobníkov, hernej techniky pravej ruky, prstokladov, vibrata, polôh v prípade sláčikových hudobných nástrojov a ľahšiu

32 Za obidve sféry pozri reprezentatívne publikácie ako napr. Cook, Everist, 2001; Rink, 2002; Mazzola, 2011; Parncutt, McPherson, 2002; Small, 1998; Tenzer, 2006; Clayton, Herbert, Middleton, 2003, 2012; Stobart, 2008 a štúdio Doğantan-Dack, 2012; Davidson, Correia, 2001; Baily, 1985, 2009.

33 Jedine tak je možné neskôr plnohodnotne realizovať rozličné metódy DSP, resp. spektrografickej, oscilografickej resp. iných foriem vizualizácie fyzikálnych atribútov zvukového signálu.

transkripciu hry cimbalu a akordeónu boli, resp. sú všetci hráči snímaní aj vizuálne, a to jednak ako celok (Obr. 2), jednak každý hráč samostatne (Obr. 3).³⁴ Uvedený spôsob audiovizuálneho snímania je síce mimoriadne náročný na úložný priestor (jedna celodenná nahrávacia akcia zaberie na externom pevnom disku približne 400–600 GB), materiály však budú ľahšie spracovateľné vo fáze notovej transkripcie, a zároveň bude možné realizovať analýzu herných štýlov v úrovniach, ktoré pre svoje prirodzené limity ani notová transkripcia, ani iné grafické vizualizácie zvukového záznamu sledovať neumožňujú.³⁵

Digitálne záznamové technológie tiež uľahčili realizáciu nahrávania hudobných a hudobno-tanečných situácií bez zásahu výskumníka do ich priebehu.³⁶ Záznam spontánnej hudobnej produkcie v jej prirodzenom sociálnom kontexte je nenahradiateľným zdrojom informácií pre pochopenie sociálneho významu hudby vrátane niektorých interpretačných charakteristík v ich úplnosti. Technické vybavenie dnes nie je prekážkou: v súčasnosti sú pre ich kvalitnú realizáciu dostupné vysoko senzitívne snímače a kvalitné kamery hoc aj menších rozmerov.³⁷

V slovenskej etnomuzikológii nebolo takto koncipované snímanie interpretov aplikované systematicky – výskumníci vždy, sledujúc špecifické výskumné ciele, v určitej miere koordinovali priebeh zaznamenávanej akcie. U viacerých zahraničných odborníkov však táto metóda zaujímala centrálnu pozíciu. Medzi najinšpiratívnejších patrí americký antropológ, etnomuzikológ a lingvista S. Feld. Vo svojom ikonickom diele (Feld, 2012) prezentujúcom výsledky dlhodobého hudobno-antropologického výskumu etnika Kaluli v regióne Bosavi (Papua-Nová Guinea), sa okrem iného pokúsil o prehodnotenie teórie etnomuzikologického terénneho bádania skrz sémantickú revíziu pojmu zvuk ako jeho ústrednej kategórie. Počas pobytu v Papui nahrával rozmanité hudobné prejavy spoločenstva Kaluli ako „zvukovú krajinu“ (porovnaj Schaffer, 1977) – ako súčasť jeho zvukovej skúsenosti s miestom,³⁸ čo mu ďalej umožnilo filozoficky rozvíjať problematiku zvukovej produkcie ako komunitne príznačného

34 Pre vizuálny záznam detailov ľavej ruky hráčov na sláčikových hudobných nástrojoch sú využívané digitálne fotoaparáty (Canon EOS 5DsR, Canon EOS 60D, Canon EOS 600D, Canon EOS 550D, Canon EOS 500D) a pre celkový záznam digitálna kamera s vysokým rozlíšením: Blackmagic URSA Mini 4.6K.

35 Ide napríklad o pohybové mikroštruktúry vyplývajúce z herného štýlu, nonverbálnu komunikáciu medzi hráčmi, flexibilitu držania hudobných nástrojov a pod.

36 Tento typ terénneho audio-vizuálneho záznamu možno považovať za vhodný v zmysle druhého cieľa etnomuzikologického výskumu tradičnej hudby formulovaného v úvode tejto state. (Pozn.: v tomto prípade nemám na mysli audiovizuálne snímanie s cieľom vzniku antropologického filmu, ale snímanie hráčov pre potreby hĺbkového rozboru hudobného obsahu záznamu.)

37 V súvislosti s prebiehajúcim výskumom (Ambrózová, 2018) boli na tento účel zakúpené tzv. Uši – vysoko senzitívna mikrofónová sada s nízkym šumom z dielne slovenského soudartistu a programátora Jonáša Grusku, vyrobená špeciálne pre mikroakustický záznam tzv. *soundscape* – zvukovej krajiny určitého priestoru. Rekordér: Tascam DR-40.

38 T.j. vrátane všetkých, respondentmi vydávaných a respondentmi obklopujúcich zvukov – napr. zvukov zvierat a rastlín pralesa počas rituálov a pracovných činností, plaču a džavotu detí pri nahrávaní vokálnych prejavov žien, zvukov pracovných nástrojov, ruchov nezainteresovaných členov komunity a pod., ktoré by sa v tradičnom chápaní „dobrej nahrávky“ vnímali ako nežiaduce rušivé zložky. Takéto zvukovo a priestorovo komplexné nahrávky mu však pomohli teoreticky koncíznejšie rozpracovať svoju argumentáciu. Ako sám uvádza: „Uvedomil som si, aké dôležité sú zvuky a zvukové nahrávanie, hlavne ak robíte výskum medzi ľuďmi, ktorí žijú v takých intenzívnych aurálnych prostrediach. To bol začiatok mojej fascinácie estetickou a ekológiou dažďových pralesov, senzitivitou voči zvuku, ostrosťou auditívneho vnemu, ktorá je centrálnou pre každodennú skúsenosť s pralesom. Tu možno nájsť aj pôvod mojej túžby robiť etnografickú prácu v rámci a prostredníctvom média, akým je zvuk“ (Feld, Brenneis, 2004: 461).

sociálneho javu a hlbšie rozpracovať problematiku zvukovej sémantiky a ekológie: „Terénne nahrávanie sa stalo kľúčovým stavebným kameňom metodológie uvažovania o zvuku ako eko-estetickú banke mnohých vzťahov, vzťahov medzi prostredím, faunou, človekom a vesmírom; a premýšľanie o produkcii zvuku a počúvaní zvuku ako archívnych praktíkach v reálnom živote, pri tvorbe pamäti, pri tvorbe dejín, pri tvorivej práci ľudí v komunite, v ktorej som žil“ (Feld, 2013: 203–204).³⁹

Vzhľadom na rozmanitosť sociálno-kultúrnych kontextov, v ktorých v súčasnosti hráči na hudobných nástrojoch alebo hudobné ansámble realizujú hudobnú produkciu – recepcia, narodeninové oslavy, scénické prezentácie, nahrávanie propagačných videí na sociálne siete, televízne relácie, svadby, tanečné zábavy, školy tanca, štúdiové nahrávanie pre potreby vydania CD, hra pre potreby terénneho výskumu, cvičenie v domácom prostredí a pod. – nemožno uvedenú metódu audiovizuálneho a zvukového snímania hráčov vonkoncom podceňovať. Práve výskumné materiály takéhoto typu totiž pomáhajú zodpovedať nielen dôležité otázky kultúrnej ekológie hudobných prejavov, hudobného myslenia a estetických preferencií hráčov, resp. ich publika, ale tiež špecifické otázky týkajúce sa čiastkových aspektov herných štýlov a repertoárovej skladby.

Niektorí autori dokonca obohatili etnomuzikologický diskurz tým, že samotné štúdiové nahrávanie tradičnej hudby poňali ako etnografickú výskumnú metódu a zdroj poznania. Ide o principiálne odlišný spôsob uvažovania nad vzťahom digitálnych technológií a hudby a súvisí skôr so skutočnosťou, že dôležitým zdrojom poznania pre etnomuzikologické bádanie sú tiež komerčné zvukové nosiče samotných interpretov a proces ich produkcie. Za všetky spomeniem prelomovú prácu *Sound of Africa! Making Music Zulu in a South African Studio* (2003) amerického hudobného antropológa Louisa Meintjesa, v ktorej brilantným spôsobom podrobil analýze a etnomuzikologickej interpretácii fázy nahrávania hudby štýlu *mbaqanga* v jednom z prestížnych nahrávacích štúdií v juhoafrickom Johannesburgu, a to nielen vo vzťahu k estetickým kritériám interpretov a ich zohľadňovaniu v technologických postupoch, ale k širšiemu spoločensko-politickému kontextu v krajine 90. rokov 20. storočia (pozri tiež Meintjes, 2017).

(2) Analytické spracovanie zvukových a audiovizuálnych materiálov

Tzv. deskriptívny notový zápis (Seeger, 1958) je virtuálnou reprezentáciou hudobno-štruktúrálnej drobnokresby zvukovej nahrávky – svojím symbolicko-grafickým usporiadaním v priestore notovej osnovy odzrkadľuje nielen vybrané časovo-dynamické a výškové aspekty znejúcej hudby, ale tiež ním sprostredkúva určitú ideu o jej vnútornom formálnom členení. Notová transkripcia hudobného materiálu preto dodnes predstavuje významný krok výskumného procesu v prípade, že jedným z jeho cieľov je hudobno-interpretáčna analýza inštrumentálneho prejavu.

Odborná diskusia o metodológii hudobnej transkripcie v podobe notového zápisu sprevádza celý vývoj etnomuzikológie od prvých dôležitých postulátov O. Abrahama

³⁹ Bol tiež zástancom metódy, ktorú nazval „dialogická editácia“. Išlo o spätné konzultovanie zvukových nahrávok so zaznamenávanými respondentmi, ktorým tieto prehrával výlučne cez slúchadlá, aby vo vedomí respondentov nenarušil znejúce zvukové prostredie cudzorodými významami. Sami respondenti tiež vyberali terénne nahrávky určené na oficiálne komerčné vydanie v podobe LP (Feld, 2013: 203–204). Neskôr v prostredí Kaluli natáčal antropológické audiovizuálne snímky. Vo svojich neskorších textoch (napr. Feld, 2017) dokonca navrhol nové pomenovanie pre samotnú etnomuzikológiu – akustemológia (vychádzajúc zo slovného spojenia akustická epistemológia).

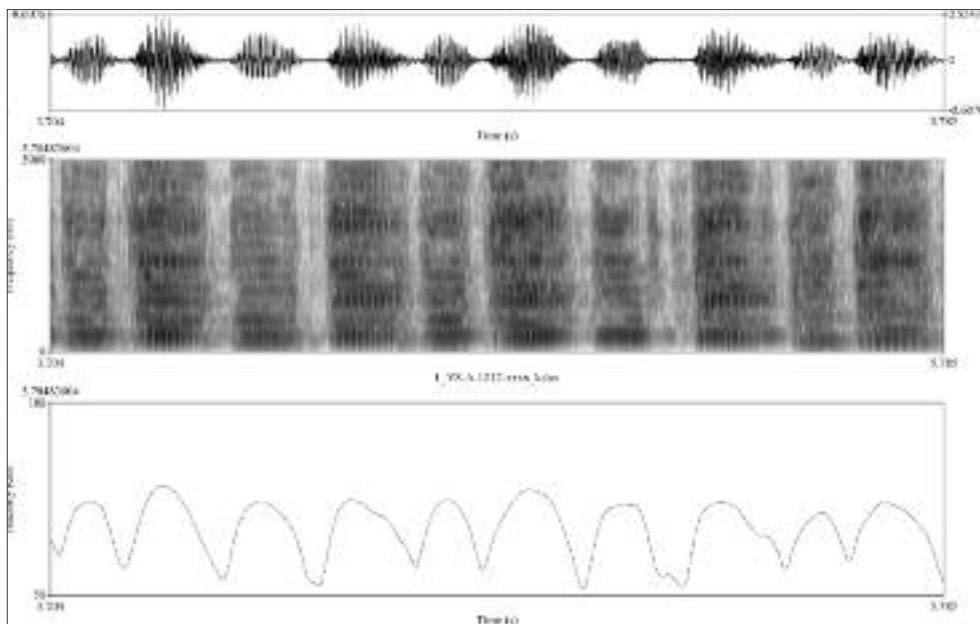
Obr. 3: Detail kamery snímajúcej ľavú ruku (prstoklady, hernú polohu, spôsob pohybovej realizácie melodických ozdôb) a trajektórie pohybu sláčika v pravej ruke hráča (dĺžka a dynamika ťahu, spôsob viazania tónov, trajektória pohybu sláčika po strune). Huslista Karol Šikyňa zo Suchej Hory (J. Ambrózová, Hladovka, 2016).

a E. M. von Hornbostela (Abraham, Hornbostel, 1986: 112–150) dodnes a vyplýva v prvom rade zo skutočnosti, že ako sústava grafických znakov je notové písmo produktom európskej hudobnej kultúry a počas jednotlivých fáz svojho dlhodobého vývoja priamo odzrkadľovalo požiadavky zapisovateľov a autorov diel tej-ktorej hudobno-štýlovej epochy.⁴⁰ Prísne vzaté teda nie je v plnej miere sémanticky kompatibilné s hudobne a výrazovo rozmanitými tradičnými hudobnými prejavmi. Metodologické zjednotenie transkripčného procesu pre potreby etnomuzikológie navyše komplikuje pomerne intenzívne diskutovaný aspekt subjektivity, či určitej miery selektívnosti a schematizácie, vlastný každej manuálnej zhotovenej notovej transkripcii. Aj to bol dôvod, prečo spomínanú polemiku sprevádzajú napriek relatívne ľahkej dostupnosti a značnej užívateľskej flexibilitate počítačových programov určených na digitálnu hudobnú notáciu (napr. Sibelius, Finale, NoteFlight, MuseScore) snahy notový znakový systém zdokonaľiť, uvážene ho prispôbiť cieľom analýzy v súlade s charakterom skúmanej hudby, alebo ho doplniť/nahradiť inou formou grafickej reprezentácie sledovaných hudobných parametrov.⁴¹

Intenzívny rozvoj informačno-komunikačných technológií a umelých neurónových sietí ovplyvnil aj rýchly pokrok vo sfére vývoja automatickej notácie, resp. tran-

40 S tým súvisí aj skutočnosť, že jednotlivé historické podoby notového písma – vrátane toho súčasného – znázorňujú vždy iba isté, vybrané aspekty reprezentovanej hudby. Pre mnohé, analyticky významné parametre teda neexistujú grafické znaky, prípadne sa informácia o nich ťažko reprezentuje v štruktúre notovej, taktovými čiarami delenej notovej osnovy (farba tónu, sláčiková technika, dynamické nuansy, systematické dĺžkové odchýlky súvisiace s hudobnou pulzáciou interpretácie a pod.).

41 K tejto problematike a ďalším diskutovaným otázkam pozri napr. Nettle, 1964; Seeger, 1958, Dvořák, 1971; Balaša, 2005; Sobieska, 1964; Ellingson, 1992, Hood, 1971, Jairzabhoy, 1977.

Obr. 4: Grafická vizualizácia oscilogramu, krivky širokopásmového spektrogramu a akustickej intenzity interpretácie duvavového sprievodu V8-A-1212-xxxx_kdxx kontrášom Petrom Kováčom (*1975, bydliskom Ponická Huta), zaznamenaného v roku 2007 s pomocou softvéru Praat 6.0.37. Už na prvý pohľad sú pozorovateľné výrazné rozdiely medzi vertikálnymi maximami časovej obálky oscilogramu a krivky akustickej intenzity, ktorá v oveľa reprezentatívnejšej miere odráža dynamickú fluktuáciu hudobného sprievodu.

skripcie.⁴² Ten však doteraz naráža na mnohé obmedzenia vyplývajúce zo štrukturálnej komplexnosti hudobných záznamov určených na hudobný prepis a z neschopnosti počítačov izolovať jednotlivé hlasy viachlasnej nahrávky tak, ako to dokáže ľudský percepčný systém. Istý pokrok je možné zaznamenať v procesoch počítačového notového zápisu jednohlasných hudobných prejavov, avšak spracovanie komplexných kontrapunktických štruktúr je doteraz spojené s mnohými problémami a vysokou mierou chybovosti (pozri Klapuri, Davy, 2006).⁴³

Veľkým prínosom v oblasti transkripcie zvukových záznamov tradičnej hudby boli a sú rozličné elektronické prístroje, ktoré dokážu graficky znázorniť vybrané parametre zaznamenaného zvukového signálu (vždy s rozličnou mierou skreslenia). Rozmanité, ručne zhotovované grafy reprezentujúce výškový a časový rozmer interpretácie zachytenej na fonografických valčekoch, ako napr. tzv. *phonophography* M. Metfessela (1928), alebo melografy E. E. Linevy (1912) (Seeger, 1958: 189) a i., nahradil oscilograf a tónový generátor z prelomu 20. a 30. rokov 20. storočia, neskôr melo-

42 V slovenskom odbornom prostredí sa tejto problematike (a ďalším témam aplikácie digitálnych technológií v zvukovej analýze) venoval S. Grich vo svojej dizertačnej práci (2013).

43 Jedným z predchodcov uvedených digitálnych metód notového zápisu bola metóda využívaná v 50. rokoch 20. storočia, ktorej podstata spočívala v symbolickej kódovej reprezentácii vybraných parametrov notového zápisu a jej záznam na tzv. dierne štítky. Tie boli následne spracovávané a vyhodnocované počítačom (Grich, 2006: 26).

graf a sonograf, resp. spektrograf, ktoré sa, výrazne zdokonalené, rôznou mierou v rôznych krajinách využívali postupne od 60. rokov 20. storočia. Nezriedka boli tieto prístroje skonštruované samotnými výskumníkmi.⁴⁴

Technologické pomôcky pomohli objektivizovať aj kvantifikovať minuciózne detaily zvukového signálu, pôvodne neuchopiteľné sluchovou analýzou.⁴⁵ Dlhšie obdobie ich nahrádzajú počítačové programy schopné rôznorodých foriem DSP. Často využívané sú softvéry určené na akustický výskum reči (napr. Praat, obr. 4) alebo programy, ktoré dokážu spomaliť zvukovú nahrávku bez intonačnej modulácie či výrazného zníženia kvality zvukového signálu (Transcribe!). Niektoré funkcie (spektrograf, oscilograf) dokážu plniť aj DAW softvéry určené na záznam a editáciu zvuku (CoolPro, Wawesurfer atď.).⁴⁶

V tomto zmysle sa analytický proces dostáva do teoreticko-metodologického priesečníka viacerých subdisciplinárnych výskumných oblastí systematickej hudobnej vedy – hudobnej akustiky, hudobnej psychológie a fyziológie, hudobnej semiotiky a grafiky – a vyžaduje si dobrú znalosť rôznorodých aspektov fyzikálnych vlastností a tvorby zvuku, interpretácie a percepcie znejúcej hudby. Pri práci s oscilogramom alebo rôznymi typmi spektrogramov je totiž žiaduce uvedomiť si okrem ich technologicke-algoritmických nastavení niekoľko skutočností: sprostredkujúajú informáciu vždy iba o určitých zvukových kvalitách signálu, ide o grafickú reprezentáciu zvukových parametrov signálu digitalizovaného určitou vzorkovacou frekvenciou a bitovou hĺbkou, že nejde o vizualizáciu subjektívne vnímanej „hudby“, ale objektívne znejúceho fyzikálneho javu a že ide o zobrazenie mimoriadne minuciózne, pričom niektoré nuansy vnímané/namerané v grafickej reprezentácii nemusia byť nevyhnutne relevantné pre vyhodnocovanie hudobných aspektov zohľadňovaných v zmysle etnomuzikologickej analýzy herného štýlu. Ak teda možno hovoriť o nedostatkoch alebo limitoch spojených s využitím digitálnych technologických pomôcok (k technickým pozri napr. Pintér, 1997), týkajú sa najmä vyhodnocovania parametrov grafov na strane výskumníka a napríklad jeho:

- nedostatočného povedomia o určitej disproporcii medzi „objektívnym“ (napr. dynamický priebeh frekvenčnej obálky oscilogramu) a „subjektívnym“ (napr. skutočná miera vnímanej hlasitosti predmetného záznamu);
- využívania (nevhodne frekvenčne upravených) záznamov kolektívnej súhry na kvantitatívne vyhodnocovanie parametrov hry jednotlivých hráčov ansámbľu;
- nevyjasneného teoretického problému vzťahu medzi sémantikou notového gra-

44 Niektoré typy melografov fungovali na princípe snímania na stenu projektovanej grafickej krivky, a to na filmový pás špeciálnou vysokorýchlostnou kamerou, iné zapisovali melodickú krivku priamo na papierovú pásku.

45 Dôkazom sú napríklad hudobné transkripcie fujarovej hry O. Elscheka, ktoré realizoval za technickej asistencie M. Filipa. Nadviazal na práce zahraničných kolegov (pozri Elschek, 1984: 269) a pri prepisoch záznamov hry na hranových aerofónoch efektívne skĺbil možnosti výpočtovej techniky (melograf) a sluchovej analýzy. Notový zápis obsahuje okrem štandardných znakov aj číselné hodnoty umiestnené nad každým tónom, určujúce dĺžkové odchýlky voči dĺžkovej hodnote indikovanej notovým zápisom (v ms) a výškové rozdiely oproti temperovanému ladeniu (v C) (Elschek, 1983: 177–178).

46 Priam fascinujúci je tiež vývoj rozličných mobilných aplikácií, ktoré dokážu vďaka napojeniu na interný mikrofón smartfónu v reálnom čase zaznamenávať, analyzovať a vizualizovať požadované atribúty vstupného zvukového signálu, exportovať grafy v obrazovej forme. Pre mobilné zariadenia s operačným systémom Android je to napr. Advanced Spectrum Analyzer, Sound Analyzer App, Spectroid, Vocal Pitch Monitor a desiatky ďalších.

fického systému a štruktúrnou diverzitou elementov hudobného prejavu indikovanou minucióznymi detailmi grafických reprezentácií zvukového signálu.

V súčasnej digitálnej ére sú pre užívateľskú dostupnosť softvérov často využívané nasledujúce metódy DSP: STFT a LTFT (*Short a Long Time Fourier Transform*), kepsstrum, dynamická analýza, časovo-frekvenčná analýza, rytmická analýza, či tzv. *fundamental frequency tracking* (rozpoznávanie frekvencie základného tónu zloženého kmitu), vrátane rôznych spôsobov filtrácie východiskového komplexného signálu (Rusko, Trnka, Daržágín 1999: 6; pozri tiež Syrový, 2008: 123–139). Uvedené metódy buď napomáhajú pri skvalitňovaní procesu notovej transkripcie, alebo slúžia ako samostatné analytické nástroje, čím notovú transkripciu úplne nahrádzajú. Vytvárajú veľký priestor pre objasnenie takých zložitých javov, akými sú intonácia a ladenie, dynamické nuansy, v prípade sláčikových hudobných nástrojov technika hry pravej ruky a práce s farbou tónu, vibrato, tzv. *groove* ansámblovej súhry, systematické odchýlky v realizácii rytmických štruktúr a pod.

Intenzívne sa rozvíjajúcou oblasťou je výskum počítačovej analýzy hudobných štýlov (pozri napr. Cambouropoulos, 1998). Výsledkom niektorých takto zameraných projektov sú počítačové programy určené na syntézu hudobných diel v súlade s konkrétnymi, algoritmicky definovanými hudobno-štýlovými idiómami.⁴⁷ Niektoré pracujú podobným spôsobom na báze vyhodnocovania MIDI-verzií notových partitúr (Cope, 2004: 206). Vo vzťahu k etnomuzikologickému bádaniu by takéto projekty predstavovali potenciálne zaujímavý experimentálny priestor, avšak iba v prípade, že by v jej transkripčnej metodológii došlo k výraznému zdokonaleniu a zjednoteniu procesu notového zápisu tradičnej inštrumentálnej hudby, čo sa – aj vzhľadom na výraznú diverzitu napr. tej na Slovensku a absenciu diskusie na túto tému u nás – zatiaľ nejaví ako aktuálne.

Po intenzívnom akusticko-organologickom výskume stimulovanom vedeckou prácou M. Filipa v 60. a 70. rokoch 20. storočia, zaznamenávame v slovenskej etnomuzikológii ďalšie významné obdobie, a to vďaka výnimočne produktívnej spolupráci O. Elscheka s viedenskými kolegami A. Schneiderom, W. Grafom, F. Födermayrom a W. A. Deuschom. Jedným z jej výsledkov bola editorská kooperácia Elscheka a Schneidera na vydávaní vedeckého periodika *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique* v slovenskom vydavateľstve ASCO Art & Science v rokoch 1993 – 2000, ktorý vo svojom obsahu sústredil veľké množstvo zásadných príspevkov najmä zahraničných autorov, a to k hudobnej akustike, psychoakustike, aplikácii IKT v muzikologickej analýze, hudobnej teórii atď., a je v konečnom dôsledku dôkazom toho, že slovenská etnomuzikológia udržiavala mimoriadne intenzívne kontakty s medzinárodným vedeckým výskumom, ako aj svedectvom o význame, ktorý sa u nás tejto sfére interdisciplinárneho bádania pripisoval, čím sa jasne odrážal aj na kvalite vedeckej práce.⁴⁸

47 Na základe počítačového spracovania rozsiahlych korpusov vstupných údajov v podobe digitálnych partitúr hudobnej tvorby určitého skladateľa alebo vývojovej etapy skladateľskej tvorby a ich následnej formálnej analýzy dokážu takéto programy dospieť k štruktúrnemu modelu hudobného štýlu, cez prizmu ktorého sú počítačovou syntézou na princípe kombinatoriky schopné generovať nové, originálne diela – tzv. virtuálnu hudbu. Takým je napríklad program *Experiments in Musical Intelligence* amerického hudobného skladateľa a muzikológa Davida Copa (Cope, 2004). Virtuálna hudba, ktorú s pomocou programu vytvoril, vyšla aj na komerčných CD-nosičoch: *Bach byDesign* (1994), *Classical Music Composed by Computer* (1997) a *Virtual Mozart* (1999).

48 Zo slovenských autorov, ktorí do neho pravidelne prispievali, možno okrem samotného O. Elscheka spomenúť pracovníkov Ústavu informatiky SAV v Bratislave M. Ruska a jeho kolegu S. Daržáginu.

Napriek jemnému oživeniu v oblasti aplikácie digitálnych technológií a počítačových softvérov vo výskume inštrumentálnej hudby v posledných rokoch u nás sa tento svojím rozsahom len ťažko dokáže rovnať tomu spred päťdesiatich rokov. K najvýraznejšiemu uplatneniu počítačových softvérov určených na analýzu zvukových signálov došlo v prípade výskumu rytmu, konkrétne rytmického sprievodu kontrášov v tradičných sláčikových hudbách (Ambrózová, 2006, 2010, 2011). Teoretickou, čiastočne metodologickou inšpiráciou boli podobne zamerané analýzy moravského etnomuzikológa D. Holého predovšetkým zo 60. rokov 20. storočia (Holý, 1965, 1969), ktorý pre potreby hudobnej transkripcie využíval špeciálny prístroj značky Brüel&Kjær.⁴⁹ Pri výskume kontrášov na Slovensku bol využitý softvér Praat, analýzy boli realizované na báze širokopásmového spektrogramu a krivky hladiny akustickej energie. Výsledkom analytického procesu bol návrh klasifikačného modelu a systém alfanumerických kódov, ktoré jednotlivé rytmické štruktúry reprezentovali napr. v štandardnom notovom zápise ansámbovej súhry. Rozsiahlu polyaspektovú analýzu zvukových záznamov prostredníctvom metódy FFT realizovala R. Janošcová (2009), a to na príklade zvukových nahrávok vybraných afrických tradičných hudobných nástrojov. Štúdia vznikla ako súčasť publikácie *Afrika: Tradícia – Kultúra – Hudba* (Elschek, 2009). R. Janošcová sa vo svojich vedeckých prácach tiež venovala rôznorodým aspektom metódy FFT, či už z hľadiska jej aplikácie alebo počítačového programovania (Janošcová, 2006). V prípade analýzy hudobného sprievodu v tradičných ansámblach došlo tiež k využitiu oscilogramu (Gašpar, 2006: 114–118, alebo systematickejšie Matúšková, 2006: 113–166). Túto metódu vizualizácie signálu však možno považovať skôr za doplnkový zdroj informácií o rytmických špecifikách.

Zahraničná odborná literatúra venovaná problematikám DSP, digitálnej hudobnej analýzy – či už z prostredia muzikologického, hudobno-akustického,⁵⁰ etnomuzikologického, alebo hudobno-psychologického – je často voľne dostupná v elektronickej podobe a natoľko rozsiahla a metodologicky inšpiratívna, že akékoľvek váhanie v prípade teoretickej prípravy a zdokonaľovania sa v oblasti aplikácie informačno-komunikačných technológií v analýze hudobno-inštrumentálnych prejavov bude mať, dovoľím si tvrdiť, zbytočne neblahé dopady na úroveň etnoorganologického bádania u nás.

ZÁVER

Podobne, ako to bolo v prípade Edisonovho, Ellisovho, či Hornbostlovho vplyvu na vývoj etnomuzikológie v období jej formovania, viaceré osobnosti u nás (na čele s M. Filipom a O. Elschekom) posunuli kvalitu vedeckého (aj interdisciplinárneho) bádania na – možno povedať – svetovú úroveň – paralelne s progresom najvýznamnejších etnomuzikologických výskumných inštitúcií západnej a severnej Európy. Už v 70. rokoch 20. storočia sa v bývalom Československu organizovali odborné semináre, kto-

49 Prístroj simultánne reagoval na amplitúdový priebeh vstupného elektrického signálu zmenami striedavého napätia, ktoré následne plynule v čase zaznamenával pomocou prídavného zapisovača na papierovú pásku.

50 Z mnohých titulov spomeniem dva, ktoré predstavujú vhodnú vstupnú bránu do teoretickej prípravy pre počítačové skúmanie hudby: D. Meredith (Ed.) *Computational Music Analysis* (2016), R. G. Lyons *Understanding Digital Signal Processing* (2011).

rých cieľom bolo diskutovať o možnostiach aplikácie zdokonaľujúcej sa výpočtovej techniky v etnomuzikologickom výskume.⁵¹ Nové technológie predstavovali (a dodnes predstavujú) veľký potenciál pri spracovaní rozsiahlych dátových súborov, extrahovaných štruktúrnou analýzou ľudovej piesne.⁵² Určité možnosti počítačovo vyhodnotiť väčší počet dát získaných analýzou, zohľadňujúc pritom presne stanovené kritériá, sa ukázali aj pri výskume tradičných hudobných nástrojov (Kurfürst, 1976: 311–332).⁵³

Digitálne technológie a ich súčasná, relatívne ľahká dostupnosť nám umožňujú nielen aplikáciu technických pomôcok, ktoré napomáhajú pozitívnej modifikácii výskumných metód, a to v každodennej odbornej praxi, ale tiež majú potenciál ovplyvniť smerovanie a ťažiská teoretizovania o samotnom objekte výskumu – o tradičnej hudbe a jej interpretoch v prostredí rozličných sociálnych skupín a v rámci rôznorodých kultúrnych kontextov. Súčasnnej etnomuzikológii v omnoho väčšej miere otvárajú pomyselné dvere k interdisciplinárnym prístupom pri hĺbkovom skúmaní hudobných kultúr. V čom sú priam fascinujúce – majú potenciál integrovať výskumníkov omnoho efektívnejšie. Poskytujú priestor pre zdieľanie publikačných výstupov, výsledkov výskumu, mediálnych materiálov, *open-source* softvérov a výskumných dát takmer bez časovo-priestorových obmedzení – stačí mať dobré internetové pripojenie. Čo je však zásadné – pomáhajú zefektívňovať možnosti evaluácie vedeckých výsledkov a zvyšovať komunitné štandardy vedeckého výskumu.

Za najaktuálnejšie požiadavky, na ktoré sa by bolo vhodné v zmysle nadviazania na aktívne obdobie výskumu druhej polovice 20. storočia reflektovať a ktoré sa vynárajú jednak v súvislosti s intenzívnym prehlbovaním poznania – či už vo sfére psychoakustiky, hudobnej psychológie, hudobnej teórie, lingvistiky a semiotiky – jednak so zdokonaľovaním digitálnych technológií, je možné považovať nasledujúce:

- realizovať intenzívny návratný výskum herných prejavov vzhľadom na intenzívny proces ich metamorfózy aj pod vplyvom internetu a digitálnych médií;
- revidovať epistemológiu herných štýlov hráčov jednotlivých herných funkcií hudobných ansámblov, resp. sólových hráčov;
- prehodnotiť metodologické postupy pri realizácii notovej transkripcie hudobných prejavov a cizelovať metódy využívania počítačových softvérov pri kvantifikácii alebo kvalitatívnom posudzovaní fyzikálnych parametrov zvukového záznamu;
- zahrnúť do výskumu nové nástrojové zoskupenia a vypracovať koncepciu výskumu herných prejavov hráčov na elektrofonických hudobných nástrojoch;
- prehĺbiť interdisciplinárny výskum smerom k ostatným subdisciplinám etnomuzikológie tak, aby bolo možné preniknúť do štruktúry hudobnej interpretácie aj vďaka digitálnym technológiám precíznejšie, súčasne však teoreticky koncízne;
- udržiavať živý kontakt s aktuálnym medzinárodným odborným diskurzom.

51 Sám M. Filip už v roku 1970 apeloval v jednom zo svojich textov na to, aby sa muzikológovia a etnomuzikológovia naučili programovací jazyk, ktorý by sa stal ich štandardnou zručnosťou, hoci „samočinné počítače“ boli v Európe stále raritou (Filip, 1998c: 405).

52 Pozri napr. Holý, Pala, Štědroň, 1976, alebo prehľadový príspevok Chalupka, 2018. Zo súčasných výskumných projektov rezonuje napr. rozsiahly výskumný projekt, ktorého podstatou je dátové spracovanie piesňových typov v českom odbornom prostredí – pozri napr. Vejvoda, 2018.

53 P. Kurfürst uvažoval o možnosti vytvorenia počítačovej schematickej konštrukcie vývojového radu českých skřípek. Niečo podobné zamýšľal aj A. Mží při dátovom spracovaní údajov harmonickej analýzy, vychádzajúc z Lengovej štúdie herného štýlu hráčov ľudovej hudby Zubajovcov z Východnej (Móži, 1976: 287–310).

LITERATÚRA

- Abraham, O., von Hornbostel, E. M. (1986). Vorschläge für die Transkription exotischer Melodien. In *Tonart und Ethos. Aufsätze zur Musikethnologie und Musikpsychologie* (s. 112–150). Leipzig: Verlag Philipp Reclam jun.
- Ambrózová, J. (2006). *Štýlové znaky hry sprievodných nástrojov v ľudových hudbách v Telgárte*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Ambrózová, J. (2010). *Štýlové znaky hry sprievodných nástrojov v ľudových hudbách na Slovensku: So zreteľom na typy rytmického sprievodu*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Ambrózová, J. (2011). Analýza rytmického sprievodu v ľudových hudbách na Slovensku. *Musicologica Slovaca*, 27(2), 73–107.
- Ambrózová, J. (2013). Tradičná inštrumentálna hudba a charakter jej vývoja. In: Z. Beňušková (Ed.), *Liptovská Teplička od druhej polovice 20. storočia* (s. 230–257). Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Ambrózová, J. (2018). Zvuková krajina a kalendárne obyčaje v priestore obce Telgárt. In: M. Jágerová (Ed.), *Kalendárna obyčajová kultúra vo vidieckom prostredí na začiatku 21. storočia (vybrané problémy)* (s. 200–259). Nitra, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Baily, J. (1985). Music structure and human movement. In: P. Howel, I. Cross, R. West (Ed.), *Musical structure and cognition* (s. 237–258). London: Academic Press.
- Baily, J. (2009). Crossing the Boundary: From Experimental Psychology to Ethnomusicology. *Empirical Musicology Review*, 4(2), 82–88.
- Bálaša, M. M. (2005). Who actually needs transcription?: Notes on the modern rise of a method and the postmodern fall of an ideology. *The World of Music*, 47(2), 5–29.
- Berliner, P. F. (1978). *The Soul of Mbira: Music and Traditions of the Shona People of Zimbabwe*. Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Birley, M., Myers, A. (2011). *A revision of the Hornbostel-Sachs classification in 2011 by the MIMO Consortium*, 1–26. Získané 10. januára 2018, z <http://www.mimo-international.com/documents/Hornbostel%20Sachs.pdf>.
- Blacking, J. (1973). *How Musical is Man?* Seattle, London: University of Washington Press.
- Brady, E. (1999). *A spiral way: How the Phonograph Changed Ethnography*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Bregman, A. S. (1990). *Auditory Scene Analysis: The Perceptual Organization of Sound*. Cambridge (Massachusetts), London: A Bradford Book, MIT Press.
- Bruhn Jensen, K. (2006). Sounding the Media. An Interdisciplinary Review and Research Agenda for Digital Sound Studies. *Nordicom Review*, 27(2), 7–34.
- Cambouropoulos, E. (1998). *Towards a General Computational Theory of Musical Structure*. Edinburgh: The University of Edinburgh.
- Case, A. U. (2014). Digital Audio Workstation [DAW]. In: *Grove music online: Oxford music online*. Získané 25. januára 2018, z <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.A2256346>.
- Clayton, M., Herbert, T., Middleton, R. (2003). *The Cultural Study of Music: A Critical Introduction*. New York, London: Routledge.
- Clayton, M., Herbert, T., Middleton, R. (2012). *The Cultural Study of Music: A Critical Introduction*. 2. vydanie. New York, London: Routledge.
- Cook, N., Everist, M. (2001). *Rethinking Music*. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Cope, D. (2004). *Virtual Music: Computer Synthesis of Musical Style*. Cambridge (Massachusetts): MIT Press.
- Davidson, J. W., Correia, J. S. (2001). Meaningful Musical Performance. *Research Studies in Music Education*, 17(1), 70–83.
- Davies, H. (2001a). Synthesizer [synthesiser] (Fr. synthétiseur; Ger. Synthesizer; It. sintetizzatore). In: *Grove music online: Oxford music online*. Získané 25. januára 2018, z <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.27270>.
- Davies, H. (2001b). Electrophone. In: *Grove music online: Oxford music online*. Získané 25. januára 2018, z <https://doi.org/10.1093/gmo/9781561592630.article.08698>.
- Deutsch, D. (Ed.). (1999). *The Psychology of Music* (2. vydanie). San Diego, London, Boston, New York, Sydney, Tokio, Toronto: Academic Press.

- Do antan-Dack, M. (2012). The Art of Research in Live Music Performance. *Music Performance Research*, 5, 34–48.
- Dúžek, S. (1993). Súčasný výskum folklórneho tancu (na príklade projektu Slovenská ľudová tanečná hudba). *Ethnomusicologicum* 1(1), 95–101.
- Dvořák, K. (1971). K otázkám transkripcie lidové nástrojové hudby. *Národopisné aktuality*, 8(3), 233–242.
- Ellingson, T. (1992). Transcription. In: H. Meyers (Ed.), *Ethnomusicology: An Introduction* (s. 110–152). New York: McMillan Press.
- Ellis, A. J. (1990 /1885/). On the musical scales of various nations. In: K. Kaufman Shelemay (Ed.), *The Garland Library of Readings in Ethnomusicology: A Core Collection of Important Ethnomusicological Articles; A Century of Ethnomusicological Thought: Volume 7* (s. 1–44). New York, London: Garland Publishing.
- Elschek, O. (1961). Elektroakustika a etnomuzikológia. *Slovenský národopis*, 9(2), 295–309.
- Elschek, O. (1977a). Slovenská etnoorganológia. *Hudební nástroje*, 14(4), 98–101.
- Elschek, O. (1977b). Slovenská etnoorganológia. *Hudební nástroje*, 14(5), 130–133.
- Elschek, O. (1983). *Die Volksmusikinstrumente der Tschechoslowakei. Teil 2. Die slowakischen Volksmusikinstrumente*. Leipzig: VEB Deutscher Verlag für Musik.
- Elschek, O. (1984). *Hudobná veda súčasnosti: Systematika, teória, vývin*. Bratislava: Veda.
- Elschek, O. (1991). *Slovenské ľudové píšťaly a ďalšie aerofóny*. Bratislava: Veda.
- Elschek, O. (2009). *Tradičné kultúry kontinentov: Afrika: Tradícia - Kultúra - Hudba*. Bratislava: ASCO Art & Science.
- Elschek, O. (2012). Zvukový záznam rozhovoru z 1. 8. 2012. Rozhovor viedla a zaznamenala J. Ambrózová.
- Feld, S. (2012). *Sound and Sentiment: Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression. 3rd Edition*. Durham, London: Duke University Press.
- Feld, S. (2013). On Field Recording. Steven Feld Interviewed by Angus Carlyle. In: C. Lane, A. Carlyle (Ed.), *In the Field: The Art of Field Recording* (s. 201–212). London: Uniformbooks.
- Feld, S. (2017). On Post-Ethnomusicology Alternatives: Acoustemology. In: F. Giannasio, G. Giuriati (Eds.), *Perspectives on a 21st Century Comparative Musicology: Ethnomusicology or Transcultural Musicology?* (s. 82–99). Udine: Intersezioni Musicali BO-OK IM05.
- Feld, S., Brenneis, D. (2004). Doing anthropology in sound. *American Ethnologist*, 31(4), 461–474.
- Filip, M. (1998a). Vplyv akustických vlastností hranových píšťal na formovanie tónových štruktúr. In: M. Filip, *Súborné dielo II: Analýza zvuku* (s. 16–21). Bratislava: Národné hudobné centrum.
- Filip, M. (1998b). Viackanálové snímanie inštrumentálnych súborov. In: M. Filip, *Súborné dielo II: Analýza zvuku* (s. 114–121). Bratislava: Národné hudobné centrum.
- Filip, M. (1998c). Využitie samočinných počítačov v dokumentácii. In: M. Filip, *Súborné dielo II: Analýza zvuku* (s. 403–406). Bratislava: Národné hudobné centrum.
- Filip, M., Leng, L. (1960). Slovenské ľudové píšťaly. *Hudobnovedné štúdie*, 4, 70–99.
- Fletcher, N. H., Rossing, T. D. (1998). *The physics of musical Instruments* (2. vydanie). New York: Springer Science+Business Media.
- Galpin, F. W. (1937). *A Textbook of European Musical Instruments: Their Origin, History and Character*. Williams & Norgate.
- Gašpar, I. (2006). *Štylové osobitosti ľudových hudieb na Podpolaní*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela.
- Grich, S. (2006). Etnomuzikologický výskum a digitálna technika. In: M. Matúšková (Ed.), *Štylová a zvuková analýza tradičnej hudby* (s. 9–32). Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Grich, S. (2013). *Muzikológia a digitálna technika z pohľadu súčasnosti*. Brno: Masarykova Univerzita. Získané 10. januára 2018, z https://is.muni.cz/th/365334/ff_d/Muzikologia_a_digitalna_tehnika_GRICH.pdf.
- Höhn, J. (2014). *Hudební nástroje IX. 1. část: Dlabané smyčcové nástroje*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Höhn, J. (2016). *Hudební nástroje IX. 2. část: Basové smyčcové nástroje: Skřipácký bas a trumšajt*. Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Holý, D. (1965). Rytmické zvláštnosti v ľudovej tanečnej hudbe na Hornácku. *Slovenský národopis*, 8(1), 57–65.

- Holý, D. (1969). *Probleme der Entwicklung des Stils der Volksmusik: Volkstümliche Tanzmusik auf der mährischen Seite der Weissen Karpaten*. Brno: Universita J. E. Purkyně.
- Holý, D., Pala, K., Štědroň, M. (1976). Předmluva. In: D. Holý, K. Pala, M. Štědroň (Ed.), *Lidová píseň a samočinný počítač III: Sborník materiálů ze 3. Semináře o využití samočinného počítače při studiu lidové písně* (s. 7–10). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Hood, M. (1971). *The Ethnomusicologist*. Kent: Kent State University Press.
- Chalupka, L. (2018). Modelovanie tonálnej a formovej analýzy ľudových piesní zo Záhoria na počítači MSP 2A (spomienka na 70. roky uplynulého storočia). In: L. Tyllner, O. Skovajsa, H. Vaňková (Eds.), *Towards a Typology of Traditional Music – K otázkám typologie tradiční hudby* (s. 59–70). Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
- Jairazbhoy, N. A. (1977). The „Objective“ and Subjective View in Music Transcription. *Ethnomusicology*, 21(2), 263–273.
- Janošcová, R. (2006). Rýchla Fourierova transformácia pre spracovanie signálov. In: M. Matúšková (Ed.), *Štýlová a zvuková analýza tradičnej hudby* (s. 51–60). Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Janošcová, R. (2009). Akustické analýzy africkej hudby. In: Elschek, O. (Ed.), *Tradičné kultúry kontinentov: Afrika: Tradícia – Kultúra – Hudba* (s. 222–235). Bratislava: ASCO Art & Science.
- Kaufman Shelemay, K. (1991). Recording technology and ethnomusicological scholarship. In: B. Nettl, P. Bohlman (Ed.), *Comparative musicology and anthropology of music* (s. 277–292). Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Klapuri, A., Davy, M. (Eds.). (2006). *Signal processing methods for music transcription* (6. vydanie). New York: Springer Science.
- Kvifte, T. (1989). *Instruments and the electronic age*. Oslo: Solum Forlag.
- Kurfürst, P. (1976). Uplatnění matematických metod při zkoumání lidových hudebních nástrojů (The Application of Mathematical Methods in the Investigation of Folk Musical Instruments). In: D. Holý, K. Pala, M. Štědroň (Eds.), *Lidová píseň a samočinný počítač III: Sborník materiálů ze 3. Semináře o využití samočinného počítače při studiu lidové písně* (s. 311–332). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kurfürst, P. (2002). *Hudební nástroje*. Praha: Togga.
- Latartara, J., Gardiner, M. (2007). Analysis, Performance, and Images of Musical Sound: Surfaces, Cyclical Relationships, and the Musical Work. *Current Musicology*, 84, 53–78.
- Leng, L. (1966). Technické podmienky adekvátnej transkripcie viachlasnej ľudovej hudby. *Národopisné aktuality*, 3(1), 13–18.
- Leng, L. (1967). *Slovenské ľudové hudobné nástroje*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Lubej, E. H. (1995). Akustische Analysen slowakischer Aerophone: Fujara und Píšťala. In: E. Stockmann (Ed.), *Studia instrumentorum musicae popularis 11* (s. 122–126). Stockholm: Musikhistoriska museet.
- Lundberg, D., Malm, K., Ronström, O. (2003). *Music – Media – Multiculture: Changing Musicscapes*. Stockholm: Svenskt Visarkiv.
- Lyons, G. R. (2011). *Understanding digital signal processing* (3. vydanie). River, NJ, Boston, Indianapolis, San Francisco, New York: Upper Saddle.
- Magnusson, T. (2009). Of epistemic tools: Musical instruments as cognitive extensions. *Organised Sound*, 14, 168–176. doi: 10.1017/S1355771809000272.
- Magnusson, T. (2017). Musical Organics: A Heterarchical Approach to Digital Organology. *Journal of new musical research*, 46(3), 286–303. doi: <https://doi.org/10.1080/09298215.2017.1353636>.
- Matúšková, M. (2006). Štýlová a zvuková analýza liptovských muzík. In: M. Matúšková (Ed.), *Štýlová a zvuková analýza tradičnej hudby* (s. 113–166). Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Mazzola, G. (2011). *Musical Performance: A Comprehensive Approach: Theory, Analytical Tools, and Case Studies*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag Berlin Heidelberg.
- McCreless, P. (1996). Contemporary Music Theory and the New Musicology: An Introduction. *MTO: A Journal of the Society for Music Theory*, 2(2), 1–5. Získané 10. januára 2018 z <http://www.mtosmt.org/issues/mto.96.2.2/mto.96.2.2.mccreless.html>.
- Meintjes, L. (2003). *Sound of Africa! Making*

- Music Zulu in a South African Studio*. Durham, London: Duke University Press.
- Meintjes, L. (2017). Hi-fi Sociality, Lo-fi Sound: Affect and Precarity in an Independent South African Recording Studio. In: T. Olanian (Ed.), *State and Culture in Postcolonial Africa: Enchantings* (s. 207–224). Bloomington: Indiana University Press.
- Meredith, D. (Ed.) (2016). *Computational music analysis*. Heidelberg: Springer International Publishing.
- Merriam, A. P. (1964). *The anthropology of music*. Evanston: Northwestern University Press.
- Miroslav Filip. (2017). *Hudobné centrum: Profil osobnosti*. Získané 30. januára 2018, z <http://hc.sk/hudba/osobnost-detail/1560-miroslav-filip>.
- Móži, A. (1973). Spôsoby využívania zvukovej techniky pri výskume hudobného folklóru v minulosti a dnes. In: A. Elscheková (Ed.), *Súčasný stav etnomuzikologického bádania na Slovensku*. Bratislava: Veda.
- Móži, A. (1976). Pokus o harmonickú analýzu inštrumentálnej hudby pomocou numerického kódového systému. In: D. Holý, K. Pala, M. Štědroň (Ed.), *Lidová píseň a samočinný počítač III: Sborník materiálů ze 3. Semináře o využití samočinného počítače při studiu lidové písně* (s. 287–310). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Myers, H. (1992). Field technology. In: H. Myers (Ed.), *Ethnomusicology: An introduction* (s. 50–87). New York: The MacMillan Press.
- Nagy, Š. (2005). *Subtraktívna syntéza*. Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Nagy, Š. (2006). Vytváranie zvukových záznamov pre potreby transkripcie. In: M. Matúšková (Ed.), *Štýlová a zvuková analýza tradičnej hudby* (s. 33–50). Bratislava: Ústav hudobnej vedy SAV.
- Nettl, B. (1964). *Theory and Method in Ethnomusicology*. New York: Schirmer Books.
- Nettl, B. (1983). *The Study of Ethnomusicology: Twenty-nine Issues and Concepts*. Urbana, Chicago, London: University Illinois Press.
- Otčenášek, Z., Dlask, P. (2014). Zpráva z akustických měření dvou skřípek ve dnech 19. až 26. 5. 2014. In: J. Höhn. *Hudební nástroje IX. 1. část: Dlabané smyčcové nástroje* (s. 79–104). Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Otčenášek, Z. (2016). Zpráva z akustických měření dvou skřípáckých bas ve dnech 6. až 10. 9. In: J. Höhn. *Hudební nástroje IX. 2. část: Basové smyčcové nástroje: Skřípácký bas a trumšajt* (s. 95–110). Strážnice: Národní ústav lidové kultury.
- Pap, J. (1999). The Acoustical Characteristics of the Concert Cimbalom. *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique*, 6(2–3), 189–206.
- Parncutt, R., McPherson, G. E. (Ed.). (2002). *The Science & Psychology of Music Performance: Creative Strategies for Teaching and Learning*. New York: Oxford University Press.
- Pintér, I. (1997). The Last 100 Years of Sound Microscopy in Retrospect. *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique*, 5(1), 9–28.
- Rice, T. (1994). *May It Fill Your Soul: Experiencing Bulgarian Music (Chicago Studies in Ethnomusicology)*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Rink, J. (Ed.) (2002). *Musical Performance: A Guide to Understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Rusko M., Daržágín S. (1993). Experimental Systems for Sound Analysis. *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique*, 1(2), 377–387.
- Rusko M., Daržágín S. (1995). Basic Research on Acoustic Characteristics of Slovak Folk Reed Aerophones. In: K. Malm (Ed.), *Studia instrumentorum musicae popularis XI* (s. 127–131). Stockholm: Musikhistoriska museet.
- Rusko M., Trnka M., Daržágín S. (1999). Sound Signal Analysis in Acoustic Research. *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique*, 6(1), 5–26.
- Seeger, Ch. (1958). Prescriptive and Descriptive Music-Writing. *The Musical Quarterly*, 44(2), 184–195.
- Schafer, R. M. (1977). *The Tuning of the World: The Soundscape*. New York: Random House Inc.
- Schneider, A. (1991). Psychological theory and comparative musicology. In: B. Nettl, P. Bohlman (Ed.), *Comparative musicology and anthropology of music* (s. 293–317).

- Chicago, London: The University of Chicago Press.
- Slobin, M., Titton, J. T. (2001). The music-culture as a world music. In: J. T. Titton (Ed.), *Worlds of music: An introduction to the music of the world's peoples* (s. 1-26). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Sloboda, J. A. (1985). *The musical mind: The cognitive psychology of music*. Oxford Psychology Series (No. 5). Oxford: Clarendon Press.
- Small, Ch. (1998). *Musicking: The Meanings of Performing and Listening*. Middletown: Wesleyan University Press.
- Sobieska, J. (1964). Transkrypcja muzyczna dokumentalnych nagrań polskiego folkloru. *Muzika*, 9(3-4), 68-110.
- Stobart, H. (Ed.). (2008). *The New (Ethno)musicologies*. Lanham: Scarecrow Press.
- Stockmann, E. (2010). *Zur Methode und Theorie der Erforschung von Volksmusikinstrumenten: Heft 5*. Würzburg: Institut für Musikforschung.
- Syrový, V. (2008). *Hudební akustika*. Praha: Akademie múzických umění v Praze.
- Syrový, V. (2009). *Hudební zvuk*. Praha: Akademie múzických umění v Praze.
- Systematische Musikwissenschaft*. (1993-2000). O. Elschek, A. Schneider (Eds.). Bratislava: ASCO Art & Science.
- Špelda, A. (1978). *Hudební akustika*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Tenzer, M. (2006). *Analytical Studies in World Music*. New York. Oxford University Press.
- Urgela, S. (1999). Experimental study of bowed string instrument wooden plates by means of Vibrovizer. *Systematische Musikwissenschaft – Systematic Musicology – Musicologie Systématique*, 6(2-3), 141-149.
- Vejvoda, Z. (2018). Komplexní hudební analýza českých lidových písní z pramenů sběratelské akce z roku 1819. In: L. Tyllner, O. Skovajsa, H. Vaňková (Eds.), *Towards a Typology of Traditional Music – K otázkám typologie tradiční hudby* (s. 97-137). Praha: Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v.v.i.
- Weisser, S., Quanten, M. (2011). Rethinking musical instrument classification: Towards a modular approach to the Hornbostel-Sachs system. *Yearbook of traditional music*, 43, 122-146.

Internetové zdroje:

www.marc.hamu.cz/
www.nime.org

Hudobné nosiče:

- Cope, D. (1994). *Bach By Design: Computer Composed Music – Experiments In Musical Intelligence* Centaur Records: CRC 2184.
- Cope, D. (1997). *Classical Music Composed by Computer: Experiments in Musical Intelligence*. Centaur Records: CRC 2329.
- Cope, D. (1999). *Virtual Mozart - Experiments in Musical Intelligence*. Centaur Records: CRC 2452.

O AUTORKE

JANA AMBRÓZOVÁ – slovenská etnomuzikologička, pedagogicko-vedecká pracovníčka Katedry etnológie a folkloristiky Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Jej výskumnou doménou je tradičná inštrumentálna hudba so zameraním na ľudové ansámble na Slovensku a problematika aplikácie digitálnych technológií v etnomuzikológii. Publikovala príspevky zamerané na analýzu a typologickú klasifikáciu rytmického sprievodu v ľudových hudbách na Slovensku, momentálne sa zaoberá výskumom herných štýlov hráčov na husliach. Je aktívnou huslistkou, členkou experimentálneho tria NE:BO:DAJ.

ETNOGRAFIA S VYUŽITÍM DIGITÁLNYCH ANALYTICKÝCH PROGRAMOV (CAQDAS) A GEOGRAFICKÝCH INFORMAČNÝCH SYSTÉMOV (GIS)**Ethnography Using Digital Analytical Programmes (CAQDAS) and Geographic Information Systems (GIS)****IVAN MURIN, PAVOL MIDULA**

DOI 10.26363/SN.2018.1.03

© Ústav etnológie SAV

PhDr. Ivan Murin, Katedra sociálnych štúdií a etnológie, Filozofická fakulta, Univerzita Mateja Bela, Cesta na amfiteáter 1, 974 01 Banská Bystrica; e-mail: ivan.murin@umb.sk

Ing. Pavol Midula, Katedra biológie a ekológie, Fakulta prírodných vied, Univerzita Mateja Bela, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica; e-mail: pavol.midula@umb.sk

This article presents two methods of digitisation, digital data processing and digital localisation applied in field ethnography. The Atlas.ti tool was used as an example of analyses of digitised textual, numerical, audio and visual data for subsequent coding in programmes (CAQDAS). The authors focus on coding and the creation of coding sheets. Through the examples from research conducted in the Northern Malohont region, they present the possibilities and limits of the use of coding in computer interfaces. The links between ethnographic findings and field localisation are presented through the application of geographical information systems (GIS). Cultural configurations and diffusions are illustrated at precise geographic locations of the region being explored. Many of the current limitations in the dissemination of these techniques can be overcome by a wider use of digital technologies, the creation of common digital ethnographic databases and by projects support.

Key words: ethnography, digital conversion, CAQDAS qualitative tools, coding, geographic information system (GIS)

Kľúčové slová: etnografia, digitálna konverzia, kvalitatívne nástroje CAQDAS, kódovanie, geografický informačný systém (GIS)

How to cite: Murin, I., Midula, P. (2018). Etnografia s využitím digitálnych analytických programov (CAQDAS) a geografických informačných systémov (GIS). Slovenský národopis, 66(1), 56–79, doi: 10.26363/SN.2018.03

ÚVOD

Etnológovia a antropológovia, ktorí nestratili chuť systematicky zaznamenávať empirickú skutočnosť, sú dávnejšie vystavení zvažovaniu, do akej miery je (ne) užitočné (ne) podľahnúť technologickým inováciám v zaznamenávaní, porovnávaní a analy-

zovaní terénnych dát. Zástancovia niektorých disciplín prevažujúceho „slova“, môžu byť, často oprávnene, obozretní pri prenikaní metodických a následne i metodologických inovácií. Digitálne technológie pri získavaní a analýze terénnych dát niekedy majú skutočne malý dopad na kvalitu interpretácie, najmä v prípade, keď argumentačný štýl predstavuje hlavnú erudíciu výskumníka. Problém môže nastať, keď sa v očakávaných výstupoch výskumu nástojčivo vyžaduje doložiť svedectvo výskumnej „remeselnosti“, serióznosti metódy, dodržaní postupov kategorizácie, etiky zverejnenia, verifikácie a uvedenie podmienok archivovania dát pre následné možnosti validovať dáta.

V úvode článku by sme chceli objasniť používanie termínu *etnografia*. V našom kontexte ju chápeme ako širšiu škálu terénnych techník vzhľadom na materiálnu i nemateriálnu povahu našich terénnych dát. Preto pod robením etnografie budeme chápať aj používanie ďalších techník, ako sú techniky pozorovania, ktoré sa široko uplatnili v prírodných vedách, transkribovania uplatnené vo folkloristike, fotogrametrie v materiálovom a tvarovom dokumentovaní a podobne. V prostrediach virtuálnej komunikácie (*cyber-ethnography*), rodových štúdiách (*self ethnografia, autoethnografia*), vied o médiách (*video ethnografia*) a v mnohých ďalších sa inovujú etnografické metódy, čo poukazuje na nezvyčajnú dynamiku pri získavaní empirických dát a informácií. Myslíme si, že to súvisí s atmosférou „postfaktickej“ doby a snahou hľadani opory v evidovaní vernej skutočnosti.

Etnografiu chápú autori ako jednu zo základných metód terénneho výskumu (Hammersley, Atkinson, 1995), terénne získavanie *dát* a *informácií* ako základ pre antropologické a etnologické explikovanie. V tomto kontexte potom etnografiami autori textu pomenovávajú všetky *záznamy* terénnych zistení. Terénne zistenia pomenovávajú *dáta* alebo *informácie* podľa toho, či majú viac povahu *kvantitatívnu* (*numerickú*) alebo *kvalitatívnu* (*textovú, obrazovú*). V rovnakom rozlišovaní pomenovávame *participantov* výskumu *probandami* či *respondentmi*. Tým, že terénny výskum sa stáva omnoho komplexnejším, sa tieto hranice označovania strácajú a čoraz viac sa používajú zovšeobecňujúcejšie termíny.

Antropologické a etnologické metódy zohľadňujú používanie nových techník dokumentovania s ohľadom na ich ontologické, epistemologické a metodologické východiská.¹ Jednou z nemenej dôležitých posúdení pri použití v teréne je etické hľadisko, čo sa pri prirodzenom úsilí etnografov získavať kvalitnejšie a „hustejšie“ dáta z terénu môže opomenúť. Je namieste priznať, že etický „manuál“ uplatňovania nových techník a analytických nástrojov používaných v etnografii chýba. Inovovanie spôsobov etnografie je však v slovenskej etnológii a antropológii viac proaktívne než reaktívne.

ETNOGRAFICKÉ DÁTA V DIGITÁLNO M PROSTREDÍ

Predstavujú celú škálu nových technológií zobrazovania, analýz a lokalizácie spôsobmi, ktoré môžu pomôcť aj kvalitatívnym výskumníkom. Obava o uchovanie kvalitatívnej podstaty analýz vedie k obozretnosti a postupnému zhodnocovaniu uplatňovania metodiky (Brown, 2002). Hromadenie dát a elektronických zdrojov individuálne

¹ Samotná predstava súčasného etnografa – terénneho „zbrojnoša“ vybaveného technickými pomôckami je rovnako mylná ako historická predstava etnografa – chápaného romantického dobrodruha.

aj inštitucionálne spúšťa *big data* efekt, čo sa považuje za jeden z najhlavnejších dôvodov pochybností, či do použitia digitálnych nástrojov vo výskumnom procese ísť. V etnografických zisteniach, ktoré rastú v početnosti a v kvalite, máme problém odhaliť a porovnať pravidelnosti, znakovosť, štruktúru, kontexty. Prvým cieľom (1) je teda predstaviť nástroje, ktoré uľahčujú etnológom prácu, vedia nájsť a dokázať existenciu pravidelností v etnografickom materiáli a pracovať s takto analyzovaným materiálom pri ďalších zisteniach. Vybrali sme dva spôsoby, ktoré bádatelia jednotlivito i vo výskumnom tíme používajú: manažovanie, kódovanie a ukotvenie etnografických dát pomocou ATLAS.ti a geografickú lokalizáciu terénnych dát pomocou GIS. Druhým cieľom článku (2) je predstaviť niektoré nástroje evidovania etnografických dát a ich operácií, ktoré umožňujú pristupovať k nim systematicky a konzistentne. Chcú diskutovať o možnostiach validity a o novej kvalite etnografických detailov, ktoré charakterizujú vedeckosť analýz.

Neposledným zámerom je prispieť k metodologickej diskusii v našej vede, ako nájsť optimálny model analyzovať digitálne a interpretovať kvalitatívne. K podpore svojich metodologických postupov sa priznávame k ambícii spájať metódy (*mixed method*), uznávame však, že existujú aj iné spôsoby, metódy a techniky, ktorými sa etnologické a antropologické poznanie získava. Vysoko si ich vážime a sami ich často používame.

NÁSTROJE NA ANALÝZU (DIGITALIZOVANÝCH) KVALITATÍVNYCH DÁT (QDAS)

Takmer 30 rokov od vývoja prvých softvérov na kódovanie údajov (QDAS) stále zaznamenávame pozitívne i znepokojivé hlasy, ako sa ich použitie prejaví pri kvalite interpretovania poznatkov. Pokiaľ sa tento softvér chápal len ako „textový analyzátor“, znepokojivé hodnotenia prevažovali. Prvou generáciou nástrojov QDAS (ATLAS.ti, MAXqda, NVIVO, XSight a pod.) vyvinutých v 80. rokoch mohli výskumníci podporiť svoj výskum len niekoľkými spôsobmi. Najbežnejším bolo ich používanie pri uľahčení pôvodných papierových (katalogizačných) techník vyhľadávania úsekov textových písaných dát (Richards a Richards, 1991: 29). Postupne sa použitie rozšírilo, nástroje sa inovovali, čo umožnilo robiť analyticky zložitejšie, používateľsky jednoduchšie, dátovo rôznorodejšie a dôslednejšie úkony. Rozšírenie osobných počítačov a ich sieťové prepojenie umožnilo pracovať na tímových úlohách on-line. Prvé vývojové verzie ponúkli len o niečo málo viac nástrojov než informačne dobre zorganizovaný a prehľadný systém DOS, Windows, Apple. Ďalšími inováciami QDAS mohli výskumníci podporiť kvalitatívny výskum novými možnosťami. Predovšetkým to bola:

- 1.) možnosť jednoduchšie, efektívnejšie a presnejšie vyhľadávať kódované údaje na analýzu,
- 2.) možnosť lepšie testovať kvalitatívne dôkazy podporujúce teoretické koncepty a hypotézy,
- 3.) možnosť zlepšiť kvalitu analýz, ktorá by sa nedala dosiahnuť „manuálnym“ triedením dát (Richards a Richards, 1991: 319).

Prepájanie poznatkov bohatších textov, analýz a netextových materiálov bola požiadavka na nový analytický priestor mimo myseľ výskumníka. Tak, ako sa zväčšovalo

množstvo digitálnych dát, rástla požiadavka na novú kapacitu a rýchlosť spracovania týchto dát (Dohan, Sánchez-Jankowski, 1998: 484). V úvodnom príhovore autora k použitiu jedného z programov QDAS môžeme tento prvotný zámer rozpoznať:

„... je (ATLAS/ti) navrhnutý tak, aby ponúkol kvalitatívne orientovaným sociálnym vedcom podporu ich činností pri výklade textu. Toto zahŕňa schopnosť analyzovať veľké množstvo textu, ako aj riadiť (v PC) množstvo anotácií, konceptov a zložitých štruktúr vrátane konceptuálnych súvislostí, ktoré sa objavujú pri procese výkladu. Dôležitým dizajnerským rozhodnutím bolo prenechať tvorivé, intelektuálne činnosti ľudskému intelektu.“ (Muhr, 1991: 350).

Rozvoj programov QDAS prevažne ako textových analyzátorov vyvolal obavy, že takéto nástroje sa rozšíria len v úzkom kruhu ich priaznivcov. Najväčšou bariérou bola teoretická spriaznenosť s „ukotvenou teóriou“, či previazanosť so štrukturalizmom a hermeneutikou (Allan, 2003). Metodológovia sociálnych vied prízvukovali (Petrušek, 1993), že výskumníci nesmú mať vopred vytvorenú ideu, keď získavajú, zhromažďujú a analyzujú dáta. Splnenie tohto kritéria sa pri analýze v počítačovom rozhraní nevie rozpoznať, čo vytváralo obavu, že softvér môže dominovať výskumu (MacMillan, Koenig, 2004). V špecifických výskumoch by používanie nástrojov QDAS znevýhodňovalo zostavovanie dizajnu výskumu a vylučovalo iné teoretické východiská pri explikácii výsledkov (Kelle, 1997). Argumenty sa zdali byť rozdelené do dvoch táborov, ktoré rozdeľovali epistemologické alebo metodologické zdôvodnenia. Iné obavy pramenili z nekritického uplatňovania operacionalizmu, a to aj v tých disciplínach, ktoré pre argumentáciu svojich zistení používali text. Apriórne sa pridŕžovali premisy, že ľudská myseľ ďaleko presahuje rámec toho, čo „vidí“ počítač. Postupným osvojovaním si týchto nástrojov sa vytvárala obava, že analýzy v počítačovom rozhraní sa môžu stať všeliakom pre analytické problémy, ktoré kvalitatívny výskum dlhodobo má. V hodnoteniach krajných odporcov sa počítačové analytické nástroje považovali takmer za „diablov“ nástroj pozitívizmu a scientizmu (Lee, Fielding, 1996, kap. 4.5).

Časť kritiky (Snow, Morrill, 1995) ustávala s osvojením si konceptu novej etnografie (Denzin, 1998), kde si šírka uplatnenia etnografickej metódy priamo vyžadovala vývoj externých prostredí spracovania dát. S vývojom nových podporných nástrojov narastal aj počet používateľov. V začiatkoch tohto storočia prichádzali bežne k dispozícii nové balíky analýz QDAS. Nové možnosti :

- 1.) Zosieťovaním výskumníkov a pracovísk vznikali diskusné fóra o zastúpení analytických procesov v kvalitatívnom výskume.
- 2.) Etnografie začali verifikovať zhodnocovaním dát o platnosť, prísnosť, dôveryhodnosť a ich ľahšie demonštrovanie.
- 3.) Umožnilo sa reálne prepájanie kvalitatívnych a kvantitatívnych dát, vytvorilo sa analytické prostredia pre mixed metódu (Morison, Moir, 1998).

Na nových skúsenostiach sa začali balíky nástrojov prispôbovať reálne riešeným výskumom (Hutchison, Johnston a Breckon, 2010). Toto pomohlo novým používateľom vyhnúť sa bežným chybám, semináre podporovaných užívateľov, webináre a tutoriály vypracované rozrastajúcou sa virtuálnou komunitou umožnili prekonávať úskalia (Longhofer, Floersch a Hoy, 2012). Študenti a mladá generácia boli prirodzene počítačovo zručnejší, čo predznamenalo veľmi dynamický nárast nových užívateľov QDAS. Užívateľské prostredie softvérov sa značne zjednodušilo, čím sa strácali bariéry starších

generácií. Dôraz sa v súčasnosti kladie na kritické a reflexívne používanie pri konkrétnych témach výskumu, keďže ide o používanie nástroja k veľkému počtu dát. V ďalších kapitolách uvedieme najčastejšie spôsoby použitia QDAS s niektorými príkladmi, ktoré sa realizovali v etnografiách v slovenskom výskumnom teréne.

UKLADANIE A ARCHIVÁCIA DÁT

K pochopeniu, ako jednotliví výskumníci používajú QDAS, vedie cesta cez naštudovanie výskumného dizajnu a spôsobov reportovania výsledkov výskumu. Niektoré použitia môžu vytvoriť dojem, že analytické nástroje či programy QDAS chcú byť všeličom k analýze kvalitatívnych dát (Blismas, Dainty, 2003: 462). Vo všeobecnosti platí, že pokiaľ sa vo svojich etnografických dátach vyznáte, máte ich systematizované a dokážete v nich operatívne vyhľadávať požadované informácie, nie je potrebné na ich správu používať nový softvér. Najčastejším dôvodom rozhodnutia prečo používať QDAS je však pravý opak – lepšie a rýchlejšie organizovanie svojich dát. Hromadením terénnych záznamov, elektronických časopisov, *full textových* publikácií, schém, tabuliek, fotografií, transkripcií, odkazov na multimédiá sa postupne zahltí náš počítač (Hwang, 2008). Hoci budú obsahovať veľa informácií, stávajú sa postupne málo použiteľné. Pri ich konkrétnom spracovaní, napríklad pri zostavovaní odborného textu, narazíme na bariéru ich neprehľadnosti. Ukladanie a vyhľadávanie dát je potom prvou funkciou, ktorú zjednodušila digitalizácia vo výskumnom procese. Takmer všetky QDAS aplikácie na trhu sú výsledkom prispôbovania databáz pre výskum (Bourdon, 2002). Mnohé sa používajú najmä ako elektronické kartotéky. Hlavnou výhodou, ktorú oceňujú výskumníci v teréne, je flexibilita vkladania dát spolu s informáciami o ich kontextoch.

Príklad 1.

K použitiu nástroja ATLAS.ti jeden z autorov tohto textu pristúpil pri digitalizovaní svadobných videokaziet v období rokov 1995 – 2000. Množstvo materiálu a veľkosť dát bola neriešiteľným problémom pre vtedajšieho výskumníka. Potenciálne obmedzenia vyplývali taktiež z nepríjemnej a nešikovnej pozície etnografa s veľkou videokamerou a zároveň dokumentátora v teréne (Hammersley, Atkinson, 1995). Priama a dostupná možnosť zberu digitálnych videozáznamov, akú poznáme dnes, existuje len krátko. V databázach časopisov boli pred pár rokmi asi len dve štúdie, kde vizuálni antropológovia použili priame kódovanie audio a video terénnych dát (di Gregorio, Davidson, 2008). Videodáta boli pritom obľúbeným prameňom poznávania (Secrist, de Koeyer, Bell, Fogel, 2002). Najsilnejšiu a najdlhšiu tradíciu mal filmový dokument (Petráň, 2011) ako celostná výpoveď. Štúdijné vizuálne sekvencie ako súčasť stratégií zberu etnografických údajov (Pink, 2005) však nemali metodologické usmernenie. Náš problém sme riešili tým, že sme etnografický zber videodát prenechali prirodzeným zaznamenávateľom, svadobným videokameramanom, tí dodávali etnografický videomateriál. My sme sa zamerali na jeho digitalizovanie a kódovanie. Manipulácia a digitalizácia dodaného analógového videa si však vyžadovala drahé špecializované vybavenie, technické znalosti a čas. Napríklad len digitalizácia jednej videokazety (grabovanie a renderovanie) trvala takmer celú noc. Často sa stávalo, že terénny materiál obsahoval málo využiteľného materiálu (sekvencií) pre vtedajšiu výskumnú úlohu. Tou bolo analyzovať neverbálne prehovory v prechodových rituáloch a pri ritualizovanom správaní. Ako podkladové kódovacie vizuálne schémy sme použili v prípade pohrebného obradu sekvencie dokumentu O. Slivku *Odchádza človek* a na identifikáciu expresií tzv. Ekmanovu

databázu emócií človeka (Ekman, 2003). ATLAS.ti bol prvým QDAS nástrojom, ktorý v roku 2008 umožnil analyzovať primárne video dokumenty v takmer všetkých bežných formátoch (kodekoch) a organizovať ich sekvencie (*quotations*) podľa vizuálnych kategórií. Za najväčšiu výhodu sme však považovali, že na projekte mohli nezávisle pracovať kódovači na jednotlivých módoch verbálnej a neverbálnej komunikácie bez toho, aby trávili čas kódovania vo filmových strižniach. Tento terénny etnografický materiál je recyklovateľný, doposiaľ slúži k rozličným analýzám bez toho, aby sa menili prvotné technické parametre terénnych etnografov. Inou výhodou bolo uľahčenie porovnávania videodát z databázy primárnych dokumentov. ATLAS.ti mal schopnosť otvoriť súbor v aplikáciách, ktoré ich vytvorili alebo v ktorých sa naposledy upravili.

Tabuľka 1: Príklad zadania vizuálneho kódu vo výskumnej téme Neverbálna komunikácia v ritualizovanom správaní (Murin, 2009)

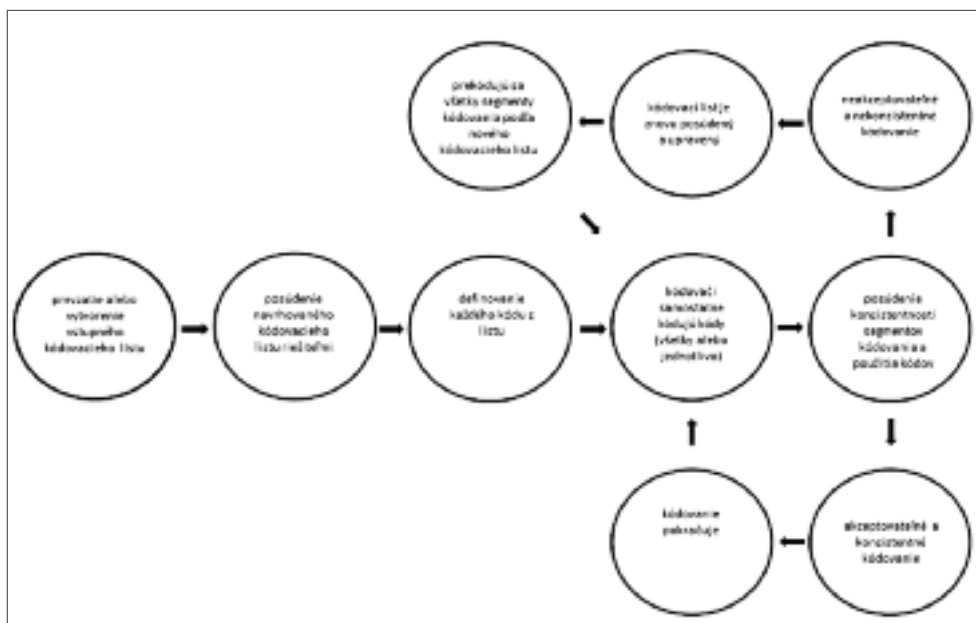
<i>Kód:</i> TAKTIL
<i>Stručná definícia:</i> taktilná komunikácia
<i>Definícia:</i> Mód neverbálnej komunikácie uplatňujúci sa počas prechodového rituálu, keď sa symbolická informácia odovzdáva priamym kontaktom – dotykom častí tela komunikantov. Pri ritualizovanom správaní je často vyjadrená v konfiguráciách neverbálnych prehovorov. Má synkretickú formu, spája sa s prejavmi tvárových expresií a so širokou škálou emotívnych prejavov. Najčastejšou časťou tela slúžiacou k haptickému prehovoru je ruka.
<i>Kedy kód použiť:</i> Použitie tohto kódu môžeme hľadať vo všetkých častiach preliminárnej, liminárnej a postliminárnej časti obradu prechodu. Jeho použitie je najintímnejším symbolickým vyjadrením spoluúčasti expedienta pri symbolickej premene percipienta. Máva tradíciou ustálené formy. Temporálnosť a intenzita býva hierarchickým vyjadrením statusu jednotlivých komunikantov.
<i>Kedy kód nepoužívať:</i> Dotýkanie býva často náhodným spôsobom kontaktovania sa pri kolektívnej účasti pri jednotlivých fázach obradu prechodu. Pri dotykoch, ktoré neobsahujú žiadnu informáciu, nejde o komunikačný akt. Mnoho priameho kontaktovania slúži k nadviazaniu komunikácie, ktorá pokračuje v iných verbálnych a neverbálnych módoch.
<i>Príklad:</i> Objatia a bozky, vedomé dotyky, pozdravy odluky a prijatia.

Samotné vkladanie *primárnych dokumentov* v podstate nemá obmedzenia. Širokú škálu formátov súborov je možné okamžite ukladať do manažéra primárnych dokumentov bez obmedzenia kompatibility súborov. Importované primárne dokumenty môžu byť automaticky katalogizované počítačom a následne potom (po návrate z terénu) môžu byť anotované novým textom, preskupované a predefinované výskumníkom. Vzácny čas v teréne tak výskumník trávi intelektuálnejšími činnosťami a čas na detailné triedenie primárnych dokumentov do skupín (*rodín*) – napríklad „rozhovor“, „denníkov“, „pozorovaní“, si môže vyčleniť inokedy. Triedenie môže vykonať bez ohľadu na typ súboru. Napríklad: výskumník môže vytvoriť skupinu (*families*) rozhovorov, ktoré sú zmesou zvuku, textu, videa, obrázkov a schém (Seale, Rivas, 2012). Rovnako môže vytvoriť rodinu pre každú lokalitu, kde môže ešte priložiť mapy, štatistiky, geoinformácie, priestorové mapy, priestorové skeny a pod. Význam takejto funkcie sa zvyšuje s nárastom počtu dát. Pre všetky QDAS aplikácie platí, že ich kvalitu testujú (ne)obmedzenia formátov a rôznorodosť dát zase testuje náš zvolený model ich triedenia. Úspešné zostavenie metadátového modelu je tým, čo v nás spúšťa efekt objavnosti a vtedy sa môže dostaviť efekt (*wow faktor*) užitočnosti nástroja (MacMillan, Koenig, 2004). Triedenie a preskupovanie etnografií ako primárnych dokumentov je priebežná a otvorená aktivita. Zmeny v organizovaní digitálnych etno-

grafií nemajú žiadny vplyv na vykonané analýzy, nech ich vykonal vo vašej herme-
neutickej jednotke ktokoľvek a kdekoľvek. Dôležité je však vždy uchovávať totožné
prístupové cesty (*links*) k primárnym dokumentom. Môže sa napríklad stať, že dáta
máte umiestnené na externých diskoch, USB, CD a podobne. S ich stratou strácate aj
linky vedúce k jednotlivým analýzám.

KÓDOVANIE

Jeden z najčastejších spôsobov analýzy kvalitatívnych údajov je systematické kódo-
vanie primárnych dokumentov, ktoré môžu mať akúkoľvek digitalizovanú podobu et-
nografického záznamu alebo používanej teórie. Kódy sú nami vytvorené bloky textov
pre ukotvenie teórie alebo vybudované kategórie empirických zistení, na ktoré sa na-
ša argumentácia viaže. Kódy sú zároveň miesta použité k preskupeniu znakov, ná-
stroj na indexovanie alebo iné meranie hodnoty (O'Reilly, 2012). Implicitne alebo ex-
plicitne kódovaním vytvárame podklady, z ktorých vychádzajú interpretácie našich
poznatkov. Nechuh' mnohých výskumníkov k používaniu nástrojov QDAS spočíva
v nejasnom terminologickom vymedzení v manuáloch (Friese, 2013). Používajú sa tu
pomerne synonymicky znejúce spojenia *organizovanie* dát a *analýza* dát. K organi-
zovaniu dát v PC dochádza už pri každej selekcii a preskupovaní, no vtedy o žiadnej
analýze ešte hovoriť nemôžeme. Vyberanie citácií (quotation) týchto znakov, reřaz-
cov znakov a ich permutácií (informácií, dát), sa použije na empirickú či na teoretic-
kú podporu (ukotvenie) našich interpretácií. Výskumníci pri selektovaní dát môžu
mať však viacero iných zámerov. No najbežnejšie sledujú tok empirických alebo teo-
retických informácií, vyberajú (excerpujú) citácie k podpore kódov a takto dimenzu-
jú ich poznanie.

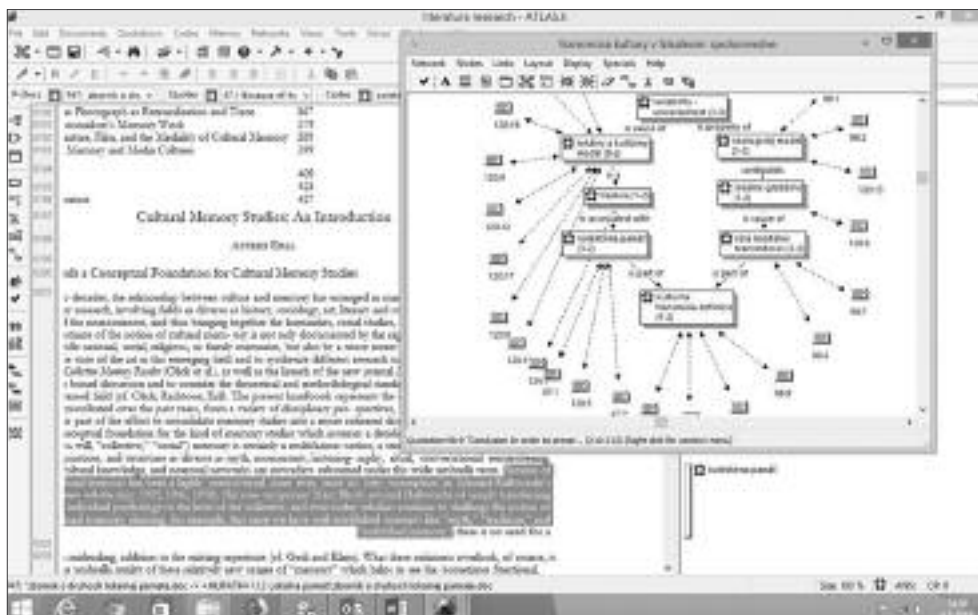
Obrázok 1. Jeden z metodologických postupov tímového kódovania so zapracovaním jeho veri-
fikácie podľa *Codebook Development for Team-Based Qualitative Analysis* (MacQueen, 1998)

Ďalším častým zámerom kódovania je testovanie známej štruktúry nejakého javu v konkrétnom empirickom prostredí. Tým, že v našich vedách môžeme pracovať s novými javmi, ale aj s javmi v minulosti bohato študovanými a etnograficky zaznamenávanými, postupovať môžeme podľa zváženia induktívno-deduktívne. K tomu slúžia dva najviac používané spôsoby vytvárania kódov: z vopred známej a testovanej štruktúry *kódovanie zo zoznamu* a kódovanie z objavovanej štruktúry javu *in vivo*. Hodnota kódu, jeho miesta a významu v štruktúre javu sa zobrazuje v kvantifikujúcej evidencii jednotlivých znakov a v ich kvalite. Všetky kontexty práce etnografa sa v systéme dajú vyjadriť prostredníctvom záznamov, či denníka etnografa (*memo*). Dôležitou analytickou prácou výskumníka pri/po kódovaní je odhaľovať skryté vzťahy medzi jednotlivými znakmi (*relations*). Takto postupne vytvárame rozpoznateľnú „pavučinu“, ako je kód štruktúrovaný. Z nej dokážeme vytvárať schémy, rozpoznávať vzory, variability a trendy, ako sa jav mení. Okrem nich existuje široký priestor iných možností syntéz, ako jednotliví výskumníci ďalej naložia so svojimi analýzami (Barry, 1998). Vo výskumnej práci pokračujeme tak, že hľadáme novú empirickú evidenciu javu alebo jeho iné teoretické ukotvenie. Etnografie môžeme aj vylúčiť zo svojej hermeneutickej jednotky (HU). Poučený však štrukturalizmom, starostlivo zvažujeme tento čin (Bogatyrev, 1971). Každým ďalším pridávaním empirických evidencií sa zvyšuje naša možnosť rozpoznať, či znak má svoje miesto v skúmanej štruktúre. Pri nedostatku dát to nemusíme rozpoznať ani my a ani systém. K interpretáciám javov, ku ktorým z nejakých dôvodov zatiaľ nemáme empirickú evidenciu (napr. historický odstup) alebo/aj teoretické ukotvenie (napr. chybná teória), iniciujeme nové zistenia (Denzin, Lincoln, 1995). Toto zváženie je na rozhodovaní výskumníka/-ov, ako sa uspokojia s hodnotou (*váhou*) kódov a štruktúrou zoskupenia kódov (*families*).

KÓDOVACÍ LIST, VÝSKUMNÝ TÍM A MIXED METÓDA

Kódovanie nie je vynálezom nástrojov QDAS, omnoho viac kódovania etnografií sa vytvorilo manuálne v minulosti (Aarne, Thompson, 1961: 184), neboli však systematizované v digitálnych záznamoch. Tieto syntézy poznatkov môžeme do systému vniesť v ich pôvodných analýzách, zobraziť v uzloch (NODs) a následne vytvoriť ich digitalizovanú štruktúru kódov. Takto už môžu byť ďalej predmetom štúdia alebo následného testovania správnosti pomocou vyjadrenej váhy kódu.

Na vrchole znalostí a predstaviteľnosti je práca s poznatkovými uzlami. Predovšetkým vyžaduje dôveru výskumníka/-ov, že všetky poznatky sú korektne a validne zaznamenané, prepojené a ukotvené (Tesch, 1988). Zároveň je to najtenší ľad interpretácií, na ktorom sa výskumníci alebo častejšie výskumné tímy pohybujú. Výhodou je, že poznatkové uzly, s ktorými sa pracuje v QDAS, nie sú statické schémy, ako to poznáme z printovej grafickej podoby: ilustrujú a navrhujú len logické cesty distribúcie dát, informácií a teoretických poznatkov. Vedú ponad čiastkové poznatky z jednotlivých prípadových štúdií (*cases*) a ponad jednotlivé, skupinové, etnické kazuistiky. Ďalším významom pokročilého pracovania s poznatkovými uzlami je vytváranie sietí poznatkov z viacerých disciplín (*networks*) slúžiace k rozpoznávaniu, či uzly znázorňujú zhodu v „diskrétnych poznatkoch“, skrytých pod povrchom poznatkov jednotlivých disciplín (Chih, 2008).

Obrázok 2. Spracovávanie a kotvenie teórie zázornené v sieti poznatkových uzlov (NODs) témy transmisia kultúry v lokálnom spoločenstve

Kódovať etnografické záznamy môžeme individuálne a tímovo. Individuálne kódovanie sa uplatňuje pri špecifických autorských témach. Je vystavané na existujúcich analýzach, kde sa na kódovanie používajú už zavedené a verifikované kódovacie listy a postupy. Výsledky individuálneho kódovania slúžia predovšetkým k priebežnej evidencii zmien v skúmanom jave a ako sondáž k overeniu metódy kódovania.

Príklad 2.

Pri overovacích výskumoch k vypracovaniu vlastivednej monografie Kokavy nad Rimavicou tvorili samostatnú hermeneutickú jednotku (HU) lokality Severného Malohontu. Najväčší počet činností pri použití nástroja ATLAS.ti (Friese, 2013) smeroval k bežnému vkladaniu dát, priebežnej evidencii zistení k skúmanej problematike, kódovaniu a vyhľadávaniu znakov, vytváraní relácií a overovaniu senzibilizujúcich (teoretických) koncepcií výkladu (Hendl, 2005). Teórie, kontexty a poznámky výskumníkov sa v systematicke ATLAS.ti priebežne aktualizovali vo forme poznámok (*memos*). Všetky etnografie, archívne dokumenty, transkripcie, štatistiky, dotazníky, video- a audiodokumentácia boli radené medzi primárne dokumenty (*PD*). Boli to záznamy jednotlivých etnografov počas výskumov v rokoch 2014 až 2016 a etnografie získané od výskumníkov z minulosti, ktoré v sebe mali dostatok etnografických zistení. Všetky tieto primárne dokumenty sa preskupovali do spoločných skupín (*PD families*): 1. podľa ich charakteru – štúdie a texty, etnografie, štatistické dáta, transkripcie, obrazová dokumentácia a podobne, 2. podľa lokálnej príznačnosti: Kokava nad Rimavicou, Klenovec, Utekáč a podobne. Pokiaľ to umožňovali informácie, všetky etnografické dáta sa presne lokalizovali v geografických súradniciach GIS (Sanders, Woodward, 2014) alebo pomocou Google Earth. To sa ukázalo ako potrebné pri výskume difúzie kultúry a pri porovnávaní etnických vplyvov (Akinbami, Arasiola, 2016). Základom analýz bolo poznámkovanie (*quotations*) a kódovanie (*codes*) v hermeneutickej jednotke, ktorými sa vytvárali analytické „úseky“ etnografických dát, ktoré sa klasifikovali a/alebo kategorizovali (Hendl, 2005: 228).

Fakt, že tématicky podobných projektov s uplatnením kódovania nie je veľa, sa prejavuje v tom, že nie sú dostupné databázy kódovacích listov (*codebooks*). Tým, že v projektoch sa bežnejšie uplatňuje skupinové kódovanie, sa ako podklad pre kódovací list používa niektorá zo schém kategorizovania javu – taká, ktorá má najviac empirických evidencií. V oblasti výskumu tradičnej kultúry Slovenska to môžu byť napríklad kategórie použité vo veľkých syntetizujúcich etnografických prácach, ako napríklad etnografické atlasy, encyklopédie, databázy (Etnografický atlas Slovenska, 1990; Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska, 1995; elektronická encyklopédia Koordinačného centra pre tradičnú ľudovú kultúru, 2010).

Príklad 3.

Pre kódovanie generačnej transmisie bola zvolená kódovacia schéma OCM Outline of Cultural Materials (Yale University, 1940), ktorej používaním sa môže pri kódovaní postupovať individuálne. Od roku 1940, odkedy sa tento antropologický klasifikačný systém priebežne vytvára, obsahuje významnú databázu terénnych dát ľudského správania, zvykov, sociálnej kultúry, materiálnej kultúry a vzájomných väzieb kultúry a prostredia. Približne v 100 klasifikujúcich kategóriách (napríklad komunikácia, rodina, sídlo) je približne 1 000 zodpovedajúcich podkategórií, ktoré môžu slúžiť ako kódovacie listy. Tieto podkategórie obsahujú jednotlivé domény, pre ktoré sa zostavujú lokálne špecifické kódy. Kódom sa priradujú lokálne znaky analýzou etnografií. Kódovacia schéma pre transmisiu kultúry v lokálnych spoločenstvách Severného Malohontu bola zostavená tak, ako je uvedené v Tabuľke 1. Zjednodušene môžeme charakterizovať tento kódovací list tak, že: domény by sme mohli považovať za „témy“, v ktorých sa skúmala kultúrna transmisia, analyzovaná je v reláciách, kódy sú „kľúčovými heslami“ vyjadrujúcimi konkrétnu štruktúru kultúrneho javu a znaky sú vyjadrením ich špecifickosti a hodnoty kódu.

Tabuľka 2: Domény výskumu (zdroj OCM) ako tématické zoskupenia kódov (*code families*) s popisom kódovacích operácií pri výskume generačnej transmisie kultúry v Severnom Malohontu

Doména OCM	Popis/kódovacia relácia
Základné zručnosti a znalosti potrebné k životu v lokálnom spoločenstve	Znalosti a zručnosti potrebné k prežitiu v konkrétnom lokálnom spoločenstve, spojené so získavaním produktov alebo prostriedkov. Často zahŕňujú stavbu domu, poľnohospodárstvo, tradičné zamestnanie a činnosti, zabezpečenie tepla a bezpečnosti, prípravu jedla, zhotovenie nástrojov a potrieb, znalosti chovu domácich zvierat, prípravu jedla.
Duchovná kultúra a praktizovanie jej javov	Praktizovanie javov duchovnej kultúry.
Symbolický jazyk a symbolická kultúra	Formy ritualizovaného správania, symbolické správanie, tradovanie obradových textov a folklóru.
Tradičné ekologické poznatky (TEK)	Znalosti a zručnosti spájajúce sa s konkrétnym fyzickým prostredím, geografické poznatky, etnobotanika, ľudové liečiteľstvo, využitie prírodných surovín, lokácia surovinových a prírodných zdrojov, topografia krajiny, znalosť klímy, fauny, flóry a počasia.
Prestížne schopnosti a zručnosti	Znalosti vedúce k výnimočnosti jednotlivca a jeho šikovnosti. Priamo však nevedú k zabezpečeniu

	domácnosti alebo výrobe produktov (sú nimi napríklad umenie, spev, tanec, komunikačná zručnosť, záujmy).
Remeselné zručnosti	Znalosti, ktoré priamo vedú k produkcii materiálnych potrieb lokálneho spoločenstva. Môžu tvoriť doplňujúci, ale i hlavný zdroj príjmu.
Kultúrne hodnoty, vzory správania a budovanie lokálnych vzťahov	Znalosti alebo zručnosti obsahujúce lokálne preferované správanie, vrátane vzorcov správania, mužských a ženských rolí, morálka, štedrosť, prajnosť, pomoc, kontakty s príbuznými, susedmi, príbuzenská terminológia, zachovávanie generačného odstupu, emotívne správanie, správania podmienené lokálnymi zvyklosťami.
Módy kultúrnej transmisie / <i>Relácie</i>	<i>Relácie</i>
Vertikálna transmisia	Prenos kultúry medzi členmi rôznych generácií
Horizontálna transmisia	Prenos kultúry medzi členmi rovnakej generácie
Nepriama transmisia	Prenos kultúry medzi rôznorodými osobami z rozličných generácií, sociálne učenie od bližšie neidentifikovaných členov rôznych lokálnych spoločenstiev, rozdielnych generácií alebo vekových skupín, od jednotlivca k skupine a naopak.
Nerozpoznateľný mód	Generačný kontext nie je známy, kontexty domén a iné informácie potvrdzujú, že ide o transmisiu lokálnych poznatkov.
Procesy a spôsoby kultúrnej transmisie / <i>Memá</i>	<i>Memá</i>
Spoločné kontaktovanie	Stretávanie sa generácií podobného veku, záujmu, zručností alebo vlastností. Príležitosti kolektívneho odovzdávania špecifických zručností alebo schopností.
Spoločné kontaktovanie cez hrové alebo zábavové príležitosti	Typ stretávania sa generácií, ktoré zahŕňa prenos kultúry cez hrové príležitosti, neformálne príležitosti, rozličné hry alebo zábavu.
Prenos kultúry cez zohrávanie rolí	Typ generačného odovzdávania znalostí cez zasväcovanie jednotlivcov a generačných skupín do nových rolí (rodičovské roly, otcovské a materské roly, hospodárenie, profesie).
Vytváranie podnetov	Zámerné vytváranie situácií a podnetov, kde sa prejavuje znalosť lokálnych vedomostí a kontextov u percipientov komunikácie.
Pozorovanie a imitovanie	Percipient lokálnej kultúry sa zámerne zúčastňuje situácií, kde dochádza k transmisii kultúry. Snaží sa vstupovať do týchto situácií a participuje napodobňovaním.
Učenie sa	Špecifické situácie, keď sa lokálna kultúra a znalosti formálne odovzdávajú, demonštrujú a prijímajú.
Názornosť	Špecifické situácie, keď dochádza k prenosu kultúry cez názorné predvádzanie.
Prenos cez príbehy	Typ odlišného spôsobu odovzdávania lokálnej kultúry cez spomienkové rozprávanie, príbehy a metafory.

Individuálne učenie	Individuálne učenie sa javom lokálnej kultúry a kolektívnym znalostiam, cez sprostredkované zdroje poznatkov. Charakterizuje ich dočasnosť poznatkov, chybovosť a individuálne praktizovanie.
---------------------	---

Spôsoby zostavovania nového kódovacieho listu musia zohľadňovať zameranie členov tímu, ktorí nezriedka bývajú z viacerých disciplín (Bazeley, 2002). Navrhované verzie kódovacieho listu sa testujú nezávislými „kódovačmi“ (*coders*). Vo všeobecnosti sa v prípravnej fáze vystriedajú viacerí kódovači, aby sa posúdila spoľahlivosť kódovacieho listu. Túto sondážnu časť kódovania je výhodné starostlivo pripraviť, aby sa počas projektu pracovalo s rozumným konceptom, ako efektívne zvládnuť kódovanie objemu etnografických dát a informácií. Štruktúra kódovacieho listu by mala obsahovať šesť základných komponentov: názvy a značky kódov, stručnú definíciu kódov, úplnú definíciu kódov, odporúčenie, kedy sa kód používa, odporúčenie, kedy sa kód nepoužíva, a príklady použitia kódu (MacQueen, 1998). Ideálnou zostavou výskumného tímu používajúceho nástroje QDAS sú: metodológovia pre zostavenie výskumného dizajnu a kódovacej schémy, etnografi pre získavanie dát a informácií, nezávislí kódovači podľa tém vyžadovaných analýz. V každej fáze kódovania sa používa verifikovanie zhody kódovania u jednotlivých kódovačov. Tá sa zverejňuje pomocou tabuľky, uvádza sa n počet primárnych dokumentov v hermeneutickej jednotke a K počet kódov. Zhoda kódovačov sa vyjadruje pomocou *kappa* koeficientu (Hendl, 2006: 322–323).

Tabuľka 2 Tabuľka vyjadrenia zhody kódovačov v HU Severný Malohont

Kappa skóre kódovačov etnografických dát k doméne <i>Symbolický jazyk a symbolická kultúra</i>						
$K=4$						
Tabuľka početností zhôd a rozdielov						
Kód (K)	Kódovač 1	Kódovač 2	Zhoda	Pravdepodobnosť zhody p_0	Pravdepodobnosť nezahody p_e	$K = \frac{p_0 - p_e}{1 - p_e}$
K_1						
hudobná kultúra	262	235	229	0,470	0,170	0,361
K_2 tanec	238	245	230	0,476	0,048	0,449
K_3	594	582	574	0,488	0,024	0,475
orálna história						
K_4	242	235	230	0,482	0,036	0,462
symbolické reči						
Spolu	1336	1297	1267	0,493	0,038	0,473
$n=1215$ ($min=0,40$)						

Bez použitia nástrojov QDAS je integrácia textových, vizuálnych, zvukových a numerických etnografických dát ťažko predstaviteľná (Ritchie, Lewis, 2003). Možnosť integrovať takéto dáta do jednej hermeneutickej jednotky vytvára ďalší priestor pre využitie bohatstva etnografického materiálu. Možnosti segmentovania textu, vizuálnych prehovorov (Finfgeld-Connett, 2014) môžeme napr. doplniť o vkladanie, prepájanie a linkovanie so získanou štatistikou. S pomocou nástrojov QDAS môžeme vytvárať textové aj numerické analýzy. Kvalitatívno-kvantitatívna metóda (*mixed method*) získava nových priaznivcov využívania týchto nástrojov (Sandelowski,

2003). Každý úkon, ktorý vykonávame pri analýze etnografií, je zaznamenaný a môže byť zobrazený v číselných kategóriách, ktoré si zvolíme. Kódovanie potom nezostáva len v podobe preskupených znakov v kódoch, ale môžeme mu priradiť verné tabuľkové a numerické vyjadrenia. Použiť môžeme taktiež rôzne spôsoby klastrovania, vyjadrenia veľkosti a váhy účinkov kódovania (Hendl, 2006: 513). Za najväčší prínos digitálnej konvergenie etnografií však považujeme možnosť verifikácie získavania terénnych dát a ich analýz. Všetky dáta majú presnú evidenciu zaznamenávateľa, modifikátora, ako aj úkonov, ktoré sa s dátami vykonávali. Analýzy môžeme zobrazovať podľa zvolených kritérií a vracat' v čase. Nástroje QDAS umožňujú etické zverejňovanie dát v určenom okruhu ich užívateľov, správca má priamy prístup k overeniu personálnej, geografickej a obsahovej validity etnografických dát (Averill, 2002).

Tabuľka 3 Evidenčný list a štatistika analýz HU Severný Malohont

<p>HU: Severný Malohont File: [C:\Users\imurin\Documents\Dokumenty\Habilitacna praca\Severný Malohont.hpr5] Edited by: Ivan Murin Date/Time: 15.02.17 13:53:26</p> <p>-----</p> <p>List of all objects</p> <p>HUs ====</p> <p>Severný Malohont</p> <p>Primary Docs =====</p> <p>P 1: E 5 750.JPG P1215: zlata gulicka.jpg</p> <p>Quotations =====</p> <p>3296</p> <p>Codes {Codes-Relations} =====</p> <p>aktivita v cirkvi {187-158} činnosť v spolkoch a združeniach {57-45} domáce liečiteľstvo {9-3} družnosť {27-21} finančné hospodárenie {45-36} formálne vzdelávanie {57-45} gazdovanie {24-18} hospodárenie na pozemkoch a kosenie {32-10} hudobná kultúra {229-181} kamarátstvo a udržiavanie priateľstva {46-39} komunikačná zručnosť {27-22} manuálne zručnosti {74-49} mliečne hospodárenie {26-9}</p>
--

obradovosť {187-158}
obrábanie dreva {66-42}
obrábanie kovu {27-17}
obrábanie skla {27-18}
opatrovanie príbuzných {8-6}
opatrovanie rodičov {8-6}
oprava domácich spotrebičov, strojov a auta {24-27}
oprava domu {122-138}
orálna história {574-454}
podnikavosť {69-55}
praktizovanie sviatkov {406-341}
práca na počítači {24-27}
práce v domácnosti {147-165}
práce v záhrade a na hospodárstve {122-138}
spracovanie domácich produktov a mäsa {24-27}
spracovanie domácich surovín {67-22}
stavba domu {73-82}
stretávanie sa s príbuznými {70-52}
susedská výpomoc {40-30}
symbolické reči {230-182}
tanec {230-181}
technická zručnosť {73-83}
tkanie {27-17}
transport a doprava {98-110}
upratovanie domu a okolia {49-55}
varenie {24-27}
výchova detí {32-24}
výroba domácich produktov {44-14}
výroba šindľov {28-18}
zabezpečenie stavebných materiálov {35-11}
zabezpečenie tepla {26-8}
získavanie surovín {53-17}
znalosť jazykov {27-21}
znalosť techniky alebo remesla {47-30}

Memos

=====

ME - 11.02.17 {0-Me-F} - Ivan Murin

Primary Doc Families

=====

Dolinka (144)
Drábsko (41)
Ďubákovo (122)
Elektronické zdroje (19)
Etnografie získané (64)
Etnografie vlastné (16)
Javorina (57)
Klenovec (288)
Kokava nad Rimavicou (136)
Kysuca (70)
Lom nad Rimavicou (150)

Ráztočné (30)
Sihla (59)
spoločné (24)
Tematické monografie (29)
Utekáč (91)
Vedecké štúdie s odkazom na lokalitu (51)
Video a audio dokumentácia (314)
Záznamy v etnografických atlasoch a encyklopédiách (560)

Code Families

=====

Duchovná kultúra a jej praktizovanie (3)
Kultúrne hodnoty, vzory správania a budovanie lokálnych vzťahov (7)
Prestížne schopnosti a zručnosti (7)
Remeselné zručnosti (7)
Symbolický jazyk a symbolická kultúra (4)
Tradičné ekologické poznatky (8)
Základné zručnosti a znalosti potrebné k životu v lokálnom spoločenstve (11)

Network Views

=====

generačná transmisia v lokálnych spoločenstvách (7)

Hyper-Links

=====

28

KRITIKA POUŽÍVANIA NÁSTROJOV QDAS

Spája sa všeobecne s kritikou ukotvenej teórie a so všeobecnou kritikou mikroanalýz, ktoré postupujú od znaku k znaku, od slova k slovu, od etnografie k etnografii (Allan, 2003). Metodologicky majú dve veľké nevýhody. Za prvú veľkú nevýhodu môžeme považovať časovú náročnosť, ktorú musia výskumníci podstúpiť pri transkribovaní javov, ich premene do rôznorodých grafických transkripčných techník a pri následnom kódovaní (Wittel, 2000). Takmer vždy ide o tímovú prácu vysoko špecializovaných analytikov módov, v ktorých sa kultúra etnograficky eviduje. Všetky etnografie obsahujú veľký počet dát, ktoré sa kódujú priebežne viacerými kódovačmi. Ich synchronizácia je vzhľadom na trvanie výskumu ťažká. Ďalšou nevýhodou práce v tíme je fakt, že dochádza ku konfúzii jednotlivých riešiteľov podieľajúcich sa na analýzach a pri zbere dát (Tummons, 2014). Pri výskume dynamických javov kultúry je náročné zosúladiť časové úseky, v ktorých sa budú získavať a analyzovať terénne dáta. Je ťažké vopred si stanoviť konečnú a uspokojivú databázu poznatkov, ktoré sa budú analyzovať vzhľadom na kapacitu počítačov jednotlivých riešiteľov (García-Horta, Guerra-Ramos, 2009).

Novšie nástroje QDAS okrem spomenutého prepájania štatistických dát v systémoch SPSS poskytujú aj ďalšie možnosti pre spracovanie etnografických dát. Z nich sme vybrali ako príklad možnosť exaktnej lokalizácie dát pomocou geografických informačných sietí a možnosť vkladania etnografických trojrozmerných dát v 3D (Jung, 2009). Technológia záznamu trojpriestorových údajov sa za posledné roky výrazne zmenila. Išlo o posun od fotografických záznamov (Mead, 1963) až k najnovším geo-

informačným technológiám zberu, analyzovania a vizualizácie údajov (Collier, 1995). Významný posun k používateľským verziám moderných geoinformačných technológií bol podmienený najmä vedecko-technickým pokrokom v geodézii, topografii, kartografii, matematike, informatike, elektronike (Klaučo, Weis, Gregorová, Anstead, 2014). Pomerne široký pojem – geoinformačné technológie v sebe zahŕňa nemenej široký rad technológií, akými sú napr. diaľkový prieskum Zeme, globálne navigačné systémy, digitálna fotogrametria, on-line GIS služby, technológie 3D a 4D modelovania a podobne, pričom ich spoločným menovateľom sú priestorové informácie. Práve spomenutá väzba na priestor vyčleňuje geoinformačné technológie z širšej množiny informačných technológií (IT), ktoré (Daintith, 2009) definuje ako súbor počítačových a telekomunikačných zariadení na získavanie, ukladanie, prenos údajov a manipuláciu s nimi.

APLIKÁCIA GEOGRAFICKÝCH INFORMAČNÝCH SYSTÉMOV AKO DOPLNOK K ETNOGRAFIÁM

Geografické informačné systémy (GIS) zaujímajú v súčasnosti v modernom výskume jedinečné miesto. Aplikácia tohto informačného nástroja býva využívaná najmä v prírodných vedách, avšak kartografické dáta majú širokospektrálne využitie aj v iných odvetviach (Pravda, Kusendová, 2007). Etnografia predstavuje špecifickú oblasť použitia, komplexne prepojenú s mapami a geografickými dátami. Nasledujúci text ilustruje možnosti používania nástrojov GIS pri tomto druhu terénneho výskumu. Pri aplikácii geoinformačných technológií nemôžeme nespomenúť najvýznamnejšie syntézy etnografických dát ako Etnografický atlas Slovenska (Etnografický atlas, 1990) a tvoriaci sa Etnografický atlas Čech, Moravy a Slezska (Drápala, 2015).

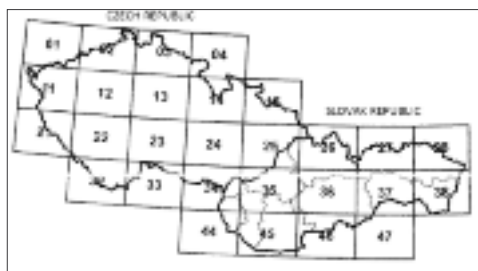
Nástroje a vybavenie

Existuje množstvo softvérového vybavenia, ako aj online serverov zaoberajúcich sa kartografickým hodnotením. V súčasnosti patrí medzi najviac využívané GIS produkty Google EARTH, QGIS Desktop a ArcGIS Desktop (ESRI). Medzi spomínanými ponúka najkomplexnejšie riešenie spracovania dát pre výskum práve ArcGIS. Mapový server Google EARTH predstavuje databázu satelitných snímok, je však možné v ňom vytvoriť jednoduché geografické prvky. Všetky systémy by však mali byť kompatibilné s prenosnými zariadeniami GPS, ktoré by mali byť technickou výbavou etnografov skúmajúcich územné konfigurácie a distribúcie kultúrnych javov.

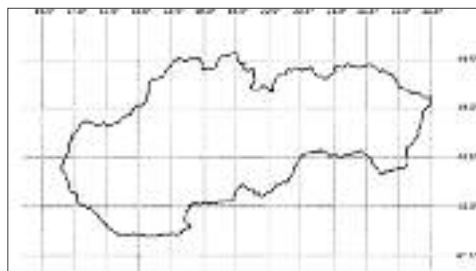
Zobrazovacie a súradnicové systémy

Každý prvok, projektovaný v GIS obsahuje priestorovú referenciu, ktorá obsahuje špecifickú informáciu o projekcii. Existuje mnoho spôsobov geografického zobrazovania používaných pre aplikovaný výskum. V slovenských pomeroch bývajú najčastejšie používané nasledujúce zobrazovacie systémy:

1. **Krovak**(obr. 3) – Špecifický zobrazovací systém vytvorený v roku 1922 Josefom Křovák. Je založený na referenčnej súradnicovej sieti JTSK. Tvorí mapovú osnovu civilných topografických máp (Pravda, Kusendová, 2007). Na území Slovenska bol využívaný do roku 1945 a následne od roku 1970 do súčasnosti. Súradnice sú uvádzané v dĺžkových jednotkách (metre).

Obrázok 3: Křovákovo zobrazenie – označenie základných mapových listov

Obrázok 4: Základná projekčná sieť, využívajúca koordinačný systém WGS – 84.

2. **Universal Transverse Mercator** (obr. 4) – Zobrazovací systém aktívne využívaný od roku 1950 v USA, neskôr v krajinách NATO. Na Slovensku sa používa od roku 2000. Projekcia používa súradnicový systém WGS – 84, súradnice sú vo formáte DMS (stupne, minúty, sekundy).

GEOGRAFICKÉ PRVKY

V prostredí GIS môžu byť zobrazené dva základné typy dát: *rastre* a *vektory*. Rastrové formáty obsahujú zväčša základné informačné jednotky ako zaradenie do súradnicového systému. Vektorové formáty obsahujú širokú škálu informácií – atribútov o jednotlivých prvkoch. V prostredí GIS môžu byť vytvorené a modifikované tri základné typy vektorových zobrazení: body, línie a polygóny. Na základe týchto typov je možné vytvárať súbory jednotlivých vrstiev *.shp* (*Shapefiles* – SF), ktoré obsahujú prvky s definovateľnými atribútmi v číselnom, či textovom formáte.

Bodová vrstva zahŕňa súbor prvkov, z ktorých každý reprezentuje jeden bod s jednou súradnicou X a Y v rovine a jednou súradnicou X, Y, Z v priestore (Klaučo, Weis, Gregorová, Anstead, 2014). V praxi sa bodová vrstva najčastejšie využíva ako výstup lokalít zaznamenaných pomocou GPS zariadenia.

Prvok líniovej vrstvy predstavuje v prostredí GIS spojenú množinu bodov vytvárajúcich líniu konkrétneho tvaru a orientácie. Línie sa používajú najmä na znázornenie koridorov v krajinej štruktúre: rieky, cesty, hraničné čiary atď.

Vrstva polygónov je najviac používanou sústavou prvkov v prostredí GIS. Prvky v nej znázorňujú uzatvorenú množinu bodov a línií s určitou plochou a ohraničením. Využíva sa na vymedzenie území s určitým spoločným znakom – napr. katastrálne územia, okresy, vyššie územné celky, štátne usporiadania, v etnografii je to predovšetkým rozšírenie kultúrnych znakov.

Tvorba mapového podkladu²

Za účelom spracovania geografických údajov sú používateľovi k dispozícii dve aplikácie programu. *ArcCatalog* sa využíva najmä ako prehliadač súborov geografických dát; *ArcMap* predstavuje hlavnú aplikáciu softvérového produktu, ktorá slúži na tvor-

² Ako modelový softvér bola zvolená verzia programu ArcGIS 10.2.1.

bu, modifikáciu a aranžovanie kartografického výstupu. Dáta získané zo zariadení GPS sú spravidla zakódované v súbore *.gpx* (GPS Exchange Format). Z tohto je možné ich dekódovať použitím nástroja Conversion tools, alebo vytvoriť SF priamo v softvéri konkrétneho zariadenia. Údaje spracované v Google EARTH môžu byť konvertované zo súborov vo formátoch *kml* a *kmz*.

Dôležitým krokom pri príprave mapového podkladu je definovanie súradnicového systému (*Coordination system* – CS). Všetky súbory SF by mali byť projektované súčasne v jednom konkrétnom formáte CS. V prípade detekcie konfliktu je etnografovi k dispozícii niekoľko metód transformácie CS – nie všetky však môžu mať požadovaný efekt. Po pridaní SF do dátovej časti ArcMap (*Data view*), môžu byť prvky v projektovanej vrstve vytvorené, vymazané, či topograficky modifikované použitím nástroja *edit*. Dôležitá časť editácie jednotlivých prvkov je tvorba, či korekcia atribútov, ktorá je generovaná pre každý súbor SF. Atribúty môžu byť pridané manuálne alebo automaticky – napr. výpočtom (nástroj *Calculate geometry*). Každý prvok môže byť označený podľa špecifickej skupiny atribútov (nástroj *Labelling*) vzhľadom na využitie mapového podkladu. Jednotlivé súbory SF sú v prostredí ArcMap viditeľné v závislosti od usporiadania v tabuľke *Table of Contents*.

Množstvo údajov je už spracovaných a možno ich nájsť online. Prostredníctvom nástroja *GIS Servers* v aplikácii *ArcCatalog* je možné pripojiť sa k serverom a využiť poskytované geografické vrstvy. V závislosti od používaného serveru je nutné počítať s používaním aplikovaného súradnicového systému. V prípade Slovenskej republiky je na vedecko-výskumné účely dostupný produkt Národný geoportál (geoportal.sazp.sk), či Geoportál Geodetického a kartografického ústavu SR (geoportal.sk) a iné. V spolupráci s tvorcami produktu je mnohé podklady možné používať pre terénny výskum. Najhodnotnejšími zisteniami sú však lokalizácie javu získané etnografmi. Tu za zmienku stoja verejne dostupné vrstvy vytvorené spoločnosťou ESRI pre ArcGIS (server.arcgisonline.com).

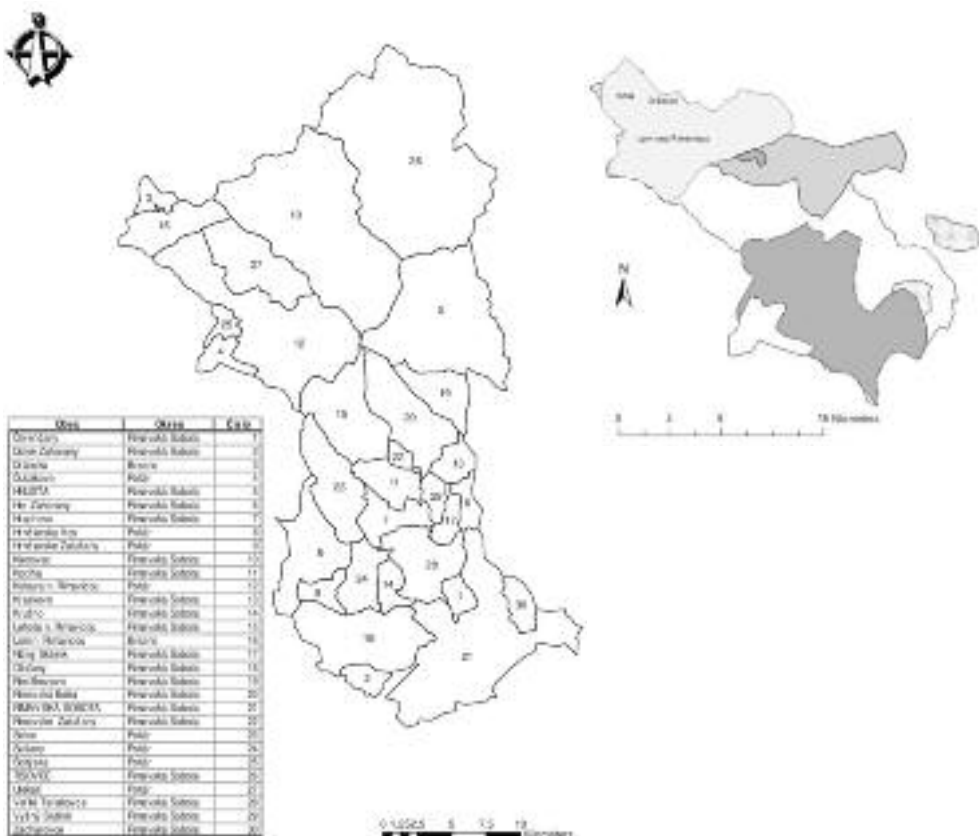
Kartografický výstup etnografie

V záujme korektného výstupu vytvorenej mapy je nutné pridať doplnujúce segmenty v zobrazení *Layout view*: legendu, mierku a ukazovateľ svetových strán, ktoré patria k neoddeliteľným častiam mapového podkladu. V prostredí ArcGIS existuje množstvo vzorov, podľa ktorých môžu byť tieto prvky zobrazené a následne umiestnené na ľubovoľnej časti mapového výstupu (obr. 4). Po záverečných korekciách a definícií veľkosti a formátu mapy je výstup pripravený na prezentáciu, prípadne tlač.

Získavanie dát v teréne je ovplyvnené rôznymi faktormi. Presnosť údajov závisí od GPS zariadenia, počasia, oblačnosti, ale aj od vegetačného krytu, či blízkosti väčších objektov. Mnohokrát sa stane, že je nepresnosť údajov zistená až pri zostavovaní mapového podkladu. Vtedy je vhodné použiť letecké a satelitné snímky. Tie môžu byť dostupné voľne na internete, či na serveri Google EARTH. V prípade potreby je možné požiadať Topografický ústav plukovníka Jána Lipského³ o historické letecké snímky na výskumné a edukačné účely. Veľmi obľúbenými nástrojmi zobrazujúcim historický stav územia Slovensku je Historická ortofotomapa Slovenska, voľne prístupná Centrom excelentnosti pre podporu rozhodovania v lese a krajine, Technickej univerzity Zvolen⁴.

3 Kontakt : topu_info@mil.sk(www.topu.mil.sk)

4 <http://mapy.tuzvo.sk/HOFM/>

Obrázok 5a, b, c: Kartografický výstup vkladania etnografických dát - jazyk a používanie nárečí na (a) Slovensku, (b) časti Malohontu (celok 29) a (c) skúmanej oblasti Sihlianskej planiny (celky 3, 16, 27). Legenda: *dialekty Oravy (svetlošedá), sklársky dialekt (strednešedá), gemerské nárečie - nárečie hornej Rimavice (tmavošedá), rómčina (šrafované)*

Snímky predstavujú rastrový formát, ktorý je možné georeferencovaním (*Georeferencing*) umiestniť do vyhovujúcej polohy, resp. definovať jeho súradnicový systém. Pri georeferencovaní je nutné dbať na čo najväčšiu presnosť údajov. V prípade, že používame pre kvalitatívnu analýzu nástroje QDAS, môžeme naše zistenia lokalizovať nielen v aktuálnych rastroch, ale aj v rastroch historických.

ZÁVER

V článku autori uviedli dva spôsoby získavania, analýzy a lokalizácie digitálnych dát, ktoré v súčasnosti používajú. V oblasti etnológie a antropológie sú evidované štúdie a vedecko-výskumné projekty, kde sa uvedené nástroje k podpore terénneho výskumu používajú. Ich rozšírenie je porovnateľné s inými disciplínami, no potenciál je podľa nášho názoru väčší. Na zreteli by sme mali mať predovšetkým užitočnosť týchto nástrojov pri tímovej práci s veľkým počtom terénnych dát, pri veľkom počte priestorových dát a znakov a pri práci s dynamickými a evolučnými javmi kultúry. Podľa mienky autorov sa niektoré nástroje nachádzajú v počítačoch kolegov najmä zo zvedavosti. Je potrebné prízvukovať, že bez digitalizácie a systematického vkladania empirických dát takto nemajú pre naše disciplíny žiadne uplatnenie. Počet výskumníkov, ktorí používajú pri analýzach takéto podporné nástroje, pritom rastie. Toto naznačuje nárast publikovaných štúdií v roku 2012, kde sa použili napríklad CAQDAS nástroje (50%). V štúdií Megan Woodsovej, Treny Paulusovej, Davida Atkinsa a Roba Macklina môžeme rozpoznať, ako sa rozširujú oblasti, v ktorých sa môžu tieto nástroje uplatniť (Woods, Paulus, Atkins & Macklin, 2016). V štúdiách sa najviac (95,3%) uvádzalo použitie QDAS pri kvalitatívnych analýzach, menej pri štúdiách, kde sa používali kvalitatívno-quantitatívne metódy (4,72%). To môžeme vysvetliť pomerne neskorým prepojením a konektivitou QDAS s kvantitatívnymi softvérmi (SPSS). Doposiaľ sa hľadá „priateľský“, bežný a používateľský model uplatňovania „zmiešanej metódy“ (*mixed method*) v etnografii. Toto hľadanie sa odzrkadľuje aj v rozmanitosti označenia metód, ktoré boli v štúdiách označené.

Tabuľka 4: Uplatnenie nástrojov CAQDAS pri štúdiách indexovaných v databáze Scopus v rokoch 1994–2013 (zdroj: Woods, Paulus, Atkins & Macklin, 2016)

nástroj CAQDAS Druhy dát	ATLAS.ti™		NVivo™		Spolu	
	Štúdie	%	Štúdie	%	Štúdie	%
Interview	233	66.8	326	78.7	559	73.3
Focus groups	115	33.0	64	15.5	179	23.5
Dokumenty	37	10.6	55	13.3	92	12.1
Záznamy z pozorovania	47	13.5	40	9.7	87	1.4
Dotazník alebo anketa	27	7.7	51	12.3	78	10.2
Video alebo obrazové dáta	16	4.6	11	2.7	27	3.5
Dáta komunikácie a konverzácie	11	3.2	15	3.6	26	3.4
Online dáta zo sociálnych sietí	5	1.4	8	1.9	13	1.7
Ostatné	6	1.7	5	1.2	11	1.4
Analýza webstránok	1	0.3	6	1.4	7	0.9

n = 763 empirických štúdií

Najväčší potenciál vidíme v aplikovanom výskume a pri výskume v medzidisciplinárnych tímoch. Výsledky terénnych zistení etnografov sú potom k dispozícii viacerým odborníkom, ktorí k nim môžu pridať odborné expertízy z perspektívy vlastných vied. Presné, vizualizované a lokalizované zistenia navyšujú hodnotu etnografií a obohacujú výskum smerom k ideálnemu prepojeniu operacionalizmu a interpretativizmu.

Autori v štúdií uviedli nástroje, ktoré je v súčasnosti možné používať v užívateľskom prostredí etnografov – jednotlivcov. Práca na analýzach etnografií však čoraz viac vyžaduje tímovú spoluprácu. Zosieťovaním výskumníkov sa mnohé z týchto činností darí spájať. Autori vyzdvihujú možnosti voľného prístupnosti dát a zdieľania dát vo voľne prístupných databázach. Jednoznačne sa stavajú za úsilie etnologických a antropologických pracovísk vybudovať si vlastné „laboratória“ digitálnej humanistiky (*digital humanities*). Ich význam by okrem funkcie archívu, analytického pracoviska a sieťového uzlu zdieľania etnografických databáz ocenili aj jednotliví etnografi z radov výskumníkov, pedagógov a študentov, ktorí by mohli pri práci používať aktuálne a plne legalizované softvérové a hardvérové nástroje. Na záver by sme radi dopriali všetkým kolegom, ktorí tieto alebo ďalšie mnohé iné nástroje pri práci používajú, dostatok podpory pri získavaní uplatniteľných projektov.

LITERATÚRA

- Aarne, A., Thompson, S. (1961). The Types of the Folk-Tale. A Classification and Bibliography. *FF Communications, No. 184*, Helsinki: Academia Scientiarum Fennica.
- Akinbami, C. A. O., Aransiola, J. O. (2016). Qualitative exploration of cultural practices inhibiting rural women entrepreneurship development in selected communities in Nigeria. *Journal of Small Business & Entrepreneurship* 28(2), 151–167.
- Allan, G. (2003). A critique of using grounded theory as a research method. *Electronic Journal of Business Research Methods*, 2(1), 1–10.
- Averill, J. B. (2002). Matrix analysis as a complementary analytic strategy in qualitative inquiry. *Qualitative Health Research*, 12(6), 855–866.
- Bampton, R., Cowton, Ch. J. (2002). The E-interview. *Forum: Qualitative Sozialforschung / Forum: qualitative social research*, 3(2), Art. 9, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs020295>.
- Barry, C. A. (1998). Choosing Qualitative Data Analysis Software: Atlas/ti and Nudist Compared. *Sociological Research Online*, 3(3), 1–13.
- Bazeley, P. (2002). The evolution of a project involving an integrated analysis of structured qualitative and quantitative data: from N3 to NVivo. *International Journal of Social Research Methodology*, 5(3), 229–243.
- Blismas, N, Dainty, A. (2003). Computer-aided qualitative data analysis: panacea or paradox? *Building Research and Information*, 31(6), 455–463.
- Bogatyrev, P. (1971). Příspěvek k strukturální etnografii. In: J. Kolár (Ed.), *Souvislosti tvorby*, Praha: Odeon, s. 64–67.
- Bourdon, S. (2002). The Integration of Qualitative Data Analysis Software in Research Strategies: Resistances and Possibilities. *Forum Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research* [On-line Journal], 3(2), Available at: <http://www.qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm>.
- Brown, D. (2002). Going Digital and Staying Qualitative: Some Alternative Strategies for Digitizing the Qualitative Research Process. *Forum: Qualitative Sozialforschung / Forum: qualitative social research*, 3(2), Art. 12, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0202122>.
- Collier, J. Jr. (1995). Photography and Visual

- Antropology. In: P. Hockings (Ed.), *Principles of Visual Anthropology*, New York: Mouton de Gruyter, s. 250–253.
- Daintith, J. (2009). *A dictionary of physics*. Oxford: Oxford University Press.
- Denzin, N. K. (1998). Interpretive Ethnography for the Next Century. *Journal of Contemporary Ethnography*, 28(5), 510–519.
- Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (1995). Transforming Qualitative Research Methods: Is It a Revolution? *Journal of Contemporary Ethnography*, 24(3), 349–358.
- di Gregorio, S., Davidson, J. (2008). *Qualitative research design for software users*. New York: Open University Press.
- Dohan, D., Sánchez-Jankowski, M. (1998). Using computers to analyse ethnographic field data: theoretical and practical consideration. *Annual Review of Sociology*, 24, 477–498.
- Drápala, D. (2015). Geografický informačný systém tradičnej ľudovej kultúry (1750 – 1900) – sofistifikovaná výskumná infraštruktúra českej etnologie. *Etnologické rozpravy*, 22(1), 24–40.
- Dyshkant, N. (2013). Comparison of Point Clouds Acquired by 3D scanner. In: R. Gonzalez-Diaz, M. J. Jimenez, B. Medrano (Eds.), *Discrete Geometry for Computer Imagery, Lecture notes in computer science*, Vol. 7749. Springer: Berlin, Heidelberg.
- Ekman, P. (2003). *Emotions Revealed*. New York: Times Books, Henry Holt and Company.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska (1995). Veda: Bratislava.
- Etnografický atlas Slovenska (1990). Veda: Bratislava.
- Finfgeld-Connett, D. (2014). Use of content analysis to conduct knowledge-building and theory-generating qualitative systematic reviews. *Qualitative Research*, 14(3), 341–352.
- Friese, S. (2013). „ATLAS.ti.“ *ATLAS.ti Scientific Software Development GmbH*. 25. september 2013. http://www.atlasti.com/uploads/media/atlasti_v7_manual_201301.pdf (cit. 23. september 2013).
- García-Horta, J. B., Guerra-Ramos, M. T. (2009). The Use of CAQDAS in Educational Research: Some Advantages, Limitations and Potential Risks. *International Journal of Research & Method in Education*, 32(2), 151–165.
- Hammersley, M., Atkinson, P. (1995). *Ethnography: Principles in Practice*. London: Routledge.
- Hendl, J. (2005). *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hendl, J. (2006). *Přehled statistických metod zpracování dat: analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hutchison, A. J., Johnston, L. H., Breckon, J. D. (2010). Using QSR-NVivo to facilitate the development of a grounded theory project: an account of a worked example. *International Journal of Social Research Methodology*, 13(4), 283–302.
- Hwang, S. (2008). Utilizing Qualitative Data Analysis Software. *Social Science Computer Review*, 26(4), 519–527.
- Chih, H. S. (2008). Teamwork Involving Qualitative Data Analysis Software. Striking a Balance Between Research Ideals and Pragmatics. *Social Science Computer Review*, 26(3), 350–358.
- Jung, J.-K. (2009). Computer-Aided Qualitative GIS: A Software-Level Integration of Qualitative Research and GIS. In: M. Cope, S. Elwood (Eds.), *Qualitative GIS: A Mixed Methods Approach*. London: SAGE.
- Kelle, U. (1997). Theory Building in Qualitative Research and Computer Programs for the Management of Textual Data. *Sociological research online*, 2(2), 11–12.
- Klaučo, M., Weis, K., Gregorová, B., Anstead, L. (2014). *Geografické informačné systémy 1*. Banská Bystrica: Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela – Belianum.
- Koordináčne centrum tradičnej ľudovej kultúry pri SEUK-u (2010). Preservation of traditional folk culture. In: *Inventarisation of traditional people culture.*, 0–23. Bratislava: SEUK.
- Lee, R. M., Fielding, N. (1996). Qualitative Data Analysis: Representations of a Technology: A Comment on Coffey, Holbrook and Atkinson. *Sociological Research Online*, 1(4), 1–6.
- Lévi-Strauss, C. (2000). *Štruktúrálna antropológia II*. Bratislava: Kalligram.
- Longhofer, J., Floersch, J., Hoy, J. (2012). *Qualitative Methods for Practice Research*. Oxford University Press.
- MacMillan, K., Koenig, T. (2004). The Wow Factor: Preconceptions and Expectations for Data Analysis Software in Qualitative

- Research. *Social Science Computer Review*, 22(2), 179–186.
- MacQueen, K. M. (1998). Codebook Development for Team-Based Qualitative Analysis. *Cultural Anthropology Methods*, 10(2), 31–36.
- Mead, M. (1963). Anthropology and the camera. In: W. D. Morgan (Ed.), *The Encyclopedia of Photography*, Vol. 1. New York: Greystone.
- Morison, M., Moir, J. (1998). The role of computer software in the analysis of qualitative data: efficient clerk, research assistant or Trojan horse? *Journal of Advanced Nursing*, 28(1), 106–116.
- Muhr, T. (1991). ATLAS/ti - a prototype for the support of text interpretation. *Qualitative Sociology*, 14(4), 349–371.
- Murin, I. (2009). *Neverbálna komunikácia v ritualizovanom správaní*. Banská Bystrica: Fakulta prírodných vied UMB.
- O'Reilly, K. (2012). *Ethnographic methods*. Abingdon: Routledge.
- Petráň, T. (2011). *Ecce Homo. Esej o vizuální antropologii*. Pardubice: Univerzita Pardubice.
- Petrusek, M. (1993). *Teorie a metoda v moderní sociologii*. Praha: Karolinum.
- Pink, S. (2005). Classifying and Interpreting Photographic and Video Materials. In: S. Pink, *Doing Visual Ethnography*, s. 94–114. London: SAGE Publications.
- Potter, J., Hepburn, A. (2005). Qualitative interviews in psychology: problems and possibilities. *Qualitative Research in Psychology*, 2(4), 281–307.
- Pravda, J., Kusendová, D. (2007). *Aplikovaná kartografia*. Bratislava: Geo-grafika.
- Richards, T., Richards, L. (1991). The NUDIST qualitative data analysis system. *Qualitative sociology*, 14(4), 307–324.
- Ritchie, J., Lewis, J. (2003) *Qualitative Research Practise: A Guide for Social Science Students and Researchers*. Londýn: SAGE Publications.
- Sandelowski, M. (2003). Combining Qualitative and Quantitative Sampling, Data Collection and Analysis Techniques in Mixed-Method Studies. *Research in Nursing & Health*, 23(3), 246–255.
- Sanders, P. S., Woodward, S. A. (2014). Veracity of the Archive: A Research Approach to the Collection and Verification of Urban Morphological Records Using Qualitative Data Analysis Software. *Journal of Map & Geography Libraries*, 10(2), 173–203.
- Seale, C., Rivas, C. (2012). Using software to analyze qualitative interviews. In: J. F. Gubrium, J. A. Holstein, A. B. Marvasti, K. D. McKinney (Eds.), *The SAGE handbook of interview research: the complexity of the craft*, s. 427–442. Londýn: SAGE Publications Inc.
- Secrist, C., de Koyer, I., Bell, H., Fogel, A. (2002). Combining Digital Video Technology and Narrative Methods for Understanding Infant Development. *Forum: Qualitative Sozialforschung / Forum: qualitative social research*, 3(2), Art. 24, <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:0114-fqs0202245>.
- Snow, D. A., Morrill, C. (1995). Ironies, puzzles, and contradictions in Denzin and Lincoln's vision for qualitative research. *Journal of Contemporary Ethnography*, 24(3), s. 358–362.
- Tesch, R. (1988). The qualitative researcher and the computer. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 1(2): 179–183. DOI: 10.1080/0951839880010206
- Tummons, J. (2014). Using Software for Qualitative Data Analysis: Research Outside Paradigmatic Boundaries. In: M. Hand, S. Hillyard (Eds.), *Big Data? Qualitative Approaches to Digital Research (Studies in Qualitative Methodology, Volume 13)*. Emerald Group Publishing Limited, s. 155–177.
- Vas, T. (2013). *Catalogue of Instruments for Measuring Culture*. Greensboro: University of North Carolina.
- Wittel, A. (2000). Ethnography on the Move: From Field to Net to Internet. *Forum: Qualitative Sozialforschung / Forum: Qualitative Social Research*, 1(1), Art. 21, <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/cit.8.apríla2016>.
- Woods, M., Paulus, T., Atkins, D., Macklin R. (2016). Advancing qualitative research using qualitative data analysis software? Reviewing potential versus practise in published studies using ATLAS.ti and NVivo, 1994–2013. *Social Science Computer Review*, 34(5), 597–617.
- YaleUniversity (1940). *Human Relations Area Files. Outline of Cultural Materials - Online*. <http://hraf.yale.edu/resources/reference/outline-of-cultural-materials/> (cit. 12. januára 2017).

O AUTOROCH

IVAN MURIN – terénny etnograf s antropologickým a etnologickým záujmom skúmať generačný prenos kultúry. Pri analýzach etnografií používa metódy podporujúce digitálnu konvergenciu dát. Je odborným asistentom na Katedre sociálnych štúdií a etnológie, Filozofickej fakulte Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a hosťujúcim prednášateľom na Fakulte humanitných štúdií na Univerzite Karlovej v Prahe.

PAVOL MIDULA – doktorand na Fakulte prírodných vied Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Aktívne sa zaoberá štúdiom fyto-remediácie a aplikáciou moderných technológií v danej problematike. Medzi najvýznamnejšie metódy jeho výskumu patrí využitie geografických informačných systémov (GIS), najmä interpolačných metód v problematike ochrany životného prostredia. V súčasnosti sa zúčastňuje aj na výskume možností využitia aplikácií GIS v oblasti spoločenských vied.

DIGITALIZÁCIA A MULTIMEDIÁLNE PREZENTAČNÉ
PRODUKTY NÁRODNÉHO OSVETOVÉHO CENTRA –
EPIZÓDY JEDNÉHO DIGITALIZAČNÉHO PROJEKTU
Digitisation and Multimedia Presentation Products
of the National Centre of Culture and Further
Education – the Episodes of One Digitisation Project

LUCIA DITMAROVÁ

DOI 10.26363/SN.2018.1.04

© Ústav etnológie SAV

Mgr. Lucia Ditmarová, PhD., Národné osvetové centrum, Námestie SNP 12, 812 34 Bratislava; e-mail: lucia.ditmarova@nocka.sk

In 2015, the *National Centre of Culture and Further Education (NOC)* as one of the memory and archive institutions joined the single platform for the preservation, long-term archiving and disclosure of the information potential of cultural heritage collections. The text deals with the digitisation project *NOC – Digitisation and multimedia presentation products of the National Centre of Culture and Further Education*. The main purpose of the text is to present this digitisation project and highlight the process of digitisation of cultural items from the NOC archive and related issues and observations from the perspective of the project's expert sponsor.

Key words: digitisation, cultural heritage, National Centre of Culture and Further Education, non-professional art

Kľúčové slová: digitalizácia, kultúrne dedičstvo, Národné osvetové centrum, neprofesionálne umenie

How to cite: Ditmarová, L. (2018). Digitalizácia a multimediálne prezentačné produkty Národného osvetového centra – epizódy jedného digitalizačného projektu. *Slovenský národopis*, 66(4), 80–96, doi: 10.26363/SN.2018.1.04

ÚVOD

Digitálna knižnica a digitálny archív, Digitálna galéria, Digitálny pamiatkový fond, Digitálna audiovizia, Digitálne múzeum, Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry a ďalšie. Všetky vyššie spomenuté názvy patria národným digitalizačným projektom, ktoré vznikli so spoločným cieľom zachovať slovenské kultúrne dedičstvo, a to práve digitalizáciou publikácií, výtvarného umenia, architektonických pamiatok, audiovizuálnej tvorby, muzeálnych zbierok či prejavov tradičnej ľudovej kultúry. Medzi tieto sa v roku 2015 zaradil aj projekt *Národného osvetového centra (NOC) – Digitalizácia a multimediálne prezentačné produkty Národného osvetového centra (DMPP NOC)*.¹

1 DMPP NOC je jedným z národných projektov *Operačného programu Informatizácia spoločnosti*, prio-

Hlavným cieľom nasledujúceho textu je priblížiť projekt *DMPP NOC* vo viacerých rovinách jeho zamerania a poukázať na skutočnosti, s ktorými sa môžu ľudia či inštitúcie pri digitalizácii stretnúť. Hlavným východiskom textu je vlastná skúsenosť s daným projektom z pozície odbornej garancie projektu.

Text je rozdelený na štyri časti. V prvej v krátkosti charakterizujem aktivity, ciele a výstupy projektu. Druhá a tretia časť je zameraná na jednotlivé fázy projektu – od jeho formovania až po súčasnosť – a vo štvrtej sa venujem digitalizácii ako komplexnému procesu v kontexte tvorby digitálneho fondu *NOC*.

O PROJEKTE V SKRATKE

NOC (predtým *Osvetový ústav*) ako kultúrno-osvetová inštitúcia zastrešujúca rôzne odvetia neprofesionálneho umenia sa do digitalizácie kultúrneho dedičstva zapojilo v apríli 2015. Koniec realizácie projektu bol stanovený o osem mesiacov neskôr – na december 2015. Zdanie v tomto prípade neklame a s odstupom času si všetci zainteresovaní môžeme potvrdiť, že času bolo pomerne málo a nárokov veľa. Aj napriek časovej tiesni sa však podarilo projekt priviesť do úspešného konca, pričom do svojej päťročnej udržateľnosti vstúpil v roku 2016.

Hlavným cieľom projektu bola digitalizácia objektov kultúrneho dedičstva a takisto ďalšie zhodnocovanie už zdigitalizovaných kultúrnych objektov.² Vychádzajúc z týchto cieľov bol projekt rozdelený na dve hlavné aktivity – 1) interná a externá digitalizácia a 2) tvorba multimediálnych prezentačných produktov.

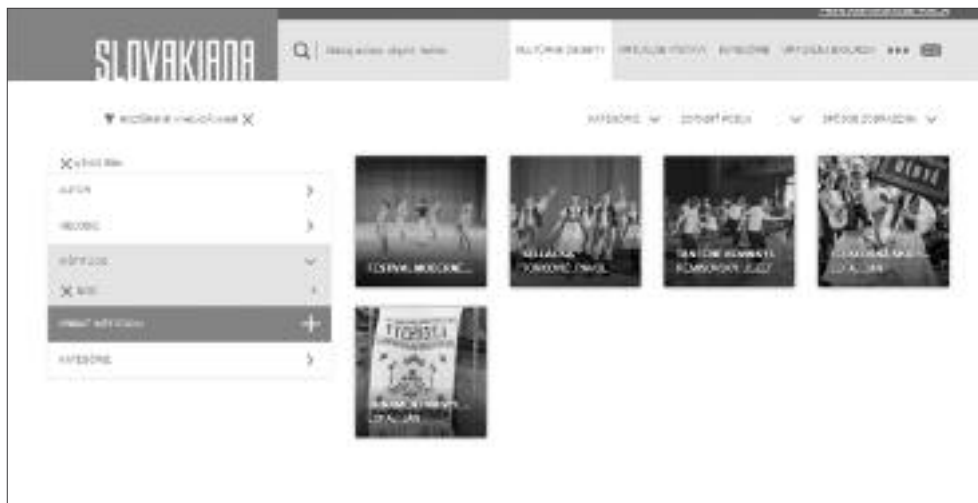
Výsledkom prvej aktivity boli zdigitalizované širokospektrálne tematicky zamerané filmové, textové, grafické a fotografické objekty z archívu *NOC*. V rámci druhej aktivity boli v spolupráci s ďalšími pamäťovými a fondovými inštitúciami³ vytvorené 3D animácie a náučné videá týkajúce sa slovenských pamiatok, či múzejných alebo galerijných kultúrnych objektov. Počas projektu bolo zdigitalizovaných 1339 kultúrnych objektov a vytvorených 90 multimediálnych prezentácií.

NA POČIATKU

Päť ľudí, dve kancelárie, sedem počítačov, jeden skener a tisícky kultúrnych objektov. Takto by sa dal popísať počiatok celého projektu, kde sa stretli absolventi muzikológie, ekonómie, etnológie a audiovizuálnych štúdií v pozíciách projektovej a finančnej manažérky, odbornej garantky a dvoch odborných pracovníkov – digitalizátora a digitalizátorky. Tomuto však predchádzalo urýchlené zorientovanie sa v téme a projekte, a to priamo počas jeho realizácie.

ritnej osi 2 „Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry“. Pozri bližšie na <http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fondy/projekt-dmpp>.

- 2 Kultúrny objekt je „hmotný, uchopiteľný, reálny predmet (napr. kniha, obraz), ale aj objekt nemateriálnej povahy (napr. ľudový tanec, pracovný postup), ktorý má trvalý vedecký, historický, kultúrny alebo umelecký význam. Za predmet kultúrnej hodnoty sa považuje aj prírodnina, ktorá má schopnosť vypovedať o vývoji prírody a má trvalý vedecký a historický význam“ (Slovník pojmov, n.d.).
- 3 V rámci projektu *NOC* spolupracovalo s *Pamiatkovým úradom Slovenskej republiky (PÚSR)*, *Slovenskou národnou galériou (SNG)* a *Múzeom Slovenského národného povstania (MSNP)*.

Obr. 1: Objekty NOC na Slovakiana, archív NOC

Keďže jedným zo všeobecných cieľov národných projektov digitalizácie bolo prezentovať kultúrne objekty v ich digitálnej podobe na portáli kultúrneho dedičstva *Slovakiana.sk*⁴, bolo potrebné v rámci projektu *DMPP NOC* nastaviť pomerne náročné technické požiadavky na digitálne objekty i rôzne procesy, aby sa mohli kultúrne objekty v digitálnej podobe prezentovať širokej verejnosti cez spomínanú platformu.

Jednou z prvých vecí, ktorá mi do súčasnosti utkvela v pamäti, bol komunikačný jazyk. Neznámy jazyk projektov informatizácie a ich manažérov, analytikov, digitalizátorov, či IT špecialistov, ktorí boli do digitalizačných projektov zapojení už niekoľko rokov. Prvé stretnutia obsahovali len množstvo skratiek, pojmov a vyjadrení, ktoré pre človeka práve zaangažovaného z prostredia spoločenských a humanitných vied neboli veľmi zrozumiteľné.

Na obsiahle vysvetľovanie však nebol príliš čas a bolo potrebné urobiť prvé kroky: vybrať objekty, ktoré vstúpia do procesu digitalizácie, školiť sa, vytvoriť časový harmonogram, metodiku, nastaviť technické požiadavky, zabezpečiť finančné riadenie, nakúpiť techniku a nábytok, presťahovať sa, rokovať so spolupracujúcimi inštitúciami a množstvo ďalších nevyhnutných aktivít, aby sme reálne mohli začať. Ideálne všetko naraz a hneď.

V tomto období, keď sa projekt preklápal z papiera do reality a my sme formovali sami seba do žiadúcej roly, ktorú budeme v projekte zastávať, sa neraz stalo, že manažér bol aj odborný pracovník, archivár, kontrolór kvality, analytik alebo technik v jednej osobe. To ale nebolo úplne na škodu, pretože nám to v budúcnosti uľahčilo komunikáciu a porozumenie jednotlivým digitalizačným procesom nielen v rámci projektu.

4 Portál kultúrneho dedičstva *Slovakiana.sk* je hlavným výstupom ďalšieho národného projektu *NOC Centrálna aplikačná infaštruktúra a registratúra (CAIR)* a sprístupňuje širokej verejnosti výsledky digitalizačných projektov rezortu kultúry na jednom mieste. Pozri bližšie na <http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fondy/projekt-cair> a <https://www.slovakiana.sk/>.

AKO TO BOLO A ČO Z TOHO VZNIKLO

Projekt by sa dal v rámci svojej realizácie rozdeliť na tri fázy: 1) prípravná, 2) realizačná a 3) udržateľná, ktorých jednotlivé činnosti sa niekedy prelínali, a to vždy v závislosti od aktuálnych požiadaviek a stavu procesov.

Prvú – prípravnú fázu tvorili stretnutia na dennej báze s externými dodávateľmi služieb a ďalšími spolupracujúcimi inštitúciami. Boli to subjekty a inštitúcie, ktoré zastrešovali technickú podporu, nastavovali špecifikácie z hľadiska portálu, spolupracovali pri externej digitalizácii a takisto pri tvorbe náučných videí a animácií.

V tejto fáze bolo potrebné dohodnúť predovšetkým časový harmonogram, metódu a technické podmienky a parametre výstupov prvej aktivity projektu – digitalizácie. Museli sme si odpovedať na otázky ako napr. čo digitalizovať, ako to digitalizovať, v akom formáte a štruktúre, dokedy a pod.

Súbežne sa nastavoval aj harmonogram a technické podmienky výstupov internej digitalizácie.

V súvislosti s digitalizáciou prebiehal tiež výber kultúrnych objektov z archívu NOC. Keďže v tom čase boli dané objekty skatalogizované len vo forme tabuliek a zoznamov, bolo časovo pomerne náročné študovať tieto zoznamy a spájať ich s reálnym fyzickým obsahom uloženým v nie vždy systematicky usporiadanom archíve.

Odborní pracovníci projektu strávili týždne v podzemí NOC s rúškami na tvári a rukavicami na rukách, aby dôkladne prezreli všetky dostupné materiály a z nich následne vybrali objekty určené na digitálnu konverziu.

Kritériá výberu boli viaceré a nezáviseli len od toho, že sa daný obsah v archíve fyzicky nachádzal a bol „vhodný“ na digitalizáciu, či už z hľadiska technických možností digitalizácie, hodnoty jeho obsahu, fyzického stavu a pod.

Aby nedošlo k vytváraniu duplícít a digitalizovaniu už zdigitalizovaného, či porušovaniu autorských práv, bolo potrebné brať do úvahy aj obsah ďalších archívov štátnych inštitúcií, ktoré už mohli mať daný objekt v digitálnej podobe, resp. plánovali ho digitalizovať. S týmto sme sa stretli okrem iného napr. pri filmových pásoch, ktoré mohli byť kópiami filmov autorsky chránených alebo už zdigitalizovaných napr. v inštitúciách *Rozhlas a televízia Slovenska (RTVS)* alebo *Slovenský filmový ústav (SFÚ)*. Bolo nutné spojiť sa s danými inštitúciami a „porovnať“ si zoznamy svojich archívov.

Na základe mnohých faktorov sa následne podarilo vytvoriť jeden ucelený zoznam, ktorý obsahoval 328 bulletinov z podujatí NOC, 199 kusov 16 a 35 mm filmov (prevažne dokumentárnych), 31 fotoalbumov z oblasti neprofesionálnej divadelnej tvorby, 198 fotografií z Folklórneho festivalu Východná a 583 plagátov prevažne z podujatí NOC.

Objekty, ktoré boli určené na externú digitalizáciu – bulletin, filmy a plagáty – bolo takisto potrebné adekvátne pripraviť na bezpečný prevoz do cieľovej stanice ich digitálnej konverzie, čo takisto, najmä pri plagátoch spred 50 rokov s rozmermi až A0, nebolo vôbec jednoduché.

V rámci druhej aktivity v prvej fáze realizácie projektu prebiehala spolupráca s PÚSR, SNG a MSNP ohľadom výberu už zdigitalizovaných objektov, z ktorých sa následne vytvárali 3D animácie a náučné videá.

Prioritou bolo vybrať tie najvýznamnejšie slovenské kultúrne pamiatky a múzejné i galerijné artefakty. Avšak výber neprebíhal len z hľadiska ich jedinečnosti, ale tiež z hľadiska náročných technických požiadaviek ich digitálnej podoby.

Tvorba 3D animácií a náučných videí vyžadovala špecifickú formu digitalizácie

Obr. 2: *Heligonkár*, 1996, foto: Peter Berčík, archív NOC

daných objektov, preto výber prebiehal, okrem účasti pracovníkov *DMPP NOC* a kurátorov jednotlivých inštitúcií, aj v spolupráci s technickými expertmi, ktorí digitalizáciu a tvorbu animácií a videí realizovali. V súvislosti s tým bolo potrebné k finálnemu zoznamu vybrať do zálohy aj niekoľko ďalších „náhradníkov“, keby sa v procese tvorby videí a animácií zistilo, že zo zdigitalizovaného materiálu nie je možné požadovanú prezentáciu daného kultúrneho objektu vytvoriť.

Po niekoľkých mesiacoch od počiatku projektu, keď už boli všetky zoznamy kultúrnych objektov vybraných na digitalizáciu a tvorbu videí uzavreté, prišla očakávaná realizačná fáza projektu. Stretnutí, na ktorých sme konkrétne špecifikovali technické parametre výstupov internej a externej digitalizácie⁵, už bolo o trochu menej, náročnosť realizovaných aktivít o trochu vyššia.

Priviezli nám skener. A to bola veľká vec. Nielen metaforicky, ale aj fyzicky. Prístroj s rozmermi 88 x 85 x 110 cm, ktorý sa po pomerne komplikovanom prenose v rámci našej budovy umiestnil u nás v kancelárii, väčšina z nás videla prvýkrát. V porovnaní s ostatnými spolupracujúcimi inštitúciami, ktoré majú technicky mnohokrát náročnejšie vybavenie, nič extra, ale my sme konečne mohli začať digitalizovať. Zaškoliť nás prišli traja odborníci na tento konkrétny typ skenera. Spočiatku zjavne komplikovaný proces sa postupne stal bežnou súčasťou nášho pracovného života. Po zhruba dvoch týždňoch testovania digitálnej konverzie rôznych typov 2D objektov⁶ na danom prístroji sa odborní pracovníci pustili do „riadnej“ digitalizácie fotografií a fotoalbumov z archívu *NOC*.

Digitalizované fotografie sa obsahovo viažu k najstaršiemu slovenskému folklórnemu festivalu vo Východnej, ktorého hlavným realizátorom je práve *NOC*. Prevažne dokumentárne analógové čiernobiele fotografie boli súčasťou výstavy realizovanej pri jubilejnom 45. ročníku festivalu v roku 1999. Dokumentujú priebeh i účastníkov podujatia v približnom rozmedzí rokov 1955–92.⁷ Možno medzi nimi nájsť aj umelec-

5 Išlo o technické parametre týkajúce sa formátov digitálnych objektov, priečinkovú štruktúru a jej obsah, formáty metadát a pod. Bližšie pozri v časti textu „Analóg do digitálu alebo nový život kultúrnych objektov“.

6 2D objekty sú „dvojjazerné umelecké diela a mapy, napríklad fotografie, rytiny, maľby, plagáty, pohľadnice“ (Slovník pojmov, n.d.).

7 Uvádžam údaje rokov, ktoré sú nám známe a boli dohľadané. Keďže nie pri všetkých fotografiách bol uvedený časový údaj, môžu vzniknúť isté časové odchýlky. Avšak vzhľadom na typ fotografií, ich formát a obsah možno s určitou presnosťou povedať, že všetky vznikli v 2. polovici 20. storočia.

Obr. 3: Fotografia z fotoalbumu *Scénická žatva 1991*, foto: Filip Lašut, archív NOC

ké zábery a portréty účinkujúcich, návštevníkov, či známych osobností folklórneho hnutia, ktoré sa festivalu zúčastňovali – napr. Karol Plicka, Štefan Nosál, Rinaldo Oláh, Ján Blaho, Martin Slivka, Juraj Hamar a iní.

Ďalšou súčasťou internej digitalizácie bola digitálna konverzia fotoalbumov. Tieto sa datujú od roku 1963 do roku 1992 a obsahovo sa viažu k oblasti neprofesionálnej divadelnej tvorby. Dokumentujú priebeh divadelných podujatí, festivalov, ale aj jednotlivé súbory či inscenácie.

Najviac zdigitalizovaných fotoalbumov sa viaže k podujatiu *Scénická žatva*, ktoré je najstarším festivalom neprofesionálneho divadla v Európe. Fotoalbumy obsahujú analógové čiernobiele dokumentárne, portrétné i umelecké fotografie. A nielen to. Mnohé sú doplnené o rôzne ilustrácie a nalepené grafické materiály ako pozvánky, bulletiny, programy, zoznamy účinkujúcich, články, výstrižky, čím povyšujú súbor fotografií na akýsi „drobný archív“ daného ročníka podujatia.

Počas realizácie digitalizácie fotografií a fotoalbumov priamo v *NOC* sa uskutočňovala aj externá digitalizácia plagátov, bulletinov a filmových pásov v spolupráci s externými digitalizačnými strediskami. Takto sa postupovalo na jednej strane kvôli krátkosti času v súvislosti s množstvom daných typov objektov, a takisto kvôli nedostupnej technike v rámci *NOC*.⁸

8 Digitalizačné pracoviská, ktoré vykonávali externú digitalizáciu, boli špecializovanými inštitúciami na digitalizáciu 2D, textových a filmových objektov. Mali výkonnejšiu a predovšetkým automatizovanú techniku na digitálnu konverziu a postprodukcii, pričom v *NOC* sa všetky tieto činnosti vykonávali „ručne“, čo zabralo omnoho viac času. Zároveň na prehrávanie a digitalizáciu filmových pásov absentovala v *NOC* akákoľvek technika, takže bolo nevyhnutné tieto kultúrne objekty digitalizovať externe.

Obr. 4: 16 mm film *Tvorivo a náročne!*, 1978, Viliam Kvašňák a Peter Valach, archív NOC

Zdigitalizované plagáty a bulletiny sa obsahovo viažu najmä k podujatiam záujmovej umeleckej činnosti v rozmedzí rokov 1963–2015. Tematicky sú zamerané najmä na celoštátne postupové súťaže a festivaly neprofesionálnej umeleckej tvorby kolektívov a jednotlivcov z oblasti scénického folklorizmu (napr. FF Východná), divadla (napr. Scénická žatva, Zlatá priadka), filmu a fotografie (napr. AMFO, CINEAMA), umeleckého prednesu (napr. Hviezdoslav Kubín), hudby (napr. Strunobranie), či výtvarného umenia (napr. Výtvarné spektrum). Niektoré plagáty sa viažu aj k príležitostiam rôznych osláv a jubileí, významným osobnostiam a možno medzi nimi nájsť aj ideologické plagáty z obdobia socializmu.

Posledným typom zdigitalizovaných kultúrnych objektov v rámci projektu boli 16 a 35 mm filmové pásy. Ide o prevažne dokumentárne filmy z rokov 1949–89.⁹ Sú medzi nimi etnografické filmy a záznamy z výskumov (napr. cyklus filmov *Pri prameňoch krásy*, záznamy z výskumov z Goralska, Parchovian, Kysúc), reportážne filmy z folklórnych podujatí, tanečné filmy zaznamenávajúce choreografie folklórnych i nefolklórnych kolektívov, metodické tanečné filmy, ale aj propagandistické filmy z obdobia socializmu zachytávajúce napr. konferencie komunistickej strany alebo záujmovej umeleckej činnosti.

Človek i technika sú omylní. Preto nestačilo objekty len zdigitalizovať a uložiť do digitálneho fondu inštitúcie, ale bolo nutné každú digitálnu kópiu dôsledne skontrolovať. Pri internej digitalizácii fotografií a fotoalbumov sa kontrola kvality robila priebežne, a teda aj chyby sa priebežne odstraňovali. Pri kontrole externej digitalizácie plagátov a bulletinov sa neraz stalo, že zo dňa na deň bolo nutné skontrolovať tisíce strán alebo obrázkov kvôli následnému preskenovaniu. Asi najzaujímavejšia pre nás bola v rámci projektu kontrola kvality zdigitalizovaných filmov. Raz až dvakrát do týždňa sme prišli do štúdia, kde nám externí digitalizátori premietali filmy z nášho

⁹ Rovnako ako pri fotografiách môžu vzniknúť isté časové odchýlky, lebo pri všetkých filmoch bol uvedený časový údaj, ale vzhľadom na typ nosičov a ich obsah, filmy vznikli v 2. polovici 20. storočia.

Obr. 5: 3D animácia Bojnického hradu, archív NOC

archívu. Filmy z archívu NOC neboli vzhľadom na ich špecifické zameranie verejnosti známe, preto sme vzrušení zakaždým očakávali, aký kúsok našej histórie nám ktorý film odkryje. Ale nie je film ako film, čo sme neraz zistili pri kontrolnej „osemhodinovke“ snímok bez zvuku.

Súčastou digitalizácie bol tiež popis kultúrnych objektov, a teda tvorba metadát. Na túto bolo v prvom rade potrebné nastaviť metodiku zápisu vhodnú pre typy objektov v archíve NOC, avšak zároveň dodržať už stanovené technické špecifikácie zo strany portálu i medzinárodné štandardy zápisu metadát a v neposlednom rade si aj vybrať systém, resp. nejaký softvér na ich zápis.

Vzhľadom na všetky vtedajšie časové, finančné a ďalšie okolnosti nám prišiel ako najpriateľnejší softvér, ktorý sa už nachádzal v inštitúcii – Knižnično-informačný systém pre malé a stredné knižnice (KIS MaSK). Nie práve užívateľsky najpokročivejšia verzia systému nám dočasne poskytla prijateľné možnosti zápisu metadát, kým sme prešli na modul CAIR-u – Digitálnu knižnicu.

Ako už bolo vyššie spomenuté, v rámci druhej – realizačnej fázy projektu prebiehala popri digitalizácii aj jeho druhá aktivita – tvorba multimediálnych prezentačných produktov. Výsledkom niekoľkomesačnej práce s obrovskými objemami digitálnych dát u našich externých spolupracovníkov je Virtuálna exkurzia¹⁰, ktorá uzrela svetlo sveta v priebehu novembra 2015 na portáli *Slovakiana.sk*.

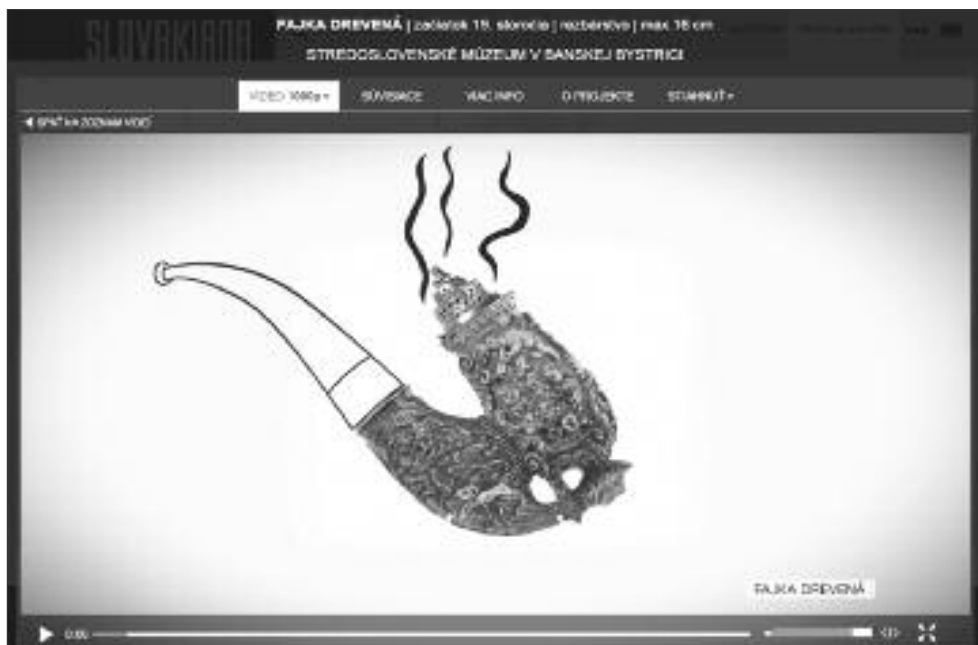
Je to priestor, kde sa človek môže myšou poprechádzať po virtuálnom múzeu¹¹, galérii¹², či pamiatkach¹³ Slovenska a vidieť hrady, zámky, chrámy, aj celé mestá z vtáčej perspektívy a pozorovať detaily, ku ktorým by sa v reálnom živote dostal len ťažko. Ak má k dispozícii aj 3D okuliare a správny monitor, o to lepšie.

10 Pozri bližšie na <https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkurzia>.

11 Pozri bližšie na <https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkurzia/virtualne-muzeum>.

12 Pozri bližšie na <https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkurzia/virtualna-galeria>.

13 Pozri bližšie na <https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkurzia/pamiatky>.

Obr. 6: Náučné video *Fajka drevená*, archív NOC

Súčasťou virtuálnej exkurzie sú dva typy prezentácií. Jednou sú 3D animácie slovenských pamiatok a múzejných zbierok. Nájdú sa medzi nimi napr. Spišský alebo Bojnický hrad, Banská Štiavnica, Bardejov, ale aj Dóm sv. Alžbety v Košiciach, či Drevený kostol Bodružal. Vo virtuálnom múzeu zas možno vidieť animácie ťažkej vojenskej techniky z 2. svetovej vojny, levitujúci meč z 11. storočia, ale aj tradičný ľudový odev, detského hojdacieho koníka alebo drevené plastiky svätcov v 3D podobe. Na prvý pohľad obyčajné videá sú spojením niekedy až státisícov snímok získaných rôznymi digitalizačnými metódami, ktoré zobrazia daný objekt do najmenšieho detailu.

Druhým typom prezentácií sú náučné videá s komentárom približujúcim významné slovenské výtvarné diela, historické denné úžitkové predmety, predmety tradičnej ľudovej kultúry, archeologické nálezy, historický nábytok či odev. Videá si možno prezrieť v rôznych úrovniach rozlíšenia od tých najnižších až po 4K a všetky sa dajú voľne stiahnuť a využívať na vzdelávacie, propagačné a ďalšie účely.

Po ukončení oboch aktivít projektu sme plynule prešli do jeho päťročnej udržateľnej fázy. Jej začiatky boli späté s personálnymi zmenami. Pôvodne jedno udržateľné miesto sa podarilo postupne navýšiť na štyroch ľudí s rôznymi typmi úväzkov na pozíciách odbornej garantky a manažérky projektu a troch odborných pracovníkov venujúcich sa digitalizácii a ďalším činnostiam, ktoré s ňou bezprostredne súvisia.

Obdobie udržateľnosti charakterizuje predovšetkým stabilizácia jednotlivých procesov rozbehnutých v realizačnom období projektu, nadstavba systémov a podmienok prezentácie kultúrnych objektov v ich digitálnej verzii na portáli *Slovakiana.sk*, viac skúseností a vedomostí, systematizácia jednotlivých činností a vytvorené podložie pre ďalšiu prácu s digitálnym kultúrnym obsahom.

Okrem toho projekt rozšíril pole svojej pôsobnosti o ďalšie typy kultúrnych objektov, ako napr. rôzne audiovizuálne nosiče (VHS kazety, LP platne, MG pásy) alebo

ďalšie 2D a textové objekty (dokumenty, kroniky, pozvánky a pod.) zamerané na rôznej oblasti neprofesionálneho umenia v rámci pôsobnosti *NOC*.

Okrem digitalizácie kultúrnych objektov z archívu sa odborní pracovníci projektu zaoberajú aj audiovizuálnou dokumentáciou podujatí *NOC*, kde sa prezentujú kolektívy a jednotlivci z radov neprofesionálnych umelcov, čím prispievajú k mapovaniu súčasného stavu a propagácii neprofesionálnej kultúry v rôznych umeleckých žánroch.¹⁴

Keďže komplexný pojem digitalizácia rezonuje (nielen) týmto textom, neopomeniem ho ani v súvislosti s projektom *DMPP NOC*, a aspoň čiastočne upriamim pozornosť na jeho viaceré úrovni priblížením niektorých procesov, ktoré môže v sebe zahŕňať a s ktorými sa možno v praxi stretnúť. Ale o tom už nižšie.

ANALÓG DO DIGITÁLU ALEBO NOVÝ ŽIVOT KULTÚRNYCH OBJEKTOV

Digitalizácia objektov kultúrneho dedičstva je nevyhnutným procesom súčasnosti, pričom jedným z hlavných cieľov je zachovanie kultúrneho obsahu.

Každý materiál, z ktorého je nejaký objekt vyhotovený, má svoju životnosť. Knihy, fotografie, plagáty, či filmové pásy, ich farby, kvalita i ďalšie vlastnosti podliehajú času. Základom je starať sa o ne fyzicky, ale to vždy neznamená návratnosť ich materiálových vlastností. Každým kontaktom a každým rokom podliehajú tieto objekty deštrukcii. Ich uchovanie v digitálnej podobe k nim umožňuje plnohodnotný prístup aj bez fyzického kontaktu pre všetky súčasné aj budúce generácie. Dôležité je, že samotnou digitalizáciou zároveň možno udržiavať aj analógový koncept prostredníctvom vytvárania reprodukcii daných kultúrnych objektov, ktorých pôvodné fyzické kvality sú už nenávratne preč.

Digitalizácia je multidimenzionálny proces, ktorý závisí predovšetkým od povahy digitalizovaného objektu. Celý proces nie je len preložením nejakého obsahu z analógového do digitálneho kontajnera, ale zahŕňa celý rad činností od výberu kultúrnych objektov, cez ich digitálnu konverziu, postprodukciiu, štruktúrovaný popis, dlhodobú archiváciu, až po ich sprístupnenie a ďalšie šírenie.

Prvým krokom digitalizácie je výber objektov z archívu na digitálnu konverziu. Ako som už uviedla v prechádzajúcej časti textu, výber objektov závisí od viacerých faktorov podliehajúcich povahe digitalizačného projektu a jeho cieľom, potrebám inštitúcie a jej technickým možnostiam, typu zbierkových fondov inštitúcie, autorským právam, a v neposlednom rade fyzickému stavu kultúrnych objektov.

Zatiaľ čo v prípravnej fáze projektu sme boli pod časovým tlakom nútení pomerne rýchlo vybrať skupiny viacerých typov objektov bez hlbšieho bádania v archívnom materiáli, v súčasnej udržiavateľnej fáze projektu táto činnosť prebieha omnoho systematickejšie: snažíme sa vyberať objekty podľa typov, pričom do úvahy berieme aj ich spoločné tematické zameranie.

V prvom rade teda digitalizujeme zbierky alebo série jednotlivých typov kultúrnych objektov zameraných napr. na nejaké podujatie *NOC* alebo tému (napr. fotografie z konkrétneho ročníka Hviezdoslavovho Kubína, politické plagáty, filmové zázna-

¹⁴ Niektoré videá sú sprístupnené na kanáli *NOC* na portáli youtube.com. Pozri bližšie na <https://www.youtube.com/channel/UClyCEKbShssbuqifq6eM8iA>.

Obr. 7: Digitálna konverzia fotografie, archív NOC

my z folklórneho festivalu vo Východnej, bulletinu zo súťaží neprofesionálnej fotografickej tvorby AMFO a pod.).¹⁵

Tomu ale v našom prípade predchádza roztriedenie materiálu z archívu a jeho „onálepkovanie“, teda pridelenie jedinečného identifikátora (ID), podľa ktorého daný objekt v katalogizačnom systéme evidujeme.¹⁶

V rámci systematického zoraďovania objektov v archíve je to pri určitých typoch objektov, ako sú napr. textové dokumenty, jednoznačné, ale pri filmoch je to niekedy lotéria. Popis v zoznamoch či názov na obale filmového pásu alebo VHS kazety nemusí byť vždy zrejмый, prípadne úplne absentuje, alebo vôbec nekorešponduje s obsahom audiovizuálneho materiálu. Čo sa na nosiči naozaj nachádza, preto vieme s určitosťou povedať až po vzhliadnutí danej snímky.

Keď už je objekt vybraný a má svoje jedinečné ID, možno zrealizovať ďalší krok. Ešte stále to nie je digitálna konverzia, ale príprava objektu na ňu. Je nutné ho očistiť (najčastejšie od prachu) a v prípade, že je poškodený, aspoň čiastočne zreštaurovať.¹⁷ Následne možno prejsť k digitálnej konverzii.

15 Plán digitalizácie prispôbujeme aj aktuálnym potrebám inštitúcie, resp. odborným pracovníkom, ktorí majú na starosti istý žáner neprofesionálneho umenia v rámci činnosti NOC. Deje sa tak predovšetkým pri rôznych výročných podujatiach, keď chcú využiť archivované materiály z predošlých ročníkov daného podujatia, alebo napr. pri vytváraní tematických výstav či projekcií, pri vzdelávacích aktivitách, účasti na konferenciách a pod.

16 Kultúrnym objektom pridávame významové ID, kde sú prvé dva symboly písmená charakterizujúce konkrétny typ objektu, za ktorými nasleduje štvormiestne číslo (napr. fotografia č. 1 je v našom katalogizačnom systéme uvedená ako FO0001).

17 V prípade objektov z archívu NOC patrí medzi najčastejšie poškodenia roztrhnutie materiálu (fotografie, plagátu, textového dokumentu a pod.), ktoré mohlo byť spôsobené nesprávnou manipuláciou a uložením, ale neraz tiež jeho prirodzenou únavou.

Obr. 8: Postprodukcia fotografie, archív NOC

Pri 2D a textových objektoch ju realizujeme na manuálnom knižnom skeneri Book-e 4. Objekty skenujeme spolu s farebnou škálou v rozlíšení 600 dpi do formátu TIFF. Na dôkladnú digitálnu konverziu avšak len skener nestačí. Veľmi dôležité sú svetelné podmienky a samotná miestnosť, kde digitalizácia prebieha. Táto by mala byť zatemnená, pretože niekedy aj malý prienik svetla z iného uhla môže negatívne ovplyvniť proces konverzie. Niekedy však nepostačuje ani to. Technika je rozmarná, o čom sme sa viackrát presvedčili pri desiatkach opakovaných skenov tej istej fotografie s neželanými farebnými pásmi v jej digitálnej podobe, ktoré sa nám v niektorých prípadoch podarilo odstrániť len následnou retušou digitálneho objektu.

Na digitálnu konverziu audiovizuálnych objektov využívame základné videorekordéry, magnetofón a gramofón. Ako sme postupne napr. pri VHS kazetách zistili, nie každý prehrávač prehrá každú kazetu. Preto ich máme v zálohe hneď niekoľko, aby sme ich mohli v prípade potreby použiť.

Nielen o kultúrne objekty, ale aj o techniku je potrebné sa adekvátne starať – kalibrovať ju, čistiť a pod., aby digitálna reprodukcia objektov mohla prebiehať bez problémov a v najvyššej možnej kvalite.

Digitálnou konverziou kultúrneho objektu sme započali cestu k jeho „novému životu“. Nasleduje ďalšia nevyhnutná fáza – postprodukcia, resp. postprocessing.

Ten v rámci nášho projektu uskutočňujeme prostredníctvom viacerých softvérových nástrojov v závislosti od typu objektu – Adobe Lightroom, Adobe Photoshop, Pinnacle, iZotope.

Medzi základné úpravy pri 2D a textových objektoch patrí orez podľa určeného pomeru, retuš, vyváženie farieb, nastavenie kontrastu, pri audiovizuálnych dielach odstránenie šumu, úprava zvuku, strih a pod.

Práve retuš je jedna z činností, ktorá niekedy prináša viac otázok ako odpovedí. Do akej miery retušovať danú fotografiu? Je daný prvok na fotografii spôsobený poško-

Obr. 09a a 09b: základný a upravený master fotografie, archív NOC. Nevesta z Rejdovej, 1987, foto: Peter Berčík

dením fotografie? Alebo sa stala chyba pri jej vyvolávaní? Alebo to bol zámer autora? A mnohé ďalšie, nad ktorými si dokola lámeme hlavu.

Stáva sa, že jednému rozhodnutiu predchádza siahodlhá diskusia, kde riešime všetky možné okolnosti vzniku konkrétneho objektu v súvislosti s jeho autorom (ak nám je známy), obsahom, vekom (ak nám je známy) atď., až kým sa nám podarí dôjsť k nejakému záveru.

A toto sa týka všetkých typov kultúrnych objektov, s ktorými prichádzame do kontaktu a ktorým sa snažíme vrátiť podobu, akú mohli mať v čase svojho vyhotovenia.

Mieru retuše však obmedzujeme najmä na odstránenie chýb a nedokonalostí, o ktorých minimálne predpokladáme, že neboli súčasťou pôvodného originálu daného objektu, pričom sa snažíme zachovať jeho autenticitu.

Ku každému objektu pristupujeme na individuálnej úrovni, zároveň však v kontexte všeobecnejšie platných postupov. Digitálny „balíček“ jedného kultúrneho objektu v konečnom dôsledku obsahuje základný master¹⁸, upravený master¹⁹ a derivát.²⁰

Ak predchádzajúce činnosti neposkytli dostačujúci priestor na realizáciu bádateľského ducha, tak tvorba metadát to zaručene prináša.

„Kto, čo, kde, kedy, ako“ kultúrneho objektu patria niekedy medzi obzvlášť nedostupné informácie. S fotografiou neznámej osoby na neznámom mieste v neznámom roku od neznámeho autora ostáva len podrobne študovať daný objekt do najmenších detailov, porovnávať, „gúgliť“, či osloviť pamätníkov, ktorí človeku možno ozrejmiť aspoň základné

18 Ide o „primary master object“ (PMO) – surové dáta, ktoré reprodukovujú skutočný fyzický stav kultúrneho objektu vo formátoch TIFF, AVI, WAV.

19 Ide o „adjusted master object“ (AMO) – upravené dáta po postprodukcii.

20 Ide o „derivative“ – upravené dáta v menšej veľkosti vo formátoch JPEG, MP4, MP3.

okolnosti. Takýto scenár nebýva pravidlom, ale stretol sa s ním každý odborný pracovník alebo odborná pracovníčka venujúca sa tvorbe metadát v rámci nášho projektu.

Metadáta – dáta o dátach – sú veľmi dôležitou súčasťou digitalizácie. Pomáhajú identifikovať objekty, podporujú procesy dlhodobej archivácie, reprezentujú popisné i technické charakteristiky objektov, nesú informácie o autorských právach a mnohé ďalšie, čím zasadzujú objekt do širšieho kontextu.²¹

Metadáta ku kultúrnym objektom vytvárame v už spomínanej Digitálnej knižnici, odkiaľ ich exportujeme vo formáte XML a pridávame k digitálnym dátam.²² V tejto fáze je konkrétny kultúrny objekt kompletne pretransformovaný z pôvodnej analógovej do novej digitálnej formy jeho existencie.

Prichádza na rad archivácia, ktorá sa týka fyzického objektu, ako aj jeho digitálnej reprodukcie. Aj napriek tomu, že daný objekt už existuje vo svojej digitálnej kópii, je našou povinnosťou uložiť ho aj vo fyzickej forme takým spôsobom, aby sme predĺžili jeho životnosť najviac, ako je to možné, a v prípade potreby sa k nemu mohli vrátiť.

Na archiváciu kultúrnych objektov využívame špeciálne materiály, ktoré zabraňujú mechanickému poškodeniu a takisto chránia objekt aj z hľadiska rôznych iných vplyvov. Sú to napr. špeciálne archívne papiere a obálky s prispôbenou hodnotou pH, preložky, dosky, krabice, či obaly, ktoré zabezpečia ochranu kultúrnych objektov pred vonkajšími vplyvmi.²³

Na archiváciu digitálnych dát využívame diskové pole umiestnené priamo v inštitúcii.²⁴ Vzhľadom na ich veľké objemy môžeme v počítačoch a na štandardných externých diskoch ukladať nanajvýš deriváty, resp. menšiu časť kompletných PSP balíčkov, aj to len istých typov objektov.²⁵

Vo chvíli, keď by sa mohlo zdať, že kultúrny objekt je vo svojej digitálnej podobe pripravený na svoj nový virtuálny život, prichádzajú na rad autorské práva.

Kultúrny objekt sa stáva autorskoprávne voľným po 70 rokoch od úmrtia autora. Objekty uložené v archíve *NOC* vznikali prevažne od 50. rokov 20. storočia. Človek nemusí byť matematický génius, aby si vypočítal, že všetky naše objekty sú autorskoprávne chránené, a teda pokiaľ nešlo o zamestnanecké dielo doložené pracovnou

21 Metadátový záznam jedného kultúrneho objektu obsahuje: lokálny identifikátor, dátum a miesto vzniku, autorov aj s prislúchajúcimi rolami, fyzické špecifiká (formát, rozmery, stav objektu), jazyk, informácie o autorských právach, predmetové heslá, anotáciu, kategorizáciu, poznámky k objektu, vydavateľské údaje a miesto trvalého uloženia.

22 Metadátový XML súbor spolu s digitálnymi dátami tvorí kompletný PSP balíček („producer submission package“), z ktorého sa následne vytvára SIP balíček („submission information package“) – balík dát a metadát v podobe akceptovateľnej pre aplikáciu sprístupnenia, čo je v našom prípade portál slovakiana.sk.

23 Nevyhnutnou súčasťou správnej archivácie by mali byť aj vhodné priestory, kde je zarchivovaný materiál uložený. Tieto by mali mať prispôbenú teplotu počas celého roka, nemali by byť vlhké, pričom každý typ objektu vzhľadom na jeho materiál má špecifické požiadavky.

24 Na archiváciu digitálnych dát priamo v *NOC* využívame diskové pole s celkovou kapacitou 246 TB. Keďže kapacita je obmedzená a v digitalizácii sa naďalej pokračuje, bude *NOC* ukladať kompletne SIP balíčky digitálnych reprodukcii kultúrnych objektov v *Centrálom dátovom archíve (CDA)*. *CDA* je rovnako jedným z národných projektov, v rámci ktorého bol vybudovaný komplexný integrovaný systém dlhodobého uchovávanía a ochrany digitálneho obsahu, jeho získavania, spracovania a využitia. Tento v zmysle predpísaných štandardov ukladá digitálne kópie v najmenej dvoch geograficky oddelených lokalitách vzdialených minimálne 50 km. Pozri bližšie na <http://cda.kultury.sk/sk>.

25 Len pre predstavu, jeden kompletný PSP balík zdigitalizovaného 46 min. filmu z filmového pásu má cca 2 TB, 199 min. film z VHS kazety 50 GB, PSP balík 92 stranového fotoalbumu je vo veľkosti 33 GB, PSP balík 15 stranového bulletinu má 1 GB a PSP balík fotografie 140 MB.

Obr. 10: 16 mm film *Pri prameňoch krásy*, 1974, Osvetový ústav, archív NOC

zmluvou, je potrebné dohľadať autorov a uzavrieť s nimi licenčné zmluvy na ich diela uložené v našom archíve.

Medzi najkomplikovanejšie patria situácie, keď už autor umrel a nie sú známi dediči autorských práv, prípadne keď je autor diela úplne neznámy.

Značným benefitom pre náš projekt je *Centrum pre autorské práva (CPAP)*²⁶, ktoré sídli priamo v našej budove a veľmi úzko spolupracuje za pomoci ďalších odborných pracovníkov s pátraním po autoroch diel a prípravách licenčných zmlúv.

Doteraz sa nám podarilo uzatvoriť licenčné zmluvy na približne 500 kultúrnych objektov z takmer 4000 doposiaľ zdigitalizovaných objektov,²⁷ pričom niektoré z nich sú už sprístupnené na portáli *Slovakiana*.²⁸

26 CPAP vzniklo ako jeden z výstupov projektu CAIR. Je súčasťou NOC a vo svojej činnosti sa zameriava na práva súvisiace s autorským právom pri digitalizácii a sprístupňovaní digitálneho kultúrneho dedičstva verejnosti. Pozri bližšie na <http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fondy/centrum-pre-autorske-prava>.

27 Z celkového počtu takmer 4000 zdigitalizovaných objektov bolo 1161 zdigitalizovaných externe a zvyšok v rámci internej digitalizácie priamo v *Národnom osvetovom centre*.

28 Kultúrne objekty z archívu NOC v ich digitálnej forme možno vyhľadať na portáli *Slovakiana.sk* nasledovným spôsobom: *kultúrne objekty* → *rozšírené vyhľadávanie* → *inštitúcie* → *pridať inštitúciu* → *NOC*. Následne je možné použiť ďalšie kritériá a vyfiltrovať kultúrne objekty danej inštitúcie podľa autora, lokality, obdobia, kategórie, či právnej ochrany. Pozri bližšie na <https://www.slovakiana.sk/kulturne-objekty?ts=1521111984380>.

NA ZÁVER

V texte som sa pokúsila aspoň v krátkosti predstaviť digitalizačný projekt *Národného osvetového centra - Digitalizácia a multimediálne prezentačné produkty NOC* a poukázať na jednotlivé procesy súvisiace z digitalizáciou objektov kultúrneho dedičstva.

Ako som vyššie načrtla, nie je to len digitálna vizualizácia samotného artefaktu, ale aj digitalizácia vedomostí – teda zaznamenanie dostupných informácií o danom objekte a ďalšie činnosti, ktoré s tým nevyhnutne súvisia.

Samotná digitalizácia však nie je dostatočná. Odborníci (napr. Sotirova, Peneva, Ivanov, Doneva, Dobрева, 2012) hovoria o troch pilieroch digitálneho dedičstva. Prvým je spomínaný proces konverzie analógového objektu do digitálnej formy. V prípade nových objektov, ktoré nemajú svoju analógovú formu a vznikli ako digitálne, tento krok nahrádza proces tvorby digitálneho objektu.

Druhým pilierom digitálneho dedičstva je jeho sprístupnenie, resp. využívanie. To ale neznamená, že používateľ môže objekt len vidieť, ale má k dispozícii efektívne nástroje na jeho vyhľadanie a spracovanie.

Tretí pilier tvorí zabezpečenie dlhodobého uchovania digitálnych objektov, ktorým sa garantuje ich dostupnosť a použiteľnosť aj v budúcnosti (Sotirova, Peneva, Ivanov, Doneva, Dobрева, 2012: 26–31).

Z týchto pilierov plynú aj ďalšie ciele, ktoré si náš projekt kladie, a to postupne vybudovať komplexný digitálny fond *NOC* a prostredníctvom digitálneho archívu sprístupniť kultúrne objekty v ich digitálnej forme predovšetkým odbornej verejnosti za účelom ďalšieho štúdia a spracovania.²⁹

Okrem pamäti konkrétnej inštitúcie môžu tieto objekty doplniť najmä obraz o kultúre a neprofesionálnom umení na Slovensku. Takisto zreteľne odrážajú pôsobenie ideológií na kultúrnu sféru a premeny chápania osvetu v rôznych oblastiach pôsobenia *Národného osvetového centra*, resp. *Osvetového ústavu*.

Z tohto hľadiska ide o osobitý archív, ktorý sa niekedy môže veľmi blízko prelínať aj s našimi osobnými životmi. „Človeka taktiež prekvapí, keď v archíve *NOC* náhodou nájde film o svojom dedovi.³⁰ Vtedy si uvedomí, že archív, to je vlastne metafora sveta, do ktorého je odtlačený kúsok našich predkov, a teda aj nás samých. Archív je živý organizmus. Je to dobrodružstvo, nie nuda, ako by sa mohlo na prvý pohľad zdať. Práve pre tých, ktorí o tom ešte nevedia, náš zatiaľ pred verejnosťou skrytý archív ožívuje.“ (odborný pracovník DMPP, 1988).

29 Cieľom je v vybudovať priamo v inštitúcii dokumentačno-informačné centrum, kde budú na študijné účely prezenčne dostupné všetky zdigitalizované objekty z archívu *NOC*, vrátane tých, ktoré sú autor-skoprávne chránené bez možnosti verejného, resp. online sprístupnenia.

30 Reč je o akademickom sochárovi Františkovi Patočkovi, o ktorom natočil dokumentárny film Patrik Križovenský a Martin Rohal v roku 1994.

POUŽITÉ ZDROJE A INTERNETOVÉ STRÁNKY UVEDENÉ V TEXTE

<http://cda.kultury.sk/sk>
[http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/centrum-pre-autorske-prava](http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/centrum-pre-autorske-prava)
[http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/projekt-cair](http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/projekt-cair)
[http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/projekt-dmpp](http://www.nocka.sk/noc/strukturalne-fon-
dy/projekt-dmpp)
<https://www.slovakiana.sk/>
[https://www.slovakiana.sk/kulturne-objek-
ty?ts=1521111984380](https://www.slovakiana.sk/kulturne-objek-
ty?ts=1521111984380)
[https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia](https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia)
[https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/pamiatky](https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/pamiatky)
[https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/virtualna-galeria](https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/virtualna-galeria)

[https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/virtualne-muzeum](https://www.slovakiana.sk/virtualna-exkur-
zia/virtualne-muzeum)
Slovník pojmov. (n.d.). [cit. 2018-02-30]. Do-
stupné na internete <[https://www.slova-
kiana.sk/slovník-pojmov](https://www.slova-
kiana.sk/slovník-pojmov)>.
Sotirova, K., Peneva, J., Ivanov, S., Doneva, R.,
Dobrevá, M. (2012). Digitization of Cultural
Heritage – Standards, Institutions, Initiati-
ves. In: K. Ivanova, M. Dobrevá, P. Stanchev,
G. Totkov (Eds.), *Access to Digital Cultural
Heritage: Innovative Applications of Auto-
mated Metadata Generation*. Plodiv, Bulgar-
ia: Plovdiv University Publishing House
„Paisii Hilendarski“, s. 26–31.
[https://www.youtube.com/channel/UCIy-
CEKbShssbuqifq6eM8iA](https://www.youtube.com/channel/UCIy-
CEKbShssbuqifq6eM8iA)

O AUTORKE

LUCIA DITMAROVÁ (*1987, Martin) – absolventka doktorandského štúdia Ústavu etnológie SAV. V roku 2017 obhájila dizertačnú prácu s názvom „Fámy a súčasné povesti ako súčasť každodenného života – výskum v prostredí občianskeho združenia Proti prúdu“. Vo svojej vedeckej a pedagogickej činnosti sa zameriavala na súčasné naratívne žánre (predovšetkým súčasné povesti a fámy) a metodológiu etnografického výskumu. V súčasnosti pracuje ako odborná garantka a projektová manažérka digitalizačného projektu DMPP NOC v Národnom osvetovom centre. V rámci svojho voľného času pôsobí ako tanečná pedagogička vo folklórnom súbore Devín v Bratislave.

STAV TEXTOVÉHO ARCHÍVU ÚSTAVU ETNOLÓGIE SAV
A MOŽNOSTI JEHO DIGITÁLNEHO SPRACOVANIA
The Situation of the Text Archive of the Institute of
Ethnology SAS and the Possibilities of Its Digital
Processing

TOMÁŠ KUBISA, ANDREJ GOGORA

Ústav etnológie SAV v Bratislave

HISTÓRIA A ČLENENIE TEXTOVÉHO ARCHÍVU ÚET SAV

Vedecké archívy Ústavu etnológie SAV sa budujú od roku 1953 ako nutná súčasť vedeckého pracoviska. Dokumenty, ktoré vznikli v priebehu vedecko-výskumnej činnosti sa podľa formátu rozdeľujú do troch skupín: textové, obrazové a multimediálne dokumenty. Samotný archív textov sa skladá prevažne z textových dokumentov, čiastočne sú zastúpené obrazové materiály, najmä vo forme fotografií, negatívov, kresieb a náčrtov. Prevažná časť textových materiálov patrí do kategórie výskumných správ a záznamov. Archív textov je napriek svojmu názvu značne tematicky a žánrovo rôznorodý. Medzi archívnymi jednotkami sa nachádzajú pasportizačné listy, archívne lístky, dotazníky, výskumné správy, prepisy, preklady a kópie historických rukopisov, mediálne excerpty, fotodokumentácia (negatívy, fotografie), notové zápisy, jedálne lístky atď. Rôznorodosť typov zápisov archívnych dokumentov je tiež značná, sú vyhotovené rukopisne, strojopisne a rôznymi druhmi tlače – ihličková, laserová, atramentová tlač, novinové výstrižky, vyskytujú sa aj technické výkresy a náčrty. V neposlednom rade je textový archív rôznorejazyčný, prevažujú texty v slovenskom jazyku, ale vyskytujú sa aj nemecké a maďarské zápisy.

Súpis archívneho fondu je zaznamenaný v prírastkovej knihe, kde sú dokumenty zapísané chronologicky, podľa dátumu zaradenia do fondu s priradeným inventárnym číslom. Zápis obsahuje aj názov a stručný popis dokumentu (čiastočne aj s počtom jednotiek a formátom), pôvod dokumentu (obec, okres, kraj), spôsob nadobudnutia a meno autora. Vyhľadávanie v rámci fondu je možné prostredníctvom lístkového katalógu: lokálneho, predmetového a autorského. Tieto katalógy boli spracované podľa klasifikačného systému, tzv. triednika.

Samostatnou časťou archívnych fondov je tzv. Wollmanovský archív – zbierka ľudovej prozaickej tradície (WA), ktorú zozbieral prof. Frank Wollman a jeho študenti v rokoch 1927 – 1940 a 1941 – 1947. WA bol z archívu textov vyčlenený a v súčasnosti má samostatné (dvojité) číslovanie aj umiestnenie. Tieto dokumenty majú jednotnú štruktúru, obsahujú úvod zozbieraného materiálu a samotnú zbierku. Úvodná štúdia obsahuje údaje o obci, obyvateľoch a okolnostiach zberu. Materiál bol zaznamenávaný fonetickou transkripciou, neskôr bol realizovaný jeho prepis.

Ako bývalá súčasť textového archívu dokumenty WA sú evidované v prírastkovej knihe. Okrem toho je k dispozícii abecedný zoznam zberateľov – autorov, abecedný zoznam obcí a rukopisný inventár (Lunterová, 1991).

V súčasnosti je riadne zaevidovaných 1504¹ archívnych jednotiek, vrátane 122 dokumentov WA. Presný počet jednotiek dokumentov nie je možné odhadnúť kvôli rôznorodosti formátov. Podľa náhodného výberu je priemerný obsah cca 80 jednotiek na jeden dokument.

STAV TEXTOVÉHO ARCHÍVU Z HĽADISKA ARCHIVISTIKY

Textový archív je v súčasnosti uložený v suterénnej miestnosti. Fyzické uloženie dokumentov je nevyhovujúce, vplyvom času sa spisové dosky (v ktorých sú dokumenty uložené) poprehýbali, čím priamo pôsobia ako degradačný faktor a znižujú kvalitu a životnosť dokumentov. Problematické sú takisto fyzikálne podmienky priestorov archívu, resp. vplyv vlhkosti a teploty na stav archívnych dokumentov. Prvá časť archívu susedí s knižničným skladoom a archívom Etnografického atlasu Slovenska, ktoré majú zaistený priamy prístup vzduchu, z čoho vyplýva, že cirkulácia vzduchu a následné zmeny vlhkosti a teploty vzduchu sú možné iba cez prednú časť archívu alebo cez knižničnú časť. Meranie, ktoré sa uskutočnilo od októbra 2017 do januára 2018 prostredníctvom bežne dostupného termohydrogafu, v archíve zistilo nasledujúci stav archívnych podmienok:

Teplota v archíve sa pohybovala od 15 do 21 °C, relatívna vlhkosť vzduchu od 45 % do 65%. Stanovené normy (Vávrová, 2014) sú nasledujúce:

Teplota : 18°C +/- 2 stupne (prijateľná do 22°C)

Relatívna vlhkosť vzduchu: 50% +/- 5% (prijateľná do 60%)

Z vyššie uvedených údajov je zrejmé, že podmienky, v akých sú uložené dokumenty ÚEt SAV, sú z dlhodobého hľadiska nevyhovujúce. Teplota vzduchu aj relatívna vlhkosť vzduchu sú v rámci normy, avšak ako problém sa javia značné výkyvy vlhkosti vzduchu v priebehu roka, ktoré dosahujú až 20%. Výmena vzduchu je možná cez vstupné dvere alebo knižničnú časť, iba vetraním. Chýbajúca ventilácia je najväčším nedostatkom archívneho priestoru, v ktorom sa vytvárajú vhodné podmienky pre biologických škodcov.

Časť dokumentov sa počas využívania archívu vedeckými a odbornými pracovníkmi stratila, občas neúmyselne (napr. vypožičiavateľ zomrel), iné po vypožičaní neboli vrátené. Preto v roku 2017 pracovníci dokumentačného úseku pristúpili k sprísneniu bádateľského poriadku, podľa ktorého originál archívneho dokumentu nesmie opustiť priestory vedeckých archívov. Na žiadosť bádateľa môže byť vyhotovená fotokópia alebo oskenovaná časť dokumentu, nikdy nie celok. Podľa nového poriadku sa bádateľ tiež zaväzuje, že po skončení bádania vráti dokumentačnému úseku vedeckých archívov ÚEt SAV aj kópiu (ak bola vyhotovená).

MOŽNOSTI DIGITÁLNEHO SPRACOVANIA

Zatiaľ čo obrazové dokumenty vedeckých archívov sú digitalizované takmer kompletne², spracovanie archívu textov je značne limitované. Prvé snahy o digitalizáciu

1 Skutočný počet dokumentov bude vyšší, pretože viaceré dokumenty sú členené na viac častí. napr. 701a, 701b, 701c.

2 <http://uetetnofolk.eu/index.php/main/recordsa> <http://www.uet.sav.sk/?q=sk/vedecke-archivy>

textov na ÚEt SAV sa datujú na začiatok 90. rokov 20. storočia. Tieto aktivity mali za cieľ najmä zachovať archívne fondy a sprístupniť ich na vzdelávacie účely. V rámci archívu textov bolo dôležité vytvorenie UNEF (Univerzálny etnologický formulár), pri ktorom bolo do databázovej tabuľky spracovaných 207 dokumentov. V tejto databáze sa nachádzajú dokumenty z archívu textov aj Wollmanovského archívu spolu s predmetovým a vecným súpisom.

Na tieto už spracované dokumenty nadviazali pracovníci dokumentačného úseku a v roku 2017 vypracovali projekt, ktorého cieľom je digitalizácia a počítačové spracovanie textového a Wollmanovského archívu. Výstupom projektu bude online vyhľadávanie v katalógu, digitálne sprístupnené fondy (postupne full-textové), pokročilé priradenie metadát a webové užívateľské prostredie umožňujúce aktívnejšie využívanie odborníkmi aj laickou verejnosťou.

Digitalizáciu a počítačové spracovanie archívu textov je možné rozdeliť na niekoľko fáz. Prvou fázou je ručný prepis prírastkovej knihy a následne vytvorenie elektronického katalógu. Tento prepis je realizovaný tabuľkovou formou (vo formáte .csv) a ku každému inventárnemu číslu sú priradené nasledujúce údaje:

1. Rok zápisu (inventovania) dokumentu do prírastkovej knihy.
2. Názov dokumentu a stručný popis okolností získania dokumentu (napr. výskum staviteľstva). Zmienené môžu byť aj základné predmetové heslá a geografické vymedzenie (obce, okresy, región a pod.).
3. Typ zápisu – uvádza, aké formy sa v rámci dokumentu vyskytujú a v akom počte: archívne lístky (formát A5), text (formát A4), dotazníky, fotografie, kresby, mapy a pod. Uvádzaný je tiež spôsob zápisu: strojopis, rukopis, kresba atď.
4. Jazyk dokumentu – väčšina dokumentov je v slovenskom jazyku, vyskytujú sa aj dokumenty v jazyku poľskom, maďarskom, nemeckom a českom. Pri prekladoch odborných článkov je často uložený aj originálny text, v tomto prípade sú uvedené oba jazyky.
5. Spôsob získania dokumentu – vo väčšine prípadov ide o výskum, ktorý bol realizovaný pod záštitou Ústavu etnológie SAV (do roku 1994 Národopisný ústav), ale vyskytujú sa aj dokumenty získané darom, kúpou, prieskumom a pod.
6. Čas realizácie výskumu, z ktorého vzišiel dokument ako výstup s presnosťou na kalendárny mesiac (často v určitom časovom rozpätí).
7. Meno autora alebo autorov.
8. Fond, v ktorom je dokument uložený – v tomto prípade ide o textový archív.
9. Typ dokumentu – v textovom archíve sa vyskytujú prevažne výskumné správy, prípadne štúdie, ktoré vznikli ako počiatočný výstup terénneho výskumu. V rámci archívu sa však vyskytujú aj študentské seminárne práce, preklady, materiály získané z dotazníkových akcií a pod.
10. Štát alebo štáty, v ktorých bol realizovaný výskum alebo zozbierané údaje. Vo väčšine dokumentov ide o územie Slovenska, vyskytujú sa aj výskumné správy napr. z Bulharska, Rumunska, Poľska alebo dnes už neexistujúcich štátov (Juhoslávia, Zväz sovietskych socialistických republík a pod.). V prípade zaniknutých štátov je na prvom mieste uvádzaný názov historického štátneho útvaru a až potom súčasný štát.
11. Geografická špecifikácia oblasti a obcí, ktorých sa dokument týka. V prípade dokumentov z územia Slovenska je na prvom mieste uvádzaný „región“, teda územie všeobecne známe pod tradičným topografickým názvom – napr. Horehronie,

Orava, Liptov. Následne sa uvádza súčasný názov obce spolu so súčasným okresom. Nasleduje historický názov obce – v prípade, že sa líši od súčasného, alebo ak historický názov pomenúva iba jednu časť súčasnej obce. Ako značne problematické sa javí uvádzanie historických okresov. Administratívne usporiadanie okresov sa často menilo a jedna obec mohla byť v priebehu desaťročia zapísaná vo viacerých okresoch. Preto sme od digitálneho zápisu historických okresov upustili. Zapísaná je ešte historická župa a poznámka, ktorá vysvetľuje nezhodu medzi historickým a súčasným názvom obcí (napr. rok premenovania, rok zlúčenia obcí atď.). V prípade výskumu, ktorý bol realizovaný mimo územia súčasného územia Slovenskej republiky, je uvádzaný názov obce v poznámke spolu s bližšou špecifikáciou. Pri niektorých dokumentoch je geograficky vymedzený iba okres (často historický), pričom samotné obce uvedené nie sú, prevažne pre ich veľký počet. Tieto údaje bude nutné vyhľadať a doplniť priamo zo samotných dokumentov.

12. Poznámka – uvádza akúkoľvek nezrovnalosť alebo iný odkaz v dokumente (napr. uloženie originálneho rukopisu, notový zápis, odkaz na archív negatívov, fotografie v texte atď.) Poznámka je tiež využívaná na zápis kombinovanej geografickej špecifikácie alebo viacstupňového výskumu z rôznych lokalít.

Názov dokumentu síce obsahuje základné vymedzenie témy, ale nie podrobné predmetové heslá. V súčasnosti sa ako predmetový klasifikačný systém používa „Triednik Národopisného ústavu“, ktorý bol spracovaný na základe triedenia Rudolfa Žatka. Triedenie tematických skupín sa robilo na základe dokumentačnej praxe v rokoch 1953 – 1968, spresnenie prebehlo v roku 1967. Podľa potrieb dokumentačnej praxe sa triednik upravoval individuálne, jednotlivé body sa vypúšťali, menili a dopisovali. Vecný systém je rozdelený do 13 základných hierarchicky členených skupín, ktoré však v súčasnosti nereflektujú nové typy antropologického výskumu a tém. Na vytvorenie optimálneho systému je možné okrem Triednika využiť aj publikáciu Etnológia – odborový rubrikátor (Benža, 2005), alebo register hesiel použitý v publikácii *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1995), ktorý je k dispozícii v elektronickej verzii. Vzhľadom na potrebu klasifikácie novších výskumov je nutné vypracovať systém priradovania predmetových hesiel, ktorý je v súčasnosti predmetom odbornej diskusie.

V rámci prípravných fáz je nutné vykonať kontrolu každého dokumentu za účelom zistenia jeho stavu a vhodnosti pre ďalšie spracovanie. Počas tejto fázy sa elektronický katalóg kompletizuje údajmi, ktoré boli v prírástkovej knihe nedostatočne či chybné zaznamenané (počet obcí, počet strán textu, výskyt fotografií, či kresieb, rozdielne formáty dokumentu, chybné predmetové heslo a pod.) V tejto fáze budú tiež priradené základné predmetové heslá k dokumentom, ďalšie spresnenie sa vykoná počas digitalizácie.

Každý dokument bude očistený od nečistôt a prachu a následne zabalený do nových obalov, ktoré budú uložené v archívnych boxoch. Tento krok má primárne za cieľ predĺžiť životnosť dokumentov, pretože pôvodné archívne dosky sú nevhodné a často napadnuté plesňou.

Možné sú dva varianty technického zabezpečenia digitalizácie. Prvý je tzv. CBS (Commercial book scanner), ktorý vyživia dva digitálne fotoaparáty a dva svetelné zdroje a fotografuje (skenuje) obe strany knihy súčasne. Výhodou tohto typu skenovania je jeho rýchlosť, skladnosť a rozoberateľnosť zariadenia, fotoaparáty je možné využiť aj na iné účely. Medzi nevýhody patrí pomerne zložité nastavenie a synchronizácia oboch zariadení a svetelných zdrojov, ako aj následné zoradenie snímok.

OBEC Dobruša z domu: 23

PRIEZVISKO MENO	RODIŠKO		VZDELANIE								ZAMESTNANIE							Pozn.
	ROD	OBEC	10-ROČNÝ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ	STREDNÉ		
1. Vokáčová Silvia	1948	D	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
2. Vokáčová Jolán	1948	S	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
3. Vokáčová Beata	1948	S	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
4. Vokáčová Mária	1947	S	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
5. Vokáčová Jolán	1947	Košice	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10
6. Vokáčová Mária	1947	Košice	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10	10

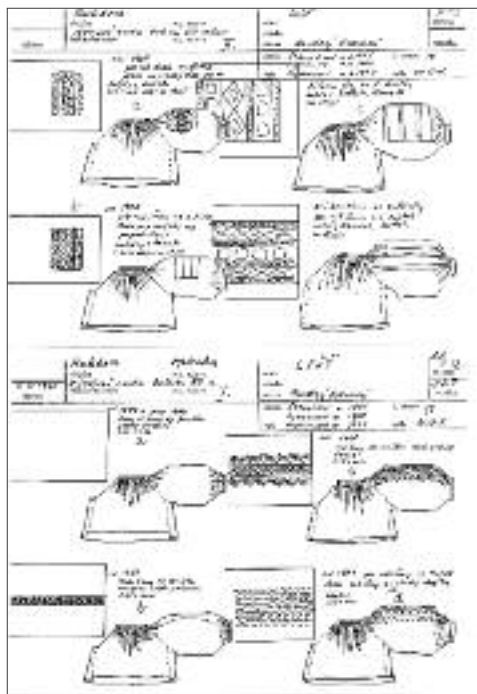
počet detí: 2 KANALIZÁCIA: 10 BEZROBNÉ AUTO: 10
 rádio (transistor): 1 DENNÁ TLAČ: 1 ČASOPISY ZÁMAY: 1
 FODOVÁ: 10 KOK VÝSTAVY DOMU: 10 GARÁŽ: 10
 TELEVÍZOR: 10 ČASOPISY ODBORNÉ: 1

2. júl 1976
 Dobruša

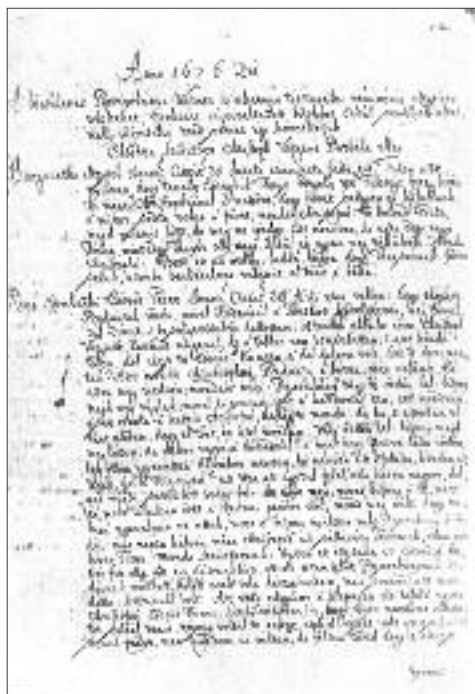
Výskumný dotazník

Čiernobiela fotografia

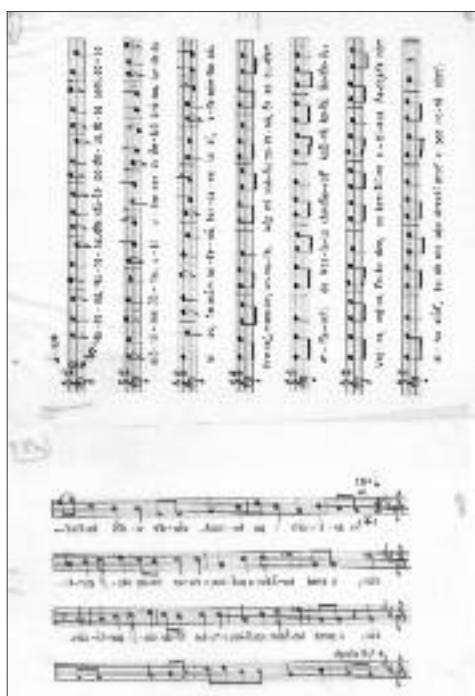
Kresba

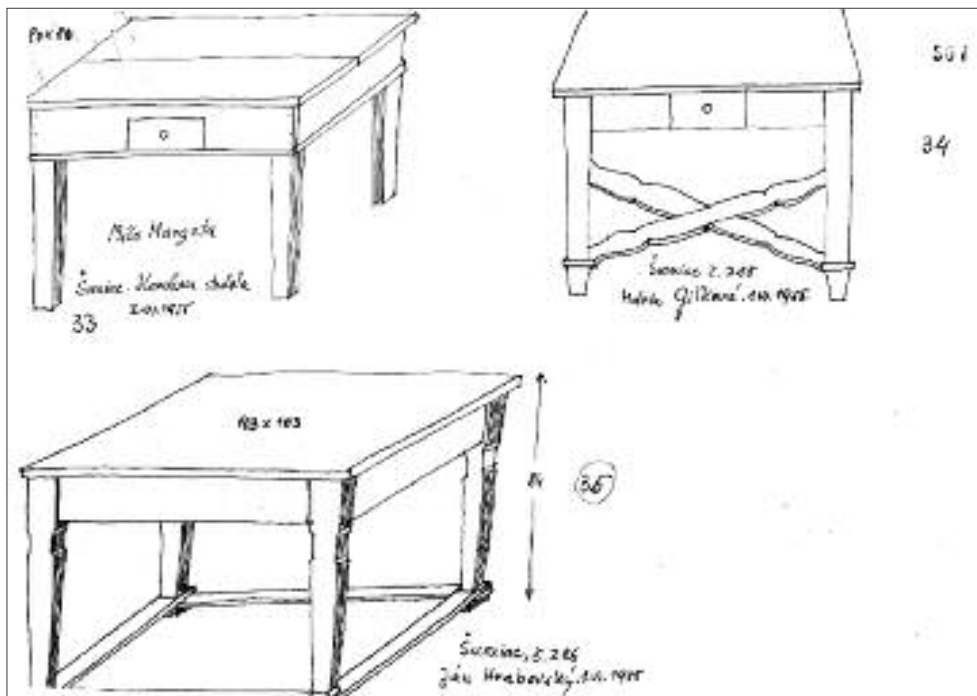
Kópia súdneho protokolu

Elaborát - rukopisný zošit

Noty - nátlacky

Nábytok - náčrt

Sklo - negatív

Ako druhý variant je profesionálny skener s minimálnym formátom A3. Tento variant je výhodnejší pri skenovaní napr. archívnych lístkov formátu A5, pretože umožní naraz nasnímať ich väčší počet, nie je nutné ani zložité nastavovanie optických a svetelných podmienok. Nevýhodou je pomalšie skenovanie a ukladanie súborov pri vyššom rozlíšení (pre potreby textových dokumentov aspoň 600 DPI).

Primárne budú snímky uložené a následne spracované vo formáte TIFF.

V rámci technického zabezpečenia bude nutné zadovážiť väčšie úložné kapacity. Veľkosť skenovanej strany formátu A4 do súboru TIFF je približne 30MB. Pri predpokladanom počte 120.320 jednotiek vychádza celkový objem dát na 3,6 TB a to iba na základné uloženie digitálnych dokumentov. Túto kapacitu bude samozrejme nutné navýšiť o ďalšie diskové kapacity na zálohovanie a spracovanie.

Finálnou fázou spracovania bude OCR/ICR konverzia do full-textového digitálneho textového formátu. Ako prvé budú spracované dokumenty, ktoré boli dodané v digitálnej podobe, a ďalej tie, pri ktorých je úspešnosť konverzie percentuálne najvyššia, teda strojopisy, atramentová, laserová a ihličková tlač. Ako problematické sa javia rukopisy, ktoré nie je možné efektívne konvertovať na textový formát, no je možné potenciálne aplikovať učiaci algoritmus ICR/OMR, ktorý by dokázal rozpoznať jednotlivé charakteristiky rukopisného písma jedného pisateľa. Textový archív však obsahuje veľké množstvo rukopisov od rozličných autorov, preto najvhodnejšou možnosťou zostáva ručný prepis týchto dokumentov do digitálnej podoby a to najmä podľa požiadaviek vedeckých pracovníkov ÚEt SAV. Konvertované textové dokumenty je možné v budúcnosti využiť pre ďalšie počítačového spracovanie podľa princípov a štandardov digital humanities a zároveň európskej výskumnej infraštruktúry DARIAH-EU.

PRÍNOS A VÝSTUPY DIGITALIZÁCIE TEXTOVÉHO ARCHÍVU (TA)

Prvým výstupom digitalizácie TA je vytvorenie online prístupného katalógu, ktorý odbornej a laickej verejnosti umožní pokročilé vyhľadávanie v dokumentoch TA. Tento výstup bude spustený počas fázy digitalizovania v testovacej verzii a bude postupne aktualizovaný. Výsledkom bude zjednodušenie komunikácie s bádateľmi a vedenie bádateľskej agendy. Verejne prístupné budú elektronické verzie vybraných dokumentov.

Druhým významným prínosom je uchovanie záznamov o kultúrnom dedičstve pre budúcnosť. Spracované dokumenty budú prístupné v elektronickej podobe iba interne vzhľadom na autorské práva a pomerne veľké množstvo osobných údajov v dokumentoch.

Výhľadovým publikačným výstupom bude monografia – manuál k digitalizácii a počítačovému spracovaniu textových zdrojov.

Okrem vedeckého a kultúrneho prínosu je možné digitálne spracovanie využiť aj na popularizáciu etnológie ako vednej disciplíny, a to práve prostredníctvom online prístupnosti verejne atraktívnych či zaujímavých dokumentov.

Tento text je výstupom projektu Ústavu etnológie SAV s názvom *Digitalizácia a počítačové spracovanie archívu textov ÚEt SAV* (č. 45/2017, doba trvania: 2018 – 2022)

LITERATÚRA

- Benža, M. (2005). *Etnológia - odborový rubrikátor*. Bratislava.
- Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska* (1995). Bratislava: Veda.
- Hlôšková, H. (2004). Pôsobenie Franka Wollmana na Slovensku v kontexte dejín folkloristiky. In: *Brněnské texty k Slovakistice*, č. 6, Česko-slovenské vzťahy, Evropa a svět, s. 27-40.
- Kiliánová, G. (1991). Centrálny archív ľudovej prózy a jeho počítačové spracovanie. In: H. Hlôšková, E. Krekovičová (Eds.), *Folklórne žánre-archívy-katalógy*. Bratislava, s. 153-170.
- Lunterová, G. (1991). Stav folkloristického archívu v Národopisnom ústave SAV. In: H. Hlôšková, E. Krekovičová (Eds.), *Folklórne žánre-archívy-katalógy*. Bratislava, s. 147-151.
- Popelková, K., Zajonc, J. (2008). Po prvej tisícke... Skúsenosti z tvorby Elektronického katalógu obrazových dokumentov Ústavu etnológie SAV. In: *Slovenský národopis*, 56(4), 445-466.
- Popelková, K., Zajonc, J. (2007). Elektronický katalóg Wollmanovského archívu: aktuálny stav spracovania. In: *Národopisná revue*, 17(1), 39-49.
- Prandová, E. (1982). *Dokumentačné fondy Národopisného Ústavu SAV 1946-1977*. Bratislava
- Profantová, Z. (1990). *Paremiologický archív v NÚ SAV. Súčasný stav, potreby a ciele*, 7 s. rkp.
- Popelková, K., Zajonc, J. (2000). Predmetový register. Územný register. In: R. Stoličná a kol.: *Slovensko. Európske kontexty ľudovej kultúry*. Bratislava: Veda, s. 359-380.
- Zajonc, J. (2006). Budovanie elektronických dokumentačných a bibliografických databáz v Ústave etnológie SAV. In: *Etnologické rozpravy*, 13(1), 30-47.
- Vávrová, P. (2014). Doporučené klimatické podmienky pro dlouhodobé uložení archivních a knihovních fondů podle mezinárodního standardu. *Knihovna plus* [online]. 2014, č. 2 [cit. 2018-01-29]. Dostupný z [www: <http://knihovna.nkp.cz/knihovnaplus142/vavro.htm>](http://knihovna.nkp.cz/knihovnaplus142/vavro.htm). ISSN 1801-5948.
- Žatko, R., Prandová, E. (1968). *Tematické (vecné) triedenie etnografického a folkloristického materiálu v dokumentačnom oddelení NÚ SAV*, Bratislava : Národopisný ústav SAV, 45 s.

DIGITÁLNY FOND TRADIČNEJ ĽUDOVEJ KULTÚRY
PROJEKT – DATABÁZA – SPRÍSTUPNENIE
The Digital Archive of Traditional Folk Culture.
Project – Database – Publishing

MIROSLAV HANÁK

Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru, SLUK, Bratislava

Tradičná ľudová kultúra je vnímaná ako súhrn hmotných a nehmotných produktov ľudskej činnosti, vytvorených v tradičnom prostredí, zviazaných so sociálnymi vrstvami. Prenášala sa z generácie na generáciu ústnym podaním, napodobňovaním a čiastočne písomnou formou. Tvorí súčasť identity spoločenstva alebo národa a jej rozmanitosť je jedinečným ukazovateľom schopností a najmä tvorivosti predchádzajúcich generácií. V záujme uchovania si národnej identity je dôležité sprostredkovať informácie o tradičnej ľudovej kultúre aj ďalším generáciám. Múzeá, galérie a knižnice sa orientujú najmä na zber, ochranu a prezentáciu tradičnej hmotnej kultúry. Záznamy duchovnej kultúry a folklóru ako javy nehmotného kultúrneho dedičstva boli zhromažďované len okrajovo. Vedecké inštitúcie zaoberajúce sa ľudovou kultúrou spravujú rozsiahle staršie zbierky, ktoré však nemajú charakter celoslovenských archívov s funkciou služieb pre verejnosť. V súčasnosti je aj ich výskumno-dokumentačná a publikačná činnosť s ohľadom na personálne a finančné podmienky obmedzená. Rozhlas a televízia Slovenska, ako aj Slovenský filmový ústav uchovávajú rozsiahle archívne fondy a materiály, výrazne obmedzené je však využívanie a dostupnosť týchto dokumentačných materiálov.

Ťažká dostupnosť zbierkových materiálov tradičnej ľudovej kultúry bola jedným z popudov tvorby verejne prístupného archívu. Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru (CTLK) ako odborné pracovisko Slovenského ľudového umeleckého kolektívu (SLUK) sa už niekoľko predchádzajúcich rokov venovalo dokumentácii a digitalizácii obsahu zameraného na prejavy tradičnej ľudovej kultúry.¹ Nadviazalo spoluprácu s Fakultou elektrotechniky a informatiky STU a na úkor inej činnosti vytvorilo hardvérový základ vo Výpočtovom stredisku FEI. Následne prišla výzva na realizáciu národného projektu. Z časového hľadiska bolo zrejme, že približne rok na prípravu, vybudovanie pracoviska i na celkovú realizáciu je veľmi málo - v porovnaní s ostatnými pamäťovými inštitúciami, ktoré na to mali niekoľkonásobne viac času. Ďalšiu pochybnosť vyvolával personálny stav. Napokon prišlo rozhodnutie realizovať projekt. Hlavným argumentom bola možnosť získať a zhromaždiť množstvo materiálov, vybudovať digitalizačné pracovisko a zároveň možnosť výraznejšie sústrediť pozornosť na problematiku tradičnej ľudovej kultúry a potrebu jej inventarizácie a uchovávaní.

1 CTLK je odborným pracoviskom SLUK-u, ktorého úlohou je realizovať Dohovor UNESCO o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva a vládnej koncepcie starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru.

Projekt Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry bol realizovaný v období od 01. 01. 2015 do 30. 11. 2015. Ako národný projekt bol financovaný zo štrukturálnych fondov Európskej únie (ERDF/EFRR) a štátneho rozpočtu SR prostredníctvom Operačného programu Informatizácia spoločnosti, Prioritná os 2 – Rozvoj pamäťových a fondových inštitúcií a obnova ich národnej infraštruktúry. Hlavným cieľom projektu bola inventarizácia, zber a digitalizácia kultúrnych objektov z oblasti tradičnej ľudovej kultúry na Slovensku a ich následné sprístupnenie.

Do realizácie bolo zapojených 9 interných zamestnancov, vrátane jedného novovytvoreného pracovného miesta, a 44 externých spolupracovníkov – projektová manažérka, fotograf, 5 operátorov digitalizačných zariadení, 4 audítori, 6 pracovníkov IT a 27 osôb sa vystriedalo na pozícií členov akvizično-digitalizačných tímov.

Bolo vytvorených 8 trojčlenných akvizično-digitalizačných tímov z externého prostredia tak, aby pokrývali celé územie Slovenska. Ich úlohou bol nielen samotný výskum a digitalizácia, ale aj iniciovanie aktivít smerujúcich k dokumentovaniu a uchovávaní prejavov vlastnej tradičnej ľudovej kultúry na úrovni obcí a regiónov. Tomuto kroku predchádzala realizácia školiťských seminárov, výber adeptov, školenia zamerané na spôsob a predmet výskumu, používanie digitalizačnej techniky, štruktúru ukladania objektov a tvorbu metadát.

„Výskumníci boli vedení k tomu, aby sa prioritne orientovali na zber materiálov zo súkromných, resp. obecných či regionálnych archívov. To viedlo na jednej strane k možnosti získať jedinečné materiály, doteraz nesústredené v archívoch, múzeách či iných inštitúciách, na strane druhej to vytvorilo osobitné požiadavky na prácu, najmä v potrebe operatívosti a špecifickom prístupe k digitalizačnému plánu. Keďže išlo o výskumy, nebolo možné vopred urobiť súpis digitalizovaných objektov. Vyžadovalo si to aj mimoriadne citlivý prístup k zdrojom. Väčšina materiálov predstavovala obsah, ku ktorému majú majitelia osobný, niekedy až intímny vzťah. S týmto vedomím však bolo treba získať práva na použitie obsahu prostredníctvom licenčných zmlúv. Už samotný pojem licenčná zmluva mohol vyvolávať istú nedôveru k výskumníkom, najmä po viacerých skúsenostiach predovšetkým starších ľudí, s nepoctivými obchodníkmi, ktorí im dávali podpisovať nezrozumiteľné a nevýhodné zmluvy. Z tohto dôvodu boli práva v zmluvách upravené na prezentačné účely a pre tretie osoby na nekomerčné použitie. Okrem toho sa stávalo, že vzhľadom na dôvernosť materiálov, bolo treba najmä fotografie digitalizovať v teréne priamo u ich majiteľa.“²

Dôležitou súčasťou projektu bolo vytvorenie technického zázemia pre digitalizáciu, spracovanie a uchovávanie digitalizovaných objektov tradičnej ľudovej kultúry. V priestoroch CTLK bolo vybudované digitalizačné pracovisko, ktoré umožňuje pokračovať v naplňaní cieľov projektu aj po jeho ukončení. Pracovisko disponuje výkonnými pracovnými stanicami, softvérom na digitalizáciu a postprocessing, ako aj digitalizačnou technikou a analógovými prehrávačmi. Na 2D objekty – fotografie, filmové negatívy a pozitívy, nákresy, textové dokumenty využívame HW: EPSON Expression 11000XL, Plustek OpticFilm 120, Nikon D3300, SW: Zoner Photo Studio 17 Pro, Zoner Photo Studio 18 PRO, Adobe Photoshop CC, SilverFast Ai Studio 8. Na audio – MG pásky a MC kazety využívame HW: RME fireface 802, Revox B77, Revox PR99, Revox B710, Carver TDR2400 a iné, SW: WaveLab Pro 9, Waves VST audio Plugins, Sound

2 Kysel', V.: Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry – národný projekt In ITlib. [online]. 2/2016. Dostupné na: <http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2016/2/digitalny-fond-tradicnej-ludovej-kultury-digital-fund-of-traditional-folk-culture.html?page_id=3159>.

Digitalizácia zbierky črpákov Lubomíra Tatarku, Slovenská Lupča, 2015, Archív CTLK

Digitalizácia MG pásov - postprocessing, Bratislava, 2015, Archív CTLK

Slamený úľ z Banskej Štiavnice, digitalizácia zbierky úľov Ondreja Belicu, Hostie, 2015, Archív CTLK

Výber objektov na digitalizáciu zo zbierky Antona Anderleho, Banská Bystrica, 2015, Archív CTLK

Digitalizácia zbierky Jána Kováča, uloženej v súkromnom Múzeu poľnohospodárskeho náradia a ľudových tradícií Važca, Važec, 2015, Archív CTLK

Digitalizácia bábok zo zbierky Antona Anderleho, Bratislava, 2015, Archív CTLK

Sviatočný odev z Važca, zdigitalizovaná fotografia zo zbierky Jána Kováča, Archív CTLK

Forge Pro 11.0. Na video – VHS, DV a MiniDV kazety využívame HW: Blackmagic Intensity Pro 4K, Grass Valley Canopus ADVC110, Blaupunkt RTV-926, Panasonic NV-FS 100, Sony DHR-1000VC a iné, SW: Blackmagic DaVinci Resolve 12.5, SONY Vegas Pro 13.0, FFmpeg 3.2.2, ffdshow 1.3.4531 a iné. Digitalizáciu filmových pásov 8 a 16 mm zabezpečujeme prostredníctvom externého dodávateľa. Bolo nakúpené technické vybavenie pre digitalizáciu v teréne (Lenovo ThinkPad T540p, CanoScan 9000F Mark II, Nikon D3300, Zoom H1, WD My Passport Ultra...). V budove SEUK-u bolo zároveň zriadené operatívne dátové úložisko slúžiace na dočasné uloženie zdigitalizovaných objektov počas ich spracovania. Jedným z dôležitých technických riešení bolo zriadenie lokálneho dátového úložiska slúžiaceho na uloženie spracovaných zdigitalizovaných objektov a na integráciu do CAIR a CDA. Rozhodujúcim faktorom pre výber umiestnenia takéhoto úložiska bola rýchlosť internetového pripojenia. Tá bola v budove SEUK-u žiaľ nevyhovujúca, a preto sme sa rozhodli nadviazať na spoluprácu s Fakultou elektrotechniky a informatiky Slovenskej technickej univerzity v Bratislave, ktorá sa následne podieľala na realizácii technickej časti projektu. Úložisko bolo zriadené práve v budove fakulty.

Pri výbere digitálnych formátov sme vychádzali z Metodických manuálov Ministerstva kultúry SR, našich skúseností a skúseností ďalších inštitúcií a jednotlivcov zaoberajúcich sa digitalizáciou (Filmový ústav, RTVS, CDA...). Výsledkom bolo stanovenie formátov pre archiváciu 2D objektov (TIFF 6.0) a audio objektov (WAV/PCM). Pre filmové a video objekty v súčasnosti využívame viacero formátov (AVI/FFV1/PCM; AVI/DV/PCM; DPX a ďalšie), pričom zvažujeme obmedziť používanie iba na jeden.

V čase realizácie projektu sme pre zápis metadát použili tabuľkový softvér (Microsoft Excel) s tabuľkami a šablónami špecificky prispôbenými a naprogramovanými pre naše potreby. Zároveň sme hľadali vhodný nástroj pre katalogizáciu, pričom sme zvažovali, či ísť vlastnou cestou, alebo využiť komerčný produkt. Zaujal nás katalogizačný systém Advanced Rapid Library (ARL) od firmy Cosmotron Slovakia & Bohemia s. r. o., ktorý svojou komplexnosťou vyhovoval našim potrebám.

ARL je systém určený pre automatickú správu katalógov a zbierok, postavený na viacvrstvovej architektúre typu klient – server. Systém umožňuje spracovať popisné metadáta, ako aj obrazové, zvukové, audiovizuálne a fulltextové dokumenty, podporuje zápis popisných dát v medzinárodne uznávanom metadátovej štandarde MARC 21. Technické riešenie ARL je implementované nad aplikačno-databázovým systémom Caché, ktorý v sebe integruje relačné, viacrozmerné i objektové technológie poskytujúce vývojárom výkon, rýchlosť, produktivitu a bezpečnosť. ARL je základom pre automatizované poskytovanie informácií do systémov Centrálna aplikačná infraštruktúra a registratúra (CAIR) a Centrálny dátový archív (CDA). Systém CAIR následne umožní sprístupnenie informácií prostredníctvom webového sídla www.slovakiana.sk, CDA ako LTP (long-term preservation) archív zabezpečí dlhodobú archiváciu našich dát. ARL zároveň umožňuje sprístupnenie dát prostredníctvom online katalógu IPAC (Internet public access catalogue).

V období máj 2016 – máj 2017 firma Cosmotron, pod obsahovým vedením CTEK, prispôsobila produkt našim požiadavkám. Riešenie zahŕňalo predovšetkým katalogizačný systém umožňujúci tvorbu, úpravu a evidenciu katalogizačných záznamov, využívajúci databázu hesiel elektronickej encyklopédie – Tradičná ľudová kultúra Slovenska slovom a obrazom, predmetovú klasifikáciu vychádzajúcu z metodických materiálov projektu Inventarizácia tradičnej ľudovej kultúry, databázu Štatistického úradu Slovenskej republiky (mestá a obce Slovenska), tvorbu a evidenciu personál-

nych a vecných autorít, umožňujúci vkladať prílohy obrazových, zvukových, audio-vizuálnych a textových súborov. Online katalóg IPAC poskytol možnosť sprístupnenia zozbieraných a spracovaných digitálnych objektov prostredníctvom vlastného portálu. Následne bolo zriadené webové sídlo www.fondtlk.sk, ktoré bolo sprístupnené 9. júna 2017.

V súčasnosti Fond tradičnej ľudovej kultúry obsahuje a sprístupňuje približne 1900 zdigitalizovaných objektov. Nie je však uzavretým systémom. V úložiskách CTLK je pripravených niekoľko desiatok tisíc objektov, ktoré budú po spracovaní a doplnení popisných metadát postupne sprístupnené širokej verejnosti. Zároveň ide o projekt, ktorý predpokladá pokračovanie výskumnej činnosti a neustále dopĺňanie informácií.

Do tohto procesu sa môže zapojiť každý. Ak ste držiteľom zbierkových materiálov tradičnej ľudovej kultúry, ktorých ste vlastníkom, resp. na ktoré môžete udeliť licenčné práva a máte záujem o ich sprístupnenie, prípadne ak máte záujem o doplnenie údajov o konkrétnom zázname, neváhajte nás kontaktovať (napr. prostredníctvom e-mailu: tlk@sluk.sk, prípadne telefonicky: 02/20 478 201).

PRAMENE:

- Kysel, V. (2016). *Digitálny fond tradičnej ľudovej kultúry - národný projekt In ITlib*. [online]. 2/2016. Dostupné na: <http://itlib.cvtisr.sk/archiv/2016/2/digitalny-fond-tradicnej-ludovej-kultury-digital-fund-of-traditional-folk-culture.html?page_id=3159>. <http://www.cosmotron.sk/produkty/arl-241>

EDITORIÁL 2

V ostatných rokoch redakcia *Slovenského národopisu* opakovane vytvorila priestor pre príspevky, ktoré sa venovali dejinám národopisu/etnológie v (Česko)Slovensku i širšie v Európe. Minulý rok si časopis pripomenul sté výročie narodenia prof. PhDr. Andreja Melicherčíka, CSc. (16. 1. 1917 Párnica – 31. 5. 1966 Ružomberok) a na jeho počesť publikoval prehľadový článok Evy Krekovičovej (Krekovičová, 2017). Redakcia oznámila svoj úmysel pokračovať v začatej téme i v nasledujúcom roku.

S potešením prinášame v prvom čísle roku 2018 dve štúdie k dejinám odboru. Prvý napísal Milan Ducháček, český bádateľ mladšej generácie, ktorého výskumy dejín vedy zasahujú rovnako do historiografie i do etnológie. Jeho príspevok *Karel Chotek a Cerovo: od iniciácie k specializácii (causerie k pŕlstoleté proměně terénního výzkumu)* na príklade jednej vedeckej osobnosti a jej činnosti rozoberá širšiu otázku. Touto otázkou sú možnosti i limity etnografického terénneho výskumu. Autor plasticky rozoberá úskalia, ale i výhody cudzinca (Čecha na Slovensku), ktorý vstupuje do neznámeho/málo známeho kultúrneho a sociálneho priestoru a zažije konfrontáciu svojich ideálnych bádateľských cieľov s reálnymi výskumnými možnosťami. Môžeme sledovať kroky, ktoré viedli študenta Karla Chotka k tomu, aby navštívil Slovensko a zaoberal sa pôvodne národnostnou hranicou slovensko-maďarskou. Ducháček podrobne popisuje zmenu jeho výskumného zámeru a sústredenie sa na etnografiu, národopisný výskum, ktorý vyústil do vydania publikácie o obci Cerovo, jednej z prvých národopisných monografií na Slovensku pred vznikom Československa. Karel Chotek sa následne stal priekopníkom etnografického terénneho výskumu, terénnych „exkurzií“, ktoré ako prvý profesor etnografie na Komenského univerzite v Bratislave (neskôr i v Prahe) mohol so svojimi študentmi organizovať a presadzovať. Na príklade výskumov Chotka v Cerove začiatkom 20. storočia a neskôr v roku 1953 Milan Ducháček rozoberá otázku návratných výskumov, etiky výskumov, vzťahov medzi výskumníkom a respondentmi a iné závažné otázky etnografického kvalitatívneho výskumu. Zároveň umožňuje hlboko nahliadnuť do práce výskumníka: ako si vytvorí vedecký zámer, ako ho modifikuje, ako si počas rokov svojej vedeckej činnosti osvojuje, spresňuje a rozširuje metódy terénneho výskumu. Týchto informácií o „dennej rutine“ vedeckej práce nie je v odbornej spisbe veľa, o to viac oceňujeme možnosť čítať ich v štúdiu Milana Ducháčka.

Štúdia Hany Hlôškovej *Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (Na príklade jednej bádateľskej témy)* nadväzuje na príspevok Evy Krekovičovej z roku

2017, ale i na viaceré práce zamerané na dejiny etnológie. Autorka, skúsená bádatelka, ktorá sa dlhodobo venuje i histórii etnológie, sa rozhodla sústrediť na metodologické východiská a témy prác A. Melicherčíka v závislosti a v prepojení na významné politické udalosti v Československu v 20. storočí. Príspevok sa svojim zameraním zaraďuje do širšieho prúdu výskumov o dejinách vedeckého myslenia v etnológii, a špeciálne vo folkloristike. Hana Hlôšková podrobne sleduje zmeny metodologickej orientácie A. Melicherčíka v období po nástupe moci komunistickej strany v Československu po februári 1948. A. Melicherčík, v tom čase predseda Národopisného ústavu Slovenskej akadémie vied a umení, sa stal presadzovateľom, propagátorom marxistických východísk a sovietskej etnografickej školy v národopisnom bádání na Slovensku i v Československu. Tieto už viac razy zverejnené poznatky o A. Melicherčíkovi autorka ďalej prehľbuje. Sústredila sa na tému zbojníckej a jánošíkovskej tradície vo folkloristike v Československu a sleduje, či a nakoľko sa nový vedecký program propagovaný A. Melicherčíkom prejavil v jeho vlastných výskumoch i v práci iných bádateľov. H. Hlôšková vhodne upozornila na to, že A. Melicherčík zhodnotil tému zbojníctva už v syntetickej práci *Slovenský folklór* (Slovenská vlastiveda, 1943) a rozborom jeho ďalších zásadných prác v období od 1952 až po jeho predčasné úmrtie ukazuje, že téma tvorila chrbtovú kosť celej Melicherčíkovej vedeckej práce. Nezapudla ani na popularizačné práce A. Melicherčíka ku zbojníckej téme a ich spätný vplyv na zameranie jeho vedeckých výskumov. Autorka dospela na základe svojich rozborov k záveru, že A. Melicherčík už pred rokom 1948 využil isté interpretačné rámce pre analýzu zbojníckej témy, a rámce zostali jednotné i po zmene jeho politickej a ideologickej orientácie. Tieto závery štúdie Hany Hlôškovej sú hodnotným prínosom do výskumov dejín folkloristiky na Slovensku a v Československu.

Štúdie Milana Ducháčka a Hany Hlôškovej prinášajú podnety pre súčasné etnologické bádanie a podporujú tézu, že aktuálny výskum spravidla dokážeme robiť lepšie, ak naše poznanie zahŕňa aj historickú perspektívu tej-ktorej vedeckej disciplíny (Maienschein, Smith, 2008).

GABRIELA KILIÁNOVÁ,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

LITERATÚRA

- Krekovičová, E. (2017). Na margo k významnému jubileu Andreja Melicherčíka. *Slovenský národopis*, 65(3), 321–327.
- Maienschein, J., Smith, G. (2008). What Difference Does History of Science Make, Anyway? *Isis, A Journal of the History of Science Society*, 99(2), 318–321, <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/588689> (navštívené 24. 3. 2018)
- Slovenská vlastiveda* (1943). Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava.

**KAREL CHOTEK A CEROVO: OD INIČIAČE K SPECIALIZACI
(CAUSERIE K PŮLSTOLETÉ PROMĚNĚ TERÉNNÍHO
VÝZKUMU)¹****Karel Chotek and Cerovo: From Initiation to Specialisation
(Causerie on the Half-Century Long Transformation
of Field Research)****MILAN DUCHÁČEK**

DOI 10.26363/SN.2018.1.05

© Ústav etnológie SAV

PhDr. Milan Ducháček, PhD., Historický ústav AVČR, v. v. i., Prosecká 809/76, 190 00 Praha 9; e-mail: duchacekmilan@gmail.com

This paper is about the monograph on the Slovak village Cerovo, published in 1906 by Karel Chotek, the first professor of ethnography at the Comenius University in Bratislava and the pioneer of qualitative field research in the Austro-Hungarian monarchy and later in Czechoslovakia. Following Lubor Niederle's demographical data published in the map of the Slovak community living in Hungary, *Cerovo*, a village in the Hont region, shows Chotek's first attempt to cover the set of questions related to the monograph's focus on people in their cultural setting via field research and direct experience. Though still partly immersed in stereotypes related to Czech utilitarian conceptualisation of Slovak collective identity, Chotek's monograph shows the first step on the way to an ambitious serial (though mostly unfulfilled) project of regional monographs, known as *Národopis lidu československého* (The Ethnography of Czechoslovak People, 1918–1940). In the early 1950s, working already as a professor of Slavic and general ethnography at the Charles University in Prague since 1931, Chotek returned to Cerovo with an idea of a new, comparative and reconceptualised focus on the same settlement as a half century before. Even though he did not succeed in completing this new monograph, his experience inspired a number of students at the Charles University, who later pursued Chotek's field research inspiration as important figures of Czech and Slovak ethnography during the rest of the 20th century (the so-called "Chotek school"). Besides rethinking the events related to the Czecho-Slovak relationship in the formative decade of professional scientific ethnography in Czech lands before World War I and, last but not least, analysing the so far unknown context of Chotek's second expedition to Cerovo in 1953, the picture of Chotek developing his field research method from a descriptive analysis to a more structured circle of special questions/issues in the 1950s is an attempt to capture some of the methodological changes Czechoslovak ethnography went through during the first half of the 20th century.

Key words: Czech and Slovak ethnology, Karel Chotek (1882–1967), Cerovo, field research, historiography of science

1 Tato studie vznikla v rámci projektu č. GA17-11309S *Místa paměti v procesu formování české společnosti v 19. a na počátku 20. století*, podpořeného Grantovou agenturou České republiky.

Klíčové slová: česká a slovenská etnológia, Karel Chotek (1882–1967), Cerovo, terénny výskum, historiografia vedy

How to cite: Ducháček, M. (2018). Karel Chotek a Cerovo: od iniciácie k specializácii (causerie k pústoleté proměně terénního výzkumu). Slovenský národopis, 66(4), 116–139, doi: 10.26363/SN.2018.1.05

„Není nikterak záviděníhodným Slovákovo bydllo... Hmotný jeho život, toť po většiny těžká, nezměrná chudoba... Jdete ode vsi ke vsi. V malé dědince, s řadou dřevěných chatek, jakoby po vymření... Tu se mihne žena (slovensky „baba“), děcko či starucha. Muži jsou většinou za chlebem z domu. Od útlých hochů, až k statným mužům, tvrdým a houževnatým jako kořen starého pně – vše jde za živobytím, blíže i dál někde ve světě. (...) Nouze je stálým, nevlídným hostem u většiny slováckého lidu. Zeje z těch postav, jež boso nebo v papučích, v odraných halenách, v „klobúčích“ všech forem, s bodrým poníženým výrazem rozbíhají se za chlebem do všech končin. Na ně pohrdavě pozírá lépe situovaný Maďar, přezírá je světa znalý žid. V mnohých osadách bývá žid nejbohatším pánem, s ním o majetek se dělí pouze maďarští „grófy“ (Veselý, 1902/1903: 43–44).

Takto trudně podaný obraz života v příhraničních obcích někdejších Uher mohl Karel Chotek, žák Jaroslava Golla, Lubora Niederleho, Čeňka Zírta a absolvent prvního semináře Josefa Pekaře ze sociálních dějin, najít roku 1903 na stránkách *Rudých květů*, socialisticky orientovaného listu, v němž svého času sám publikoval sociálně kritické prozaické črty (Ketoch, 1902,² srov. Mocná, 1994). Vyznění článku z pera Josefa Veselého se přitom podstatněji nelišilo od motivického rejstříku sympatizantů ideje česko-slovenské vzájemnosti či cestopisných črt Karla Kálala, zřejmě nejvýznamnějšího z českých slovakofilů (srov. Hollý, 2013). Vedle charakteristického paternalismu, s nímž čeští publicisté pohlíželi na Slováky jako na komunitu, již je třeba sociálně a kulturně vzdělávat, a napomáhat tak jejímu vzmachu z „tisícileté maďarské poroby“, je zde patrná i snaha upozorňovat na specifika slovenského idiomu, pro české čtenáře ne vždy srozumitelného.

I přes nesporný ohlas slovakistických prací Boženy Němcové, cestopisů Rudolfa Pokorného či poezie Adolfa Heyduka (Hollý, 2012) byla pro značnou část česky hovořících obyvatel Čech a Moravy hornouherská realita velkou neznámou, zatíženou navíc právě představou o sociální a kulturní zaostalosti slovenské komunity, jak ji poněkud nezáměrně stereotypizoval i obraz Slováků prezentovaný na Národopisné výstavě československé (Ducháček, 2014: 193n). Indiferentnost „Slováka“ na Hynaisově plakátu pouze synekdochicky ilustruje mlhavost představy, kterou si o Slovensku a Slováciích dlouhodobě utvářeli obyvatelé „historických zemí“. Obraz Slováků jako modernizované urbánní komunity byl pro české sebepojetí nežádoucí, neboť v „československé“ kolektivní imaginaci éry fin de siècle Slováci figurovali v rovině, jež v epoše romantismu náležela mýtu o rodných chaloupkách, a to včetně vyhocené národnostní antagonie a pozice Slováků coby utlačovaného mladšího bratra (Macura, 1995: 168; Kodajová, 2009). Tento obraz byl navíc usnadněn i tím, že Maďari v atmosféře oslav milénia příchodu do Podunajské nížiny prezentovali kulturu uherských „národností“ v duchu velkomadžarské ideje a jednotného geografického prostoru

2 = Karel Chotek

Obr. 01: K. Chotek, 50. léta, foto: L. Baran. Reprodukce z monografie *Cerovo*, 1906

(Thiessová, 2007: 173, Kiliánová, Popelková, Vrzgulová, Zajonc, 2001: 11–15; Keményfi, 2015). Popsaná mytologizace však nikterak nepřála snahám o zprostředkování autentické zkušenosti obyvatel Čech a Moravy s životem na uherském Slovensku. Výjimku tvořili obyvatelé příhraničních regionů, především „moravského Slovenska“ (Niederle a kol., 1918–1922) a Valašska, pro něž bylo překračování hranic dualistické monarchie součástí každodenní sociální praxe. I zde se však „cizinec“ ocital v odlišném světě, jak o tom svědčí jak přezíravý postoj velkoměstských intelektuálních elit k venkovu (Goll Pekařovi 26. 7. 1903; Klik, 1941: 362), tak i přemíra secesní idealizace „lidové kultury“, již se nevyvaroval ani August Rodin.

Uvažovat v této situaci o kritickém etnografickém výzkumu národnostně a kulturně smíšených příhraničních regionů (Grenzgebiete; srov. Lozoviuk, 2009) by se mohlo zdát anachronické. Přesto právě zde, v přesunu optiky od „rázovitých“ příhraničních a podtatranských regionů na Hont, koření jeden z největších (a ovšem nedokončených) etnografických projektů první poloviny dvacátého století, totiž plán na zpracování encyklopedie *Národopis lidu československého*, iniciovaný Emanuelem Kovářem a Luborem Niederlem a posléze dlouhodobě redigovaný Niederlovým žákem Karlem Chotkem (srov. Kovář, 1897; Chotek, 1914). Chotkovým absolutoriem na Filozofické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity roku 1904 (Ducháček, 2005) se začala psát první, ještě koncepčně nezralá, nicméně průkopnická kapitola pozdějšího olbrámího publikačního záměru.

Počátky Chotkova zájmu o Slovensko se časově shodují s velkou vlnou popularizačních článků, snažících se povzbudit česko-slovenskou vzájemnost. Nebyly to však pouze starší romantizující cestopisy Rudolfa Pokorného a agitační publicistika Karla Kálala (brožura *Vzhůru na Slovensko!*), co především v pražském prostředí budilo zájem o spřízněné společenství v tehdejších slovenských oblastech Uher. Káralovy články se na přelomu století doplňovaly s osvětovými spolkovými akcemi. Kupříkladu *Umělecká beseda* roku 1901 vydala prémiový tisk s názvem *Slovensko*, do něhož přispěli kromě významných slovenských a moravských lidopisců (Andrej Kmeť, František Bartoš aj.) i Chotkovi univerzitní učitelé Lubor Niederle a Jaroslav Vlček (srov. Horák, 1933: 435). Zatímco slovenská kulturní elita se „čechoslovakistickým“ ideovým zaměřením příspěvků začala cítit dotčena, ba ohrožena ve své „samobytnosti“ (srov. např. proměnu postoje Andreje Kmetě in Hollý, 2015: 165–168), mezi pražskými studenty i širší veřejností nacházely ohlas družné akce, pořádané především *Československou jednotou* a slovenskými studenty ze spolku *Detvan* (srov. Jurčištinová, 2000, 2006, 2009; Pelčáková, 2004). Ty se nadále nesly v duchu česko-slovenské vzájemnosti a napomáhaly budovat či utvrzovat vzájemně zažitě stereotypy, přestože reálné výsledky spolupráce vykazovaly značné trhliny. Chotek sám konstatoval, že za jeho univerzitních studií „v popředí zájmů české veřejnosti byla otázka Slovenska“ (Chotek, s. d.: 2). Spíše než skutečná znalost každodenní slovenské reality však bylo výsledkem těchto snah upevnění romantických představ o panenskosti slovenských hor, historické i etnické spřízněnosti slovenské komunity s českou a bodré vstřícnosti jejich obyvatel, smíšené někdy s dozvuky slovenské účasti na národopisné výstavě, což v zásadě platilo i v případě jinak kriticky písíciho realistického tisku (Harna, 2014).

Když Lubor Niederle roku 1903 vydal *Národnostní mapu uherských Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900* (Niederle, 1903; rev. 1906), sociogeografickou práci vystavěnou na analýze statistických dat, zaujala Chotka kromě možnosti ověřit si vývody svého učitele v terénu pravděpodobně i vize příjemně strávených prázdnin na slovensko-maďarském pomezí, tedy v oblasti, jež rozhodně nebyla centrem zájmu propagátorů česko-slovenské vzájemnosti. Šlo o poměrně odvážný plán, vždyť i Niederle shledával význam svého spisku o národnostní hranici především v tom, že „přiblížil ... dosud neznámé Slovensko“ (Archiv AVČR – osobní fond L. Niederle, k. 1, i. č. 12 – Niederle L., *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 46). Jak ale Chotek později konstatoval na adresu svých univerzitních učitelů: „*Jít do terénu, to je to, co nepochopil E(manuel) Kovář, terén neznal ani Zíbrt, ani Niederle*“ (Vomlelová, 1968: 40).

Chotkovo rozhodnutí lze pokládat pro proměnu konceptualizace slovenského prostoru v českém prostředí za podstatné rozšíření. Nejen proto, že šlo o první terénní výzkum badatele s moderním univerzitním vzděláním, jenž byl zejména díky Peřákovu a Niederlovu kriticizmu podstatně méně zatížen romantizujícími stereotypy, jež přetrvávaly v českém laickém měšťanském prostředí, ale především pro volbu zkoumané lokality. Jižní pohraničí Slovenska (můžeme-li před rokem 1919 o tomto etnicky, kulturně i geograficky mnohovrstevnatém prostoru takto hovořit) skutečně stálo na okraji kulturních styků mezi Čechy, Moravany a Slováky. Kolektivně sdílená prostorová imaginace³ se vedle převážně neslovenských historických měst soustředí-

3 Ke konceptualizaci problematických, neboť vágních pojmů „paměť“ a „historické vědomí/povědomí“ v návaznosti na aktuální vnitrooborový historický diskurz srov. zejm. Hroch, 2014; Horský, Řezníková, 2014: 19–24. Obecně též Storchová a kol., 2014: 244–257; Kratochvíl, 2015.

Obr. 02: Cerovo 1904, katastr. Reprodukce z monografie Cerovo, 1906

la na venkov, především na Tatry, středoslovenské podtatranské stolice a moravsko-slovenské pomezí. Osobní kontakty ponejvíce spočívaly v návštěvách martinského centra na Turci a v příhraničních stolicích, především v okolí Skalice a Holíče, případně na Trenčínsku či Oravě. Vždyť i Rudolf Pokorný se při svých „potulkách“ ve stopách rejsů Prokopa Holého po pobytu v Kremnici a Banské Štiavnici odhodlal na Hontu pouze ke krátkému výjezdu do Prenčova a v doprovodu Andreje Kmetě k výstupu na Sitno. Jižněji po proudu Litavy přes vrchy k uherské nížině, do oblasti „už polo-zmaďařené“, pouze nostalgicky shlédl z vrcholu někdejšího vulkánu. Povšechné údaje o regionu pak vypsál z dostupných zdrojů (Pokorný, 1883: 236–250; zejm. 246) a ani jeho komentář k cestám po hontské stolici nebyl právě doporučující: „(...) není tu zrovna bezpečno. Stoliční úřad proslaven jest pouze volební kořalkou. Nedávno byla tu mezi obcemi Hont a Drégely-Palankou konečně chycena celá lupičská rota, čítající 32 hlav!“ (Pokorný, 1883: 235).

Těžko však bylo možné předpokládat, že by se situace po čtvrt století od Pokorného cest nezměnila. Chotek se tedy předem pokusil obeznámit se slovenskými poměry a po prvních kontaktech se Slováky z okruhu *Detvanu* se rozhodl vstoupit do tohoto kdysi významného, na počátku nového století však již poněkud upadajícího spolku.⁴ Pravděpodobně právě v Praze studující Slováci jej odkázali na kontakt s vlastencem-

4 Co se týče Chotkova členství a činnosti v *Detvanu*, nelze je doložit ze spolkové agendy ani seznamu členů, neboť ten je veden pouze do roku 1902 a jméno Chotek tam tehdy ještě nefiguruje (Srov. Archiv Univerzity Karlovy /dále AUK/, f. Vřestudentský archiv II., Slovenské spolky; spolek *Detvan*, k. B 522). Je tedy zřejmé, že do spolku Chotek vstoupil až poté, avšak ještě před první cestou na Slovensko, tedy zhruba někdy na přelomu let 1903/1904. Tak lze totiž soudit z fragmentů jeho vlastních vzpomínek:

Obr. 03: Cerovo 1905 řadová náves s těsným sousedstvím usedlostí s valbovou doškovou střechou. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

kým učitelem Stanislavem Zochem, sídlícím v malé vesnici Cerově v srdci Hontu.⁵ Z toho vznikl osobní kontakt, který (nahlíženo s odstupem) zásadním způsobem ovlivnil Chotkovo smýšlení a nakonec vyústil i v jeho aktivní spoluúčast na slovenském politickém dění během válečných let a v akademické angažmá po zrodu ČSR (srov. Ducháček, 2017a).

Po dokončení osmého semestru⁶ nasedl Chotek na vlak a prázdninovým poznávacím výletem přes Vídeň a Pešť směřoval na linii Niederlovy národnostní hranice v povodí Litavy s vědomím, že se vydává mimo oblast dosavadních sítí česko-slovenské vzájemnosti: „(...) ono Slovensko prvých let 20. století s těžkými politickými poměry,

„Vyhledal jsem tedy slovenské studenty, sdružené ve spolku *Detvan*, a brzy jsem se stal také členem. V tomto prostředí poznával jsem slovenské poměry správněji a hlouběji. Rozhodl jsem se prostudovat národnostní, ne národopisnou otázku na jihu, na hranici slovensko-maďarské.“ /Chotek (s. d. I.): 2/. O úpadku *Detvanu* v prvním desetiletí 20. století svědčí skutečnost, že v roce 1907 měl kdysi početný a vlivný spolek pouhých 18 přispívajících členů, registrovaných stejně tolik. (AUK - Vřestudentský archiv II. - Slovenské spolky; spolek *Detvan*, k. A 338). Přesto však členství ve spolku umožnilo Chotkovi první osobní kontakty na slovenské vlastence.

5 Zjevně se mýlí Drahomíra Stránská, tvrdí-li, že poprvé Chotek zajel na Slovensko (a to přímo k Zochovi do Cerova) už za středoškolských studií (Stránská, 1951: 225). Ovšem údaj, že Chotek navázal kontakt se Zochem prostřednictvím zásilky několika knih Julia Zeyera, se může zakládat na pravdě, neboť osvětová činnost *Detvanu*, podobně jako i *Československé jednoty*, spočívala především v zasílání českých knih tam, kde se předpokládá jejich nedostatek. Byla to tedy běžná činnost člena spolku, na jejímž základě však mohl opravdu vzniknout osobní kontakt, zprvu ovšem písemný.

6 V dosavadní literatuře nepanuje shoda o tom, zda se tato první cesta uskutečnila již roku 1903, či až v roce následujícím. Údaje Stránské jsou, jak výše zmíněno, diskutabilní. Vilém Pražák však uvádí rok 1903 (Pražák, 1967: 10). Ve vlastních vzpomínkách Chotek ovšem uvedl, že v Cerovu strávil „dvoje

ale bohatou a zachovalou lidovou kulturou vábilo nás Čechy k návštěvám, které ne jednou byly přerušeny politickým zákazem. Rozdíl byl v tom, že se od nás většinou jezdilo na západní Slovensko, blízko moravských hranic – a naopak někteří Slováci se odvažovali na výroční sjezdy do Luhačovic. V západním Slovensku bylo také více uvědomělých vesnic. Moje první cesty byly do středního Slovenska, do Hontu, tedy oblasti smíšené, slovensko-maďarské. První studijní plán (byl větší) a neúměrný silám začátečníka (...)“ (Chotek, s. d. II: 2). Původně vůbec nepředpokládal, že skončí v Cerově. Měl v úmyslu „(...) prostudovat národnostní, ne národopisnou otázku na jihu, na hranici slovensko-maďarské (...), projítí aspoň část národnostní hranice slovensko-uherské a kontrolovati na místě vzpomenutou (tj. Niederlovu – pozn. aut.) mapu“ (Chotek, 1906: 65). I když to svědčí o studentově kritickém přístupu k práci učitelů i o vědomí nutnosti přikročit od kabinetního bádání a Niederlova a Zibrtova muzeálního bibliofilství k terénní praxi, hned při prvním pokusu o tento posun se pozdější průkopník terénního etnografického výzkumu přesvědčil o náročnosti zamýšlené dlouhodobé demografické expedice: „(...) již několikadenní pobyt na uherském Slovensku mne poučil, že je to věc zatím nemožná. Omezil jsem tedy plán a chtěl jsem podrobněji prostudovat stolicí Hontskou, jež v sobě objímá obě národnosti. Než i tu, čím více jsem vnikal do svého úkolu, tím větší jsem poznával nesnáze, a proto ponechávaje nyní stranou materiál širšího programu.“ Anabázi po hontské pahorkatině ukončil Chotek na cerovské faře v okruhu početné rodiny Stanislava Zocha (Chotek, 1906: 65).

Zvídavý cestovatel sice po střetu ideálů s realitou rezignoval na sběr dat z celého regionu, nevzdal se ovšem sledování podnětů alespoň v rámci jedné vsi, obrátil tedy pozornost od demografie a antropogeografie k etnografii. Právě zde počal hlouběji chápat problematiku národopisného bádání v terénu, na níž později po převratu – již jako profesor všeobecného národopisu na Univerzitě Komenského – založil metodu terénních exkurzí (srov. Ducháček, 2017b: 198; srov. Kandert, 2005). Nejenže při kladení otázek narážel na tabu a uzavřenost venkovského myšlení, ale začal vnímat i podstatný sociální i kulturní rozdíl mezi českým, moravským a slovenským prostředím. Prozatím ovšem pozvolna, pragmatický rozměr a slabiny politické ideje česko-slovenské národní jednoty se naučil rozeznávat až později.

Evangelické prostředí Cerova a specifika vztahů v jazykově i konfesijně smíšeném společenství, to vše byly ovšem problémy zcela odlišné od toho, co poznal již jako městské dítě u babičky na českém venkově, kde většina tradičních zvyků již zanikla nebo přinejmenším změnila obsah či funkci. Cerovo znamenalo pro Chotka první

prázdniny /1904 a 1905/ a Vánoce.“ Právě u prvního letopočtu je ale v klíčové cifře 4 překlep, z něhož je zřetelné, že čtyřka překrývá původní číslo, zřejmě však pětku /Chotek, (s. d. I.): 2/. Tento údaj (1904 a 1905) pak přejal do svého článku i Ján Mjartan. (Mjartan, 1956: 526). Zdá se pravděpodobnější, že Chotkův plán zrál delší dobu a navázání kontaktu s *Detvanem* i prvotní orientace v aktuální slovenské problematice zabrala nějakou dobu. Navíc Niederlova publikace, která byla uveřejněna poprvé v Národopisném sborníku roku 1903, obsáhla celý tento ročník, tzn. rozhodně nevyšla na začátku roku. kdyby publikace vyšla celá již na jaře 1903, nezdá se pravděpodobné, že by Chotek všechny přípravy a navázání kontaktu se Zochem stihl tak rychle. I kdyby tomu tak bylo, zarážela by potom skutečnost, že by Cerovo nenavštívil i následujícího roku, když prokazatelně víme, že na Slovensku byl i v roce 1905. Dokládá to Pekařův dopis Gollovi z 23. 9. 1905, kde píše: „Chotek vrátil se z Uher; je na malostranské reálce“ (Klik, 1941: 432). Pekař tedy aktivity svého studenta sledoval a o jeho slovenských cestách zjevně věděl. Chotek tedy s největší pravděpodobností poprvé odcestoval na Slovensko až o prázdninách roku 1904, poté, co od Golla a Pekaře obdržel seminární vysvědčení (7. 4.) a když skončila jeho první krátká supletura na pražské malostranské reálce.

hlubší setkání s jevy přežívajících starších tradic, jejichž kvalitu a původ se učil hodnotit v tradičních písemných a hmotných pramenech, s nimiž se setkával v Zíbrtových a Niederlových přednáškách, a dost možná již i na základě četby prací Edwarda Burnetta Tylora, jež se později staly východiskem jeho pojetí národopisného bádání v duchu odhalování a interpretace tzv. přežitků (*survivals*) (Ducháček, 2016: 40–44). Definitivně si zde uvědomil, že pokud má národopisná věda vůbec pochopit objekt svého bádání, nesmí se omezovat na literární prameny a materiál, zprostředkovaný laickým sběrem (a nezděděnou již staršími sběrateli přizpůsobovanou měšťanské recepci), nýbrž musí jít do terénu a snažit se pronikat do mentality a specifík prostředí, jež zkoumá. I když rozsah požadavků, jež si takto stanovil, počal do důsledků chápat až mnohem později, během cerovského pobytu se Chotek poprvé narazil na úskalí laiky zprostředkovaných informací a sběru materiálu z druhé ruky: „Materiál se musí ověřit a pamětníky je nutno kontrolovat. Každý, kdo se ptá, musí vědět, zda ten, jehož se ptá, mu říci pravdu chce, dovede a může“ (srov. Vomlelová, 1968: 40n; k aktuální reflexi této maximy Denková, 2016: passim).

Obr. 04: Cerovo 1905, gazdovstvo. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

K takto pregnantní formulaci limitů terénního výzkumu bylo ale od prvního cerovského pobytu ještě daleko, tehdy se Chotek teprve začal učit základní orientaci v látce, jež se před ním rozprostřela. Rádcem v prvních krůčcích za poznáváním života na vsi se mu stal učitel Stanislav Zoch. Ten byl ostatně často také jediný, kdo byl schopen a ochoten na návštěvníkovy otázky odpovídat. Začínající etnograf byl nucen si připustit, že navázání komunikace s informátory z řad „obyčejných lidí“ vyžaduje zvláštní komunikační dovednosti: „Brzy začal jsem si všímat i života lidu, ale překážkou byla pochopitelná nedůvěra vůči cizinci, který se vyptával na soukromé věci, i takové, o kterých se nemluví rádo ani mezi domácími. A tak první zprávy nebyly z přímého pramene, nýbrž od učitelů a farářů, ověřené později. I jim bylo někdy těžko vysvětlit příčiny tohoto zájmu o lid“ (Chotek, s. d. I.: 2).

Během první návštěvy Cerova se Chotek ještě nechal zlákat klasickým folklórním materiálem, kroji, výšivkami, texty písní. Ostatně v tomto duchu se nesla valná většina evropské etnografie, jež se pokoušela vymanit ze stínu kuriozity vyhledávající Völkerkunde a koloniální etnografie (srov. např. Mehos, 2008; Penny, 2002). Už zde však byl nucen připustit, že tradiční maxima *ad fontes*, metodické školení z historického semináře, ani Zíbrtova či Niederlova čtení ke komplexní analýze synchronního stavu a jeho historických zdrojů nedostačují. Při koncipování textu, který by postihl získané poznatky, potýkal s absencí autoritativních vzorů pro vytyčení konkrétních problémů. Seznámení s důrazem na přechodové rituály, jak je v průkopnické knize *Les Rites de Passage* uchopil holandský antropolog Arnold van Gennep, mělo teprve přijít (rozhovor L. Baran 17. 2. 2003), a zaostření na specializované otázky hmotné kultury při první sondě zastiňovala potřeba shrnout celkový geografický, sociální charakter sídla i jeho historický vývoj. I později tento generalizující rámec Chotek

Obr. 05: Cerovo, zřejmě 1953, gazdovstvo, elektrifikace. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Obr. 06: Cerovo, 1953, dům č. p. 70, popis, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

pokládal za nutné východisko každé sídelní monografie, jak ji později předestřel v monografii *Široký důl* (Chotek, 1915), která měla sloužit jako vzor pro budoucí spolupracovníky encyklopedie *Národopis lidu československého*. Už při první návštěvě Cerova přitom Chotek počítával limity vlastního odborného školení, přičemž nešlo pouze o „nedostatečné znalosti gramatiky slovenské“ (Chotek, 1906: 52). Například o pomoc se záznamem notace písňových textů se byl nucen obrátit na tehdejšího docenta hudební vědy Zdeňka Nejedlého (Chotek, 1906: 45). Představa o univerzálním etnografovi (jakémsi sociokulturním antropogeografovi, lingvistovi a muzikologovi v jedné osobě, jenž navíc disponuje vzhledem do metod empiriokritické historiografie) se již tehdy ukázala jako idealizovaná fikce, limitující úspěch plánované národopisné syntézy. Budoucí bádání už předpokládalo součinnost odborníků z různých disciplín.⁷

Již v pionýrské sídelní monografii, která z cerovské cesty vzešla, lze ovšem vnímat, že Chotkův zájem se klonil zejména k interpretaci hmotné kultury, především k dokumentaci a zkoumání starých způsobů stavby domu, zpracovávání materiálů či obdělávání půdy. Právě to ostatně od etnografie očekával i Lubor Niederle, když v úvodu k *Životu starých Slovanů* konstatoval: „Nemůže býti pochyby, že v současném životě slovanském, zejména tam, kde zůstaly starobylé formy okolnostmi zachovány, uchovalo se leccos z dávných dob a že by se tedy leccos mohlo přenést i do obrazu života, jaký byl před tisícem let na konci doby pohanské. K tomu je však nutno vědět přesně, co je v dnešním folkloru starého. A tu máme dosud jen velmi málo prací, které

⁷ Pro srovnání: nejrozsáhlejší terénní výzkum na Slovensku do roku 1952 zorganizoval Chotkův žák Ján Mjartan v obci Závadka nad Hronom: „(...) trval dva týždne. Zúčastnilo sa na ňom spolu so študentmi 14 odborných pracovníkov, ako aj kreslič a fotograf.“ Podolák, 1955: 432–433.

by byly toto rozlišení podnikly a ukázaly, co náleží pravěku a co době pozdější. A nejen to: novější práce vyjadřují častěji čím dále tím větší skepsi k předpokládaným pohan-ským survivalům. Mně samému nebylo více možno, abych práci, která tu schází, doplnil. Poznal jsem brzy, že moje síly nestačí, abych se systematicky probral celým ohromným folkloristickým materiálem, neřku-li, abych analysoval kriticky, co je v něm starého, co je survival a co teprve později v době křesťanské vzniklo, nebo bylo přineseno odjinud. Je tu, slovem, potřebí ještě práce ohromné, kterou musí udělati jiná, svěžší síla, nebo, lépe řečeno, více sil v budoucích letech.“ (Niederle, 1911: 11–12). Zde uviděl Chotek vytyčen svůj životní úkol. Už tehdy však bylo zjevné, že není možné jej zvládnout silami jednotlivce (Mjartan, 1952: 9–10).

Chotkovými průvodci při výletech do cerovském okolí byli Zochovi synové, Samuel a Gustáv, směřující k církevní dráze. Brzy se z této trojice stali přátelé a bratři Zochovi také sehráli roli prostředníků, skrze jejichž kontakty se Chotek poprvé seznámil s význačnými osobnostmi slovenského kulturního života (Chotek, s. d. II: 3–5). Prázdninová období následujících dvou let a dokonce i jedny Vánoce pak Chotek strávil ve společnosti především Samuela Zocha toulkami po uherském Slovensku, navštěvující slovenské národovce a kulturní pracovníky. Mezi nimi figurovali zejména prečňovský farář, nadšený národopisec, botanik a předseda Museální společnosti slovenské Andrej Kmeť, notář Emanuel Lehotský, bankovní úředník a národohospodář Ján Cablk, farář Juraj Slávik, ale též osobní přátelé Samuela a Gustáva Zochových – Štefan Krčméry, Kornel Stodola, manžel Zochových sestry Eleny Martin Rázus a další osobnosti, jež později v době zrodu společné republiky sehrály významnou roli (Chotek, s. d. I.: 2).⁸ Během těchto cest tedy Chotek kromě poznávání problémů národopisných začal pronikat i do nuancí nejistých perspektiv slovenských politických vizí. Nemohl si přitom nevšimnout, že politicky a národně uvědomělá část Slováků sestává pouze z úzké vzdělané vrstvy, především farářů, právníků, učitelů a lékařů, tvořící po slovenském území roztráštěnou síť, udržovanou občasnými osobními kontakty.⁹ V Praze a Luhačovicích idealizovaný obraz česko-slovenské vzájemnosti tak dostával reálnější kontury. Získané znalosti i kontakty měl přitom cerovský host později významně zhodnotit, mj. i při účasti na přípravných pracích pro jednání česko-slovenské delegace na mírové konferenci v Paříži (Ducháček, 2017a: 28–32).

* * *

Během prázdninových pobytů v Cerově se tedy v Chotkovi počal rodit národopisec, ačkoli se zprvu neubráníl impresi, kterou v něm hontská scenerie vyvolávala: „*Krajina je osvěžována dubovými a březovými lesiky, olšinami při potocích, rybníčky zarostlými rákosím a konečně i skalisky třetím z rozlehlých pastvin, ale budí přec jakousi melancholií*“ (Chotek, 1906: 65). Gollovské empiriokritické školení mu však zabránilo, aby v Kálalových stopách podlehl snaze hledat na Slovensku stopy česko-slovenské kulturní jednoty, spojované často v populárních pojednáních s odkazem husit-

8 Mimo Kmetě ovšem, neboť ten zemřel již v únoru 1908. Srov. Chotek, 1908.

9 I jiní výletníci obvykle využívali pohostinnosti známých slovenských vlastenců, takže trasy takových cest si byly často podobné. Příznačné je v tomto ohledu slovenské putování Chotkova generačního vrstevníka Jaroslava Haška. Ten se se svým bratrem vydal na slovenskou prázdninovou pouť již po druhém ročníku obchodní akademie v roce 1900. Průvodcem jim byl spolužák Ján Čulen, Slovák z vlastenecké rodiny a člen Detvanu. Díky jeho známostem tak vede cesta bratrů Haškových skrze bydliště slovenských vlastenců – figurují zde opět jména Kmeť, Lehotský a jiní, především lékaři, právníci i faráři. Srov. Pytlík, 1971: 65n; ke kontextu a komparaci též Blümlová, 2008.

Obr. 7: Cesta k cerovským lazům. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

ství: „Pro nás zajímavá je tradice známá i v okolí, že Cerovo jest kolonií husitskou. Jako důvody pro to uvádí se kamenný kalich, který zdobil průčelí starého kostela, některé výrazy lidu cerovského v okolí neobvyklé a prohlašované za české, a posléze vlastní jména, prý česká. První argument není rozhodně závažný a podobně i druhé dva; třebaže nejsem jazykozpytcem, prohlásil bych je spíše za dialektickou zvláštnost slovenskou, než za stopu emigrace české“ (Chotek, 1906: 66). Lakonické odmítnutí jednoho z ústředních motivů kolektivního mýtu o česko-slovenské vzájemnosti, totiž hodnotového a konfesijního importu husitské protoreformace do oblasti Horních Uher, znamenalo pro Chotka první krok za chápáním odlišností slovenského prostředí nejen v historických, ale i sociálních a kulturních konturách. I když z pramenů mohl doložit přítomnost Jiskrových vojsk na blízkém hradu Čabrad' a v povodí Litavy, nemohl si nevšimnout, že generační struktura slovenské rodiny se zásadním způsobem liší od českého a v mnohém i moravského prostředí. Zformulování povahy těchto rozdílů (dobovou terminologií *bipartice*) si ovšem žádalo více, než jen dílčí lokální sondu – a prezentace výsledků takového bádání, jakkoli se pro ni po roce 1918 naskýkala podstatně širší možnost zkoumání, se v klimatu Československé republiky nejevila jako politicky příliš žádaná (srov. Chotek, 1924: 38–40; Chotek, 1925: 203–204). I to do značné míry omezovalo rozvoj oboru v meziválečném období. Pro reflexi Chotkova iniciačního pobytu na Hontu je ovšem příznačnější, že nakonec zcela pominul pú-

vodní záměr cesty, totiž prozkoumání demografické charakteristiky maďarsko-slovenské národnostní hranice. O maďarskojazyčné kultuře a společnosti a o jejím vlivu na cerovské společenství v publikované práci nenalezneme podstatnější zmínku.

Ze sebraného materiálu, který při další návštěvě hontské vsi o Vánocích a v létě 1905 ještě rozšířil, začal vznikat základ Chotkovy první odborné publikace. To však trvalo ještě rok, v mezičase Chotek dokončil univerzitní studia. Jak ovšem později vzpomínal, po doktorátu roku 1905 byl nucen poněkud rozčarovaně konstatovat: „*Nebylo nikoho, kdo by objasnil, co je lidová kultura, co národopis má studovat a jaké jsou jeho cíle.*“ (Vomlelová, 1968: 39). I když se sám od frazerovsky pojatého kabinetního bádání díky pobytům v Cerově posunul k antropologii v duchu Edwarda Burnetta Tylora, meritum věci, totiž pochopení principů vývoje sociokulturních vztahů a kvalit lidové kultury ve vztahu k historii, se stále ztrácelo v nedohlednu. Zatímco se Niederle cele oddal životnímu úkolu doplnit Šafaříkovy *Slovanské starožitnosti* o kulturní oddíl, založený na archeologickém materiálu, Chotek se po celý život pokoušel uskutečnit program, který již roku 1897 nastínil předčasně zemřelý jazykovědec Emanuel Kovář v článku *Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé*. Kovářův původní požadavek zněl, aby byla vytvořena národopisná encyklopedie. Chotek coby zvolený výkonný redaktor olbřímího podniku ve svém návrhu *Programu soupisu národopisného* z roku 1914 Kovářovu ideu rozvinul do podoby etnografické obdoby velkých edičních projektů vydávání primárních pramenů v duchu Gollovy školy.¹⁰

* * *

Chotkovi univerzitní učitelé, povětšinou formovaní vybujelejším historismem české společnosti sedmdesátých až devadesátých let 19. století, pozorovali venkovský život s jeho „rázovitými“ projevy s kritičtějším odstupem, než jak jej povětšinou vnímali romantizujícími reminiscencemi motivovaní národopisní „insideři“ z řad regionálních sběratelů. Jejich pohled se však přes veškerou odbornou akribii lišil od obrazu, jaký se počal na Hontu rýsovat Karlu Chotkovi, formovaném školením v sociálních a kulturních dějinách, ale i socialistickou rétorikou generace, hodnotově dospívající v době dovršení předlitavského úsilí o zavedení všeobecného volebního práva. Drobný exkurz do imaginace a mentálního horizontu českých univerzitních elit z let před první světovou válkou ukáže, jakým zlomem byl Chotkův pobyt v Cerově pro další vývoj oboru, o jehož tehdejší postavení mezi univerzitními disciplínami panovala nejistota, posílená i německou praxí, v níž byl obecný národopis (Völkerkunde) řazen k přírodovědným a geografickým oborům, tedy mimo půdu filozofických fakult a sousedství historie či filologických disciplín.

Rok předtím, než Chotek počal kriticky analyzovat sídelní ráz i kulturní a sociální vztahy v Cerově, trávili zakladatel české moderní historiografie Jaroslav Goll i Šafaříkův pokračovatel Lubor Niederle prázdniny na moravském Slovácku (či – jak se tehdy ještě říkalo – moravském Slovensku). Pro kosmopolitního Golla byl pobyt v Havřicích

10 „K řízení tohoto velkého podniku zvolen byl jak z Archeologické komise, tak z Národopisného musea redakční sbor, skládající se z profesorů K. Chotka, J. Jakubce, J. Kazimoura, dv. rady J. Kouly, L. Niederla a J. Polívky; vedení Soupisu svěřeno autorovi tohoto programu“ (Chotek, 1914: 3). Drahomíra Stránská zmínila, že Chotka jako hlavního redaktora *Soupisu* navrhl autor posledního návrhu soupisu z roku 1908 Jan Jakubec, jenž se práci nemohl věnovat, neboť byl tehdy zaměstnán svými folkloristickými studii. Srov. Stránská, 1951: 228. Chotek nenavazoval pouze na Kováře, ale i na později formulované, ale neuskutečněné programy Niederlovy (1903) a Tillovy (1905). (Srov. Pražák, 1967: 15).

Obr. 08: K. Chotek, 50. léta, profesor v terénu. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

příjemným uvolněním z chvatu cest po Evropě i oddechu od městského života („*Chtěl jsem tiše sedět.*“ Goll Pekařovi 26. 7. 1903, Klik, 1941: 362), naopak Niederle v nedalekých Veletinách trávil již několikátý rok v podnájmu u mlynáře Keperta, kde se pilně věnoval sepisování dalších dílů *Slovanských starožitností* (Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, v. v. i. (dále MÚ-AAVČR). Osobní fond L. Niederle, k. 1, i. č. 12. Niederle L., *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 17, 21). Jak vzdálené a zároveň exotické to bylo prostředí pro noblesního a v dané situaci poněkud šosáckého Golla, odhalují jeho zprvu nadšené dopisy Josefu Pekařovi. „Folklorem“ mu byl i neobvyklý způsob hygieny, jeho osobní mánii neuspokojovala přílišná vzdálenost nejbližší možnosti koupání (navíc prý nedostatečného) a trocha prudšího deště, způsobivší rozblácené polní cesty, mu dokázala zkazit náladu (Goll Pekařovi 20. 7. 1903 a 31. 7. 1903, Klik, 1941: 359, 366). Naopak jevil nepokryté nadšení z účasti na svatbách, zatančil si u muziky a oblíbil si i zpívání v krčmách, jež ovšem poněkud nepřipadně porovnával s operou. Venkovské zvyky vnímal vnějškovým prizmatem odkazu národopisné výstavy z roku 1895 – obdivoval „*velmi malebné chaloupky s doškovými střechami*“, zajímala ho jízda králů, na vlčnovském kroji našel zálibu v množství červené, hadačství a magii vnímal jako atrakci a na život na vsi vůbec pohlízel jako na žánrový obrázek, jež bezděky vtěšňoval do výjevů z obrazů Joži Uprky (Klik, 1941: 362–369). Kritické oko zaměřil snad jen vůči nemírnému požívání silných lihovin venkovany bez rozdílu věku a pohlaví. Nelze se tedy divit, že z piedestalu „*nad bahno všedního života povzneseného*“ úsudku nacházel málo pochopení nejen pro Zibrtovy kulturní dějiny, ale i pro folkloristiku a národopis. Ačkoli, jak sám tvrdil, nehledal na venkově idylu, za krátkou chvíli se vnějškových aspektů venkov-

ských slavností s jejich „směsicí surovosti, dobroty přirozené a vtipu“ nabažil a obrátil pozornost k *Čechám po Bílé hoře*, vraceje se do svého hájemství kritikou emotivních soudů horkokrevného francouzského epika Ernesta Denise (Klik, 1941: 363, 366). Hluběji do přediava „lidové kultury“ nepronikl a zjevně se o to ani nesnažil.

Josef Pekař vnímal Gollovo přechodné folkloristické nadšení s odstupem a jistým nadhledem, ač sám uznával, že na něj svého času jeho slovenská zkušenost působila stejně. Sám také vnímal, že ani jeho často zmiňovaný „selský původ“ nebyl ve skutečnosti venkovský, nýbrž napůl městský (Pekař Gollovi 20. 7. 1903, Klik, 1941: 360–361). A takové byly i jeho prázdniny – plovárna a tenis, zpestřené procházkami po alejích s výhledy na jímavou scenerii Českého ráje. Dojmy mladických toulek, kdy ve společnosti „soudruhů výletů kostských“ poznával charakter rodného kraje, u něj v oněch letech nacházely ohlas při bádání o osudech hradu Kosti a agrárních dějinách. Pochopit fungování vrchnostenské správy bez alespoň základní znalosti mechanismů života na statku by bylo jen těžko možné.¹¹ Ani Pekař však národopisné a folklórní jevy nevnímal jako podnětné badatelské téma, spíše naopak. Gollovi příznacně napsal, že text slovácké písničky, který našel v dopise, nevzbudil mezi jeho přáteli podnětnou diskusi, nýbrž „zaslouženou sensaci“ (Pekař Gollovi 29. 7. 1903, Klik, 1941: 364–365).

Ani Lubor Niederle dlouho neoceňoval roli reziduí v každodenních projevech venkovského obyvatelstva pro hlubší historické (a v jeho případě především archeologické) poznání. V souvislosti se svou zakladatelskou funkcí v Národopisném museu československém uveřejnil sice několik studií „o věcech, jež mu předtím byly naprosto neznámé“, tj. o stavbách, keramice, hrnčířství, domu atd. (MÚ-AAVČR, f. L. Niederle, k. 1, i. č. 12. Niederle L., *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie, s. 44–45), ve skutečnosti však začal možný význam některých složek lidové kultury pro archeologické bádání vnímat až při práci na *Životě starých Slovanů*. Ze starších žáků Gollovy školy tak měl pro „národopisnou“ tematiku pochopení kromě Niederla a Zírbrta zřejmě jediný Josef Vítězslav Šimák, pozdější pražský profesor historické vlastivědy a do značné míry také Chotkův kariérní konkurent (srov. Ducháček, 2016: 53n). Šimákovu jméno figuruje v sérii generačních setkávání, jež Chotek v dalších letech prožil. Pln čerstvých zážitků z Cerova stanul mladý suplent v září 1904 s Vlachovou učebnicí obecného dějepisu v ruce poprvé před třídou plnou dospívajících dívek na pražské Vyšší dívčí škole ve Vodičkově ulici. Zastoupil zde právě Pekařova přítele Josefa Vítězslava Šimáka. Tento severočeský patriot, vědecky již oceněný i jako autor prvního dílu urbánní historické monografie o rodném Turnovu, se totiž toho roku vydal na zkušenou do Německa, chystaje se podložit svou čerstvou habilitaci zkušeností z Lipska a Tübingenu, kde si hodlal rozšířit a upevnit znalosti u německých sousedů čile pěstované „Volkskunde“ (Kazbunda, 1968: 341n). Na vyšší dívčí dostal pro ten rok dovolenou. Nevíme sice, zda Chotek již tehdy získal suplenturu s pomocí Niederlovy přízně, který nadějného studenta po návratu z Cerova začal pozvolna směřovat

11 Přesto samotná záliba ve fotografování zachovalých „selských“ historických staveb rodného kraje není ještě badatelským činem národopisce, zejména ne u historika, tvořícího velkou syntézu z oblasti hospodářských dějin raného novověku, jehož upřímný vztah k rodnému kraji a prostředí, v němž vyrostl, je navíc všeobecně známý. Avšak právě toto se zřejmě pokouší v jednom ze svých článků naznačit Jan Štoviček na základě dochovaných snímků selských obytných a hospodářských staveb z Pekařovy pozůstalosti. Srov. Štoviček, 1994. Ostatně Pekař nekomentoval *Paměti sedláka Dlaska* z toho důvodu, že se jeho statek stal inspirací architektu Wiehlovi pro jeho stylizaci České chalupy na Jubilejní výstavě r. 1891, ale proto, že jej zaujal duševní obzor selského písmáka.

k habilitaci, bylo však ihned jisté, že místo není nastálo. Soukromá docentura tehdy nebyla honorována a Šimák, jenž na dívčím ústavu působil od roku 1900, se na své místo pochopitelně hodlal vrátit. Jakkoli Pekařův někdejší spolužák z mladoboleslavského gymnázia směřoval k profesuře z českých dějin, po převratu roku 1918 na něj v důsledku vnitroakademických tenzí na pražské filozofické fakultě „zbyla“ profesura historické vlastivědy (Kábová, 2013: 130–137; Ducháček, 2016: 53–54), pojímané v duchu v Německu pěstované Volkskunde v pojetí Wilhelma Heinricha Riehla (srov. Weber-Kellerman, Bimmer, Becker, 2003). Převážná většina zájemců o kulturu a dějiny (řečeno dnešními termíny) každodennosti si proto na pražské fakultě vybírala závěrečné práce u Šimáka, jenž byl členem zkušební komise pro učitelství na středních školách, jako „historický národopisec“ se ovšem orientoval zejména na dějiny městské urbánní kultury. Tato situace se nezměnila ani poté, co se Chotek roku 1931 stal v Praze „řádným profesorem obecného národopisu se zvláštním zřetelem pro národopis slovanský“, který však – na rozdíl od Bratislavy – zkušebním předmětem u závěrečných zkoušek nebyl. Ukazuje se, že pro rozvoj oboru a výchovu odborně školených českých etnografů v meziválečném období byla tato institucionální neukotvenost zásadním handicapem (Petráňová, 2016: 75–83).

* * *

Pro naši etnografickou kauzerii je ovšem podstatná ještě jedna skutečnost. Nejde ani tak o to, že si Chotek našel na Vyšší dívčí škole mezi maturantkami nevěstu, dceru jihočeského sládky, který vyslyšel výzvu cara Alexandra III. ke kolonizaci rovin u ústí Donu, a umožnil tak Chotkovi spojit námluvy se sběrem materiálu pro habilitační práci o ruské kolonizaci severního Kavkazu (více Ducháček, 2008). Podstatnější je skutečnost, že se Chotek do Cerova po letech badatelsky vrátil. Nedošlo k tomu ovšem v době jeho působení na Komenského Univerzitě v Bratislavě (1921–1930), nýbrž již ve zcela jiném politickém klimatu, nedlouho po Stalinově a Gottwaldově smrti, během letních terénních sond roku 1953 (Chotek, s. d. II).

Již od roku 1945, kdy se po penzionování nacisty znovu v Praze ujal profesury všeobecného a slovanského národopisu, organizoval pro studenty víkendové výjezdy do okolí Prahy a během prázdnin pak podnikal sám či doprovázen několika asistenty z řad studentů či někdejších absolventů několikadenní terénní exkurze na Slovensko. Činil tak přes všechny ideologické a vnitrooborové zvraty téměř každoročně až do roku 1958, kdy byl z univerzity poslán do penze znovu, i tehdy ovšem předčasně a zejména z ideologických důvodů. V přesvědčení, že postupující modernizace a posléze i socializace společnosti vede k definitivnímu zániku jevů, které pokládal za vlastní předmět zájmu etnografie, totiž rezidua starých společenských a výrobních forem, směřoval terénní výzkumy opět na Valašsko, a především okrajové oblasti Slovenska – Kysuce, do rusínské, lemkovské a bojkovské oblasti a na maďarsko-slovenské pomezí. Účastníky těchto výzkumů bývali také příslušníci nejmladší generace pražských studentů národopisu a slavistiky, sestávající veskrze z nadšenců, kteří se v euforii po skončení války a často pod vlivem oživené vlny folklorismu oddali studiu „kultury lidu československého“.¹² Právě z těch, kteří zažili Chotkovy terénní exkurze, ať již víkendové či ony letní, se utvářela mezi národopisci dodnes neformálně vzpomínaná druhá generace tzv. Chotkovy školy, dominující oboru v podstatě až do 90. let dvacátého století (Petráňová, 2016: 71).

12 Slovenští národopisní pracovníci se údajně těchto výjezdů neúčastnili (rozhovor B. Filová 11. 9. 2017).

Obr. 09: Mjartan Družstevná dedina, dedikace K. Ch., Slovenský národopis z roku 1952. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Obr. 10: Cerovo 1953, D. Klímová v cerovském kroji. Foto: K. Chotek (?), reprodukce z knihy D. Klímové *To všechno jsem já*

Na přelomu července a srpna 1953 tedy směřoval Chotek expedici na Hont, v doprovodu začínající slovesné folkloristky Dagmar Klímové, tehdy ještě Rychnové (Klímová, 2006: 227) a pravděpodobně i dlouholetého „asistenta“, fotodokumentaristy a průkopníka zájmu o etnografii dopravy Ludvíka Barana. Cerovský výzkum, stejně jako Chotkovy ostatní letní expedice, nebyl součástí standardizovaného studijního kurikula kandidátů etnografie. Patřila k oněm Chotkovým mimouniverzitním badatelským aktivitám, které vzhledem k „antipozitivistickému“ ideologickému klimatu pražských etnografických pracovišť podnikal na přelomu čtyřicátých a padesátých let obvykle pod patronátem Státního fotomezičeského ústavu, kam také posléze deponoval fotografické výsledky svého výzkumu (srov. Suchomelová, 2005: 21n). Především ale díky těmto zkušenostem z terénu dokázal v posluchárnách získávat pozornost dosud spíše filologicky a starožitnický orientovaných studentů, strhnout je k nadšení pro terénní výzkum (Klímová, 2006: 227; rozhovor J. Staňková 8. 11. 2017) a učít je analýze zkoumaných jevů v kontextu – tedy dovednosti, jež byla dle pamětníků Chotkovou pedagogickou devízou, avšak která k místy ironickému až sarkastickému povzdechu kolegů a studentů nikdy nedostala slibovanou, byť i jen strojopisnou podobu (rozhovory L. Baran 20. 1. 2003, 17. 2. 2003).

Pro Chotkovu sporadickou publikační činnost je příznačné, že ze všech badatelských cest sice pořizoval bohatou fotodokumentaci, ale tištěné plody jeho bádání o pletených stavbách, kopaničářství, žďářeni, žatvě srpem či jiných starých technikách na stránkách jsou rozestě v dílčích, avšak zevrubných příspěvcích *Československé etnografie*, *Slovenského národopisu* či *Archeologických rozhledů* (srov. Chotek, 1954, 1959, 1961). Věrn svému historickému školení v nich neopomínal zdůrazňovat historický, diachronní

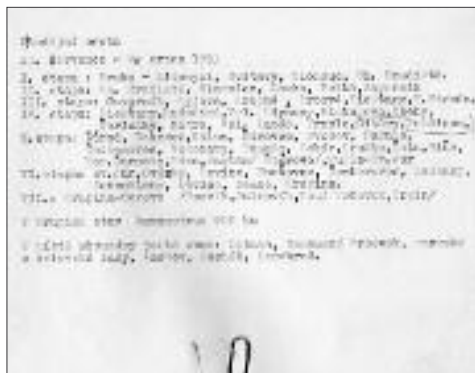
Obr. 11: Cerovo 1953, Velký Lapáš, pletené šopy kukuřice. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Obr. 12: B. Schier, *Das Flechten...*, 1951. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

a především interdisciplinární charakter národopisného bádání, který byl v aktualizálním budovatelském nadšení jednostranně zploštěn a posléze v polovině 60. let s rozpaky ožíván (Chotek, 1966; srov. Frolec, Holý, 1964). Pro tehdejší publikační klima je přitom charakteristické, že Chotek sice na rozdíl od svých nejmladších žáků a kolegů necituje přímo Marxe či Stalina, namísto toho však zhusta odkazuje například na práce Františka Grause, tehdejšího koryfeje české marxistické historiografie, ale též odborníka na středověké hospodářské dějiny. Po této poloviční „ulitbě“ aktuálním autoritám ovšem neskrývá své tylorovské zaměření, cituje především názory svých inspiračních vzorů. Vedle Lubora Niederleho se opírá především o knihy věhlasných polských a ruských meziválečných slavistů, zejména Dmitrije K. Zelenina a Kazimierze Moszyńského, příznačně však ve stati o pletených stavbách nikde nezmiňuje lipského slavistu, etnografa a „Ostforschera“ Bruno Schiera, který za Slovenského štátu čtyři roky hostoval i na Slovenské univerzitě v Bratislavě, na ústavu, který Chotek zakládá (Lozoviuk, 2004). Jeho novou, roku 1951 vydanou monografií *Das Flechten im Lichte der historischen Volkskunde* přitom prokazatelně znal – ba vypůjčil si ji zřejmě přímo z knihovny Národopisného ústavu SAV a posléze založil k poznámkám z Cerova a dalších expedic, spojených s výzkumem pletených staveb.

Chotkovy výzkumy svou komparativní metodou nezapadaly do badatelského klimatu 50. let. Byli to přitom příznačně zejména archeologové, kdo v rámci postupně se rodícího výzkumu středověkých venkovských sídelních aglomerací dokázali tvůrčím způsobem vstřebat impulsy vytěžené ze starších „pozitivistických“ terénních výzkumů, zatímco rigidněji ideologizovaná národopisná disciplína materiálové práce z pera generace meziválečných národopisců, namnoze Chotkových bratislavských

Obr. 13: Cesta do Cerova, 1953, itinerář. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Obr. 14: Cerovo, 1953, trojokno. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

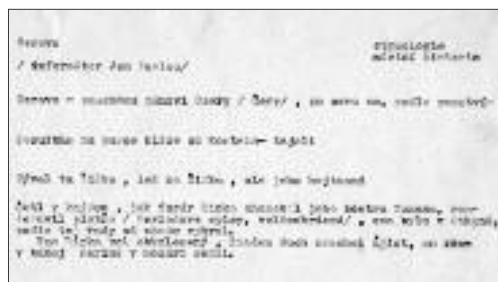
a pražských posluchačů, po roce 1949 prostřednictvím marxistických, či spíše stalinských floskul odsuzovala jako buržoazní, a proto nehodné následování (srov. např. Smetánka, 1988; Smetánka, 2004: 59, 83, passim; Chotek, 1966; ke generačnímu a „metodologickému“ zlomu v oboru po roce 1949 stručně Ducháček, 2016: 38–44).

* * *

Komparativní monografie, v níž by se býval Chotek mohl věnovat srovnání stavu obce, kterou podrobně poznal a zachytil v letech 1904/1905, s její proměnou na přelomu 40. a 50. let, bohužel tištěnou podobu nikdy nenabyla. Z dochovaných strojopisných poznámek z expedice uskutečněné na přelomu července a srpna 1953 (Chotek, s. d. II.) je přitom zjevné, že k takovéto komparaci Chotek plánoval přistoupit: „Zajímá mne nejenom tato vesnice, ale všechny okolní, a sleduji přitom shody i znaky, rysy odlišné. A hlavně – nejde mi o popis statický, nýbrž rozbor dynamický, jak se tento úsek stredoslovenské oblasti v průběhu posledních padesáti let vyvíjel“ (Chotek, s. d. II.: 1). Na rozdíl od roku 1906, kdy se sídelní monografie zrodila v podstatě z nutnosti improvizovat, se tentokrát nabízela možnost prozkoumat širší kontext, konkrétně obce Litava, Zemianský Vrbovok, Trpín, Bzovík, opavské a čelovecké lazy, Lackov, Sucháň a Senohrad (Chotek, 1953a). O širším komparativním rámci svědčí i 900 kilometrů, které svou pověstnou „Hadimršskou“ ujel z Prahy přes Uherské Hradiště, Nitru, Veľký Lapáš, směrem k jihu zajížděnou přes Svätý Jur nad Hronom a Štúrovo do Krupiny a odtud přes Kozí Vrbovok do Cerova. Expedice byla podle poznámek zároveň přípravou pro další výzkum, o čemž svědčí i zmínky o možných vhodných informátorech. Celkově byla první část výzkumné cesty zaměřena na staré způsoby obdělávání půdy, setí, rozvržení pluziny a především na konstrukci hospodářských staveb (pajty, šopy), transportních prostředků či krytů na drůbež (klonka), a to jak různorodými pletenými technikami, tak např. sklepů budovaných s využitím kukuřičné nati (korové), či na způsoby přípravy stavebního ma-

Obr. 15: Cerovo, 1953, železná okenice a okno. Foto: K. Chotek, pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Obr. 16: Cerovo, 1953, Jan Pavlou, Žiška, Herloš. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

teriálu, např. sušení vepřovic v trojhranech orientovaných na slunečnou stranu. Díky volbě cesty se nabízelo i porovnání technik z nížinných oblastí a z pahorkatiny. Žeň z této cesty Chotek plodně a začerstva zhodnotil v objemné stati *Pletené stavby na Slovensku* na stránkách *Slovenského národopisu*, a to včetně ilustrativní fotodokumentace, dokládající nejenom autorovo historickosrovnávací pojetí práce (mj. s odkazy na výjevy z přebohatých hodinky vévodyz Berry), ale i návaznost na jeho starší expedice na Kavkaz (srov. Chotek, 1954; zejm. 243–249). Přestože itinerář cesty z léta 1953 sledoval oblast rozšíření pletených staveb (srov. Chotek, 1954: 255, obr. 20), cílovou destinací pro několikadenní terénní výzkum a dokumentaci bylo právě Cerovo.

I přes primární zájem o kulturní rezidua si účastníci s vědomím aktuálního důrazu na „etnografii družstevní vesnice“ nemohli nepovšimnout sociální a kulturní proměny, jíž prošla obec během půlstoletí, včetně nárůstu počtu katolíků, přistěhovalectví z okolních vsí, ale též důsledků zavedení autobusové dopravy (Chotek, s. d. II: 12) kolektivizace zemědělské půdy, zcelování lánů i toho, že nejmladší generace včetně Romů již spontánně zdraví návštěvníky „Čest práci“. V hmotné kultuře si pak kromě proměny cestních komunikací, rozvolnění okrajové zástavby obce a neopominutelného „zpěvu drátů“ v důsledku elektrifikace všímali např. novostaveb z lámaného kamene, přístaveb netypicky do úhlu, proměny verandy, umístění pece mimo obytný dům do hospodářských stavení, výměny tradičních železných okenic a dřevěných okenních ráků za špaletová trojkona či používání eternitové krytiny namísto došků – a vše na místě dokumentovali a fotografovali. Vedle markantních dopadů modernizace a ozvuků stále ještě živých frontových útrap se přitom nabízelo i množství situací tradičních, ať už při vyprávění informátorů, nebo během vycházek po dvorech, stále ještě využívajících hospodářském zázemí roubené stavby kryté došky, po cerovských lazech i srovnávání dokumentovaných jevů v obcích v širším okolí. Přímo v Cerově se pak kromě zmíněných témat coby obskurní dozvuk Jiráskovské akce navrátila i husitská tematika. Dle informátora Jana Pavlova (Pavlou) „býval tu Žiška, lež ne Žiška, ale jeho hejtmani“. Z dochovaných poznámek ovšem plyne, že tato lokální „tradice“ se do povědomí dostala pravděpodobně jako ohlas motivů z buditeckých próz Karla Herloše-Herlošsohna.

Dochovaná složka tematicky řazených strojopisných listů s poznámkami a náčrtý svědčí o tom, že Chotek si nabyté poznatky rozčlenil na oddíly hmotné a duchovní kultury. Vedle proměny bydlení, členění polností a techniky polních prací, výroby náčiní, transportních prostředků a dalších aspektů zemědělského roku se zaměřil např. i lokální metrologii či historiky o Tatarech a bosorkách. K souhrnnému zpracování materiálu, který nabízel unikátní půlstoletou komparaci sociálních a kulturních proměn jedné obce, však již nepřikročil. Zda v tom sehrála určující roli postupující oční choroba, ostrakizace a vyhocené klima na pražském univerzitním pracovišti či ztráta institucionálního zázemí zrušením Státního fotoměřičského ústavu k 10. 3. 1953 a jeho sloučením s odborem správy kulturního majetku Ministerstva školství (Suchomelová, 2005: 22) nelze zcela jednoznačně konstatovat.

Obr. 17: Cerovo 1953, seník vikýř - výlet, chlévy připojené souvisle s obydlím, došková střecha s vikýřem, čp neurčeno, ič 33104. Pozůstalost Karla Chotka, soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy

Kromě takřka intaktně dochované fotodokumentace (včetně seznamu negativů) a ne zcela sourodých rukopisných a strojopisných poznámek tak zůstal zážitek z expedice uchován i v paměti Chotkových průvodců. Zejména pro Dagmar Klímovou, která se uplatnila v Cerovu i jako kreslířka, byla hontská zkušenost určujícím metodologickým impulsem, přestože ve svých pamětech expedici datovala chybně do roku 1951 (Klímová, 2006: 225–227, 243, 285). Za jeden z pozoruhodných momentů z hlediska uchovávání kolektivní paměti lze pokládat i skutečnost, že obyvatelé Cerova si již stav obce z počátku století nepamatovali a údajně žádali Chotka, zda by nemohl zajistit znovuvydání v roce 1953 již obtížně dostupné práce z roku 1906. Lokální paměť se tak udržovala i prostřednictvím textu Chotkovy odborné, jakkoli juvenilní monografie (rozhovory D. Klímová 17. 2. 2003; L. Baran 20. 1. 2003, 17. 2. 2003).

Od rodiny Pallovců se Chotek během rozhovorů o dopadech kolektivizace na způsoby obdělávání půdy dozvěděl i aktuální místní receptci své vědecké prvotiny: „*Před vojnů (sme – pozn. aut.) mali strojní družstvo, oralo sa traktorom, žalo sa traktorom, o tri roky orie sa na kravách. Keď sa tu zakládalo družstvo, napísal kdosi do Novej dědiny článok, že Cerovo bola zabudnutá dědina – Bože moj, aká zabudnutá dědinka, hneď Zoch to tu povzniesol a pán doktor Chotek vyniesol Cerovo do světa, že ma šlak netrafil od zlosti, šak aj v Prahe veděli, čo je to Cerovo!*“ (Chotek, 1953a).

I když se díky Chotkovi stala zapadlá hontská obec součástí oborového povědomí českých a slovenských národopisců, ani tato z hlediska uchovávání kolektivní paměti a recepce odborné produkce jistě zajímavá historika se kritického zpracování nedočkala. Podstatné však je, že během půl století, jež uběhlo mezi iniciačním a rekapitulacním pobytem v Cerově, se Chotkovi zdařilo oprostít se od někdejších začátečnic-

kých omylů a stereotypů. Během oněch let prohloubil a precizoval svou metodu terénního pozorování, kromě českých zemí a Slovenska poznal i Balkán a Kavkaz, na stážích v Curychu, Paříži, Leidenu a u Aleše Hrdličky ve Washingtonu se obeznámil s aktuálními muzeologickými i badatelskými postupy v slavistice i světové etnologii a antropologii, roku 1921 získal profesuru a v Bratislavě založil první národopisné pracoviště v ČSR, vychoval první generaci (především slovenských) etnografů a během 30. let ve spolupráci s Frankem Wollmannem a Petrem G. Bogatyrevem kriticky promýšlel impulsy ruského formalismu a rodícího se pražského strukturalismu (srov. Ducháček, 2016: 38–53). Poválečnou generaci studentů tak mohl již učit komparaci zkoumaného materiálu s jevy z oblasti Balkánu, Zakarpatí či Kavkazu, zúčastněnému terénnímu pozorování, technice sestavování dotazníku, pořizování situační fotografické dokumentace, ale především umění vhledu do každodenního chodu venkovského života, včetně dnes již notoricky známé sociálněantropologické triády hospoda-hřbitov-kostel. Chotkova dvojí cesta do Cerova tak rámuje zakladatelskou epochu českého a slovenského univerzitního národopisu – a do značné míry i období zájmu českých národopisců a etnografů o slovenskou tematiku. Co přišlo v oboru pak, to je již trochu jiný, ačkoli také budovatelský příběh.

LITERATURA A PRAMENY

Prameny nevydané:

Archiv Univerzity Karlovy. Fond Vřestudentský archiv II. - Slovenské spolky; spolek *Detvan*, k. A 338.

Etnologický ústav AVČR, v. v. i., Hlavní katalog fotografií, i. č. 33038-39326 (lokalita Cerovo, 1955)

Chotek, K. (s. d. I.). Koncept Chotkových memoárů (8 stran, strojopis). Pozůstalost K. Chotka. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

Chotek, K. (s. d. II.). *Cerovo. Monografie stredoslovenské vesnice*. Strojopisný úvod a koncept poznámek. Cca polovina 50. let. Pozůstalost K. Chotka. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

Chotek, K. (1953a). *Popisy z cesty do Cerova. Slovensko I*. Složka strojopisných poznámek s nákresy. Pozůstalost K. Chotka. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

Chotek, K. (1953b). *Cesta do Cerova a okolí přes Sv. Jur. V Slovensko, Ondrejeva, R Volja, Trička, Sveržov* (sešit rukopisných poznámek). Pozůstalost K. Chotka. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

Chotek, K. (1953c). Fotografický archiv a seznam negativů z cesty do Cerova. Pozůstalost K. Chotka. Soukromé vlastnictví rodiny Chotkovy.

Masarykův ústav – Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.. Osobní fond L. Niederle, k. 1- i. č. 12. Niederle L., *Z mého života*, nepublikovaná autobiografie

Vomlelová, E. (1968). *Karel Chotek (Příspěvek k dějinám české etnografie)*. Nepublikovaná diplomová práce. Praha : FF UK (Knihovna katedry etnologie FF UK Praha – sign. V-4).

Prameny vydané:

Klik, J. (Ed.) (1941). *Listy úcty a přátelství. Vzájemná korespondence Jaroslava Golla a Josefa Pekaře*. Praha: Vyšehrad.

Rozhovory s pamětníky:

Josef Vařeka, 24. 2. 2001

Luďvík Baran, 20. 1. 2003, 17. 2. 2003

Dagmar Klímová, 17. 2. 2003

Božena Filová, 22. 9. 2017

Alena Plessingerová, 8. 11. 2017

Jitka Staňková, 8. 11. 2017

Literatura:

Blümllová, D. (2008). Slovensko z českého pohledu let 1891–1914, aneb O trojím (slovenském) lidu řeč. In: Pospíšil, I. (Ed.), *Slovensko mimo Slovensko = Slovensko mimo Slovenska*. Brno: Masarykova univerzita (s. 19–29).

- Denková, Z. (Ed.) (2016). *Etnológ v teréne. Zborník príspevkov z konferencie konanej 21. - 23. 6. 2016 v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica: Slovenské banské múzeum v Banskej Štiavnici - Zväz múzeí Slovenska 2016. dostupné online: http://etnok.zms.sk/wp-content/uploads/sites/3/2017/01/ETNOLOG_V_TERENE_zbornik.pdf
- Ducháček, M. (2005). Od historie k etnografii. *Universitní studia Karla Chotka. Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae Pragensis*, 45(1-2), 67-93.
- Ducháček, M. (2008). „Na nádraží mě uvítal nápis Pozor na zloděje a vrahy“. *Kavkazské cesty Karla Chotka*. In: K. Bláhová, V. Petrbok (Eds.), *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 22. - 24. února 2007 / Praha: Academia - KLP* (s. 195-206).
- Ducháček, M. (2014). Československý národ jako ideál a jako touha. In: M. Hrdina, K. Piorecká (Eds.), *Historické fikce a mystifikace v české kultuře 19. století*. Praha: Academia (s. 185-197).
- Ducháček, M. (2016). Deset tezí k (dis)kontinuitě československé etnografie před rokem 1945. In J. Woitsch, A. Jůnová Macková a kol., *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR v. v. i. (s. 37-70).
- Ducháček, M. (2017a). Dilemata čechoslovakismu. Etnograf Karel Chotek mezi vědou a politikou. In: M. Bartlová a kol., *Co bylo Československo? Kulturní konstrukce státní identity*. Praha: UMPRUM (s. 28-44).
- Ducháček, M. (2017b). „Kuffířkový profesor“ průkopníkem terénního výzkumu. Etnograf Karel Chotek na Univerzitě Komenského. In: M. Slobodník, M. Glossová (Eds.), *95 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského - pohľad do dejín inštitúcie a jej akademickej obce*. Bratislava: Univerzita Komenského (s. 185-202).
- Frolec V., Holý, D. (1964). Národopis jako historická věda. *Národopisné aktuality*, 1, 2-9.
- Harna, J. (2014). Slovakofilství českých „realistů“ v předvečer první světové války. *Moderní dějiny: časopis pro dějiny 19. a 20. století = Modern History. Journal for the History of the 19th and 20th Century*, 22(2), 39-69.
- Hollý, K. (2012). Formovanie národnej ideológie českých slovakofilov (1880-1881) a jej hodnotenie v rámci slovenskej národoveckej society. In: T. Hradecký (Ed.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, 7. Hradec Králové: Historický ústav Filozofické fakulty Univerzity Hradec Králové (s. 11-22).
- Hollý, K. (2013). Východiská slovakofilskej ideológie K. Kálala na prelomu 19. a 20. storočia. In: T. Hradecký (Ed.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, 8. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2013 (s. 285-296).
- Hollý, K. (2015). *Andrej Kmeť a slovenské národné hnutie. Sondy do života a kreovanie historickej pamäti do roku 1914*. Bratislava: Veda - Historický ústav SAV.
- Horák, J. (1933). Národopis československý. In: *Československá vlastivěda, řada I., díl 2 - Člověk*, Praha: Sfinx (s. 405-472).
- Horský, J., Řezníková, L. (2014). Paměť a identita. Společensví paměti. In: L. Řezníková a kol., *Figurace paměti. J. A. Komenský v kulturách vzpomínání 19. a 20. století*. Praha: Scriptorium (s. 19-24).
- Hroch, M. (2014). Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: R. Šustrová, L. Hédlová (Eds.), *Česká paměť. Národ, dějiny a místa paměti*. Praha: Academia (s. 21-55).
- Chotek, K. (1906). Cerovo. *Národopisná studie. Národopisný věstník československý*, 1, 65-73, 97-102, 129-135, 161-167, 200-209, 225-234, 273-281 (též samostatný otisk 1906, Praha: Národopisná společnost československá).
- Chotek, K. (1908). Andrej Kmeť (nekrolog). *Národopisný věstník československý*, 3, 88-89.
- Chotek, K. (1914). *Program soupisu národopisného*. Praha: Pražská akciová tiskárna.
- Chotek, K. (1915). Široký důl. *Národopisná monografie české vesnice. Národopisný věstník československý*, 10, 29-61.
- Chotek, K. (1924). Několik poznámek k národopisu Slovenska. *Národopisný věstník československý*, 7, 38-53.
- Chotek, K. (1925). Československá kultura národopisná. In Z. V. Tobolka (Ed.), *Politika. Co má věděti každý občan o Československé republice, 2/II. Státní národ. Jeho duchovní kultura*. Praha: Československý kompas (s. 197-206).
- Chotek, K. (1954). Pletené stavby na Slovensku. *Slovenský národopis*, 2, 237-284.

- Chotek, K. (1959). Staré způsoby práce v československém zemědělství. *Československá etnografie*, 7, 275–290.
- Chotek, K. (1961). Kopanícový a žďárový způsob přípravy půdy v československých Karpattech. *Archeologické rozhledy*, 13, 391–426.
- Chotek, K. (1966). Význam národopisu ve spolupráci s ostatními vědami historickými. *Český lid*, 53, 271–291.
- Jurčištinová, N. (2000). Spolupráca Československej jednoty so slovenskými dôverníkmi pri rozvíjaní kultúrnych vzťahov medzi Čechmi a Slovákmi. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2000*. Brno: Masarykova Univerzita v Brně (185–198).
- Jurčištinová, N. (2006). Podiel odborov Československej jednoty na rozvíjaní česko-slovenských kultúrnych vzťahov. *Acta historica Neosoliensia*, 9, 114–123.
- Jurčištinová, N. (2009). Zameranie slovenského spolku Detvan v Prahe (1882–1914). *Annales historici Presovienses*, 9, 136–157.
- Kábová, H. (2013). *Josef Vítězslav Šimák. Jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě*. České Budějovice – Pelhřimov: Společnost pro kulturní dějiny – Nová tiskárna Pelhřimov.
- Kandert, J. (2005). Etnografické výzkumné techniky v Českých zemích a důsledky jejich používání. *Lidé města*, 7, 33–51. Dostupné online: <http://lidemesta.cz/archiv/cisla/7-2005-1/etnograficke-vyzkumne-techniky-v-ceskych-zemich-a-dusledky-jejich-pouzivani.html>
- Kazbunda, K. (1968). *Stolice dějin na pražské universitě III*. Praha: ČSAV.
- Keményfi, R. (2015) The Mythical Power of the Dual River-System of the Carpathian Basin: The Notion of a Hungarian Mesopotamia. *Hungarian Cultural Studies: E-Journal of the American Hungarian Educators Association*, 8, 165–185. Dostupné online: <http://ahea.pitt.edu> DOI: 10.5195/ahea.2015.219
- Kessler, V. (2017). *Paměť v kamení. Druhý život válečných pomníků*. Praha: Historický ústav AVČR v. v. i.
- Ketoch (= Chotek, K.) (1902). Večeře. *Rudé Květy*, 1(8), 118–119.
- Kiliánová, G., Popelková K., Vrzgulová M., Zajonc J. (2001). Slovensko a Slováci v diele „Rakúsko-Uherská monarchia slovom a obrazom“. *Slovenský národopis*, 49(1), 5–31.
- Klímová, D. (2006). *To všechno jsem já. Ohlédnutí při příležitosti osmdesátin folkloristky Dagmar Klímové*. Liberec: Bor.
- Kodajová, D. (2009). Slovenský ľud ako mýtus česko-slovenských vzťahov. In: *Česko-slovenská historická ročenka 2008*, Brno: Academicus – Coprint (s. 53–67).
- Kovář, E. (1897). Národopis a úkoly Národopisné společnosti československé. *Národopisný sborník československý*, 1, 1–13.
- Kratochvil, A. (Ed.) (2015). *Paměť a trauma pohledem humanitních věd. Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AVČR v v. i. – Akropolis.
- Lozoviuk, P. (2004). Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen*, 16, 129–154.
- Lozoviuk, P. (ed.) (2009). *Grenzgebiet als Forschungsfeld. Aspekte der ethnographischen Erforschung des Grenzlandes*. Leipzig: Leipziger Universitätsverlag.
- Macura, V. (1995). *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*. 2. vydání, Praha – Litomyšl: Paseka.
- Mehos, D. C. (2008). Colonial Commerce and Anthropological Knowledge: Dutch Ethnographic Museums in the European Context. In: H. Kulick(Ed.), *A New History of Anthropology*. Malden (MA) – Oxford: Blackwell (s. 173–190).
- Mjartan, J. (1952). Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny. *Národopisný sborník SAV*, 9, 5–17.
- Mjartan, J. (1956). Jubileum profesora Karola Chotka (1881–1956). *Slovenský národopis*, 4(6), 525–537.
- Mocná, D. (1994). Pověstka agitační a psychologická. K problematice persuaive v umění. *Česká literatura*, 42(1), 43–59.
- Niederle, L. (1903). Národnostní mapa uheršských Slováků na základě sčítání lidu z roku 1900 (= *Národopisný sborník*, sv. 9). Praha: Národopisná společnost československá
- Niederle, L. (1906). *Uherští Slováci*, Praha.
- Niederle, L. (1911). *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů I./1. Základy kulturních starožitností slovanských*. Praha: Bursík a Kohout.
- Niederle, L. (red.) (1918–1922). *Národopis lidu československého I. – Moravské Slovensko I.-II.*. Praha: Národopisná společnost česko-

- slovanská a Archaeologická komise České akademie věd a umění.
- Pelčáková, D. (2004). Česko-slovenská vzájemnost“: jej chápanie v okruhu spolupracovníkov Československej jednoty (1896–1914). In: *Česko-slovenská historická ročenka 2004*, Brno: Masarykova Univerzita v Brně (237–250).
- Penny, H. G. (2002). *Objects of Culture. Ethnology and Ethnographic Museums in Imperial Germany*. Chapel Hill – London: The University of North Carolina Press.
- Petráňová, L. (2016). Karel Chotek a jeho škola. In: J. Woitsch, A. Jůnová Macková, a kol., *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav Akademie věd ČR v. v. i. (s. 71–92).
- Podolák, J. (1955). Desat' rokov slovenského národopisu (1945–1955). *Slovenský národopis*, 3(4), 421–450.
- Pokorný, R. (1883). *Z potulek po Slovensku I.-II.*. Praha: vl. nákl.
- Pražák, V. (1967). Za univ. prof. Dr. Karlem Chotkem. *Věstník Národopisné společnosti československé při ČSAV a Slovenskej národopisnej spoločnosti pri SAV*, 5, č. 3–4, 3–33.
- Pytlík, R. (1971). *Toulavé House*. Praha: Mladá fronta.
- Smetánka, Z. (1988). *Archeologie středověké vesnice. Zaniklá Svídna*. Praha: Academia.
- Smetánka, Z. (2004). *Legenda o Ostojovi. Archeologie obyčejného života*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Storchová L. a kol. (2014). *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha: Scriptorium.
- Stránská, D. (1951). Dílo univ. prof. Dr. Karla Chotka. Pozdrav k sedmdesátým narozeninám. *Národopisný věstník československý*, 32, 225–234.
- Suchoňová, M. (2005). Chotkova studijní cesta v létě 1949 (z fondů Státního fotoměřického ústavu). In: R. Tykal (Ed.) *Osobnosti historické fotografické dokumentace lidové architektury. Seminář ke 130. výročí narození Bohumila Vavrouška (20. října 2005)*. Praha: Česká národopisná společnost (s. 20–22; 25–28).
- Štefánek, A. (1924). *Slovensko pred prevratom a počas prevratu, Devátá přednáška cyklu Československá revoluce, přednesená 12. 4. 1923*. Cyklus přednášek Československá revoluce I. Praha: Památník odboje.
- Štoviček, J. (1994). Josef Pekař, Josef V. Šimák a počátky české etnografie. In: *Josef Pekař a české dějiny 15.-18. století : Sborník referátů z vědecké konference konané ve dnech 8.-9. dubna 1994 v Turnově a Sedmihorkách*. Bystrá nad Jizerou: Státní okresní archiv Semily (s. 41–46).
- Thiessová, A.-M. (2007). *Vytváření národních identit v Evropě 18. a 20. století*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Veselý, J. (1902/1903). Dojmy ze Slovenska. *Rudé květy*, 2, 43–46, 59–61.
- Weber-Kellermann, I., Bimmer, A. C., Becker, S. (2003). Wilhelm Heinrich Riehl – eine umstrittene Gründerfigur. In: I. Weber-Kellermann, A. C. Bimmer, S. Becker, *Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie*. 3. Aufl. Stuttgart: Springer Verlag (s. 49–62).

O AUTOROVÍ

MILAN DUCHÁČEK (*1978) – vystudoval kombinaci historie / český jazyk a literatura na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy. Zde obhájil i dizertaci, v níž vzešla monografie *Václav Chaloupecký. Hledání československých dějin* (Karolinum 2014). Věnuje se dějinám a teorii historiografie, etnologie a příbuzných oborů a moderním dějinám ve střeoevropském kulturním horizontu. Působí na Lauderových školách při Židovské obci v Praze, externě přednáší na Katedře historie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a podílí se na výzkumných záměrech Etnologického ústavu, Ústavu pro českou literaturu, Ústavu pro soudobé dějiny a Historického ústavu AVČR. Je členem výkonné redakce časopisu *Marginalia historica*.

**ANDREJ MELICHERČÍK – OSOBNOSŤ V DOBE, DOBA
V OSOBNOSTI (NA PRÍKLADE JEDNEJ BÁDATELSKEJ
TÉMY)****Andrej Melicherčík – A Personality in One Era, an Era
in One Personality (through the Example of a Research
Topic)****HANA HLÔŠKOVÁ**

DOI 10.26363/SN.2018.1.06

© Ústav etnológie SAV

*Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Katedra etnológie a muzeológie, Filozofická fakulta
Univerzity Komenského, Gondova 2, 814 99 Bratislava; e-mail: anna.hloskova@uniba.sk*

Prof. PhDr. Andrej Melicherčík, CSc. (1917–1966) is one of the founding personalities of professional folklore studies in Slovakia. During his studies of Slovak and German at the Slovak University (today, Comenius University) in Bratislava, he was largely influenced by the lectures of P. G. Bogatyryov who was at that time working at the Bratislava university. Bogatyryov's application of functional structuralism was an inspiration for Melicherčík's research and theoretical thinking about the phenomena of traditional culture, specifically folklore, but the paper also focuses on Melicherčík's application of the so-called Marxist methodology. The article deals with the thematic and methodological contexts of Melicherčík's significant work on the contemporary historical and political turning points of the 20th century in Czechoslovakia. The author focused on one of the dominant topics of Melicherčík's research programme – the robber/Jánošík tradition, and describes the underlying conceptual contexts and the methodological tools used. The objects of analysis were Melicherčík's monograph books on this topic and chapters in synthesis works.

Key words: Andrej Melicherčík, the history of folklore studies, methodology, robber traditions

Kľúčové slová: Andrej Melicherčík, dejiny folkloristiky, metodológia, zbojnícka tradícia

How to cite: Hlôšková, H. (2018). Andrej Melicherčík – osobnosť v dobe, doba v osobnosti (na príklade jednej bádateľskej témy). Slovenský národopis, 66(1), 140–155, doi: 10.26363/SN.2018.1.06

„Ja mám byť chlap, ja mám byť hrdina? Ja mám byť vzor? A vy sa budete vyvaľovať doma v duchnách, čo? A ja prídem o ľadviny! Máme plány s Aničkou, ja chcem byť normálny človek, čo normálne pekne, čestne prežije svoj život. Ja nechcem vojsť do čítanky. (...) Tristo rokov bude zo mňa žiť táto literatúra - a ja ani tridsať...”

Stanislav Šteпка: *Jááánoštíík*¹

¹ Stanislav Šteпка (*1944) – dramatik, spisovateľ, herec, autor divadelnej hry *Jááánoštíík*, ktorej premiéru uviedlo Radošínské naivné divadlo 14. 11. 1970 v Klube mladých v obci Radošina. Divadlo tam vzniklo

ÚVODNÉ POZNÁMKY

V januári uplynulého roku sme si pripomenuli sté výročie narodenia Andreja Melicherčíka² – významnej a svojím vedeckým i pedagogickým dielom zaujímavej osobnosti národopisu/folkloristiky na Slovensku.³ Nateraz posledným komplexnejším príspevkom k dejinám folkloristiky na Slovensku je zborník štúdií z roku 1996 (Leščák /Ed./, 1996) a stále platí konštatovanie, že i napriek dovtedajším takto zamieraným prácam (Dzubáková, 1976; Michálek, 1990; Hlôšková, 2009) nie sú staršie dejiny folkloristiky spracované tak komplexne ako dejiny etnografie/národopisu z pera V. Urbancovej (Urbancová, 1970, 1987). V ostatných rokoch sa obrátila prostredníctvom grantových projektov Katedry etnológie a folkloristiky FF UKF, ako aj Ústavu etnológie SAV pozornosť etnológov/folkloristov k novším dejinám disciplíny na Slovensku (Beňušková, Jágerová, Nádaská, 2013; Kiliánová, Zajonc, 2016). V súvislosti s povojnovými dejinami folkloristiky môže byť inšpiratívna práca M. Šrámkovej o českej prozaickej folkloristike (Šrámková, 2008). Som presvedčená, že to všetko sú podnetné impulzy na tzv. nové čítanie Andreja Melicherčíka. V roku Melicherčíkovho jubilea s takýmto prístupom charakterizovala jeho bádateľský prínos k štúdiu ľudovej piesne a fenoménu *súčasnosť* E. Krekovičová (Krekovičová, 2017). Melicherčíkovmu vedeckému a pedagogickému odkazu sa pred časom sústredenejšie v parciálnych štúdiách venovali jeho žiaci – J. Michálek (Michálek, 1977) a M. Leščák (Leščák, 2003).

V tomto príspevku sa venujem tematickým a metodologickým kontextom výrazného Melicherčíkovho diela, ktoré súviseli s dobovými zlomovými historicko-politickými udalosťami 20. storočia v Československu. Sústredila som sa na jednu z dominantných tém Melicherčíkovho bádateľského programu – na zbojnícku/jánošíkovskú tradíciu a pokúšam sa charakterizovať, do akých konceptuálnych rámcov bádateľ túto tému zasadzuje a aké metodologické nástroje na to používa. Objektom analýzy boli Melicherčíkove publikované príspevky k tejto problematike. Prihliadala som aj na archívne materiály a jeho písomnú pozostalosť. Pokus o „nové čítanie“ prác Andreja Melicherčíka má byť príspevkom k dejinám vedeckého myslenia v etnológii/folkloristike na Slovensku s ambíciou kritického zhodnotenia, tak ako túto požiadavku formuloval pred časom J. Podoba (Podoba, 2006). Pokúsím sa pracovať s jeho argumentom o replikácii vedeckého myslenia a konceptov, ktoré sa z nemeckej tradície Volkskunde dostali na Slovensko.⁴ Podoba síce priznáva inšpirácie novými teóriami de Saussura, Trubeckého, Jakobsona a Bogytariova – čo v prípade folkloristiky je už aj čiastočne preukázané – no až podrobná komplexná analýza dobovej odbornej literatúry potvrdí alebo vyvráti Podobovo konštatovanie o „dominujúcej teoretickej pozícii deskriptívneho pozitivizmu s vlastivedným zameraním, spojeného so záchranným výskumom – selektívnym zberom archaických kultúrnych fenoménov, pomocou ktorých národopisári konštruovali obraz „ľudovej kultúry““ (Podoba, 2006: 273).

v roku 1963 ako amatérske ochotnícke divadlo. Od roku 1970 Radošinské naivné divadlo pôsobí ako profesionálny súbor v Bratislave.

2 Prof. PhDr. Andrej Melicherčík, CSc. (16. I. 1917 Párnica – 30. 5. 1966 Ružomberok).

3 Jubileu A. Melicherčíka bola venovaná vedecká konferencia s medzinárodnou účasťou pri XX. Valnom zhromaždení Národopisnej spoločnosti Slovenska, ktoré sa konalo 7. – 9. 9. 2017 v Párnici, rodnej obci A. Melicherčíka (bližšie: Hlôšková, 2017: 347–350).

4 J. Podoba hovorí o sprostredkovateľskej úlohe českých vedcov, pôsobiacich na Slovensku v medzivojnovom období.

FOLKLORISTICKÉ DIELO A. MELICHERČÍKA V KONTEXTOCH DOBY

M. Ferencová poukazuje na „limity vedeckého poznania a závislosť vedeckej produkcie od sociálneho prostredia, v ktorom vzniká“, a konštatuje, že „tento vplyv je asi najvýraznejší v sociálnych a humanitných vedách“, čo neobmedzuje len na vedu v nedemokratických spoločnostiach, keď ďalej konštatuje, že „absencia sociálnych limitov v demokratickej spoločnosti je iba ilúziou“ (Ferencová, 2006: 104–105). Na nevyhnutnú požiadavku kontextualizovať dejiny disciplíny poukazuje J. Woitsch, keď konštatuje: „Etnologii a etnology nemôžeme zkoumat „an sich“ bez zohľadnení dôležitých spoločenských, politických a kultúrnych zmien, ktorými Československo ve sledovaném období prošlo...“ (Woitsch, 2016: 17).

Ferencovej analýza etnografickej spisby obdobia socializmu v Československu a v Maďarsku, keď „myslenie v etnických kategóriách [...] bolo najviditeľnejším rámcom myslenia“ (Ferencová, 2006: 105), bola pre mňa inšpiráciou uvažovania o vedeckom diele Andreja Melicherčíka, ktorého určitá metodologická „kontroverznosť“ ma zaujala už ako študentku. Ostatne, na túto súvislosť poukazuje aj M. Leščák: „Hodnotiť dielo a pôsobenie A. Melicherčíka znamená do istej miery hodnotiť pozitívne i rozporuplné etapy jeho vývinu“ (Leščák, 2003: 70). V podobnom duchu sa vyjadruje aj E. Krekovičová, keď hovorí o istej metodologickej „rozpornosti“ Melicherčíkových metodologických prístupov (Krekovičová, 2017: 322) a A. Maňovčík poukazuje na konkrétne limity „peripetií“ jeho diela: „Výskumná práca Andreja Melicherčíka v oblasti národopisu má niekoľko vývinových etáp, dokumentujúcich vlniacu sa krivku jeho bádateľských úsilí so všetkými peripetiami, ktoré ovplyvňovali zložité dobové spoločensko-politické okolnosti povojnových desaťročí, vrátane totalitného dogmatizmu i tzv. dialekticko-marxistickej metodológie“ (Maňovčík, 2007: 49).

Z hľadiska folkloristiky ťažisko Melicherčíkovho záujmu tvorili: teoretické a metodologické otázky, vymedzenie a súdobý stav folklóru, prejavy folklorizmu, dejiny folkloristiky,⁵ dejiny folklórnych žánrov a folklórny obraz fenoménu zbojníctva. K týmto témam sa vyjadril v samostatných publikáciách a v zásadných dobových kompendiách, napr. aj v *Dejinách slovenskej literatúry* z roku 1962,⁶ čím jeho poňatie uvedených fenoménov získalo punc istej normatívnosti. Aj na základe týchto publikácií E. Krekovičová konštatuje, že A. Melicherčík zaujímal v slovenskej folkloristike, paradoxne však viac v mimofolkloristickej vedeckej komunite, status do istej miery „nedotknuteľnej ikony“ (Krekovičová, 2017: 324).

M. Leščák považuje Melicherčíka za „osobnosť základného významu pre zrod modernej slovenskej etnografie a folkloristiky, ktorá sa funkčno-štruktúrnou metódou zapísala do avantgardného prúdu prinajmenej stredoeurópskej vedy“ (Leščák, 2003: 67).⁷ V dejinách slovenskej folkloristiky je A. Melicherčík považovaný za Bogatyriovovho žiaka v zmysle uplatňovania metódy funkčného štrukturalizmu (Leščák, 2003). M. Leščák zdôrazňuje význam pedagogického pôsobenia P. G. Bogatyriova na bratislavskej univerzite, keď sa časť jeho poslucháčov aktívne zapojila do aplikácie metódy v koncipovaní terénneho výskumu, ako i v teoretickej oblasti (Leščák, 2003:

5 Príspevky o L. Štúrovi, monografia o P. Dobšinskom.

6 Mišianik, J. – Pišút, M. a kol.: *Dejiny slovenskej literatúry*. Bratislava : Veda, 1962.

7 M. Leščák dedikuje prehľadovú štúdiu o vývine folkloristiky v rokoch 1945–1975: *Pamiatke môjho učiteľa Andreja Melicherčíka* (Leščák, 1975: 515).

68). V prípade Melicherčíkovej *Teórie národopisu* J. Woitsch hovorí o pozoruhodnom pokuse o formuláciu svojbytnej funkčno-štrukturálnej paradigmy (Woitsch, 2016: 29). A. Melicherčík v tejto prelomovej práci (Melicherčík, 1945) „začlenil funkčno-štrukturálnu metódu ako rovnocenný prúd v metodologickom arzenáli súdobého národopisu, určil jej východiskové princípy a obhajoval efektívnosť oproti vtedajším smerom najmä západoeurópskeho pozitivistického výskumu“ (Leščák, 2003: 68). Sám Melicherčík uplatňoval tento prístup v štúdiu folklóru od začiatku 40. rokov 20. storočia, predovšetkým pri interpretácii súdobého stavu „dedinského spevu“ a ľudovej prózy, kde uplatňoval funkčné hľadisko folklórnych faktov (Melicherčík, 1941, 1945–1946). Melicherčík sa v *Teórii národopisu* odvoláva na početné Bogatyriovove práce, a to jednak v prehľadovej časti o vývine teoretických prístupov v národopise (Melicherčík, 1945: 15–84), výrazne však tiež v druhej časti práce venovanej problematike súdobého národopisu (Melicherčík, 1945: 87–167).⁸ Inšpirácie Bogatyriovovým uvažovaním sú u Melicherčíka zreteľné pri charakteristike výskumných metód, tiež však pri analýze konceptov znaku, individua a kolektívu vo vzťahu k folklórnej tvorbe, folklórneho faktu, štruktúry folklórneho diela, funkcií folklóru, štruktúry a hierarchie funkcií, vzťahu formy a funkcie, normy a hodnoty atď. V recenzii Melicherčíkovej publikácie M. Kolečányi konštatuje Melicherčíkovu inšpiráciu štúdiou „Bogatyreva a Jakobsona“,⁹ keď „v kapitole o vzťahu folklóru k sociálnemu bytiu zisťuje Melicherčík úzku spojitosť, a to významovou a znakovou stránkou. Sociálnu funkciu folklórneho javu pomôže v mnohom pochopiť semiológia. Na podklade sociálnych skutočností javí sa útvar folklórnej tvorby ako pevne sklbená štruktúra“ (Kolečányi, 1946: 242).

Nuž, a ako spomína M. Leščák: „Melicherčík sa pokladal za oddaného žiaka Petra Bogatyriova.¹⁰ Je zaujímavé, že túto istú vlastnosť si cenil na Melicherčíkovi i Bogatyriov, ktorý si na A. Melicherčíka spomínal s otcovskou láskou. Pritom spomínal na vlastné roky strávené v predvojnovom Slovensku. A. Melicherčík zostal v Bogatyriovových očiach takým, akého ho spoznal koncom tridsiatych rokov. Poznal z vlastnej životnej skúsenosti, čo znamenalo žiť a prežiť v povojnových rokoch v ZSSR a nerád počúval o životných osudoch svojich známych a blízkych. Najmä nie počas dlhých rozhovorov v auguste a septembri 1968. Mnohí ho sklamali, no Melicherčík nie“ (Leščák, 1997: 84).

Politické a ideologické zmeny po februári 1948, keď sa politickej moci v Československu ujala Komunistická strana Československa, boli limitujúcim rámcom všetkých sfér života – vedecké bádanie na Slovensku nevyvímajúc. Roky okolo prelomu polovice 20. storočia sa v dejinách vedeckého myslenia v etnológii na Slovensku vyznačovali „rýchlými zmenami v definovaní predmetu bádania, teoretických a metodologických východísk, cieľov disciplíny, ba dokonca pomenovania vedeckej disciplíny. Nastolovanie rôznych odborných názorov prichádzalo zároveň v takom období, keď sa nanovo vytvárali inštitucionálne podmienky na fungovanie vedeckej disciplíny...“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 411). Autorky poukazujú na výrazný koncepčný a organizačný zástoj A. Melicherčíka v odbornom smerovaní a inštitucionálnom ukotvení dobovej paradigmy v bádanií o *ľudovej kultúre* (Kiliánová, Popelková, 2010: 412–413). G. Kiliánová a J. Zajonc sa v monografickej práci venovali histórii Národopisu

8 A. Melicherčík uvádza 24 Bogatyriovových prác, na ktoré sa v publikácii odvoláva.

9 K problematike rozmezovania folkloristiky i literaturovedenia. In: *Lud Stowiański* III 2, Krakov 1931, B 230 – B 233.

10 Ostatne, aj prácu *Teória národopisu* uvádza venovaním: Venujem prof. dr. P. G. Bogatyrevovi v žiackej úcte.

pisného ústavu SAV/U/Ústavu etnológie SAV (Kiliánová, Zajonc, 2016). Autori sa snažili uplatniť širšie chápanie vývinu vedeckého myslenia v národopise/etnológii v konkrétnej vedeckej inštitúcii v koncepte „vedeckého bádania ako sociálneho procesu – ako určitú intencionálnu činnosť konkrétnych aktérov“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 15 a n.). Sústredili sa na otázku kontinuity a diskontinuity vedeckého bádania v národopise/etnológii s akcentom na činnosť akademického pracoviska od jeho vzniku po súčasnosť. V počiatočnom období tejto etapy zohrával významnú úlohu práve A. Melicherčík – za predsedu ústavu bol zvolený P. G. Bogatyriov, ktorý „funkciu v marci roku 1946 formálne prijal, no fakticky ju nevykonával. Úlohy predsedu ústavu plnil jeho zástupca Andrej Melicherčík, ktorý však nebol zamestnancom SAVU“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 24).¹¹ Andrej Melicherčík sa stal pracovníkom NÚ SAVU 1. 4. 1950 a bol poverený vedením folkloristickej sekcie (Kiliánová, Zajonc, 2016: 27). O dobovej atmosfére inštitucionalizovanej ideologizácie vypovedá skutočnosť, že bol vypracovaný Obežník SAVU z februára 1950 o požiadavkách na prácu vedeckých ústavov smerujúcich k „jasnej ideologickej orientácii, založenej na marx-leninizme“ [...] „Správny zbor vyžadoval štúdium odbornej a ideologickej literatúry“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 27). A. Melicherčík na pôde NÚ SAVU v tomto smere zohrával významnú úlohu, keď na septembrovej pracovnej porade zdôraznil, že „prvoradou úlohou [...] je vedecké formulovanie národopisu na základe marx-leninizmu [...], aby sa čo najviac priblížil k pokrokovej sovietskej etnografii“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 28).¹² Na skutočnosť, že aj organizačné zmeny mohli ovplyvniť teoretické smerovanie vedeckých disciplín poukazuje tiež fakt transformácie NÚ SAVU na Národopisnú sekciu Historického ústavu SAVU, čo mohol byť „jeden z faktorov posilnenia historickej metódy v národopise, ako to dokazuje aj plán folkloristických výskumov na rok 1951“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 31). A ako J. Zajonc uzatvára: „Zásadnú úlohu pri presadzovaní marxizmu a sovietskej etnografickej školy na pôde národopisného pracoviska SAVU i v slovenskom národopise zohral A. Melicherčík, v osobe ktorého sa spojil teoretik vednej disciplíny a stúpenec marxizmu ako komunistickej ideológie ... nebol však jediným a výlučným smerovaním, ale existoval v rozličných formách spojených s teoretickými prístupmi a metódami, využívanými v slovenskom národopise v 40. rokoch 20. storočia. Aplikácia marxistických východísk často ostávala iba v deklaratívnej či vo formálnej polohe. Začlenenie prvkov marxizmu do vedecko-výskumnej činnosti bolo efektívne u tých pracovníkov, ktorých teoreticko-metodologické zameranie bolo jasné a jednoznačné už v období pred jeho vstupom do slovenského národopisu (napr. u S. Kovačevičovej i A. Melicherčíka ako predstaviteľov funkčného štrukturalizmu)“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 54).

V tomto kontexte hovorí F. Bahenský o *sovietizácii* etnografie/národopisu v Československu (Bahenský, 2016), no zároveň upozorňuje, že: „Na národopis/etnografii je ovšem nutné v inkriminovaném období nahlížet jako na mnoháúrovňovou disciplínu, kde ideologické průsaky nebyly zdaleka rovnoměrné“ (Bahenský, 2016: 148). Podáva výklad o teoreticko-metodologických východiskách sovietskej národopisej školy (V. J. Bromlej, V. I. Kozlov, N. N. Čeboksarov, I. A. Čeboksarova, L. P. Potapov a i.) – a/ štádiálnosť vývinu ľudskej spoločnosti, b/ zvláštna zmes primordialisticko-

11 V roku 1949 sa uvažovalo o zrušení ústavu, no keďže od 1. 1. 1949 boli zrušené vedecké odbory MS (medzi nimi aj Národopisný odbor MS), bolo prijaté rozhodnutie, že Národopisný ústav ostane v SAVU. Organizačný štatút ústavu vypracoval A. Melicherčík.

12 V roku 1952 prešiel A. Melicherčík na Filozofickú fakultu Slovenskej univerzity.

-konštruktivistickéj vízie národa, c/ etnicita ako kľúčová ľudská skupinová identita (Bahenský, 2016: 150 a n.) a mali byť inšpiráciou, ba priam až „inštrukciou“ pre český a slovenský národopis/etnografiu. „Marxistická etnografie se měla nově soustředit na dialektický materialismus a třídní pojetí. Aplikace marxismu-leninismu se odrazila v národopisné vědě právě důrazem na historismus, který předpokládal studium předmětů, událostí a jevů v jejich vzniku, vývoji a zániku v souvislosti s konkrétními historickými podmínkami“ (Bahenský, 2016: 152).

M. Leščák vo vývine slovesnej folkloristiky na Slovensku po roku 1945, presnejšie v rokoch 1946–1948, identifikuje dve línie – „prvá, dotýkajúca sa bezprostredne zhromažďovania materiálu, nadviazala na amatérske podmienky predchádzajúceho obdobia, ktoré logicky vyplynuli z nedostatku odborne fundovaných folkloristov“ [...] „druhá teoreticky výrazne angažovaná línia, reprezentujúca ucelenejšiu metodologickú orientáciu nadviazala na funkčno-štruktúrnú metódu, ktorá sa postupne na Slovensku začala rozvíjať pod vplyvom P. G. Bogatyriova“ (Leščák, 1975: 516). Leščák hľadá isté prepojenia s marxistickým prístupom, keď konštatuje: „Funkčno-štruktúrna metóda [...] rešpektovaním nositeľa ľudovej kultúry a jeho tvorivých aktivít dostatočne akceptovala sociálny kontext existencie skúmaných javov, ba navyše do istej miery rešpektovala mikrovývinový aspekt. A hoci v takejto podobe ju nemožno zamieňať s marxistickým prístupom, nemožno však nevidieť jej niektoré pozitíva, ktoré ju zblížujú s marxistickým prístupom“ (Leščák, 1975: 517). O situácii v národopise/etnografii po roku 1948 konštatuje: „Postupne sa začal presadzovať dialektický a historický aspekt pri štúdiu ľudovej kultúry, začal sa klásť dôraz na jej triedny charakter“ (Leščák, 1975: 518). „Najväčšiu zásluhu na budovaní marxisticky orientovanej folkloristiky má A. Melicherčík...“ (Leščák, 1975: 518).

Až podrobná analýza všetkých prác A. Melicherčíka ukáže, nakoľko deklaratívne alebo i konzekventne Melicherčík prijal, osvojil si a aplikoval marxistickú metodológiu, ukotvenú v tzv. teórii historického materializmu. Na ilustráciu uvádzam deklaratívne formulovanie vedeckých úloh NÚ SAVU vo vedeckovýskumnom pláne na rok 1951, kde boli pre sekciu folkloristiky stanovené úlohy: „... výskum odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii...“ [a] „... nové formy tvorby v podmienkach ľudovej demokracie“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 417). Aj podľa rezolúcie z II. celoštátnej konferencie etnografov v roku 1952 v Prahe „predmetom bádania súčasnej etnografie je štúdium špecifických rysov spôsobu života a kultúry etnických spoločností“ [...] „s cieľom „hľadať predovšetkým národné špecifiká, ktoré nemali iné národy“ a, ako konštatujú G. Kiliánová a K. Popelková: „bol to program, ktorý sa opäť obracal k etnografii ako k národnej disciplíne“ (Kiliánová, Popelková, 2010: 418). V roku 1953 sa konala I. celoštátna folkloristická konferencia. Ako uvádza J. Zajonc: „Podnetom na jej zvolanie boli metodologické a metodické nejasnosti vo folkloristickej práci“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 44). Už v roku 1950 deklarovala folkloristická sekcia NÚ SAVU, že bude v bádateľskej práci vychádzať „z Gorkého téz o folklóre, podľa ktorých folklór je tvorbou pracujúceho ľudu“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 44, pozn. 162).

M. Ferencová analyzovala argumentáciu socialistickej etnografie so špeciálnym zameraním na etnizáciu a nacionalizáciu konceptu kultúra a vytváraníu predstáv o národe (Ferencová 2006: 106). Tu považujem za dôležité nadviazať na autorku a spolu s ňou pripomenúť, že v rámci socialistického Československa sa na Slovensku skúmala „slovenská ľudová kultúra“ ako samostatný predmet výskumu. Podobne ako M. Ferencová, analyzovala som predovšetkým tie pasáže prác A. Melicherčíka, kde autor vymedzuje predmet svojho výskumu, ciele a metódy bádania, ako aj koncepty, ktorými narába.

Dielo Andreja Melicherčíka je lákavým, a ťažkým orieškom na rozlúsknutie – je totiž zasadené na „rozhraní epoch“ z hľadiska ekonomicko-politického, ideologického, inštitucionálneho, ako aj z hľadiska vývinu vedeckého myslenia v etnológii/folkloristike na Slovensku. Až po analýze všetkých zdrojov informácií, ktoré nateraz máme k Melicherčíkovmu dielu k dispozícii, sa môže folkloristika priblížiť k požiadavke komplexnej kritickej reflexie jeho zástoja vo vývine etnológie/folkloristiky na Slovensku.

Nazdávam sa, že doterajšie príspevky k dejinám folkloristiky síce čiastkovo, ale predsa len argumentovane vypovedajú o tom, že folkloristika na Slovensku (a nielen tu) sa v 19. storočí rodila s výraznými mimovedeckými cieľmi (Hlôšková 1995). Na pôde folkloristiky na Slovensku môžem uviesť ako úspešný pokus o analýzu prístupu konkrétneho zberateľa folklóru¹³ štúdiu G. Kiliánovej, v ktorej poukazuje na funkciu folklórnych textov pri konštruovaní národnej kultúry (Kiliánová, 1996). V duchu konštruktivistickej koncepcie s trochou zjednodušenia konštatujem, že folklórne texty existujú samé osebe vo väzbe na nositeľskú skupinu, a prostredníctvom záujmu vzdelanecých elít sa predovšetkým v 19. stor. „nacionalizujú/etnizujú“. Pracovne by som tento proces označila strešnejším „súčasným“ termínom *heritizácia*. Na túto tradíciu s výraznými mimovedeckými limitmi nadväzovala postupne sa profesionalizujúca folkloristika.

ZBOJNÍCKA/JÁNOŠÍKOVSKÁ TRADÍCIA AKO TÉMA POVOJNOVEJ SLOVESNEJ FOLKLORISTIKY NA SLOVENSKU

Výskum zbojníckej tradície bol jednou z línii otvárajúcich nový program pofebruárovej folkloristiky. „Melicherčík si vytýčil cieľ poukázať na príčiny a korene vzniku zbojníckej tradície vo folklóre na základe analýzy sociálnych podmienok vtedajšej feudálnej spoločnosti“ (Leščák, 1975: 519). Výskumná akcia a následné publikované príspevky „vzdvihli vážnosť tejto problematiky a čiastočne dokazujú i jej vtedajší vedecký a kultúrno-spoločenský význam“ (Leščák, 1975: 519). Pri hodnotení koncepcie a zástoja odborného periodika Slovenský národopis v prezentácii výsledkov folkloristiky na Slovensku konštatuje M. Šrámková: „Pokud jde o tematické zaměření slovenské slovesné folkloristiky, záhy se rýsují některé hlavní body. Byly formulovány v člancích A. Melicherčíka jako aktuální úkoly výzkumu horníků (SN 1955), zbojnické kultury v karpaté oblasti (SN 1956) a boje proti fašismu, zvláště za Slovenského národního povstání (SN 1961)“ (Šrámková, 2003: 216), keď práve A. Melicherčík vyzdvihuje zbojnícku tematiku ako jednu z hlavných úloh slovenskej folkloristiky. „V roku 1950 sa začal na návrh A. Melicherčíka výskum jánošíkovskej tradície, ktorý sa realizoval ako letný prázdninový výskum poslucháčov Slovenskej univerzity. Ich úlohou bolo vo vybraných lokalitách na celom území Slovenska „sbierať folklórny materiál, ktorý sa tematicky viaže na odboj proti feudálnej sústave (motívy zbojnícké a jánošícké)“. Akcia pokračovala i v roku 1951 a mala byť rozšírená o štúdium „odrazu poddanského a kapitalistického útlaku v ľudovej tradícii“. Aj na základe jej výsledkov vznikla publikácia Jánošíkovská tradícia na Slovensku (Kiliánová, Zajonc, 2016: 49, pozn. 194, 195, 196). Téma sa potom priebežne v ďalších desaťročiach prelína v publikačných výstupoch mnohými číslami časopisu *Slovenský národopis*, charakterizujúc regionálne, národné či internetické špecifiká tejto problematiky. Od počiatku 80. rokov 20. storočia sa zbojnícke tradície v slovesnom folklóre stávajú medzinárodným výskumným projektom, organizo-

13 František Šujanský (1832–1907) – katolícky kňaz a zberateľ folklóru.

vaným Komisiou pre výskum ľudovej kultúry Karpát a Balkánu. Cieľom projektu bola medzinárodná syntéza. Výsledky základného i komparatívneho výskumu priebežne počas 80. rokov publikoval práve Slovenský národopis.¹⁴ M. Šrámková konštatuje: „Studie, které byly v souvislosti s mezinárodním projektem o zbojnictví v SN publikovány, měly pro formování teoretických i metodologických názorů slovenské, české i slavistické folkloristiky velký význam. Badatelé z jednotlivých národů ukázali totiž na společné i odlišné jevy a vlastnosti slovesného zbojnického folklóru a tím potvrdili, že nezbytnou podmínkou pro studium zbojnické problematiky (a tedy jakékoli problematiky jiných druhů slovesného folklóru) je uplatnění interetnické srovnávací metody“ (Šrámková, 2003: 217–218). Najkomplexnejšie spracovanú zbojnícku tradíciu z pohľadu jej miesta v kultúre a v kolektívnej historickej pamäti v Čechách, na Morave a na Slovensku predstavuje súbor štúdií v časopise *Slovenský národopis* v roku 1988¹⁵ a nateraz najnovšie práce J. Goszczyńskiej (Goszczyńska, 2003) či kolektívna medzinárodná syntéza *Geroi ili zbojnik/Heroes or Bandits* (Gašparíková, Putilov, 2002). Pokus o charakteristiku novších, aj mimofolklórnych, interpretácií jánošíkovej tradície predstavuje stať autorky tohto príspevku (Hlôšková, 2005).

INŠTRUMENTALIZÁCIA ZBOJNÍCKEJ/JÁNOŠÍKOVSEJ TRADÍCIE V DIELE A. MELICHERČÍKA¹⁶

Problematika zbojníckej/jánošíkovej tradície sa prelína celým vývinom Melicherčíkovej vedeckej práce¹⁷ a vedecko-popularizačnej práce a aj z kvantitatívneho hľadiska tvorí početnú súčasť jeho prác. Zatiaľ síce nie je k dispozícii kompletná bibliografia prác Andreja Melicherčíka, no mala som k dispozícii pracovnú verziu súpisu jeho diela.¹⁸ Zo 189 položiek tohto súpisu je 19 prác o zbojníckej/jánošíkovej tradícii – z toho 11 samostatných publikácií. Pri charakteristike Melicherčíkových prác, v ktorých sa venuje zbojníckej/jánošíkovej tradícii budem postupovať chronologicky – so snahou poukázať na ne/prienik dobového politicko-ideového kontextu a týchto prác. Okrem Melicherčíkových prác o sledovanej problematike jedným zo zdrojov informácií bola pre mňa jeho pozostalosť, ktorá je uložená v Slovenskej národnej knižnici v Martine.¹⁹ Pozostalosť obsahuje 2517 jednotiek rôzneho charakteru: korešpondenciu, práce vlastné i cudzie, prednášky a ich koncepty, posudky, poznámky a excerptá, početné sú odpisy záznamov ľudovej prózy a i. Z hľadiska témy, ktorej je venovaný príspevok, konštatujem, že v pozostalosti sa k zbojníckej/jánošíkovej problematike nachádza 195 jednotiek. Ide o kratšie či rozsiahlejšie Melicherčíkove odborné a popularizačné práce k téme zbojníctva, jej súčasťou sú však i práce iných bádateľov (napr. V. Gašparíkovej).

14 V SN 1981/ 1, 2 boli napr. publikované štúdie, ktorých autormi sú: B. N. Putilov, V. Je. Gusev, V. K. Sokolovová, I. Küllösová, V. Gašparíková, M. Šrámková - O. Sirovátko.

15 *Slovenský národopis*, 36, 1988, č. 3-4. Súbor príspevkov na s. 399 – 618.

16 V tejto časti príspevku vychádzam čiastočne zo štúdie: Hlôšková, H. 2005.

17 Príspevky publikované priebežne od roku 1952 až do 1968, keď posmrtno vyšla Československá vlastivěda - Lidová kultura.

18 Súpis vypracovali pracovníci Slovenskej národnej knižnice v Martine na podnet PhDr. Viery Sedlákovej, etnografky, dlhoročnej odbornej pracovníčky tejto inštitúcie.

19 Pozostalosť skatalogizoval P. Štrelinger. Katalóg vyšiel ako 65. zv. edície Fondy Literárneho archívu Matice slovenskej: *Pozostalosť Andreja Melicherčíka (1917–1966)*. Martin: Matica slovenská, 1972.

V malých sondážnych anketách z rokov 1993 a 1996, ktorú som vykonala so žiakmi končiacimi základnú školu (vtedy 8. ročník) v Bratislave a v Senci a s maturantmi na jednom z bratislavských gymnázií, zaradili mladí respondenti do panteónu hrdinov našich dejín vedľa Cyrila a Metoda, Ľudovíta Štúra, ale i Gustáva Husáka a Petra Bondru aj Juraja Jánošíka.²⁰ Otázky boli koncipované širšie – na etnické stereotypy, poznatky o kultúrnych regiónoch Slovenska a i. Historické povedomie sa reflektovalo v odpovediach maturantov cez rôzne osobnosti, témy a symboly minulosti. Varieta odpovedí na otázku: Na ktoré osobnosti z našich dejín môžeme byť podľa teba hrdí? bola nasledovná: Cyril a Metod, Svätopluk, Ján Jesenius, J. A. Komenský, Juraj Jánošík, Mária Terézia, Ľ. Štúr, M. R. Štefánik, T. G. Masaryk, J. Murgaš, A. Hlinka, J. Tiso, A. Dubček, ale i G. Husák, V. Havel, V. Dzurilla, P. Šťastný, P. Bondra (Hlôšková, 2005). V panteóne hrdinov J. Jánošík figuruje sám za všetkých zbojníkov. A nebolo ich na Slovensku málo. V písomných prameňoch sa už od 11. storočia sporadicky objavujú zmienky o zbojníkoch. Najpočetnejšie však pôsobili v 17. a 18. storočí, a to predovšetkým v horských oblastiach od Bielych Karpát a Javorníkov až po Nízke Beskydy. Záznamy z terénnych výskumov zo 70. rokov 20. storočia pri príprave *Etnografického atlasu Slovenska* uvádzajú okrem postavy Juraja Jánošíka celkovo 34 mien iných zbojníkov.

Práve zbojnícka tradícia po politicko-ekonomickej ruptúre v roku 1948 nadobudla aj oficiálny status jedného z národných symbolov. Dvaja poprední slovenskí intelektuáli Ľ. Lipták a V. Mináč sa dokonca v 60. rokoch vo svojich kritických reflexiách zamýšľali nad fenoménom zbojníctva ako nad akousi črtou slovenskej mentality, užívajúc „terminus technicus“ – „jánošíčenie“ (Pichler, 2000). „Posvätnosť“ tradície sa zavŕšila v 20. storočí polyžánrovou a multimediálnou mýtizáciou postavy Juraja Jánošíka ako predstaviteľa „kladného“ pólu zbojníckej tradície. Ideologickej doktríny budujúceho sa komunistického spoločenského systému sa sémantika tejto tradície totiž priam núkala. Znárodnenie, poštátnenie výrobných prostriedkov bolo v súlade s tézou o nastolení spravodlivosti vládou ľudu – tvorcu hodnôt. Zbojnícka tradícia ako taká bola navyše živá v ľudovom prostredí, ale aj živená už od 18. storočia a potom naplno v 19. storočí slovenskou vzdelaneckou elitou (Goszczyńska, 2003). Ak aj dovtedy tradícia vykresľovala postavu zbojníka nejednoznačne, dokonca protirečivo ako priestupníka zákona – krutého či ľstivého, na druhej strane tiež ako spravodlivého, odvážneho a hrdého človeka z ľudu, jej „zoficiálnením“ na tzv. progresívnu tradíciu sa jánošíkovská tradícia vlastne sakralizovala a stala sa „jednostrunnou“. Nazdávam sa, že aj jej dobová odborná interpretácia po roku 1948 mala na tom nemalý podiel, ako sa na to pokúsim poukázať v chronologickom prehľade Melicherčíkovho prístupu a interpretácie tejto problematiky. Pre túto príležitosť som sa zamerala len na knižné publikácie – tematické monografie venované problematike jánošíkovskej/zbojníckej tradície a práce syntetického charakteru. Predstavujú totiž syntetizujúci, a teda do istej miery normatívny, výstup smerom dovnútra disciplíny – folkloristiky. Nazdávam sa zároveň, že takto boli chápané a využívané aj z pohľadu iných vedných disciplín či v kultúrnej a umeleckej sfére. Prvý predpoklad potvrdí alebo vyvráti napríklad aj budúca analýza citácií a ohlasov na uvedené Melicherčíkove práce.

²⁰ Anonymná anketa z roku 1996 medzi gymnazistami z maturitného ročníka prebehla v rámci predmetu Náuka o spoločnosti, čo mohlo (ale nemuselo) ovplyvniť odpovede študentov.

1943 – Slovenský folklór v Slovenskej vlastivede

Slovenskú vlastivedu z roku 1943, kde spracoval stať o folklóre A. Melicherčík, hodnotí J. Zajonc „ako prvý pokus slovenských autorov vytvoriť vedeckú syntézu o slovenskej ľudovej kultúre“ (Kiliánová, Zajonc, 2016: 22). V kapitole *Slovenský folklór v Slovenskej vlastivede* (Novák, 1943) A. Melicherčík podáva historický prehľad záujmu o folklór na Slovensku od piesňových zbierok z prvej tretiny 17. stor. (Anna Szirmay-Keczerová), cez Kollára a Šafárika, edíciu *Slovenských spevov* až po zberateľské, publikačné a teoretické aktivity K. Plicku, B. Bartóka, P. G. Bogatyriova či J. Horáka. Všetky aktivity na poli zbierania, publikovania piesňového materiálu, ako aj prvé odborné príspevky teoretického charakteru zasadzuje Melicherčík do dobového hospodárskeho a historicko-filozofického kontextu, a to v širších európskych súvislostiach. Autor sa v tematicko-žánrovej charakteristike slovenského piesňového fondu špeciálne venuje aj *zbojníckym piesňam*, ktorým pripisuje „špecificky domáci pôvod“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278) a ako konštatuje: „Základné popudy na vytvorenie tohto druhu slovenských ľudových piesní nachodíme v spoločenskom zriadení XVII. – XVIII. storočia. Sedliacky ľud tlačilo čím ďalej tým viac jarmo poddanstva, domáci nepokoj zvyšovali stále vojny, lapačky, i nebol div, že v hornatých krajoch tatranských a karpatských spolčoval sa odbojný živel proti poriadkom, vládnucim v krajine, a proti krutým zemepánom. Ujarmený ľud videl v týchto zbojníkoch – hôrných chlapcoch bojovníkov za vlastné práva, za lepšiu zajtrašok. Hôrne chlapci stali sa symbolom slobody, hrdinstva – dedinský ľud nevidel v nich zbojníkov, ale osloboditeľov“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278). Melicherčík charakterizuje folklórny obraz ústrednej postavy zbojníckej tradície ako „ideálneho predstaviteľa zbojníctva a sociálneho osloboditeľa. V neskorších časoch národného útlaku stal sa Jánošík symbolom bojovníka nielen za vymanenie z poddanstva, ale i bojovníkom za práva národnej, symbolom národnej pravdy a národného víťazstva“ [...] „Takto do Jánošíkovej postavy slovenský ľud nevložil len svoje túžby, ale i základné črty vlastnej národnej povahy“ (Melicherčík in Novák, 1943: 278). Melicherčík uvádza, že aj okolité susedné národy (vymenúva ich) majú piesne o odbojných hrdinoch, no uzatvára: „V slovenskej ľudovej piesni však zbojnícke piesne tvoria podstatnú slovenskú zložku národnej tvorby ľudu, v ktorých sa odzrkadľuje slovenský kraj, slovenský um a v týchto piesňach uchované sú nejedny prvky slovenskej národnej povahy“ (Melicherčík, 1943: 279). Stať *Slovenské ľudové rozprávky* (Melicherčík in Novák, 1943: 291–299) je koncipovaná s takou istou koncepciou, ako stať o ľudových piesňach. Na tomto mieste sa nebudem zaoberať genologickou terminológiou – len na ilustráciu uvediem, že Melicherčík používa pre ústne naratívy polívkovský strešný termín *rozprávka*. Pri členení na druhy/žánre naratívov Melicherčík vychádza z koncepcie, tak ako ju J. Polívka uplatnil v *Súpise slovenských rozprávok* (Polívka, 1923–1932) a tak člení naratívy do skupín podľa „látky a jednotlivých vedúcich motívov“ (Melicherčík in Novák, 1943: 297). Látky a motívy *rozprávok* o zbojníkoch radí do dvoch skupín – aj medzi *rozprávky z obecného života*, ako aj do skupiny *povesti s najrozličnejšími látkami*, a zároveň uvádza, že „mnohé rozprávky presahujú rámec niektovej z uvedených skupín, vo variantoch voľne prechádzajú...“ (Melicherčík in Novák, 1943: 299).

1952 – Jánošíkovská tradícia na Slovensku

V *Jánošíkovej tradícii na Slovensku* A. Melicherčík uplatnil marxistický prístup a bol to prvý náčrt štúdia protifeudálneho odboja, i keď, ako konštatuje M. Leščák, „knižka mala neujasnenú koncepciu pri zbere folklórneho materiálu“ (Leščák, 1975: 519).

V *Úvode* (Melicherčík, 1952: 6–19) cituje z prác dobových ideologických a politických autorít V. I. Lenina, V. Kopeckého, V. M. Molotova²¹, K. Gottwalda, V. Širokého, J. V. Stalina, M. Gorkého, K. Marxa a i. Odvoláva sa na vyjadrenia Lenina o národnej hrdosti Veľkorusov a revolučné tradície odboja proti cárovi a šľachte – od Radiščeva, dekabristov. „Na príklade Veľkorusov učí nás V. I. Lenin národnej hrdosti predovšetkým tým, že nás odkazuje na slávnú minulosť nášho ľudu v jeho boji za slobodu a že nám dáva i vodidlo, ako oceniť poklady našej národnej kultúry“ [...] „no náš ľud má nielen krásne revolučné dejiny, má aj svoju vyspelú starobylú kultúru“ (Melicherčík, 1952: 6). Melicherčík zaraďuje zbojnícku tradíciu medzi pokrokové tradície a v duchu dobovej ideológie o pozitívnom smerovaní nového politického systému hodnotí ich priam propagandistickou rétorikou: „Slovenský ľud má svoje bojové revolučné tradície“ [...] „Sila a význam týchto tradícií spočíva práve v tom, že ony ako v minulosti, tak aj v súčasnosti sú neobyčajne významným organizátorom kolektívnej energie, usmernenej na prekonávanie včerajška a súčasne na výstavbu šťastného a radostného zajtrajška“ (Melicherčík, 1952: 7). Robí to aj vymedzením sa voči „buržoáznemu“ chápaniu dejín Slovenska, keď „vedome zamlčovala bojové revolučné tradície nášho ľudu“ [...] „nainfikovala nášmu ľudu, že jeho základnými povahovými črtami je pokora, skromnosť, poddajnosť a odovzdanosť do vôle božej...“ (Melicherčík, 1952: 8–9). Melicherčík charakterizuje jánošíkovskú tradíciu „ako časť revolučnej ideológie poddanských más“ a zaraďuje ju medzi historické fakty, konštatujúc, že „pochopiteľne podliehala zmenám. Tieto zmeny vyvolávali predovšetkým základné premeny v ekonomicko-spoločenských pomeroch nášho národného života. Do jánošíkovskej tradície prenikajú prvky, cudzie ľudu, nánosy buržoáznej falzifikácie jánošíkovskej tradície. Ale jánošíkovská tradícia si zachováva v ľudových masách v období kapitalizmu svoje revolučné jadro, bojovú náplň proti vykorisťovaniu triednej spoločnosti“ (Melicherčík, 1952: 17). A. Melicherčík uvádza, že Milan Hodža na prvom zasadnutí Učenej spoločnosti Šafárikovej k zmyslu slovenských dejín hovorí: nikdy sme nevíťazili, a preto v povahe slovenskej prevláda trpnosť a pasivita. Melicherčík reaguje vyhranene: „Ťažko si možno predstaviť väčšiu urážku nášho ľudu, ako ju vyriekol tento oficiálny predstaviteľ slovenskej agrárnej buržoázie“, a argumentuje: „Celé obdobie feudalizmu je u nás obdobím neúprosneho triedneho boja“ (Melicherčík, 1952: 9) a má podľa neho najrôznejšie formy, keď zbojníctvo je jedna z nich. Argumentuje v duchu sociálneho determinizmu: „Zboj i zbojníka vytvára spoločenská nevyhnutnosť, ich korene sú v zločinnej sústave feudalizmu“ [...] „Takto sa potom Jánošík ako revolučný roľnícky hrdina stáva tlmočníkom masových túžob a ideálov poddanského ľudu“ [...] „Jánošík bol zbojník, ale u neho, ako aj u mnohých iných, je zboj aktom spoločenskej vzbury“ (Melicherčík, 1952: 12–13). Pri charakteristike Jánošíka ako folklórneho hrdinu Melicherčík konštatuje: „... náš ľud vo svojej umeleckej tvorbe vytvára z neho [Juraja Jánošíka] jeden z najkrajších typov hrdinu, akého vôbec v minulosti vytvoril“ [...] „[jánošíkovská tradícia] stáva sa cez svojho hrdinu nositeľom revolučnej kolektívnej energie ľudových más a ako súčasť ich ideológie, vyjadrujúc ich túžby, stáva sa organizátorom kolektívneho konania ľudových más. Jánošíkovská tradícia nie je len odrazom minulosti, je súčasne i mohutným videním ľudu do budúcnosti a sohráva tak vo vedomí širokých pracujúcich más jednoznačne progresívnu úlohu“ (Melicherčík, 1952: 14). Jánošíkovskú tematiku považuje A. Melicherčík vo vývine slovenského folklóru za kvalitatívne nový

21 V. M. Molotov (1890–1986). Viačeslav Michajlovič Molotov, vlastným menom Viačeslav Michajlovič Skriabin – politik a sovietsky štátnik a diplomat. V rokoch 1930–1941 predseda sovietskej vlády, v rokoch 1939–1949, 1953–1956 národný komisár a minister zahraničných vecí ZSSR.

stupeň: „Analýza folklórneho materiálu, podľa mojej mienky, v tejto práci dostatočne potvrdí tú skutočnosť, že jánošíkovská tematika v našom folklóre značí z hľadiska dejín nášho folklóru novú etapu jeho vývoja“ (Melicherčík, 1952: 18).

1959 – Slovenský folklór – chrestomatia

Špeciálny typ syntetickej práce predstavuje chrestomatia *Slovenský folklór* z roku 1959 (Melicherčík, 1959). Od vydania tejto práce na Slovensku odvtedy nevyšla moderná práca s podobnou koncepciou. V chrestomatii uplatňuje Melicherčík konzekventne historický prístup a fenomény folklóru posudzuje pod zorným uhlom sociálneho determinizmu limitujúceho historické vedomie: „V dejinách slovenského folklóru nastáva približne počnúc druhou polovicou 15. storočia prenikavý zlom. Toto obdobie charakterizuje u nás predovšetkým to, že dozrievali dobové podmienky pre likvidáciu predchádzajúcej feudálnej rozdrobenosti“ ... „vytvárali sa podmienky pre formovanie novej náplne historického vedomia roľníckeho ľudu“ (Melicherčík, 1959: 523). Melicherčík v tejto práci postavil vývin slovenského folklóru „na koncepcii osamostatňovania a vývinu jednotlivých žánrov“ (Leščák, 1975: 532). Stotožňujem sa s názorom M. Leščáka, že „... autor prílišne konštruuje vzťahy vývinových fáz folklórnej tradície, pričom fakty, ktorými tieto vzťahy dokladá, sú zväčša povytárané z kontextu, v ktorom spĺňali svoju funkciu v štruktúre folklóru a už vôbec sa neprihliada k ich pramennej hodnote. Táto v podstate umelá konštrukcia dejín folklóru nerešpektuje osobitný vývinový proces, ktorý je k histórii v úplne špecifických koreláciách a vyplýva z vývinu spoločenského poznania a pracovnej skúsenosti konkrétnej spoločenskej skupiny, ktorá je nositeľom folklóru ako špecifického fenoménu jej kolektívneho bytia a vedomia“ (Leščák, 1975: 532). Zbojnícku tematiku radí ako jednu z tém tzv. historických piesní, pričom „pod historickou piesňou rozumieme žánrove mnohotvárnny piesňový výtvar ľudu, v ktorom sa zobrazujú určité významné udalosti národných dejín alebo určité historické postavy, ktoré zohrali dôležitú úlohu v dejinách nášho ľudu“ (Melicherčík, 1959: 523). „Významnú skupinu historických piesní tvoria piesne zbojnícke, ktoré najprímeranejšie zobrazili sociálnu stránku života slovenského ľudu v období pozdneho feudalizmu. Zbojnícka tematika v slovenskom folklóre vzniká, ideove a umelecky sa dotvára v samostatný jeho tematický celok, v zložitých podmienkach triedneho boja slovenského ľudu proti feudálnym vykorisťovateľom“ [...] „Základnou témou zbojníckych piesní je sociálny kontrast, ktorý je zobrazený v bojovej akcii, v dynamike veľkosti hrdinstva prostého človeka a v hĺbke ľudskej tragiky súčasne. Slovenská ľudová zbojnícka poézia sa vyvíjala s tendenciou k tematickej cyklizácii. Ústrednú postavu tejto poézie tvorí postava Juraja Jánošíka. Jeho osoba koncentrovala okolo seba jednak typičnosť zbojníckych činov rôznych období a rôznych častí Slovenska a na druhej strane rôzne zbojnícke postavy v legendárnu jánošíkovskú družinu hôrných chlapcov. Okrem Jánošíka ospieval slovenský ľud vo svojich zbojníckych piesňach celý rad iných zbojníkov, ako napr. Surovca, Ilčíka, Šinku, Vdovčíka a iných lokálnych hrdinov ľudového protifeudálneho odboja“ (Melicherčík, 1959: 525).

1963 – Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu²²

Melicherčík uvádza, že v prvej práci „sústredil pozornosť na objasnenie jánošíkovskej tradície, vo svojom vzniku svojrázneho prejavu revolučnej a bojovej ideológie sloven-

²² Ide o II. prepracované a doplnené vydanie.

ských poddanských roľníckych más, ktorá sa formovala u nás vo svojej počiatkovej podobe v období poľnohospodárstva a primerane odrazila myslenie a názory slovenského ľudu na všetky podstatné a pálčivé otázky vtedajšej spoločnosti“ (Melicherčík, 1963: 3). Za nezanedbateľnú skutočnosť možno považovať fakt, že práca *Juraj Jánošík, hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu* vyšla vo vydavateľstve Naše vojsko – Praha ako 21. zväzok v slovenskom a ako 23. zväzok v českom znení v edícii Hrdinovia vojen a revolúcií, pričom toto vydanie pripravil k 250. výročiu popravy Juraja Jánošíka. A. Melicherčík mal v tejto práci ambíciu „rozšíriť o nové poznatky k širším súvislostiam slovenského zbojníctva so zbojníctvom celej karpatskej oblasti“ (Melicherčík, 1963: 7), a vrátil sa aj „k samotnému významu jánošíkovskej tradície v našich národných dejinách a národnej kultúre a to s osobitným zreteľom k nášmu dňu“ (Melicherčík, 1963: 7). Zaradeniu do edície, v ktorej publikácia vyšla, zodpovedá aj autorovo deklaratívne vyjadrenie o význame ideovej výšky a umeleckého majstrovstva v „ľudovom“ stvárnení zbojníka: „Podal som v tejto práci jej obraz [bohatej ľudovej poetickej a umeleckej tvorby nielen na Slovensku, ale v celej širokej oblasti Karpát], aby sa čitateľ presvedčil, ako si pracujúci ľud váži a miluje svojich revolučných hrdinov minulosti, a aby som ukázal, akú ideovú výšku a umelecké majstrovstvo dosiahlo v ľudovej poetickej tvorbe a v ľudovom umení zobrazenie hôrneho chlapca, legendárneho zbojníka, ktorý bojoval za práva, spravodlivosť a krajší život pracujúceho človeka“ (Melicherčík, 1963: 6). Hovorí o mobilizačnom potenciáli a vysokom morálnom étose tejto tradície pre dobovú spoločnosť a v tomto zmysle je potrebné uviesť aj, nazdávam sa, nie nepodstatný fakt, že publikácia vyšla v náklade 2000 výtlačkov. Ako konštatuje A. Melicherčík: „Jánošíkov zboj sa skončil tragicky, ale myšlienka boja proti vykorisťovateľom za pravdu, spravodlivosť a krajší život prostého pracujúceho človeka zasvietila vo vedomí nášho ľudu ako jasná hviezda na večernej oblohe“ [...] „Náplň jánošíkovskej tradície našla svoje splnenie v našej slobodnej súčasnosti. Všetličo z nej stalo sa už dobovým anachronizmom v detailoch. Jej základný tón ostáva však trvale živý: každý pokrok vyžaduje si bojové vypätie a nadšenie a ak treba, aj obeť toho najcennejšieho, čo predstavovala a vždy bude predstavovať – ľudský život“ (Melicherčík, 1963: 7).

1968 – Československá vlastivěda – zv. III Lidová kultura²³

V kolektívnej syntéze *Lidová kultura* edície Československá vlastivěda zv. III. sa A. Melicherčík autorsky spolupodieľal na kapitole *Folklór. V odseku Funkce ústního podání* (Melicherčík, 1968: 592) uvádza a charakterizuje „osobnosti ľudovej prozaickej tradície“ – ústnosť, kolektívnosť, variatívnosť, vyzdvihujú kolektívnosť jednak v tvorivom procese, predovšetkým však „v ideologickej sfére – rozprávky a povesti vyjadrujú skutočnosť, názory, túžby a prania nie jednotlivca, ale ľudu ako celku. V obrazoch jednotlivých postáv zovšeobecňujú predstavy ľudu o živote, práci, hrdinstve, kráse, morálke a pod.“ V samostatnej pasáži sa vyjadruje aj k „etnicite slovenskej ľudovej prózy“, ktorú viaže na fenomén kolektívnosti: „Ako kolektívne hodnoty, ktoré sa vytvárali v ústnom podaní ľudu po stáročia, sú rozprávky a povesti výraznými nositeľmi etnických rysov národnej kultúry. To sa prejavuje v rade príznakov, vlastných slovenskému ľudu, jeho dejinám, životným podmienkam, názorom, zmýšľaníu a pod.“ (Melicherčík, 1968: 593).

Z folkloristického genologického hľadiska len upozorňujem, že tu už Melicherčík rozlišuje termíny pohádka¹⁵ a povest, v rámci ktorej ako jednu z podskupín uvádza

23 Práca vyšla dva roky po smrti A. Melicherčíka.

podskupinu historické pověsti a ďalej v rámci nich vymedzuje samostatný cyklus povestí o zbojníkoch, v ktorých „ideovo prevláda tematika sociálna, založená kompozične na triednom kontraste [...] historické povesti riešia tento konflikt v prospech utláčaných, v čom je vyjadrená sila presvedčenia ľudu, že pravda a spravodlivosť budú raz na jeho strane“ (Melicherčík, 1968: 620).

Na postavách zbojníkov Juraja Jánošíka a Michala Vdovčíka (Gašparíková, 1964) demonštruje názor o historickej podmienenosti umeleckého/folklórneho spracovania témy, keď konštatuje, že Michal Vdovčík žil a pôsobil v 1. tretine 19. storočia, „v dobe, ktorú možno označiť za súmrak nielen slovenského, ale karpatského zbojníctva vôbec“ (Melicherčík, 1968: 620), čo nachádza výraz v obsahu vdovčíkovského cyklu, keď „hrdinská tematika ustupuje, do popredia sa dostávajú prvky šibalské, žartovné a dobrodružné“. Sociálny kontrast označuje A. Melicherčík ako „základný námet zbojníckych piesní“ (Melicherčík, 1968: 624), ktoré podľa neho tvoria významnú skupinu slovenských ľudových piesní. Aj tu uplatňuje jednu z téz historického materializmu o formatívnej funkcii spoločenského bytia na spoločenské vedomie.

ZÁVERY

Odborný záujem A. Melicherčíka o zbojnícku/jánošíkovskú tradíciu sa prelína celým vývinom jeho bádateľskej kariéry s publikačnými výstupmi v samostatných knižných prácach, ako aj staťami v syntetických národopisných/folkloristických publikáciách. Nemalý vplyv na „etatizáciu“ zbojníckej/jánošíkovskej tradície v období socializmu mali pravdepodobne aj Melicherčíkove popularizačné práce. V deklarovaných východiskách, tiež však pri interpretácii folklórneho materiálu a historiografických dát k téme zbojníctva, A. Melicherčík uplatňoval historický a sociálno-deterministický prístup. Fenomén zbojníctva považoval za výraz uvedomelého aktu odboja proti súdobému spoločenskému poriadku a jeho stvárnenie vo folklórnej tradícii Slovenska za kvalitatívne novú etapu zobrazovania folklórneho hrdinu. Jeho práce boli východiskom pre aplikáciu historického prístupu v precizovaní obrazu zbojníctva v novšom štádiu vývinu tohto fenoménu. Zbojnícka tradícia s jánošíkovským cyklom bola vhodným folklórnym materiálom na kultúrnohistorickú interpretáciu v duchu nastupujúcej marxistickej metodológie – ukázať triednu podmienenosť sociálnych procesov, ľudové masy ako aktéra a subjekt dejinného procesu más, obraz antifeudálneho odboja ako progresívnu tradíciu. Analyzovaný materiál preukázal, že A. Melicherčík pri interpretácii zbojníckej/jánošíkovskej tradície uplatnil v podstate jednotné metodologické rámce bez ohľadu na politicko-ideologické kontexty. Melicherčíkove práce o fenoméne zbojníckej tradície boli vzorovým východiskom folkloristického štúdia štádiálnosti fenoménu zbojníctva (práce V. Gašparíkovej), ako aj tzv. revolučných/odbojových tradícií. V naratívnych podobách to v kontexte dejín Slovenska predstavoval záujem o miesto a podoby obrazu Slovenského národného povstania v kolektívnej historickej pamäti. V období po februári 1948 bol A. Melicherčík jedným z hlavných tvorcov „novej“ koncepcie národopisného/folkloristického bádania, ktorú práve intenzívnym a dlhodobým interpretovaním zbojníckej/jánošíkovskej tradície sám konzekventne napĺňal.

V príspevku som sa zamerala na jednu z bádateľských tém výraznej osobnosti folkloristiky. Až komplexné kritické spracovanie všetkých ostatných tém Melicherčíkov-

25 Československá vlastivěda z roku 1968 vyšla v českom jazyku.

ho folkloristického vedeckého programu, berúc do úvahy nielen publikované práce, ale aj iné zdroje informácií (napríklad autorské poznámky, rukopisné materiály, inštitucionálne dokumenty a i.) sprecizuje obraz o zástoji konkrétnej osobnosti v konkrétnom dobovom kontexte etnografie/folkloristiky na Slovensku.

LITERATÚRA

- Bahenský, F. (2016). Se sovětským národopisem na věčné časy! Fikce, či realita? In: J. Woitsch, A. Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 148–158.
- Beňušková, Z., Jágerová, M., Nádaská, K. (2013). *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- Bibliographia ethnographica Carpatobalcanica* (1984). (Redaktori zväzku: Viera Gašparíková, Pavol Stano). Brno.
- Dzubáková, M. (1976). *Ku genéze slovenskej folkloristiky*. Bratislava: VEDA.
- Ferencová, M. (2006). Od ľudu k národu: vytváranie národnej kultúry v etnografickej produkcii v socialistickom Československu a Maďarsku. In: *Etnologické rozpravy XIII* (2), s. 104–134.
- Gašparíková, V. (1964). *Zbojník Michal Vdovec v histórii a folklóre gemerského ľudu*. Bratislava: VEDA.
- Gašparíková, V. (1966). *Zbojník Mišo Vdovčík*. Bratislava: Mladé letá.
- Gašparíková, V., Putilov, B. N. (Eds.) (2002). *Geroji ili zbojnik. Obraz razbojnika v folklóre karpatskeho regiona (Heroes or Bandits. Outlaw Traditions in the Carpathian Region)*. Budapest: European Folklore Institute.
- Goszczyńska, J. (2003). *Mýtus o Jánošíkovi vo folklóre a slovenskej literatúre 19. storočia*. Bratislava: JUGA.
- Hlôšková, H. (1995). Minulosť ako argument (poveš' v teoretickej interpretácii a literárnej praxi v 19. stor. na Slovensku. *Traditiones* (Ljubljana) 24, 237–249.
- Hlôšková, H. (2005). Národný hrdina Juraj Jánošík. In: E. Krekovič, E. Mannová, E. Krekovičová (Eds.), *Mýty naše slovenské*. Bratislava: SAPpress, s. 94–104.
- Hlôšková, H. (2009). *Príspevky k dejinám folkloristiky*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Hlôšková, H. (2017). 20. Valné zhromaždenie NSS pri SAV a vedecká konferencia Etnológia pre súčasnosť (7. – 9. 9. 2017, Párnica). *Slovenský národopis*, 65(3), 347–350.
- Kiliánová, G. (1996). František Šujanský a jeho folkloristická práca. In: M. Leščák (Ed.), *K dejinám slovenskej folkloristiky*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, Nadácia Prebudená pieseň, s. 37–55.
- Kiliánová, G., Popelková, K. (2010). Zavádzanie marxistickej etnografie v národopise na Slovensku: zmena vedeckého myslenia? *Slovenský národopis*, 58(4), 410–424.
- Kiliánová, G. (2013). Päťdesiat ročníkov Slovenského národopisu: bilancia vedeckého časopisu. In: J. Zajonc, M. Mészárosová, I. Kostovská: *Slovenský národopis 1953–2002 bibliografia*. Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Kiliánová, G., Zajonc, J. (2016). *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA.
- Klačka, J. (1994). Prerastanie SAVU do SAV. In: O. Pöss (Ed.), *Slovenská akadémia vied a umení. Z dejín vied a techniky na Slovensku XVI*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 41–48.
- Kolečányi, M. (1946). Recenzia knihy A. Melicherčíka: Teória národopisu. *Slovenské pohľady*, 62(5), 242–243.
- Krekovičová, E. (2017). Na margo k významnému jubileu Andreja Melicherčíka. *Slovenský národopis*, 65(3), s. 321–328.
- Leščák, M. (1975). Slovenská folkloristika v rokoch 1945–1975. *Slovenský národopis*, 23(4), 515–546.
- Leščák, M. (Ed.) (1996). *K dejinám slovenskej folkloristiky*. Bratislava: Nadácia Prebudená pieseň.
- Leščák, M. (1997). Profesor Andrej Melicherčík: Spomienky a inšpirácie k nedožitej osemdesiatke (1917 – 1966). *Slovenský národopis*, 45(1), 78–86.
- Leščák, M. (2003). Andrej Melicherčík – osob-

- nosť slovenskej etnológie. *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 30, 67–85.
- Maňovčík, A. (2007). Andrej Melicherčík (16. 1. 1917 Párnica – 30. 5. 1966 Ružomberok). *Knížnica*, 8(4), 48–50.
- Melicherčík, A. (1941). Funkčné premeny v dnešnom dedinskom speve. *Národopisný sborník MS*, 1, 116–141.
- Melicherčík, A. (1945). *Teória národopisu*. Lip-tovský sv. Mikuláš : Transcius.
- Melicherčík, A. (1945-1946). Príspevok k skúmaniu funkcií ľudovej rozprávky. *Národopisný sborník MS*, 6–7, 117–132.
- Melicherčík, A. (1950). Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. *Národopisný sborník SAVU*, s. 25–36.
- Melicherčík, A. (1952). *Jánošíkovská tradícia na Slovensku*. Bratislava : Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení.
- Melicherčík, A. (1959). *Slovenský folklór. Chrestomatiá*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV.
- Melicherčík, A. (1963). *Juraj Jánošík – hrdina protifeudálneho odboja slovenského ľudu*. Bratislava : Vydavateľstvo Osveta.
- Melicherčík, A. (ved. red.) (1968): *Československá vlastivěda*. Praha : Orbis, 1968.
- Michálek, J. (1977). Význam diela Andreja Melicherčíka pre rozvoj marxistickej etnografie a folkloristiky. *Slovenský národopis*, 25(4), 567–578.
- Michálek, J. (1990). *Dejiny etnografie a folkloristiky (postavy, diela, inštitúcie)*. Bratislava : Univerzita Komenského.
- Novák, E. (Red.) (1943). *Slovenská vlastivěda II.*, Bratislava : SAVU, 1943. (Autorom kapitoly *Slovenský folklór* na s. 259–331 je univ. asistent PhDr. Andrej Melicherčík).
- Pichler, T. (2000). „Jánošíčenie“ (O kariére jedného pojmu). In: I. Kamenec, E. Kowalská, E. Mannová (Eds.), *Historik v čase a v priestore*. Bratislava : Kaligram, s. 129–137.
- Podoba, J. (2006). Menší brat strážcom tradície: „údel bílého muže“, český intelektuál a slovenský národopis v 20. storočí. In: J. Pospíšilová, J. Nosková (Eds.), *Od lidové písní k evropské etnologii – 100 let Etnologického ústavu AVČR*. Brno : Etnologický ústav AV ČR, s. 269–282.
- Polívka, J. (1923–1931). *Súpis slovenských rozprávok. I.-V.* Turčiansky sv. Martin : Matica slovenská.
- Šrámková, M. (2003). Slovesná folkloristika v padesáti ročníkoch Slovenského národopisu. *Slovenský národopis*, 51(2), 215–229.
- Šrámková, M. (2008). *Česká prozaická folkloristika v letech 1945-2000 (přehled, vývoj, témata, bibliografie)*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, v. v. i.
- Urbancová, V. (1970). *Počiatky slovenskej etnografie*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Urbancová, V. (1987). *Slovenská etnografia v 19. storočí. Vývoj názorov na slovenský ľud*. Martin : Matica slovenská.
- Woitsch, J. (2016). Úvod: Etnologie v zúženém prostoru. In: J. Woitsch, A. Jůnová Macková a kol.: *Etnologie v zúženém prostoru*. Praha : Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., s. 9–37.

O AUTORKE

HANA HLŔŠKOVÁ – slovenská etnologička/folkloristka, vedecká pracovníčka a pedagogička. V roku 1978 absolovala Katedru etnografie a folkloristiky na Filozofickej fakulte UK (FiF UK) v Bratislave. Jej hlavnými výskumnými témami sú slovesný prejav, folklorizmus, dejiny folkloristiky a orálna história. Pôsobila a pôsobí ako redaktorka časopisov *Slavistická folkloristika*, *Slovenský národopis* a *Ethnologia Slovaca et Slavica*. V rokoch 2008 až 2014 bola predsedníčkou Národopisnej spoločnosti Slovenska. Vydala napríklad publikácie *Žena z pohľadu etnológie* (spolueditor M. Leščák, 1998), *Tradičná kultúra a generácie* (Ed., 1978), *Folklór v kontextoch. Zborník venovaný jubileu E. Droppovej* (Ed., 2005), *Individuálna a kolektívna historická pamäť – vybrané folkloristické aspekty* (2008) a množstvo vedeckých štúdií, recenzií a správ.

Inšpiratívne výsledky v etnologic-
kom/antropologickom bádani
v Srbsku: *Glasnik Etnografskog*
instituta SANU, roč. 64 o migrácii

Ústav etnológie SAV má dlhodobú odbornú spoluprácu s Etnografickým ústavom Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade. Obe pracoviská sa vzájomne informujú o nových publikáciách a smerovaní výskumu v partnerskom ústave formou knižných esejí a recenzií (z posledných uvádzam napríklad Stoličná, 2013; Zlatanović, 2015, 2016a, 2016b; Radojičić, 2016; Potančok, 2016).

Jedným zo zrkadiel aktuálneho diania na pracovisku v Belehrade je peer-review časopis *Glasnik Etnografskog instituta SANU/Bulletin of the Institute of Ethnography SASA* (ďalej *Glasnik*)¹, ktorý vychádza tri razy do roka s príspevkami v srbskom alebo anglickom jazyku.

Posledných päť rokov tento časopis zmenil svoju edičnú politiku. Pripravuje pre každé číslo príspevky rovnakého tematického zamerania, uvádzané v prvej časti. V druhej časti, v kolónke *Varia*, uverejňuje potom aktuálne výsledky výskumov pracovníkov belehradského ústavu, ale aj iných srbských a zahraničných odborníkov mimo témy.

Rada by som upriamila pozornosť na ročník 64, 2016, ktorý má opäť všetky čísla tematické, z čoho 1. a 3. číslo sa venujú otázkam migrácií.

Ide o výskumný problém stojaci už niekoľko rokov v centre záujmu aj pracovníkov

Ústavu etnológie SAV, či už spomenieme doterajšie výsledky bádania (napr. Luther, 2006; Búriková, Miller, 2010; Hlinčíková, Chudžíková, Gallová Kriglerová, Sekulová, 2014; Hlinčíková, Sekulová, 2015) alebo aktuálnu účasť pracoviska v medzinárodnom aplikačnom projekte *Dunajská informačná platforma pre ekonomickú integráciu migrantov* (DRIM).² V recenzii sa preto sústreďím iba na príspevky v *Glasniku* o migrácii.

V č. 1 sa téme *Srbi a Slovinci: migrácie, stretnutia ľudí, ideí a ideológií* venuje šesť príspevkov. Ide o výsledky bilaterálneho výskumného projektu medzi Etnografickým ústavom SANU v Belehrade a Ústavom slovinskej etnológie ZRC SAZU v Lubľane riešenom v rokoch 2011–13.

Ingrid Slavec-Gradišnik (2016) v úvodnej štúdii skúmala otázku vzájomných vplyvov v etnologickom bádani v Srbsku a Slovinsku. Venovala sa recepcii vedeckého diela významného srbského bádateľa Jovana Cvijića v slovinskej academickej komunite, pričom si všimla nielen vplyv jeho vedeckej orientácie, ale aj jeho politických názorov, čím v práci smerovala k otázkam vzťahu vedy a ideológie.

Zaujímavý uhol pohľadu na srbsko-slovinské vzťahy si zvolil Srđzan Radović (2016), ktorý sledoval pomenovania ulíc v Belehrade slovinskými osobnosťami i reáliami a – naopak – srbskými osobnosťami a javmi v Lubľane v období od začiatku 19. storočia po súčasnosť. Prostredníctvom tejto perspektívy sa mu podarilo plasticky ukázať

1 Bližšie o časopise pozri na <http://www.etno-institut.co.rs/eng/bulletin.php>.

2 Bližšie o projekte pozri na <http://www.uet.sav.sk/?q=sk/dunajska-informacna-platforma-pre-ekonomicku-integraciju-migrantov>.

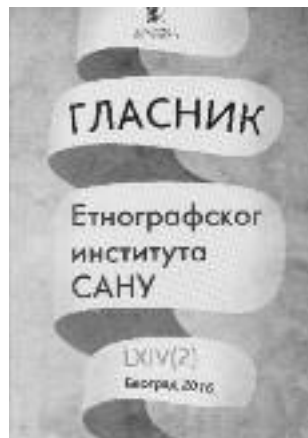
zmeny vo vzájomných vzťahoch medzi oboma krajinami, a to v obdobiach, keď boli v jednom štátnom útvare, i keď existovali ako samostatné republiky. Radović zvlášť sledoval migračné pohyby obyvateľstva medzi Srbskom a Slovinskom za posledných 200 rokov, ich vplyv na medziskupinové vzťahy symbolicky premietnuté do názvov urbánnych priestorov.

Migráciám medzi Srbskom a Slovinskom v období existencie Juhoslávie, ako aj po jej rozpade sa venoval tiež príspevok Mirjany Pavlović (2016). Autorka sa oprela o výskumy medzi obyvateľmi slovinského mesta Maribor a srbského mesta Kraljevo, kde zaznamenala výpovede obyvateľov (ako aj printové a iné zdroje) o kontaktoch medzi dvojicou pôvodne družobných miest v jednom štáte. Sledovala zmeny v smeroch migrácie obyvateľstva v stanovených obdobiach a vplyv politických udalostí, ideológií i ekonomických zmien na tento jav.

Maja Godina Golija sa sústredila na slovinské imigrantské komunity v srbských mestách Belehrad a Novi Sad, ktoré skúmala v rokoch 2008, 2012 a 2015. Zaoberala sa konštrukciou etnickej identity a úlohou sviatkov a jedál ako symbolov vytvárania „slovinstva“ v inoetnickom prostredí.

Štyri slovinské autorky Katja Hrobat Virloget, Saša Poljak Istenič, Neža Čebtron Lipovec a Mateja Habic (2016) sa združili v inšpiratívnom príspevku, ktorý sa sústredil na opustené, degradované miesta v urbánom priestore. Ide o miesta pamäte, čo sa spájajú so spomienkami niektorých, spravidla nedominantných skupín obyvateľstva. Autorky skúmali na príklade vybraných (degradovaných) miest pamäte vzťahy medzi skupinami majoritného a minoritného obyvateľstva (imigrantov, členov etnických menšín), ako aj identifikáciu minoritných skupín so skúmanými miestami na pozadí mocenských vzťahov.

Zverejnenie výsledkov z výskumov migrácie pokračovalo v 3. čísle *Glasnika*. Milena Spasovski a Danica Šantić (2016) v príspev-

ku bohatom na empirické dáta rozoberali demografické zmeny v rámci Srbska pod vplyvom lokálnej, regionálnej i medzinárodnej migrácie od 60. rokov 20. storočia až po súčasnosť a dopad týchto procesov na sídelnú štruktúru.

Mirjana Bobić a Milica Vesković Anđelković (2016) publikovali dáta zo sociologického výskumu zameraného na sociodemografické charakteristiky emigrantov zo Srbska do zahraničia v súčasnosti, ekonomické a iné dôvody ich odchodu. Autorkám sa podarilo interpretovať empirické dáta zo Srbska aj z hľadiska širšieho kontextu migračných procesov v Európe.

Zaujímavý spôsob prístupu k téme čísla si zvolili autori Željko Bjeljac a Milan Radovanović (2016). Sústredili sa na metodologické otázky štúdia migrácií a svoje teoretické úvahy o možnostiach multidisciplinárneho prístupu presvedčivo ilustrovali niekoľkými príkladmi migračných pohybov vo Vojvodine v 20. storočí a ich dôsledkami.

Sociálne vedy sa iba nedávno začali venovať otázke nových migračných stratégií pracovných migrantov v západnej Európe, pôvodom z južných európskych štátov (Srbsko, Chorvátsko, Turecko a podobne). Dragana Antonijević a Ljubica Milosavljević (2016) sa zamerali na tzv. sezónnu a opakujúcu migráciu. Skúmali bývalých „gastarbeiterov“ zo Srbska v Rakúsku – ide o ľudí v súčasnosti už v dôchodku. Sledovali, ktorí z nich zostali definitívne v Rakúsku a ktorí sa rozhodli žiť na „dvoch adresách“, čiže opakovane migrovať medzi Srbskom a Ra-

kúskom. Bádateľky sledovali motivácie, ktoré viedli dôchodcov k jednej alebo druhej voľbe.

Metodologicky prínosná je úvaha Dragany Kovačević Bielički (2016), v ktorej reflektuje nástrahy grupizmu vo sociálnovedných výskumoch. Použijúc výsledky z terénnych výskumov dvoch imigrantských skupín v Nórsku z Chorvátska a Bosny a Hercegoviny, rozoberá svoje bádateľské prístupy vychádzajúce z prác Rogersa Brubakera, Andreaa Wimmera, Niny Glick Schiller a iných.

Marina Martynová (2016) priniesla do odbornej diskusie výsledky svojich výskumov o neruských skupinách v Moskve, migrantoch pôvodom z rôznych republík bývalého Sovietskeho zväzu. Sústredila sa na demografické a kultúrne aspekty spojené s týmito migračnými procesmi.

Predposledný príspevok v čísle od Vlasty Kokotović Kanazir a Milana Filipovića (2016) sa venoval opäť vnútornej migrácii v Srbsku, a to za obdobie od 1981 po posledný census v roku 2011. Autori poukázali na neustály pohyb obyvateľstva medzi oblasťami/krajmi v Srbsku, ako aj na jasne preukázateľnú stálu migráciu do väčších urbánnych centier, najmä do Belehradu.

Tematické číslo o migrácii uzatvorili ďalšia metodologická štúdia. Ivana J. Vučina Simović a Ana S. Jovanović (2016) sa zaoberali výskumom srbského jazyka v diaspóre. V prvej časti priniesli prehľad bádania k tejto téme v prácach srbských bádateľov, ďalej rozvili metodologické otázky skúmania jazyka ako kultúrneho dedičstva v diaspóre. Priklonili sa k smeru, ktorý podporuje multidisciplinárne skúmanie jazyka.

Recenzované príspevky v *Glasniku* roč. 64, č. 1 a 3 poskytujú slovenskému čitateľovi množstvo odborných informácií, empirických dát na porovnanie, ale aj zaujímavé metodologické podnety v skúmaní procesov migrácie.

LITERATÚRA

Antonijević, D., Milosavljević, L. (2016). 'Treća opcija': oscilirajuća kretanja gastarbajtera u penziji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 509–526.

Bjeljac, Ž., Radovanović, M. (2016). Multidis-

ciplinarno proučavanje značajnijih migracija na primeru teritorije Vojvodine (Srbija) u 20. Veku. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 493–507.

Bobić, M., Vesković Anđelković M. (2016). Profil i stavovi potencijalnih migranata iz Srbije. In: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 469–491.

Búriková, Z., Miller, D. (2010). *Au Pair*. Cambridge, Polity Press.

Golija Godina, M. (2016). Povednost materialnega. Slovenske praznične jedi in Slovenci v Srbiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 65–75.

Hlinčíková, M., Chudžíková, A., Gallová Križlerová, E., Sekulová, M. (2014). *Migranti v meste: prítomní a (ne)viditeľní*. Bratislava, IVO.

Hlinčíková, M., Sekulová, M. (2015). *Integrácia ľudí s medzinárodnou ochranou na Slovensku: Hľadanie východísk*. Bratislava, IVO.

Hrobat Virloget, K., Poljak Istenič, S., Čebren Lipovec, N., Habic, M. (2016). Abandoned Spaces, Mute Memories: on Marginalized Inhabitants in the Urban Centres of Slovenia. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 77–90.

Kokotović Kanazir, V., Filipović, M. (2016). Unutrašnja mobilnost stanovništva Srbije u drugoj polovini XX i na početku XXI veka. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 553–567.

Kovačević Bielički, D. (2016). Methodological Nationalism and Groupism in Research on Migrants from Former Yugoslavia. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 527–540.

Luther, D. (Ed.) (2006). *E/Migrácie a Slovensko. Diverzita ako faktor transformácií identít*. Bratislava, Ústav etnológie SAV, Ústav vedy a výskumu UMB v Banskej Bystrici.

Martynova, M. (2016). Migrants in Moscow: the Everyday Life of a City as a Cultural Dialogue. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 541–551.

Pavlović, M. (2016). Od bratstva i jedinstva do prijateljstva za nova vremena. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 51–65.

Potančok, V. (2016). From Mystery to Spectacle (Essays on Death in Serbia from 19th – 21st Century). *Slovenský národopis*, 64(4), 534–535.

Radojičić, D. (2016). Nova kritička razmatranja

o ishrani u socijalizmu – primer iz Slovačke. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 596–599.

- Radović, S. (2016). Ljubljanska i beogradska (od)onomastika kao pokazatel srpsko-slovenačkih veza tokom novije istorije. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 33–50.
- Slavec-Gradišnik, I. (2016). Recepcija Jovana Cvijića u slovenski etnologiji. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 11–31.
- Spasovski, M., Šantić, D. (2016). Migracije stanovništva kao determinanta razvitka i razmeštaja stanovništva Srbije u poslednjih pola veka. *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 453–467.
- Stoličnà, R. (2013). Dragana Radojičić: Dialozi za trpezom, antropološka monografija o kulturi ishrane. *Slovenský národopis*, 61(1), 107–109.
- Vučina Simović I. J., Jovanović, A. S. (2016). Istraženost srpskog jezika u dijaspori u okvirima filologije i lingvističkih disciplina. In: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(3), 569–584.
- Zlatanović, S. (2015). Socijalna kultura u ogledalu materijalne. Nove knjige Instituta za etnologiju Slovačke akademije nauka (I). *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 63(3), 645–651.
- Zlatanović, S. (2016). Postkomunističke transformacije društva. Povodom novih knjiga Instituta za etnologiju Slovačke akademije nauka (II). *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(1), 193–199.
- Zlatanović, S. (2016). Choloakaust: procesi identifikacije i memorizacije. Povodom novih izdanija Instituta za etnologiju Slovačke akademije nauka (III). In: *Glasnik Etnografskog instituta SANU*, 64(2), 433–438.

GABRIELA KILIÁNOVÁ,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

SOŇA G. LUTHEROVÁ,
MIROSLAVA HLINČÍKOVÁ (Eds.):
**Za hranicami vedy? Aplikovaná
antropológia v spoločnosti**
Bratislava: Veda, 2016, 167 s.

Když mi byla nabídnuta možnost napsat recenzi na knihu *Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti*, s radostí jsem ji přijal. Kniha mne zaujala hned po jejím vydání v roce 2016 a to nejen svým obsahem. V rámci antropologické literatury, která se na našem trhu objevila za posledních pár let, vyniká nejen svým obsahem, ale i nápaditým estetickým zpracováním. Centrálním tématem většiny kapitol je zásadní otázka užitečnosti antropologie jakožto vědní disciplíny pro společnost – co dělá naši vědu užitečnou? Jaký dopad má sociální antropologie a etnologie na společenské dění?

V společném úvodě k publikaci se editorky Soňa G. Lutherová a Miroslava Hlinčíková vyjadřují k tématu hranic vědecké práce a jejímu účelu. Obě autorky tak poukazují na aplikační aspekt antropologie a schopnost uplatnit získané poznatky „při řešení palčivých společenských problémů“ (s. 11). Tím také definují aplikovanou antropologii jako samostatnou subdisciplínu sociální a kulturní antropologie, jež má za cíl prakticky orientované výzkumy, jejichž výsledky lze uplatit v praxi v mnoha oblastech. Zároveň se jedná o specifický „soubor teoretických, metodologických i metodických přístupů“ (s. 12–13). Všechny kapitoly v rámci publikace se tak zaměřují na různé způsoby, jakými lze zjištěné uplatnit v praxi, ať již skrze užitečnost, participaci nebo větší zapojenost odborníků a odborníků ve veřejném, společenském či institucionálním světě.

V první kapitole Miroslava Hlinčíková navazuje na ústřední téma knihy, tj. aplikovanou antropologii a schopnost dosáhnout společenské změny. Zároveň reflektuje důležitá témata a otázky vzniklé v rámci výzkumné činnosti v souvislosti s její pozicionalitou a vztahu k partnerům a partnerkám ve výzkumu. Autorka přichází s množstvím otázek, které v rámci současného výzkumu, jenž nám denně přináší mnohá etická dile-

11. 11. 2017
11. 11. 2017

11. 11. 2017
11. 11. 2017

mata, rovněž považují za zásadní: otázky naší pozice, nerovnosti vztahů mezi výzkumníky / výzkumnice a partnery / partnerkami ve výzkumu, hranice akademičnosti, či schopnosti přispět ke společenské změně (s. 20). S potřebou reflektovat nerovnost vztahů ve výzkumu mne při čtení napadla otázka, zda by nebylo vhodné nahradit termín *informátor - informátorka* (který se v publikaci objevuje také v úvodu a závěrečné kapitole) jiným výrazem, který by byl více ve shodě s participativním a nehierarchickým přístupem, k němuž se tato kapitola a v podstatě celá publikace hlásí. Rád bych též upozornil na duplicitu textu na straně 27 a 34 v souvislosti s opakovanou citací A. Appaduraie. Z autorčiných reflexí vyplývá, že větší zaangažovanost v společenských tématech s sebou pro antropologii přináší zvýšenou potřebu umění „přijímat stanoviska k různým lidským problémům“ (s. 25) a že mezi morální a antropologickou zodpovědností lze v podstatě postavit pomyslné rovnítko. Zejména v souvislosti s potřebou reagovat na „xenofobii, náboženskou diskriminaci, a všechny formy kulturního rasismu“ a fundamentalismu (s. 25).

V druhé kapitole se Alexandra Bitušíková zaměřila na aplikovanou antropologii a veřejný prostor a otázku, jakým způsobem může aplikace antropologických metod být prospěšná všem, „kteří o veřejném prostoru rozhodují“ (s. 42). Kromě vymezení veřejného prostoru z antropologické perspektivy se text věnuje i možností „aplikace antro-

pologických metod využívaných ve výzkumu a plánování“ veřejného prostoru (s. 43). V souvislosti s přínosem a novými možnostmi pro využití aplikované antropologie text seznamuje s tzv. REAPs (procedury rychlého etnografického hodnocení), tj. intenzivními metodami, jež byly vyvinuty nejen za účelem rozšíření poznání, ale i „posílení lokální komunity prostřednictvím zapojení jejich členů do výzkumného týmu“ (s. 55). Za důležitou považují též kritiku do „vlastních řad“, tj. poukázání na nedostatečnou přípravu studentů a studentek etnologie na Slovensku v souvislosti s uměním aplikovat získané teoretické vědomosti v praktickém životě a schopností interdisciplinární spolupráce (s. 66).

V následující kapitole Kamila Koza Beňová blíže představuje podstatu feministické perspektivy uplatněné v rámci výzkumu a vypořádává se tak i s vlastní komplikovanou pozicionalitou výzkumnice, která je zároveň feministkou a aktivistkou. Text opět staví do popředí otázku užitečnosti antropologického zkoumání (zejména v souvislosti s jeho dostupností mimo uzavřený akademický svět), které je navíc spojeno s angažovaností a hlasem našeho srdce. Podle autorky se etnografie stává feministickou na základě toho, kdo ji dělá, tj. je-li „v rukách feministek“ (s. 89). Domnívám se, že nejde výhradně o ženy feministky, ale každého, kdo se hlásí k feministickým hodnotám a v rámci etnografického zkoumání explicitně a vědomě vychází z feministické perspektivy (např. lidé nacházející se mimo kategorie genderového spektra anebo další zneviditelnované „menšiny“). V závěru autorka nabízí vlastní reflexivní příběh, v němž bych rád vyzdvihl autorčinu kritickou reflexi současné situace v občanském sektoru na Slovensku, tj. fungování tržního principu a vytváření konkurenčního prostředí či osobních sítí, což je ve své podstatě v rozporu s původními hodnotami hnutí politického odporu. Za významné považují i její poukázání na převládající tendenci k ngo-izaci a procesům „institucionalizace, profesionalizace, depolitizace a demobilizace hnutí bojující za sociální“ změnu, kdy jsou organizace více zodpovědné „svým donorům než lidem, mezi kterými pracují“ (s. 99).

V předposlední kapitole se autorky Helena Tužinská a Ľubica Voľanská venujú tématu interkulturní komunikace na Slovensku a úvahám nad problémy, ktoré vznikajú v súvislosti se vzdelávaním v této oblasti. Velmi cenná je skutečnost, že autorky čerpají z vlastní praxe, tj. z lektorské facilitace seminářů pro zaměstnance a zaměstnankyně nadnárodních společností, státní správy a akademického sektoru na téma interkulturní komunikace a kompetence. Z jejich zkušenosti vyplývá, že i přes účastnickou snahu být otevřený vůči jiným kulturám, je těžké ubránit se převládající stereotypizaci, která souvisí „s lidskou potřebou zjednodušovat a organizovat sociální informace“ pro jejich snadnější uchopení a kontrolu (s. 124). Očekávání účastníků a účastnic pak často souvisí s touhou získat jasné a trvalé modely a návody, jak v souvislosti s jinými kulturami (ne)jednat. Důležitost aplikované antropologie v souvislosti se zprostředkováním poznání pak tkví v nelehkém umění odborníků a odbornic tato očekávání problematizovat, ideálně prostřednictvím sebezkušenostního zážitku a tím i přesunout pozornost z nálepek o druhých „na způsoby, jakými kategorizujeme my sami“ (s. 126).

V páté a závěrečné kapitole se Soňa G. Lutherová zaměřila na téma aplikované antropologie mezi vědou a uměním. Autorka se dotýká mnoha důležitých a v současné slovenské vědě poměrně okrajových témat souvisejících s kreativním přístupem k výzkumu, jako je aplikace inovativních metod zkoumání; experimentální žánry a formáty psaní, jež zcela přesahují konvenční analytický úzus; ale například i téma manipulace v souvislosti s textuální reprezentací. Kapitola se široce věnuje etnografickému filmu a audiovizuálním technikám, které i přes svůj nezpochybnitelný význam v antropologické tradici jsou současnými odborníky a odbornicemi z řad společenských věd využívány stále jen okrajově. Rád bych vyzdvihl (mezi řádky všudypřítomnou) autorčinu výzvu na zprostředkování naší výzkumné zkušenosti širší veřejnosti nejen skrze text, ale především zážitek, pro který právě využití kreativních a inovativních metod může být vhodným nástrojem, jak dosáhnout sociální změny anebo k ní alespoň přispět. Z předkládaných zjištění totiž vy-

plývá, že i přes svou prozatímní okrajovost má jistá forma hravosti, tvořivosti a vynalézavosti ve výzkumu (a s tím související vědomé překračování hranic akademického prostředí) důležitý společenský přínos a význam.

Editorkám Soně G. Lutherové a Miroslave Hlinčíkové i ostatním autorkám se podařilo na necelých 170 stranách pokrýt poměrně široké téma, které osobně považuji za velmi důležité a v slovenské společenskovední literatuře zatím jen málo zastoupené – téma aplikované antropologie a aplikovaného výzkumu vůbec. Proto se ve shodě s recenzentkami publikace domnívám, že se jedná o významný přínos do zatím poměrně málo rozvinuté diskuse, jejíž význam však v souvislosti s dynamickým vývojem (nejen) evropské společnosti neustále roste. Kniha je inspirujícím uvedením do problematiky aplikované antropologie. Zároveň čtenářům a čtenářkám poskytuje důležitý slovenský kontext v rozličných oblastech výzkumu a jeho významu pro společnost.

ADAM WIESNER,
Ústav etnológie SAV v Bratislava

DANIEL DRÁPALA:

Portáši. Historie a tradice.

*Etnologické studie 21, Masarykova
univerzita, Ústav evropské etnológie.
Brno 2017, 197 s.*

Sémantický význam slova *hranica* je v rôznych slovných spojeniach bohatý a rôznorodý. V základe však vždy znamená predel. V zemepisnom a administratívnom zmysle slova je predelom medzi územím – medzi pozemkami dvoch majiteľov v rámci chotára obce, hranicou dvoch chotárov, ale i štátov. Takú historickú hranicu mali i Morava a Sliezsko a bolo ju potrebné chrániť. Od 17. do 19. storočia to robili práve portáši. Podľa charakteristiky z 19. storočia „neohrození ochrancovia bezpečnosti a majetku obyvateľstva“.

Portáši boli objektom dlhoročného vedeckého záujmu Daniela Drápalu. Autor publikácie ich chápe ako dobovo významnú

sociálnu skupinu, ktorá mala vlastný sociálno-kultúrny rozmer. Bolo preto celkom prirodzené, že portáši ako kultúrny fenomén zaujali etnografov, historikov a jazykovedcov. Ich práce tvoria bohaté faktografické zázemie i pre publikáciu D. Drápalu.

Treba oceniť heuristickú úroveň jeho práce – komplexnosť pohľadu na danú problematiku, snahu priniesť čo najviac poznatkov nielen o predmete, ale i o objekte svojho výskumu – o ľuďoch a ich rodinách, ktoré sa týmto, voľakedy tradičným zamestnaním zaoberali po celé generácie.

Čitateľ dostáva ucelenú historickú informáciu o tom, ako sa z „verných Valachov“ stali organizovaní strážcovia hraníc s osvedčenými postupmi v boji s destabilizujúcimi a kriminalizujúcimi prvkami súdobých spoločenstiev, o štruktúre jednotiek portášov, ich povinnostiach, ale i o výhodách a nevýhodách tejto služby.

Pôvod mužstva mal silnú väzbu na región a jeho obyvateľstvo. Ich socioekonomický status ich však v mnohom z nich vydeľoval. Profesionálnosť zboru, spoločenská prestíž, právo nosiť zbraň a získaný rešpekt robil pre mužskú populáciu službu v týchto oddieloch zaujímavou. To všetko napĺňalo historický kolorit skoro dvestoročnej tradície portášov v dejinách Moravy a Sliezska.

Monografia D. Drápalu je i kvalifikovaným východiskom pre historickú komparáciu existencie a významu týchto jednotiek s podobnými, ktoré pôsobili v oblasti Karpát.

Publikácia je doplnená kresbami a dobovými fotografiami, ktoré ju ilustračne i faktograficky obohacujú. Čitateľ získava ucelenú a názornú informáciu o historickom význame a tradíciách tejto zaujímavej sociálnej skupiny a jej dobového významu pre miestnu a regionálnu komunitu.

Pred časom som na stránkach *Slovenského národopisu* informoval o vtedy novej publikácii našich brnianskych kolegov „Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě“, ktorej je, zhodou okolností, D. Drápala spoluautorom.¹ Posledná veta môjho príspevku bola: „Veľmi sa mi páči trajektória, po ktorej kráča súčasná moravská etnológia“. Som rád, že i táto práca nášho kolegu ide po nej. Dokazuje totiž, že historicko-etnografická metóda môže byť i v súčasnej etnológii gnozeologicky efektívnou.

PETER SLAVKOVSKÝ,
Bratislava

1 Peter Slavkovský: Daniel Drápala, Roman Doušek (Eds.), Časové a prostorové souvislosti tradiční lidové kultury na Moravě, *Slovenský národopis*, 64(1), 97-99.

VALNÉ ZHROMAŽDENIE ČESKEJ NÁRODOPISNEJ SPOLOČNOSTI, Z. S. A KONFERENCIA „V POHYBU“ – MIGRACE, MOBILITA A TRANSPORT POHLEDEM ETNOLOGIE (19. – 21. 9. 2017, Znojmo, Česká republika)

Zaujímavé historické priestory Louckého kláštora v Znojme hostili Valné zhromaždenie Českej národopisnej spoločnosti, z. s. (ďalej ČNS). Konalo sa v spolupráci s Etnologickým ústavom AV ČR, v. v. i., Juhomoravským múzeom v Znojme a Katedrou psychológie Prevádzkovo-ekonomickej fakulty Českej poľnohospodárskej univerzity 19. 9. 2017 a viedla ho predsedníčka ČNS PhDr. Jana Nosková, PhD. Zdravice predniesli ing. V. Durajková – riaditeľka Juhomoravského múzea Znojmo a ing. P. Vajčner – riaditeľ firmy Znovín Znojmo a. s., ktorá poskytla priestory pre konanie VZ i následnej konferencie. ČNS má aktuálne 179 riadnych, 2 mimoriadnych, 14 čestných a 21 inštitucionálnych členov. Správu o činnosti Českej národopisnej spoločnosti, z. s. za funkčné obdobie 2014–2017 predniesla predsedníčka J. Nosková a sústredila sa v nej predovšetkým na: aktivity a činnosť Spoločnosti, prácu výboru, medzinárodnú spoluprácu, spoluprácu s ďalšími inštitúciami, ako napr. NÚLK, MK ČR a i., odborné verejné angažovanie sa Spoločnosti, stav členskej základne a publikačné aktivity. Odznali tiež správy o hospodárení, o spolupráci s UNESCO, o Národopisnom věstníku – publikačnom orgáne ČNS, o Cenách ČNS, o práci komisií ČNS, o spracovaní archívu Spoločnosti, o bibliografii národopisných časopisov a o práci na webstránke Spoločnosti. V diskusií odznali mnohé podnetné návrhy k práci ČNS v nasledujúcom funkčnom období. Ako téma

konferencie pri budúcom Valnom zhromaždení ČNS bola navrhnutá: Využívanie, zneužívanie, používanie etnológie – história a súčasnosť. Návrhy na čestné členstvo ČNS pre PhDr. Helenu Mevaldovú a doc. PhDr. Irenu Štěpánovou, CSc. prítomní jednomyseľne schválili. V tajných voľbách bol zvolený nový výbor a za predsedníčku ČNS bola opäť zvolená PhDr. Jana Nosková, PhD. Za Národopisnú spoločnosť Slovenska pozdravný prejav predniesla jej predsedníčka Martina Bocánová a za Polskie Towarzystwo Ludoznawcze Małgorzata Michałska.

Po skončení VZ ČNS sa ešte v podvečer začala konferencia „V pohybu“ – *migrace, mobilita a transport pohledem etnologie*. V prvom bloku *Migrace motivů* predniesol vstupný referát popredný dialektológ R. Šrámek (PF MU, Brno) a na základe výsledkov projektu európskeho dialektologického atlasu prostredníctvom metódy malých typov v referáte *K středověkému osídlení území mezi řekou Olšavou, Moravou a Bečvou* komentoval toponymá v kontexte migrácií – ľudských skupín i javov. K. Císaříková (EÚ AVČR v.v.i., Brno) sa v referáte *Migrace nápevných motivů v rámci moravsko-slovenského pomezí – písně žatevní a luční* na základe materiálu z Veľkých Karlovíc z pozostalosti Z. Kašpara venovala problematike variantov folklóru a priepustnosti kultúrnej hranice.

Druhý deň konferencie sa referáty začali blokom *Transport a profese „na cestě“ opti-*

Účastníci konferencie, foto: Jana Pospíšilová

kou *historické etnologie*. K. Slobodová Nováková (FF UCM, Trnava) v referáte *Transport ľudskou silou v strednej Európe. Na príklade archaických spôsobov transportu detí* využila materiály získané v rámci Etnografického atlasu Slovenska a porovnala ich s poznatkami k tejto problematike z tradičnej kultúry Čiech a Moravy. Atlasové materiály z Poľska využila tiež A. Drożdż (Univerzitet Śląski, Cieszyn) a v príspevku *Komunikace a pozemní doprava ve zdrojových materiálech a publikacích Polského etnografického atlasu* uvažovala o koncepcii, ktorá sa uplatnila v otázkach atlasového dotazníka prinášajúceho okrem faktografických dát tiež narácie. A. Kontrik (Kysucké múzeum v Čadci) v príspevku *Migrácie kysuckých drotárov na územie Čiech, Moravy a Sliezska v medzivojnovom období* priblížil poznatky o každodennom živote drotárov v špecifickom štádiu tejto socioprofesijnej skupiny.

Tretí konferenčný blok *Kulturní a sociální kontexty veřejné dopravy a turismu* otvorila D. Bittnerová (FHS UK, Praha) príspevkom *Šotouši – turismus a sběratelství*, v ktorom priblížila nadšencov – zberateľov a fotogra-

fov prostriedkov verejnej dopravy a na základe atribútov tejto skupiny uvažovala o tom, či je možné označiť ich aktivity a prejavy za subkultúru. Na predchádzajúci referát nadviazal A. Smrčka (Ústav evropské etnologie FF MU, Brno) a tému etnologického výskumu pražskej hromadnej dopravy predstavil „komplexne“ – oblečený v uniforme šófera autobusu pražskej MHD, kde pôsobí ako brigádnik popri PhD. štúdiu. Poukázal na možnosti rôznych typov dokumentácie tejto socioprofesijnej skupiny. Tento blok uzavrel príspevok P. Lozoviuka (Katedra antropologie FF ZČU, Plzeň) „*Vsegda vse jechali v Odessu*“ – *fenomén masové turistiky v procese spoločenských zmien*, v ktorom na príklade prímorského veľkomesta charakterizoval vplyv turizmu na každodennú kultúru mesta, kde sa turizmus rozvíja od poslednej tretiny 19. storočia. Poukázal na ekonomicko-spoločenskú podmienenosť foriem a funkcií turizmu v Odesse.

Tematický blok *Migrace po roce 1945: mezi individuální a kolektivní paměti* otvoril referátom *Jedna rodina – tři generace – několik migrací: generační transmise migrační zkušenosti v rodinné paměti* M. Pavlásek (Et-

Účastníci konferencie, foto: Jana Pospíšilová

nologický ústav AVČR – pracovisko Brno) a charakterizoval metodologické súvislosti výskumu mechanizmov a stratégií transmissie rodinnej pamäti členov rodín hlásiacich sa k českej národnosti v Chorvátsku. Súčasťou toho istého projektu sú aj riešiteľky J. Nosková (Etnologický ústav AVČR – pracovisko Brno) a S. Kreisslová (Provozná ekonomická fakulta ČZU, Praha), ktoré predniesli referát *„Odsun“ v rodinnej paměti Němců z českých zemí a jejich potomků*, keď sa zamerali na výskum rodinnej pamäti ako špecifického priestoru komunikatívnej pamäti. Małgorzata Michałska (Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej, Uniwersytet Wrocławski) v príspevku *Ułożeno w pamięci... Rodinné a kolektívne vzpomínky na předválečné východní Polsko, na cestu na západ a na příjezd do nového bydliště* priblížila výsledky výskumu, ktorý realizuje so študentmi v lokalitách Dolného Sliezska, kam sa v dôsledku politického rozhodnutia po druhej svetovej vojne vysídliť početné obyvateľstvo z východných oblastí Poľska.

J. Pechová (Etnografický ústav MZM, Brno) v príspevku *Poválečný odsun německých obyvatel z Vyškovska ve vnímání*

a vzpomínkách pamětníků charakterizovala aktuálny stav životnosti a nosných tém pamäti na povojnový odsun konkrétnej skupiny obyvateľov nemeckej národnosti, pričom poukázala na rodový rozdiel v naratívnych reprezentáciách. Problematike iniciatívy migrujúceho jednotlivca, ovplyvňujúceho vkus, predstavy a hodnoty konkrétnej lokality sa venoval v príspevku *Migrující jednotlivec jako nositel vlivů formujících trávení volného času na moravském venkově v období tzv. normalizace O. Polouček* (Ústav evropské etnologie FF MU, Brno). Rokovanie druhého dňa konferencie uzavrel S. Brouček (Etnologický ústav AVČR, Praha) referátom *Řízený migrační transfer a následná integrace: věčné souvislosti a pojmové nesrovnalosti (na příkladu Vietnamců)*. Zaoberal sa v ňom riadeným migračným transferom a následnou ne/integráciou a stratifikáciou diaspóry Vietnamcov v Čechách v historickom zábere, keď sú od júla 2017 uznaní v ČR ako národnostná menšina.

Záverčný deň konferencie otvoril blok *Pohraničí a jeho obyvatelé - svědci migrací a mobility* a v ňom ako prvá vystúpila K. Ćwiek-Rogalska (Instytut Slawistyki PAN,

Warszawa) s referátom *Paměť zapsaná v krajině – případ Dolní Žandov*. Na základe terénnych výskumov z rokov 2013–2014 priblížila fenomén výraznej osobnosti lokality (lekár) a sakralizácie konkrétnych miest (dom, les) a ich folklorizáciu prostredníctvom tradičných motívov, príznačných pre naratívny povestového typu. G. Fatková a T. Šlehoferová (Katedra antropologie FF ZČU, Plzeň) pokračovali referátom *Jídlo coby symbolická hranice: doba mobility v individuální a kolektivní paměti obyvatel tachovského regionu* a predstavili výsledky výskumu realizovaného na Tachovsku – oblasti, z ktorej bolo po druhej svetovej vojne odsunuté nemecké obyvateľstvo a dosídlené Slovákmi, Ukrajincami a Slovákmi z Rumunska. Zamerali sa na fenomén jedla – ako spúšťača spomínania, symbolického znaku identity a symbolické hranice v novom prostredí. Blok uzavrela L. Voľanská (Ústav etnológie SAV, Bratislava) a predniesla referát *Hranica ako konštrukt i realita. Projekt InovEduc – inovatívne metódy vzdelávania na podporu partnerstiev (príklad slovensko-ukrajinského pohraničia)* v spoluautorstve s K. Sládkom (Centrum pre európsku politiku, Bratislava). Priblížili projekt InovEduc o medzipredmetovom vzdelávaní o cezhraničnom regióne Slovenska a Ukrajiny.

Posledný blok *Soudobé mezinárodní migrace: etnologické perspektivy* otvorila D. Majerová (Katedra sociálních štúdií a etnológie FF UMB, Banská Bystrica) príspevkom *Odišla som za dobrodružstvom – motivácie migrácie Sloveniek do Veľkej Británie* predstavila výsledky výskumu, ktorý vykonala vo Veľkej Británii s aupairkami zo Slovenska,

uplatniac biografický prístup s kategóriou gender ako analytickou kategóriou. Silvia Letavajová (Katedra manažmentu kultúry a turizmu FF UKF, Nitra) sa v referáte *Zmiešané manželstvá (manželstvá s cudzincami) v kontexte súčasných migračných procesov na Slovensku* venovala okolnostiam vzniku a fungovania zmiešaných manželstiev v kontexte súčasných migračných procesov.

Annamária Naddourová (Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií FF UCM, Trnava) ukončila rokovanie konferencie príspevkom *Príčiny a dôsledky zvýšenej migrácie v Európe a jej dopad na mladú generáciu na príklade gréckeho utečeneckého tábora Agia Varvara*. Na základe niekoľkomesačnej dobrovoľníckej skúsenosti v utečeneckom tábore v Grécku poukázala na dôsledky občianskej vojny a humanitárnej krízy v Sýrii na správanie mladých ľudí.

K väčšine prednesených príspevkov prebehla živá diskusia a organizátori podujatia plánujú príspevky, ktoré prejdú oponentským konaním, publikovať predovšetkým v Národopisnom věstníku – publikačnom orgáne ČNS.

Všetci zainteresovaní organizátori výborne pripravili Valné zhromaždenie ČNS a konferenciu v pracovne inšpirujúcom a priateľsky príjemnom prostredí a atmosfére, ktoré vyvrcholili na záver exkurziou po pamiatkach Znojma so zasväteným výkladom J. Mačudu z miestneho Jihomoravského muzea.

HANA HLŔŠKOVÁ,
Katedra etnológie a muzeológie
FiF UK v Bratislave

„ETNOLOGIE PRO 21. STOLETÍ“ – KONFERENCIA ČESKÝCH (MORAVSKÝCH) A SLOVENSKÝCH UNIVERZITNÝCH PEDAGÓGOV A DOKTORANDOV (15. – 16. 11. 2017, Brno, Česká republika)

Spolupráca českých a slovenských národopiscov/etnológov má dlhodobú tradíciu, ktorá nezaniká ani po rozdelení spoločného štátu. Jej potvrdením sú aj blízke kontakty

a spolupráca Ústavu európskej etnológie Filozofickej fakulty Masarykovej univerzity v Brne a Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave – konkrét-

ne spoločné organizovanie konferencie „Etnologie pro 21. století“ na pôde brnianskeho ústavu.

Pre správne pochopenie následne prezentovaných informácií je potrebné poznanie vzorky informátorov (tak ako sa to vyžaduje v etnologických štúdiách). V našom prípade je to charakteristika zloženia účastníkov/referujúcich na konferencii. Takže:

- z celkového počtu 20 referujúcich bolo 13 žien a 7 mužov
- z vekového hľadiska: 6 starších, 4 strednej generácie a 7 mladých (doktorandov)
- podľa statusu v zamestnaní: 11 pedagógov (z toho 3 profesori, 4 docenti, 4 asistenti/-tky)
- 3 vedeckí pracovníci/-čky
- štátna príslušnosť: 9 z Česka (z toho 8 z Moravy) a 11 zo Slovenska.

Z hľadiska týchto parametrov je zastúpenie rôznych skupín paritné, až na početnú prevahu pedagógov, čo však bol zámer organizátorov. Toľko k charakteristike vzorky.

Teraz k tematickému/obsahovému zameraniu príspevkov.

Úvodné referáty organizátorov (prof. M. Botikovej a doc. M. Válku) sa venovali výučbe etnológie, konkrétne sa zamerali na študentov („s kým máme dočinenia?“ a aké sú ich motivácie), čo sa ukazuje ako určujúci, ba priam limitujúci faktor úrovne štúdia (nielen) nášho odboru.

Názov konferencie umožňoval, resp. nepredstavoval, takmer žiadne obmedzenie, či tematické, časové, priestorové alebo teoreticko-metodologické. To malo svoje plusy aj mínusy. Medzi plusy patrí, že sa ukázalo, aký široký je diapazón aktuálne riešenej problematiky.

Inými slovami – väčšina prezentovala to, čím sa práve zaoberá – doktorandi témy svojich dizertačných prác, iní témy riešených grantových projektov. Trochu v úzadí tak zostala problematika koncepcie výučby etnológie (výnimkou bol kolektívny referát nitrianskej katedry a H. Tužinskej).

Uvedenú rôznorodosť zamerania referátov organizátori riešili rozčlenením do 4 blokov.

1. Historická a urbánna etnológia

Prvý referát M. Válku „Historická etnologie – dědictví nebo perspektivní směr výzkumu?“

Názov síce obsahuje otáznik, ale na základe erudovaného hodnotenia doterajšieho smerovania českej etnológie dospieva k záveru, že historická etnológia má mať zastúpenie vo výučbe etnológie. Potrebu historickej etnológie a výučby tradičnej ľudovej kultúry jasne deklaruje a odôvodňuje aj J. Janto („Tradičná ľudová kultúra a etnológia“), pričom sa snaží aj o objasnenie základných pojmov.

Referáty venované problematike mesta (J. Semrád „Možnosti etnologického výzkumu města ve 21. století“; K. Altman „Způsobu sdružování obyvatel města jako objektu bádání etnologie“) tiež obsahujú historiografiu témy a zdôrazňujú potrebu jej výučby. Do tohto bloku bol zaradený aj príspevok O. Poloučka „Zájem o období pozdního socialismu: Historická či současná etnologie?“, kde rieši otázku uvedenú v názve.

2. Folkloristika, etnomuzikológia

Referát H. Hložkovej obsahoval erudovaný historický prehľad výučby folkloristiky na bratislavskej katedre, kým trio pedagogičiek z nitrianskej katedry (Z. Beňušková, M. Jágerová, J. Ambrózová) prezentovalo súčasnú metodiku výučby folkloristiky zameranú na potreby praxe (vrátane folklorizmu). „Přínos návratného výzkumu z hlediska slovesné folkloristiky“ propagovala v svojom referáte J. Pospíšilová, čo dokladala poznatkami z vlastných terénnych výskumov. Exkurz do vývoja etnomuzikológie ako subdisciplíny prezentovala K. Cisáriková a novú tému tzv. „buskingu“ (predvádzanie pouličných umelcov) predstavila M. Hanáková.

3. Migrácia, integrácia, multikulturalizmus

Príspevky tohto bloku už nemajú historiografický charakter, ale naopak sú zamerané na súčasnosť, perspektívy a zároveň majú aj výrazný aplikačný rozmer.

Referát H. Tužinskej „Interdisciplinarita vo výučbe etnologických výskumných metód v strednej Európe“ zdôraznil predovšetkým potrebu získavania zručností v interkultúrnej komunikácii. Podobne problematikou komunikácie s cudzincami (na základe skúseností z oddelenia cudzineckej polície) sa zaoberá prípadová štúdia M. Botikovej a L. Koišovej.

Potrebu zamerania študentských prác na ich využiteľnosť v decíznej sfére štátnej správy

vy akcentoval referát S. Broučka. Rôznorodosť súčasných foriem migrácií objavuje a objasňuje referát J. Maurera so zaujímavým fenoménom tzv. digitálneho nomádstva. Celkovo tento blok referátov možno pozitívne hodnotiť najmä z hľadiska ich aplikatívneho potenciálu.

4. Telo ako predmet etnologického štúdia

S telom súvisí aj to, čo ho pokrýva, resp. zdobí. Tomu sa venovala A. Křížová („Estetika tela z mezioborového pohľadu“), pričom zdôraznila potrebu komplexného štúdia prameňov a zohľadnenia premien estetických noriem. Ďalšie referáty o tele/telesnosti mali výrazne edukačný charakter. Prezentovali sa v nich rôzne teoretické koncepty, najmä evolučnej, kognitívnej a medicínskej antropológie (T. Bužeková, D. Jerotijević, M. Uhrín). Autori ich považujú za potrebnú súčasť výučby etnológie, s čím – vzhľadom na rastúci význam tela/telesnosti – možno v zásade súhlasiť.

Po splnení povinnosti predstaviť základné fakty (autori a ich referáty) by mal nasledovať aspoň stručný hodnotiaci záver. Predovšetkým v tom zmysle, či a do akej miery naplnila konferencia svoj cieľ – „zhodnotiť postavení a poslání oboru v súčasné spoločnosti a v návaznosti na to prodiskutovať koncepciu výuky odboru, jaké metody vyuky preferovat, která témata zařadit do studijního programu a jak prezentovat koncepty oboru“ (cit. text pozvánky). Čo sa týka tematického zamerania, potvrdilo sa pretrvá-

vanie širokého diapazónu tém, čo už F. Barth dávnejšie označil ako takmer bezbrehosť našej vedy. A ako sa ukazuje, táto stále narastá. Preukázala sa tiež rôznorodosť uplatňovaných prístupov, čo je dokladom existujúcej slobody vedeckého bádania. Menej ako možno organizátori očakávali, sa referáty venovali koncepciám výučby, najmä perspektívam do budúcnosti. Na základe prezentovaných tém a prístupov je ťažké zodpovedať otázku „quo vadis etnológia?“ Pred nami je ešte „dlhé 21. storočie“, s mnohými, často nepredvídateľnými fenoménmi, o ktorých (verím), že bude naša veda schopná priniesť nielen nové poznatky, ale prispieť aj k ich pochopeniu. Celý priebeh konferencie potvrdzuje, že máme na to dobré predpoklady.

K úspešnému a pohodovému priebehu popri „genius loci“ Masarykovej univerzity veľkou mierou prispela aj „bezporuchová“ organizácia (hlavne zásluhou vedúceho katedry doc. M. Válku), ale aj nám dobre známa ústretovosť a srdečnosť členov tejto katedry. Potvrdilo sa to aj počas spoločenského večera, kde sme si za výdatnej podpory ľudovej hudby spolu zaspievali, pričom v repertoári bolo paritné zastúpenie moravských a slovenských ľudových piesní.

KORNÉLIA JAKUBÍKOVÁ,
*Katedra etnológie a muzeológie
FiF UK v Bratislave*

VÝSKUMNÉ TÉMY ETNOLOGICKÉHO PROJEKTU APVV *SOCIOKULTÚRNY KAPITÁL ÚSPEŠNÝCH OBCÍ AKO ZDROJ UDRŽATEĽNÉHO ROZVOJA SLOVENSKEJ VIDIEKY*

Tento projekt je zameraný na výskum, analýzu a interpretáciu sociokultúrneho kapitálu ôsmich úspešných slovenských obcí, nositeľov titulu Dedina roka, ktoré môžu byť zdrojom inšpirácie pre ďalšie obce v zlepšovaní kvality života vo vidieckom prostredí na Slovensku.

Východiskom je analýza lokálnych aktivít v hospodárskej, environmentálnej, sociálnej

a kultúrnej oblasti (aj z perspektívy kultúrneho dedičstva) a finálnym výstupom je komparatívna interpretácia pozitív (a negatív) miestnych ľudských a kultúrnych zdrojov. Projekt sprístupní dobré i slabé stránky a poukáže na kvalitatívne rozdiely v súčasnom spôsobe života na slovenskom vidieku. Ambíciou je analyzovať princípy udržateľnosti vidieckeho spôsobu života a inovatívne

formy vidieckeho hospodárenia a sociokultúrnych aktivít. Koordinátorom projektu je Ústav etnológie SAV (zodpovedný riešiteľ Daniel Luther), spolupracujúce pracoviská sú Katedra etnológie a folkloristiky UKF Nitra (tím vedie Zuzana Beňušková) a Katedra sociálnych štúdií a etnológie UMB Banská Bystrica (tím vedie Alexandra Bitušíková).

V hodnotiacej správe odborovej komisie APVV v kritériu Aktuálnosť a vedeckosť cieľov, vedecká úroveň a kvalita projektu sa uvádza: „Aktuálnosť projektu možno hodnotiť veľmi vysoko – potenciálny prínos v zhodnotení rozvojového potenciálu vidieckych sídiel (na základe úspešných obcí) je pre súčasnú situáciu slovenského vidieka veľmi významný. Autori sa zameriavajú na preskúmanie sociokultúrneho potenciálu, ktorý je významným faktorom rozvojovej trajektórie vidieckych sídiel. Poznávacie prínos môžeme predpokladať aj vzhľadom na štruktúrované koncipované poznávacie postupy, ktoré konzistentne nadväzujú na parciálne ciele projektu.“

Názov a zameranie projektu čerpá z teórie Pierra Bourdieua, ktorý interpretuje individuálne danosti ako určité formy kapitálu, teda schopnosti a dispozície jednotlivca. Bourdieu ale pripomína aj dôležitosť zdieľaných skúseností a noriem skupiny (skupín), ku ktorej jednotlivec patrí, resp. sa hlási. Sú súčasťou jeho osobnosti a ovplyvňujú jeho konanie. Individuálne formy kapitálu sú teda formované aj abstraktným kapitálom príslušnej sociálnej skupiny. V projekte používame takéto „skupinové“ chápanie pojmu kapitál. Výstižnejšie by bolo použiť výraz „sociokultúrny potenciál úspešných obcí“, pretože idea a pojmy, použité z konceptu Pierra Bourdieua, nepredstavujú teoretický základ projektu.

Druhým inšpiračným zdrojom je celoštátna súťaž Dedina roka. Je súčasťou Programu obnovy dediny Ministerstva životného prostredia SR, ktorého cieľom je podporovať vidiecke komunity v ich aktivite harmonicky rozvíjať svoje životné prostredie. Súťaž preveruje úspešnosť tohto programu a oceňuje obce podľa stanovených kritérií v siedmich kategóriách (Dedina ako hospodár, ako kľestnica, ako pospolitosť, atď.). Obec, ktorá

prierezovo najlepšie spĺňa kritériá súťaže, získava titul Dedina roka (určuje sa aj 2. a 3. miesto). Cieľom je zistiť sociokultúrny potenciál ôsmich obcí, ktoré tento titul získali do roku podania projektu (Soblahov, Hrušov, Vlachovo, Liptovská Teplička, Dobrá Niva, Oravská Lesná, Malé Dvorníky, Spišský Hrhov). Chceme zistiť tie sociálne a kultúrne charakteristiky, ktoré môžu byť inšpiráciou pre aktívny zásah do stagnujúcich a negatívne sa vyvíjajúcich obcí Slovenska.

K stanoveným cieľom bolo potrebné určiť štyri kľúčové výskumné okruhy a ich vnútorný obsah, ktoré budú základom výskumu štyroch riešiteľov z oboch univerzít a budú sa spoločne skúmať vo všetkých vybraných obciach. Analyzovať budeme ekonomický potenciál (hospodárske aktivity, využívanie miestnych zdrojov, podmienky pre cestovný ruch), kultúrny potenciál v dvoch tematických okruhoch (ochrana, starostlivosť a využívanie hmotného a prírodného dedičstva, rešpektovanie regionálnej architektúry, starostlivosť o krajinu a životné prostredie; ochrana a využívanie nehmotného kultúrneho dedičstva, metódy formovania lokálnej identity a patriotizmu, zachovávanie zručností) a sociálny potenciál (rôznorodosť spolkovej, klubovej a inej záujmovej činnosti, participácia občanov na aktivitách obce, vrátane aktivít k marginalizovaným skupinám a starostlivosti o ne, aktivity občanov v prospech obce a sociálnej kohézie). Pri konkretizácii týchto tematických okruhov používame vybrané výskumné témy uvedené v kritériách súťaže Dedina roka, ktoré nám pomôžu analyzovať aj vývin obcí v časovom odstupe od získania ocenenia (súťaž sa začala v roku 2001). Výskumné témy Ústavu etnológie SAV sa týkajú spolužitia s rómskym obyvateľstvom, náboženského života, súčasného sviatkovania a kulinárskej kultúry. Tím uskutoční výskumy vo všetkých vybraných obciach.

DANIEL LUTHER,

Ústav etnológie SAV v Bratislave

Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0115.

NOVÉ ZÁPISY DO ZOZNAMOV NEHMOTNÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA SLOVENSKA

Dňa 6. novembra 2017 o 15:00 h sa v Divadle SLUK uskutočnilo slávnostné vyhlasovanie nových prvkov a aktivít, ktoré boli zapísané do *Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska* a do *Zoznamu najlepších spôsobov ochrany NKD na Slovensku*.

Do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska pribudlo päť nových prvkov: *Drotárstvo*, ktorého predkladateľom je ÚLEUV; *Fujara trombita*, ktorú predložili členovia Folklórnej skupiny Javorník z obce Lúky; *Modranská majolika*, ktorej predkladateľom je občianske združenie Slovenská ľudová majolika a Bratislavský samosprávny kraj; *Drevené vyrezávané kríže na Podpoľaní* - tento prvok predložilo mesto Detva, mesto Hriňová v spolupráci s Národopisnou spoločnosťou Slovenska; *Chov plemena koní lipican v Topoľčiankach*, ktorého predkladateľ je Národný žrebčín Topoľčianky, š.p.

Do Zoznamu najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku pribudla jedna nová aktivita - ide o *Dokumentáciu a ochranu drotárstva v Považskom múzeu v Žiline*. Túto nomináciu predložilo Považské múzeum v Žiline.

Počas slávnostného podujatia predkladatelia prvkov prevzali z rúk ministra kultúry Mareka Maďariča ocenenie o zápise.

Jednotlivé prvky a aktivitu mali hostia možnosť vidieť nielen počas slávnostného aktu odovzdania certifikátov v krátkej video prezentácii na javisku, ale i naživo po skončení programu.

Zblízka si tak mohli prezrieť drotárske techniky a výrobky od majstrov Jána Zollera z Leopoldova a Oľgy Obertovej z Bratislavy. Výrobu keramiky prišla prezentovať Mária Pavlovičová, ktorá v spolupráci so Slovenskou ľudovou majolikou pripravila ukážku celého výrobného procesu - od prvého výpalu až po hotový produkt. Tradíciu výroby drevených vyrezávaných krížov reprezentovali výrobcovia z Detvy - Jozef Krnáč, ktorý so sebou doniesol jeden zo svojich rozpracovaných krížov, a Milan Malček, výrob-

ca miniatúr drevených vyrezávaných krížov. Z obce Hriňová sme mohli vidieť Jozefa Ďuricu, ktorý priniesol na ukážku hotový náhrobný drevený kríž vyrobený ešte jeho otcom, Martinom Ďuricom z Hriňovej. Chov plemena koní lipican priblížil v krátkom filme Národný žrebčín z Topoľčianok. Trombitáši z folklórnej skupiny Javorník, ktorí svojimi pastierskymi signálmi otvorili slávnostný program na javisku, pripravili ukážku výroby pastierskej trúby.

Reprezentatívny zoznam nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska je súpisom významných prvkov a praktík nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Vytváranie Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska predstavuje základný stupeň tvorby Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva. Do tohto zoznamu je doposiaľ zapísaných spolu 18 prvkov.

Zoznam najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku je nástrojom na popularizáciu činností, ktoré smerujú ku komplexnej starostlivosti o prvky nehmotného kultúrneho dedičstva. Predstavuje základný stupeň pre výber programov, projektov a aktivít, ktoré najlepšie odrážajú zásady a ciele Dohovoru UNESCO o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva na medzinárodnej úrovni.

Oba zoznamy sa neustále rozrastajú a sú každoročne aktualizované. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky pravidelne vyhlasuje nové výzvy na predkladanie návrhov na zápis do reprezentatívnych zoznamov nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska. Zápis prvkov a aktivít do národných zoznamov je základnou podmienkou pre uchádzanie sa o zápis do svetových zoznamov nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva (UNESCO).

Hlavným realizátorom tvorby *Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva Slovenska* a *Zoznamu najlepších spôsobov ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva na Slovensku* je Centrum pre tradičnú ľudovú kultúru. Ide o odborné praco-

Minister kultúry SR Marek Maďarič odovzdáva potvrdenie o zapísaní prvku modranská majolika, foto: Michal Veselský

Zápis fujary trombity preberajú trombitáši z FS Javorník z obce Lúky, foto: Michal Veselský

visko SEUK-u, ktorého úlohou je realizovať Dohovor UNESCO o ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva a vládnu koncepciu starostlivosti o tradičnú ľudovú kultúru. Jeho činnosť sa sústreďuje na dokumentova-

nie, uchovávanie a spracovanie javov tradičnej ľudovej kultúry, ich inventarizáciu a sprístupňovanie.

EVA ZÁHUMENSKÁ,
SEUK

Miniatúry drevených vyrezávaných krížov na Podpoľaní od Milana Malčeka, foto: Michal Veselský

Zápis drotárstva preberá Michal Jurecký, riaditeľ Považského múzea v Žiline so stálou expozíciou drotárstva v Budatínskom zámku, foto: Michal Veselský

Horehronský viachlasný spev zapísaný do svetového zoznamu UNESCO, Archív CTĽK

HOREHRONSKÝ VIACHLASNÝ SPEV ZAPÍSANÝ DO SVETOVÉHO ZOZNAMU UNESCO

Horehronský viachlasný spev bol zapísaný do *Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva UNESCO*. Rozhodli o tom 7. decembra 2017 členovia Medzivládneho výboru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO na svojom 12. zasadnutí na juhokórejskom ostrove Čedžu.

Obce regiónu Horehronia sa vyznačujú mimoriadne bohatými a stále živými prejavmi tradičnej ľudovej kultúry. K tým najvýraznejším a najtrvácnejším patrí ľudový viachlasný spev – ten je aj v širšom povedomí obyvateľov Slovenska vnímaný ako charakteristický miestny fenomén, ktorý je typický intenzívnymi hrdelnými prejavmi s veľkou nosnosťou do diaľky a dobre počuteľnými viachlasnými súzvukmi.

Tradícia tohto typu spievania bola spojená s priebojnosťou i vitalitou, prvkami vyplývajúcimi z valaško-pastierskeho spôsobu života, ktorý do regiónu prinieslo

doosídľovanie územia na základe valašského práva (14. – 17. storočie).

Tradícia spevu v neposlednom rade súvisí aj s náboženským cítením obyvateľov regiónu. Hudobnú kultúru Horehronia významne ovplyvnila duchovná pieseň tzv. východného obradu. Horehronský viachlasný spev je charakteristický pre obce Vernár, Telgárt, Šumiac, Pohorelá, Heľpa, Závadka nad Hronom a Polomka.

Slovensko na zasadnutí v Kórei reprezentovala delegácia, ktorú viedol Juraj Hamar, predseda Rady Ministra kultúry na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva a generálny riaditeľ SLUK-u. Členkou delegácie bola aj Ľubica Voľanská z Ústavu etnológie SAV, expertka na nehmotné kultúrne dedičstvo.

Na zápis do Reprezentatívneho zoznamu nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva posudzovala spomínaná komisia 35 nominácií. Slovenská nominácia prišla na rad vo

štvrtok 7. 12. 2017 a podľa informácií priamo zo zasadnutia prebehlo hodnotenie hladko, bez akýchkoľvek pripomienok. Horehronský viachlasný spev sa tak stal piatym prvkom, ktorý má Slovenská republika zapísaný na zozname UNESCO.

Doteraz v zozname UNESCO figurovali štyri slovenské prvky: Fujara – hudobný nástroj a jeho hudba (2005), Terchovská muzika (2013), Gajdošská kultúra (2015) a spoločne s Českou republikou aj Bábkarstvo na Slovensku a v Česku (2016).

V roku 2018 sa Slovenská republika bude uchádzať aj o členstvo v Medzivládnom výbore na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO, ktorého hlavnou

funkciou je podporiť ciele dohovoru, poskytnúť usmernenia o osvedčených postupoch a vypracovať odporúčania vedúce k ochrane nehmotného kultúrneho dedičstva. Okrem toho výbor hodnotí nominácie predložené zmluvnými štátmi na zápis do zoznamov nehmotného kultúrneho dedičstva ľudstva. Kandidátom, ktorý by mal –liku, je člen slovenskej delegácie v Kórei, Juraj Hamar. Členské štáty sa do výboru volia každé štyri roky.

LUBICA VOLANSKÁ,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

NÁRODOPISNÁ SPOLOČNOSŤ SLOVENSKA AKREDITOVANÁ DO FUNKCIE PORADKYNE MEDZIVLÁDNEHO VÝBORU DOHOVORU NA OCHRANU NEHMOTNÉHO KULTÚRNEHO DEDIČSTVA UNESCO

Národopisná spoločnosť Slovenska (NSS) bola 9. decembra 2017 akreditovaná do poradnej funkcie pre Medzivládny výbor Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO. Rozhodli o tom členovia Medzivládneho výboru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva UNESCO na svojom 12. zasadnutí na juhokórejskom ostrove Čedžu.

Úlohou mimovládnych organizácií s patričnými kompetenciami v oblasti nehmotného kultúrneho dedičstva (NKD) je poskytovať poradenstvo Medzivládneho výboru v rôznych otázkach ochrany NKD, vymieňať si skúsenosti v rámci pravidelných stretnutí Intangible Cultural Heritage NGO-Forum (fórum mimovládnych združení pôsobiacich v oblasti ochrany NKD), ktoré sú venované rôznym témam - v tomto roku napríklad výskumu a etike ochrany nehmotného kultúrneho dedičstva.

Zvolenie do Hodnotiaceho orgánu, ktorého úlohou je odporúčať jednotlivé prvky na zápis do niektorého zo zoznamov UNESCO Dohovoru na ochranu nehmotného kultúrneho dedičstva, je dôležité aj pre NSS.

Mimovládny výbor opäť skonštatoval, že geografické zastúpenie mimovládnych organizácií je v nerovnováhe: prevládajú totiž organizácie z prvej volebnej skupiny (Západná Európa a Severná Amerika).

Medzi 164 doteraz akreditovanými mimovládnyimi organizáciami vyzerá geografická reprezentácia nasledovne: Volebná skupina I: 87; Volebná skupina II (Východná Európa): 13; Volebná skupina III (Latinská Amerika a Karibská oblasť): 11; Volebná skupina IV (Ázia a Pacifická oblasť): 26; Volebná skupina V(a) (Afrika): 20; a Volebná skupina V(b) (Arabské krajiny): 6.

Na akreditáciu sa prihlásilo 50 mimovládnych organizácií. S radosťou môžeme oznámiť, že Národopisná spoločnosť Slovenska je jednou z 29 organizácií, ktorá splnila všetky kritériá pre akreditáciu a môže tak rozšíriť počet mimovládnych organizácií v našej, druhej volebnej skupine. Výbor uvítal práve iniciatívu mimovládnych organizácií z málo zastúpených geografických regiónov sveta.

LUBICA VOLANSKÁ,
Ústav etnológie SAV v Bratislave

**CALL FOR THE NEXT ISSUE
OF SLOVAK ETHNOLOGY/ SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ
Volume 66, Number 4/ 2018**

**LABEL “ROMA” - IMPACTS AND IMPLICATIONS ON POLICIES
AND CONSTRUCTION OF IDENTITIES IN EUROPEAN DISCOURSE**

HOSTING EDITORS: **TATIANA PODOLINSKÁ** and **DANIEL ŠKOBLA**

European institutions, governments, various national policymakers and decision makers and as well as many scholars, not to speak about the general public, operate with the term “Roma” as if it were a fixed appellation for a monolithic ethnic group. Policies of the Council of Europe, different position papers, EU strategies for inclusion of Roma and other texts and approaches label various groups of people and identities of different Romani, Sinti, Travellers and various other origins under one roof.

Moreover, the label “Roma”, as it is used in the most of these documents and in political (often populist) and public discourse is contaminated with implications of “socially excluded”, “vulnerable”, “dependent on external help”, “affected by severe poverty”, “uneducated” and many others adjectives which are attractive enough to generate resources for strategies, proposals, measures and action plans for example for “inclusion of Roma” or “increasing education level”. No doubts, it is not possible to deny that a great number of persons belonging to various groups and subgroups of Roma, Sinti, Gypsies and Travellers and other groups live in segregated conditions in deep economic poverty and are affected by discrimination in many spheres of life and without doubt deserve better conditions in society in order that their rights could be exercised freely and equally as other European citizens. But these facts cannot be used as an excuse for generalisation leading to a unifying approach and policies often misused and mislead by those who design them. In this regard, it seems that this unifying and generalising discourse placing together a variety of groups of Roma and variety of social categories is just dangerous simplification and in the end it devaluates the sense of identity and keeps the patterns of paternalistic approaches still in existence.

In addition, this discourse is created and fuelled by “outsiders”, non-Roma, without understanding emic perspectives lacking deep insight and without sensitivity towards diversity and heterogeneity of identities and social strata of those labelled as Roma. When such discourse is reflected in and transformed into specific interventions, (and indeed reconfirmed by many social scientists) it creates new strains and prevents any participatory and bottom-up positions. On the other hand, at the same time, it is reflected by Romani activists, leaders, scholars and representatives who call for ownership and better control over resources, political influence and public discourse, which can be viewed by many as emerging Romani nationalism.

Whatever it may be called, it is a logical and understandable reaction to the long lasting political and social hegemony of “white” or non-Roma stakeholders.

We invite scholars focusing on different aspects of Romani Studies, specifically ethnology, social and cultural anthropology, sociology, history or political science, and other disciplines to contribute to the prepared thematic issue of the Slovak Ethnology by papers based on their own research and findings. We hope to receive papers presenting plurality of models how labelling Roma prevents or contributes to construction of identities and policies. It can provide more context on how it impacts various approaches towards Roma political representations, Roma and pro-Roma civil society, how Roma identities are changed, defined or re-defined. The authors can analyse current discourses in this field in the political arena or in the academic sphere, or can present new empirical data addressing the controversies or synergies between emic (intragroup) and ethic (heterogroup) approaches among the labelled groups.

- What classifications are used in public policies and interventions to address the so-called „Roma issues“?
- What principles do they respect? Do they consider emic or rather ethic classifications?
- To what extent are the Roma, Sinti, Gypsies and Travellers and others placed in the position of „automatic“ recipients of ascribed “group” classifications?
- On the other hand, what does „Roma mean“ from the point of view of Roma, what are the advantages and barriers that come from „Roma“ in everyday life?
- What emic classifications are used by the Roma, Sinti, Gypsies and Travellers themselves within specific local coherent groups, on what basis do they form and in what situations do they use them?

Submission guidelines: please follow the guidelines for submissions as given on the website of Slovak Ethnology/ Slovenský národopis <http://www.uet.sav.sk/?q=en/slovak-ethnology>

Final date for abstracts: 16. 4. 2018

Authors of accepted abstracts will be notified by the end of April, 2018 and will then be invited to submit a full paper. An invitation to submit a full paper does not constitute a commitment for publication; all papers will be subject to anonymous peer review following the submission.

Final date for papers: 31. 7. 2018

Please send your abstract as an e-mail attachment to the editors, at slovensky.narodopis@savba.sk

Apart from contributions focused on the above mentioned issues, year round the journal Slovak Ethnology/ Slovenský národopis also invites major articles, research reports, essays, discussions, overviews, annotations, book reviews and review essays beyond the thematic call for papers.